

**Latvijas Universitāte
Vēstures un filozofijas fakultāte
Latvijas un Austrumeiropas jauno un jaunāko laiku vēstures katedra**

Kaspars Zellis

**Nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas režīma
propaganda Latvijā (1941 -1945)**

Promocijas darbs

**Zinātniskais vadītājs
Dr. hist. profesors
Ilgvars Butulis**

Rīga 2011

Saturs

Ievads.....	3
Avotu un literatūras apskats.....	13
1. Avotu apskats.....	13
2. Literatūra.....	29
1. Propagandas institūcijas nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijā	35
1.1. Civilās propagandas institūcijas	37
1.2. Militārās un paramilitārās propagandas institūcijas.....	49
1.2.1. Vērmahta propagandas daļas	50
1.2.2. SS struktūru ietekme uz propagandas darbu.....	57
2. Propagandas kanāli nacistu okupētajā Latvijā.....	70
2.1. Drukātā propaganda	72
2.1.1. Periodiskie izdevumi	72
2.1.2. Ziņu aģentūras un korespondences.....	87
2.1.3. Grāmatas un brošūras	91
2.2. Vizuālā propaganda.....	101
2.3. Audio propaganda	105
2.3.1. Radio propaganda.....	105
2.3.2. Skaņu plates un skaņdarbi	114
2.4. Kinopropaganda.....	115
2.5. Starppersonālās komunikācijas propaganda.....	118
3. Nacionālsociālistiskā okupācijas režīma propagandas saturs.....	123
3.1. Nacismam piemērotas pasaules ainas propaganda	134
3.1.1. Latvijas “atbrīvošanas” propaganda	134
3.1.2. Jaunā vēsturiskuma propaganda	141
3.2. Ienaidnieka tēls nacistiskās Vācijas okupācijas režīma propagandā Latvijā.....	151
3.2.1. Ārējā ienaidnieka tēls	152
3.2.3. Iekšējais ienaidnieks nacistiskās Vācijas okupācijas režīma propagandā	184
3.3. Propagandas sociālo rīcības modeļu konstrukcijas	197
Secinājumi	220
Izmantoto avotu un literatūras saraksts	225
Saisinājumi	247
Anotācija.....	248

Ievads

Otrajā pasaules karā Latvija zaudēja savu valstiskumu, piedzīvoja divas okupācijas – 1940. gada 17. jūnijā Latviju okupēja Padomju Savienība, 1941. gada jūnijā–jūlijā – nacistiskā Vācija. 1944. gada otrajā pusē Latgalē un Vidzemē, bet Kurzemē pēc 1945. gada 8. maija vācu okupāciju nomainīja atkārtota PSRS okupācija. Šo okupācijas varu īstenotais terors un politika mūsdienās tiek pastiprināti pētīti, atklājot aizvien jaunus problēmjautājumus Latvijas nesenojā pagātnē.

Latvijā mazāk pētīta ir tāda okupācijas režīmu sfēra kā propaganda, ar kuras palīdzību tika kontrolēta sabiedrība un ar kuras palīdzību okupācijas režīmi centās uzspiest savu pasaules skatījumu un ideoloģiju sabiedrībai.

Propagandai XX gs. vēsturē ir nozīmīga loma, un tās analīze ļauj pilnīgāk izprast moderno un postmoderno sabiedrību. Pamatojoties tikai uz represīvo aparātu, režīmi sociālo kontroli pār sabiedrību var gūt tikai ierobežotā laika periodā. Spēks ir paredzēts fiziskai personu iespaidošanai, opozīcijas apspiešanai, un tas garantē sabiedrības ārējo pakļaušanos baiļu iespaidā. Paļaušanās tikai uz spēka pozīcijām nedod ilglaicīgus rezultātus, kas varētu garantēt cilvēku pakļaušanos režīmam, tādēļ svarīgi ir iespaidot pakļauto prātus.

Propagandas pētniecība pēdējos gados pasaulē ir aktuāla problēma, sevišķi liela vērība tiek pievērsta tās nozīmei dažādos totalitārajos režīmos. Propagandas pētīšanu vēsturē savulaik ietekmēja Hannas Ārentes¹ darbs „Totalitārisma izcelsme”², kurā viņa kā vienu no būtiskākajām totalitārisma pazīmēm minēja „totalitāro propagandu”, kuras mērķis ir nevis iespaidošana, bet „varas akumulācija, pirms iegūti vardarbības līdzekļi”³. Tādējādi H. Ārente uzskatīja, ka totalitāras varas galvenā sastāvdaļa ir terors, bet, lai panāktu šo „totalo teroru”, ir nepieciešama propaganda, kura izzūd, kad mērķi ir sasniegti. „Propaganda ir viens no svarīgākajiem totalitārisma instrumentiem, ja ne pats svarīgākais attiecībās ar netotalitāro pasauli, turpretī terors ir totalitārās valdīšanas formas būtība,” rakstīja H. Ārente.⁴

Šodien var oponentēt dažiem H. Ārentes propagandas teorētiskajiem uzstādījumiem, tomēr iespējams, ka tieši viņas darbs lika detalizētāk paskatīties uz

¹ Hanna Ārente (Hannah Arendt, 1906–1975) – ebreju izcelsmes vācu filozofe, politoloģe.

² Orig. The Origins of Totalitarianism., pirmizdevums – 1951.

³ H. Ārente. Totalitārisma izcelsme. Rīga, Elpa, 2000, 438. lpp.

⁴ Turpat, 418. lpp.

iepriekš marginālo jautājumu vēstures un politikas izpratnē – totālas varas politisko komunikāciju ar saviem pilsoņiem. Latvijas vēsturē šis jautājums vēl aizvien atrodas tikai izpētes sākuma stadijā.⁵

Vēl veidot padziļinātu izpratni par propagandas problemātiku veicina t.s. postmodernisma diskurss. Jau Frankfurtes skolas pārstāvji Teodors Adorno⁶ un Makss Horkheimers⁷ izvirzīja tēzi par propagandu kā kultūrindustrijas produktu, kas iznīcina individualitāti, padarot sabiedrību par pasīvu viengabalainu masu, kura nav spējīga kritiski uztvert tai piedāvāto informācijas devu.⁸ „Propaganda padara valodu par instrumentu, par sviru, par mašīnu. Propaganda fiksē cilvēku konstitūciju, kāda tā ir izveidojusies sabiedriskās netaisnības apstākļos, iekustinot to. [...] Pašos dziļumos katrs zina, ka, pateicoties instrumentam, pats ir kļuvis par instrumentu gluži kā fabrikā.”⁹ Respektīvi, kultūrkritiskais skatījums paplašina propagandas jēgu, attiecinot to uz visu moderno sabiedrību, kur sabiedrība ir kļuvusi par „propagandas instrumentu”, par propagandas subjektu, kura vēlmes nosaka propagandas piedāvājums. Tādējādi propaganda kļūst ne tikai par totalitāras valsts, bet vispārēju modernās sabiedrības problēmu. No šāda skatījuma propagandas problemātikas izpratne nepieciešama ne tikai, lai izprastu vēsturiskās norises totalitārajās sabiedrībās, bet arī lai saprastu modernās – informācijas sabiedrības problēmas.

Propagandas pētniecībā, gan teorētiskajā, gan praktiskajā, pastāv vēl daudzas problēmas, kas saistās ar neviennozīmīgo terminoloģijas un problemātikas uztvērumu. Propagandas jēdzienā ietvertais saturs ir evolucionējis, katrā vēstures periodā un dažādos pasaules reģionos nereti tas ir lietots dažādās nozīmēs. Propaganda kā izpētes objekts pastāv dažādās zinātnēs – socioloģijā, filozofijā, sociālajā psiholoģijā, politoloģijā, komunikāciju zinātnēs un sabiedriskajās attiecībās utt. Arī vēsture nav izņēmums. Tomēr vēsturnieku darbi par šo problemātiku ir parādījušies salīdzinoši vēlu – 20. gadsimta 70. – 80. gados.

Atšķirībā no Rietumeiropas, postpadomju telpā propaganda nav bijusi īpaši aktuāla tēma.¹⁰ To var skaidrot gan ar citu problēmu izvirzīšanu priekšplānā, gan ar

⁵ Vairāk šī problēma tiek apskatīta kultūras pētniecības ietvaros. Sk. krājumu. Māksla un politiskie konteksti. / Sast. D. Lāce. R., Neputns, 2006.; Raimonds Briedis. Teksta cenzūras īsais kurss: prozas teksts un cenzūra padomju gados Latvijā. Rīga, LU LFMI, 2010, u.c.

⁶ Teodors Adorno (*Theodor W. Adorno*, 1903–1969) – vācu sociologs, filozofs.

⁷ Maks Horkheimers (*Max Horkheimer*, 1895–1973) – vācu sociālfilozofs.

⁸ Sk. M. Horkheimers, T. Adorno. Apgaismības dialektika. /I. Ijāba tulk. Rīga, Laikmetīgās mākslas centrs, 2009, 238.–246. lpp.

⁹ Turpat, 277. lpp.

¹⁰ Faktiski par to liecina nelielais pētījumu loks par šo problemātiku.

ētiskiem jautājumiem. Viens no šādiem jautājumiem ir propagandista atbildība. Vai propagandistam, kas kalpojis pastāvošā režīma manipulācijām, ierobežojot tādējādi sabiedrības brīvību, ir jānes atbildība par savu darbību?¹¹ Šādi jautājumi postpadomju telpā, līdzīgi kā tas bija arī Eiropā denacifikācijas laikā, nav ērti. Kā piemēru var minēt jautājumu: kam ir jāatbild par nepilngadīgo latviešu jauniešu iesaistīšanu karadarbībā – vācu iestādēm, kas vēlējās to panākt, latviešu pašpārvaldei, kas izsludināja pieteikšanos gaisa spēku izpalīgos, vai arī propagandistiem, kas jauniešus uz šādu soli tieši mudināja? Ja nosoda nacistu propagandistus, tad tas pats jādara arī ar padomju propagandas darbiniekiem, kuri šodien vēl ir aktīvi sabiedriski politiskajās norisēs.¹² Tādēļ, lai izvairītos no šādiem jautājumiem, ir vērojamas tendences vai nu propagandu uzskatīt par marginālu problēmu vēstures procesos, vai arī apšaubīt tās ietekmes spējas.

Latvijas vēsturē propagandas pētniecība palīdzētu izprast virkni sociāli vēsturisko problēmu. Jāmin tikai atsevišķi piemēri: līdz šim nav analizēta propagandas nozīme Pirmā pasaules kara (1914–1918) norisēs Latvijā, tās ietekme uz bēgļu kustības intensifikāciju, latviešu strēlnieku bataljonu formēšanu, nav pētījumu, kas atklātu propagandas nozīmi Neatkarības kara laikā, politisko partiju propagandu Latvijā 20. – 30. gados, tāpat arī Ulmaņa režīma laikā veikto propagandu. Praktiski šādu pētījumu nepieciešamību nosaka ne tikai vajadzība pēc konkrētā laika vēstures problemātikas atklāšanas, bet arī lai izprastu masu informācijas līdzekļu kā galveno propagandas nesēju lomu sabiedrības attīstībā, to funkcionēšanu, propagandas uztveri 20. gadsimta režīmos Latvijā.

Lai atklātu propagandas jēdziena problēmas būtību, ir jāizskaidro šī jēdziena vēsturiskā un teorētiskā evolūcija.

Jēdziens “propaganda” etimoloģiski cēlies no latīņu valodas, un tā sākotnējā nozīme bija saistīta ar lauksaimniecību.¹³ Lietot citādā nozīmē to sāka Romas katoļu

¹¹ Stanley B. Cunningham. *The Idea of Propaganda: A Reconstruction*. Wesport, Praeger Publishers, 2002. P. 141 – 148.

¹² Latvijā dažkārt vērojama apgriezta tendence: nosodīt padomju varas propagandistus un attaisnot kolaborāciju ar nacistu propagandas instancēm. Piemēram, literatūrzinātniece Dace Lāce pētījumā par „Tēvijas” redaktoru P.Kovaļevski raksta, ka viņu: „ būtu grūti iedomāties blakus padomju okupācijas blīvajam kolaborantu slānim. Viņš bēga uz Vāciju pašā pēdējā brīdī – 1941.gada janvārī. Dzimtenē atgriezās, lai strādātu atjaunojamās Latvijas labā.[...] Ne ar vienu rakstu rindu Pauls Kovaļevskis – Klāns nav noniecinājis savu tautu un savu valsti. Gluži otrādi – okupācijas apstākļos domājais, kā atjaunot savu valsti.” Sk. Dace Lūse. Pāvils Klāns (Pauls Kovaļevskis) un kolaborācijas problēma. *Letonika*. 2008, Nr.17, 60. lpp.

¹³ Latīņu valodā *propagare* – iesēt, palielināt.

baznīca, kad 1622. gadā pāvests Gregorijs XV¹⁴ dibināja *Sacra congregatio de propaganda fide* (Svētā ticības izplatīšanas kongregācija), kas lika pamatus misionāru kustībai katolicisma izplatīšanai visā pasaulē, īpaši „jaunās pasaules” zemēs.¹⁵ Būtībā līdz pat 18. gadsimta beigām ar šo terminu saprata katolicisma izplatīšanu un cilvēku apgaismošanu šīs konfesijas dogmatikas garā.¹⁶

1830. gada Jūlija revolūcijas laikā Francijā vairākas konspiratīvās grupas sekularizēja šo katoļu baznīcas jēdzienu, nosaucot savas starptautiskās kampaņas „*La propaganda*”.¹⁷ No Francijas šo jēdzienu pārņēma Krievijas revolucionāri, sākot ar to apzīmēt savu ideju izplatīšanu tautas masās. Krievu anarhists Sergejs Nečajevs¹⁸ terminu „propagandas akts”¹⁹ ieviesa krievu anarhistu un kreiso ekstrēmistu leksikā.²⁰ Tomēr vairāki pētnieki uzsver, ka propaganda nav tikai 20. gadsimtam raksturīgs vēstures fenomens un propagandas iezīmes saskatāmas jau kopš pirmo organizēto cilvēku kopienu laikiem.²¹

Pilnīgi jaunu saturisko jēgu propaganda ieguva līdz ar Pirmo pasaules karu, kad ar to sāka apzīmēt masu pārliecināšanas un aģitācijas taktikas un paņēmieni kopumu. Pirmais pasaules karš bija ne tikai pirmais globālais jauno laiku konflikts, bet radīja arī vidi jaunu kara tehnoloģiju un metožu izmantošanai. Viena no šādām metodēm bija kara propaganda.

¹⁴ Gregorijs XV (*Papa Gregorius Quintus Decimus*; īst.v. *Alessandro Ludovisi*, 1554–1623, pontifikācija: 1621–1623).

¹⁵ Evonne Anita Levy. *Propaganda and the Jesuit Baroque*. Berkeley, LA: University of California Press, 2004. P. 56.

¹⁶ Jēdziena katoliciskā etimoloģija ietekmējusi arī vēlāko tā konotāciju, katoļu reģionos tas tika uzverts pozitīvi, savukārt protestantiskajās zemēs tas ieguva negatīvu nokrāsu. Sk. Thymian Bussemer. *Propaganda. Konzepte und Theorien*. 2., überarbeitete Auflage. Wiesbaden, VS Verlag, 2008. S.27.

¹⁷ Hoffmann Hilmar. "Und die Fahne führt uns in die Ewigkeit". *Propaganda im NS- Film*. Frankfurt a.M., Fisher Tachenbuch Verlag, 1988. S.70. Piemēram, Vācijas protestantiskajās zemēs 18. gadsimta beigās šo terminu lietoja blakus terminiem „prozelitizācija” (*Prozelytenmacherei*) un „jezuītu sazvērētība” (*jesuitische Verschwörung*). Sk. Evonne Anita Levy. *Propaganda and the Jesuit Baroque*. P. 56.

¹⁸ Sergejs Nečajevs (*Сергей Геннадиевич Нечаев*, 1847–1882) – krievu revolucionārs, anarhists. Revoluc. grupas „Tautas atmaksas sabiedrība” (*Общество народной расправы*) līderis, skandalozā „Revolucionāra katehisma” (*Катехизис революционера*, 1869) autors. Notiesāts par savas organizācijas biedra slepkavību. Viņa tēlu kā prototipu izmantojis krievu rakstnieks F. Dostojevskis Pjotra Verhovenska tēla veidošanā romānā „Velni” (*Бесы*, 1872).

¹⁹ Angļu val. „*Propaganda of the deed*”, vācu val. „*Propaganda der Tat*” – akciju vai darbību veikšana ar mērķi radīt sabiedrības simpātijas, lai tās kalpotu par mērķi politiskām un sociālām pārmaiņām. Konceptijas autors bija itāļu anarhosociālists Karlo Pisasane (*Carlo Pisacane*, 1818–1857) 1857.gadā. Sk. Randall D.Law. *Terrorism. A History*. Cambridge, Polity Press, 2009. P. 85– 86.; Hoffmann Hilmar. "Und die Fahne führt uns in die Ewigkeit". S. 70 – 71

²⁰ Tieši kreisie ekstrēmisti bija vieni no pirmajiem, kas šo jēdzienu sāka lietot plašākā nozīmē.

²¹ Nicholas Jackson O’Shaughnessy. *Politics and Propaganda. Weapons of Mass Seduction*. Manchester, Manchester University Press, 2004. P. 37 – 38.

Pirmā pasaules kara laikā (1914–1918) gan Lielbritānijā, gan Amerikas Savienotajās Valstīs, gan Vācijā tika radītas propagandu pārraugošanas institūcijas. Lielbritānijā propagandas veikšanai 1914. gada augustā tika izveidots Kara Propagandas birojs, vairāk pazīstams ar nosaukumu „Velingtona nams” (*War Propaganda Bureau, WPB/ Wellington House*), Čārlza Mastermana²² vadībā, kura uzdevums bija vērst savu propagandu uz neitrālajām ārvalstīm un jo īpaši uz ASV. Propagandu iedzīvotāju un ienaidnieku vidū vadīja Kara ministrijas militāro operāciju direktorāts²³ (*War Office's Directorate of Military Operations*). 1918. gada februārī pēc politiskajām pārmaiņām valdībā, tika radīta jauna – Informācijas ministrija (*Ministry of Information/Crew House*)²⁴, kas pārņēma kontroli pār visām propagandas akcijām, radot efektīvu propagandas mašīnēriju.²⁵

Vācijā propagandas un cenzūras darbs tika nodots armijas virspavēlniecības (*Oberste Heeresleitung, OHL*) pārziņā, kurā tika radīta IIIb nodaļa majora Valtera Nikolai²⁶ vadībā, kas nodarbojās gan ar ārējo un iekšējo izlūkošanas darbu, gan pārraudzīja informācijas telpu Vācijā. Šīs nodaļas ietvaros darbojās Kara preses dienests (*Kriegspresseamt*).²⁷ Ar propagandu ārvalstīs nodarbojās *Zentralstelle für Auslandsdienst*, tāpat paralēli tika radītas un darbojās arī vairākas civilās propagandas institūcijas.²⁸

ASV 1917. gada 13. aprīlī tika radīta Publiskās informācijas komiteja (*Committee on Public Information, CPI*), par kuras vadītāju ASV prezidents Vudro Vilsons nozīmēja žurnālistu Džordžu Krīlu,²⁹ kurš, lai panāktu amerikāņu sabiedrības atbalstu valsts iesaistīšanai karā, balstoties uz vairāku miljonu dolāru budžetu, uzsāka,

²² Čārlzs Mastermans (*Charles Frederick Gurney Masterman, 1873–1927*) – angļu politiķis.

²³ Vadīja brigādes ģenerālis Džordžs Kokerils (*Sir George Cuckerill, 1867–1957*) britu ģenerālis, politiķis.

²⁴ Vadīja Lords Bīverbruks (*William Maxwell "Max" Aitken, 1st Baron Beaverbrook, 1879 – 1964*) biznesa magnāts, politiķis.

²⁵ Gary S. Messinger. *British Propaganda And The State In The First World War*. Manchester, Manchester University Press, 1992. P. 100 – 109.; Philip L. Taylor. *British Propaganda In The 20 Century. Selling Democracy*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1999. P. 35 – 48.; 49 – 56.; Michael Balfour. *Propaganda In War 1939 – 1945: Organizations, Policies, and Publics in Britain and Germany*. London, Rutledge & Kegan Paul Ltd., 1979. P. 3 – 10.

²⁶ Valters Nikolai (Walter Nicolai, 1873–1947) – reihsvēra majors, vēlāk pulkv.-leitn.,

²⁷ Vadīja reihsvēra majors Erhards Deitelmozers (*Erhard E. Deutelmöser, 1873 – 1956*)

²⁸ Sk.sīk. Ulrike Oppelt. *Film und Propaganda im Ersten Weltkrieg. Propaganda als Medienrealität im Aktualitäten- und Dokumentarfilm*. Stuttgart, F, Steiner Verlag, 2002. S. 99 – 107.; Wilhelm Deist. *Militär, Staat und Gesellschaft. Studien zur preußisch – deutschen Militärgeschichte*. München, Oldenbourg, 1991. S.153.–164.; Daniel Uziel. *The Propaganda Warriors: the Wehrmacht and the Consolidation of the German Home Front*. Oxford, Peter Lang, 2008. P. 30 – 34.

²⁹ Džordžs Krīls (George Creel, 1876 – 1953), amerikāņu žurnālists, politiķis

pēc paša vārdiem, „cīņu par cilvēku prātiem”.³⁰ T.s. „Krīla komiteja” (*Creel Committee*) veidoja propagandas kampaņas gan Valsts kasei, aicinot cilvēkus pirkt valsts aizņēmuma obligācijas („brīvības obligācijas” – *Liberty Bonds*), gan Kara departamentam, Lauksaimniecības departamentam un Sarkanajam Krustam. Propaganda tika veikta ne tikai presē vai ar plakātu stendiem, bet arī ar speciālu brīvprātīgo lektoru (*Four Minute Men*) darbu publiskajās pulcēšanās vietās – teātros, kinoteātros u.c. Arī Holivudas kinoindustrija tika iesaistīta Dž. Krīla veiktajās akcijās, kuras, balstoties uz emocionalitāti, klišejiem un stereotipiem, panāca ASV sabiedrības atbalstu V. Vilsona īstenotajai kara politikai.³¹

Angļu kara propaganda pēc kara radīja daļā vācu sabiedrības pārlicību, ka propagandas nepietiekamai izmantošanai bija izšķiroša nozīme kara zaudēšanā.³² Tā domāja arī vēlākais Vācijas fīrers Ādolfs Hitlers, kurš savā darbā „Mana cīņa” („*Mein Kampf*”) rakstīja: „Tikai kara laikā kļuva skaidrs, cik milzīgus rezultātus var sasniegt ar pareizi nostādītu kara propagandu. [...] no Vācijas puses šis darbs vairāk kā pieticīgs.”³³ Arī historiogrāfijā nereti tiek uzsvērts, ka visefektīvākā bijusi britu kara propaganda, kura veiksmīgi izmantoja propagandai gan radio, gan pamfletus un plakātus, piedevām ar savām propagandas akcijām esot faktiski radījusi psiholoģiskā kara pamatus. Britu radītie šausmu stāsti par vācu zvērībām pārpludināja žurnālus un avīzes. Stāsti par to, kā vācu zemūdenes apšauj glābšanās laivās esošās sievietes un bērnus, kā vācu karavīri kropļo žēlsirdīgās māsas, nocērt roku beļģu bērnam, sit krustā kanādiešu virsniekus utt., pārpludināja ne tikai Antantes valstu, bet arī neitrālo valstu presi.³⁴ Savukārt Vācijā propagandas darbu apgrūtināja propagandas sadalījums starp militāro un civilo sektoru un kopīgas koordinācijas trūkums.³⁵

Pēc Pirmā pasaules kara aprobētās propagandas metodes sāka izmantot, lai ietekmētu sabiedrību. Sabiedrības iespaidošana ar propagandas palīdzību notika galvenokārt divās sfērās:

³⁰ Evonne Anita Levy. *Propaganda and the Jesuit Baroque*. – P. 58.

³¹ Robin Andersen. *A Century Of Media, A Century Of War*. NY, Peter Lang, 2007. P. 6 – 7.

³² Evonne Anita Levy. *Propaganda and the Jesuit Baroque*. P. 57 – 58.

³³ Hitler A. *Mein Kampf*. Zwei Bände in einem Band. München, Zentralverlag der NSDAP, 1943. S.193.

³⁴ Scot McDonald. *Propaganda and Information Warfare In The Twenty- First Century*. Altered Images and Deception Operations. NY, Routledge, 2007. P. 58 –59.

³⁵ Daniel Uziel. *The Propaganda Warriors: the Wehrmacht and the Consolidation of the German Home Front*. P. 33;. Britu vēsturnieks Deivids Velšs uzskata, ka daudzos gadījumos vācu propaganda bija pārāka par britu propagandu. Sk. David Welch. *The Third Reich: Politics And Propaganda*. Second.edit. London, Routledge, 2002. P.11.

- 1) *politiskajā*: propagandas metodes starpkaru periodā kļuva par neatņemamu politisko partiju cīņas līdzekli. Akcijas, kampaņas, simboliskā vizualizācija, pretinieku nomelnošana utt. politiskajā arēnā parādījās jau pirmajos pēckara gados ne tikai autoritārajās, bet arī demokrātiskajās partijās. Liela loma propagandas ietekmes augšanā bija padomju Krievijas piemēram, kura ne tikai ar teroru, bet arī manipulējot ar informāciju, spēja iegūt varu, to noturēt un nostiprināt.³⁶
- 2) *komerciāli praktiskajā*: komerciāli praktisko propagandu izveido ASV bijušie Krīla biroja darbinieki, kas, balstoties uz savām kara laikā aprobētajām prasmēm, novērojumiem un pārdomām, liek pamatus t.s. sabiedrisko attiecību (*Public Relations, PR*) nozarei.³⁷ Tieši no šīs sfēras nāk arī pirmie propagandas un sabiedrisko attiecību teorētiķi Edvards Bernejs³⁸ un Harolds Lasvels.³⁹

Propagandas teorētiskajā pētniecības attīstībā, vadoties pēc vēsturiskās attīstības, pēc vācu pētnieka T.Busemera, saskatāmas četras paradigmas.⁴⁰

1. *Masu teorijas paradigma*. Masu teorijas propagandas pētniecība izaug no 19. gadsimta beigu teorijām, kuras pārstāv Gustavs Le Bons⁴¹ u.c. Šī virziena pārstāvjiem raksturīgi skatīt propagandu kā politiskās elites atbildi uz draudošo sabiedrības autonomizāciju. Propagandas uzdevums ir apvienot indivīdus masā un manipulēt ar tiem noteiktu mērķu sasniegšanai.

³⁶ Sk.P. Kenez. *The Birth Of The Propaganda State. Soviet Methods of Mass Mobilization 1917 – 1929*. Cambridge, Cambridge Univ.Press, 1985.; Daudzos gadījumos J. Gēbelss par paraugu ņēma tieši PSRS aprobētās propagandas metodes. Pastāv arī versijas par ASV pirmo propagandas teorētiķu ietekmi uz nacisma propagandu. Sk. M.Brechten. *Ein überflüssiges Experiment? Joseph Goebbels und die Propaganda im Gefüge des Nationalsozialismus*. In C. Studt (Hg) „*Diener der Staates*” oder „*Widerstand zwischen Zeilen*”? *Die Rolle der Presse im „Dritten Reich*”. Berlin, Lit Verlag, 2007. S. 58.

³⁷ Jāatzīmē, ka mūsdienu sabiedrisko attiecību teorētiķi mēģina distancēties no propagandas, norādot, ka ja propaganda ir vairāk domāta kā manipulatīvs pārvaldīšanas un kontroles instruments, tad sabiedriskās attiecības vairāk esot balstītas uz uzticamību dialogā ar sabiedrību. Sk. Michael Kunczik. *Public Relations: Konzepte und Theorien*. 4.Auflage. Köln, Böhlau Verlag, 2002. S. 31 - 38.

³⁸ E.Bernejs (*Edward Bernays*, 1891 – 1995) – amerikāņu žurnālists, viens no sabiedrisko attiecību teorijas pamatlicējiem.

³⁹ H.Lasvels (*Harold Dwight Lasswell*, 1902 – 1978) – amerikāņu politologs un komunikāciju teorētiķis.

⁴⁰ Thymian Bussemer. *Propaganda. Konzepte und Theorien*. S.45 - 62.

⁴¹ G.Le Bons (*Gustave Le Bon*, 1841 – 1931) – franču sociālpsihologs.

2. *Kultūrkritiskā paradigma* jeb liberāli humānistiskais virziens radās ASV 20. gadsimta 30. gados un pastāv līdz mūsdienām. Šī virziena pārstāvji uztver propagandu kā uzbrukumu cilvēcisksam un demokrātijas pamatvērtībām. Propagandas kritiķiem, kā uzsver T. Busemers, ir liela nozīme demokrātiski politiskajā sfērā, bet to propagandas zinātniskā produktivitāte ir niecīga.⁴²
3. *Empīriski-kvalitatīvā* paradigma parādās 20. gs. 30. gados amerikāņu propagandas pētniecībā. Būtībā šie virziena pārstāvji rada komunikāciju zinātni, un propaganda kļūst par tās neatņemamu sastāvdaļu. Balstoties uz empīriskiem pētījumiem, šī virziena pārstāvji propagandu skatīja kā sociāltehnoloģisku parādību, kurai ir arī pozitīvas un noderīgas lietas plurālistiskajā sabiedrībā. Tajā pašā laikā šī virziena pārstāvis H. Lasvels savā darbā atzina propagandas milzīgo iespaidu, ar kuras palīdzību sabiedrību iespējams apvienot „vienotā naida, gribas un cerību masā.”⁴³ Zināmā mērā pozitīvais skatījums uz propagandu un propagandas tehnoloģijām veidojās šī novirziena pārstāvjiem tādēļ, ka tie galvenokārt koncentrējās uz demokrātisku valstu pieredzi un komunikācijas praksi. Šajā sakarā var minēt Pola Lazarsfelda⁴⁴ pētījumus un viņa propagandas „minimālā efekta teoriju” (proti, ka masu informācijas līdzekļi minimāli ietekmē cilvēkus un būtiskāka ir personības ietekme uz auditoriju), kas tika izstrādāta un empīriski pierādīta, balstoties uz ASV prezidenta vēlēšanu kampaņu analīzi.⁴⁵
4. *Plurālistiskā paradigma* sociālajās zinātnēs sāk dominēt 60. gados, kad propagandas jēdziens tiek skatīts caur ideoloģiju kritikas vai neomarksisma prizmu. Propaganda tiek skatīta kā varas vai ekonomisko grupējumu politika, lai manipulētu ar sabiedrību savu mērķu sasniegšanai.⁴⁶

Būtībā visas propagandas teorētiskās nostādnes, izņemot empīriski-kvalitatīvā virziena pārstāvjus, atzīst propagandas iedarbību uz sabiedrību, to, ka ar propagandas

⁴² Thymian Bussemer. Propaganda. Konzepte und Theorien. S. 52.

⁴³ Lasswell H.D. Propaganda Technique In The World War. London, Kegan Paul, 1927. P. 221–222.

⁴⁴ P.Lazarsfelds (*Paul Felix Lazarsfeld*, 1901 – 1976) – amerikāņu sociologs.

⁴⁵ Baran S.J. Davis D.K. Mass Communiation Theory: Foundations, Ferment and Future. Fifth Edit. - Boston, Wadsworth, 2009. P. 29 – 30.

⁴⁶ Tipiskāks no šī novirziena pārstāvis ir filologs Noams Čomskis (*Noam Chomsky*)

palīdzību ir iespējams sabiedrību ietekmēt. Atšķirības to iedarbības vērtējumā vairāk tiek saistītas ar propagandas tehnikas dažādību – respektīvi, vai iespaidošana notiek ar manipulāciju (simbolisko, emocionālo vai racionālo)⁴⁷ vai pārliecināšanas (t.i., uz reāliem faktiem balstītas informācijas) palīdzību.⁴⁸

Tātad ar propagandu var saprast ideju, uzskatu un teoriju sistemātisku izplatīšanu nolūkā ar pārliecināšanu iegūt piekritējus, arī lai pamudinātu cilvēkus uz noteiktu rīcību.⁴⁹ Būtībā šī nostādne parāda propagandu kā pozitīvu faktoru, kura ar pārliecināšanas palīdzību cenšas cilvēkiem radīt “pareizos priekšstatus”. Pārliecināšana notiek, balstoties uz reāliem faktiem, diskusijām, loģiskiem spriedumiem. Šķiet, ja propaganda darbotos tikai ar pārliecināšanu, no tās liela labuma nebūtu un tās efektivitāte būtu apšaubāma.

Kara laika apstākļos nacistiem nebija ne laika, ne vēlēšanās pārliecināt un pāraudzināt latviešus sev vēlamā garā. Tādējādi promocijas darbā ar propagandu jāsaprot politiskās varas⁵⁰ veiktā sistemātiskā sabiedrības informēšana vai dezinformēšana, lai plašās masās ar simbolu un manipulāciju palīdzību iesakņotu kādu rīcības modeli. Izmantojot mītus, tēlus, lozungus un simbolus, kuri iedarbojās uz cilvēka aizspriedumiem vai emocijām, propaganda cenšas panākt, lai indivīds domātu, ka viedokli viņš ir pieņēmis “patstāvīgi un brīvprātīgi”.⁵¹

Promocijas darba mērķis ir izpētīt nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas režīma realizēto propagandu Latvijā 1941. – 1945. gadā.

Mērķa sasniegšanai izvirzīti sekojoši uzdevumi:

- 1) atklāt nacionālsociālistiskās propagandas politiku,
- 2) analizēt galvenos propagandas līdzekļus,
- 3) analizēt propagandas saturu, kura mērķauditorija bija latviešu civiliedzīvotāji Latvijā.

Darba hronoloģiskās robežas nosaka nacistiskās Vācijas okupācijas režīma pastāvēšanas laiks Latvijas telpā – precīzāk, no 1941. gada 22. jūnija, kad

⁴⁷ „Retorika, mīts un simbolisms ir trīs pamatelementi, uz ko balstās jebkura propaganda.” Sk. Lilleker Daren K. *Key Concepts in Political Communication*. London, Sage, 2006., P. 163.

⁴⁸ Thymian Bussemer. *Propaganda. Konzepte und Theorien*. -S. 45 – 62.

⁴⁹ J. Baldunčiks (red). *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga, 1999. 634. lpp.

⁵⁰ Lai propaganda būtu efektīva, tai jābūt institucionalizētai un jābaida ierobežota vai totāla vara pār propagandas kanāliem – šādu ietekmi var gūt tikai politiskā vara, vai ietekmīgas komercstruktūras. Sk. E.Herman, N.Chomsky. *A Propaganda Model*. In M. Durham, D.Kellner (eds.) *Media and Cultural Studies: Keywords*. Oxford, Blackwell, 2006. P. 257 - 258.

⁵¹ A.Pratkanis, E. Aronson. *Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion*. NY, W.H.Freeman and Co, 2001. P. 11.

Kēnigsbergas raidītājs pārraidīja pirmās ziņas latviešu valodā, vēstot par kara sākšanos, līdz 1945. gada 8. maijam, kad dienas gaismu ieraudzīja pēdējie vācu kontrolē iznākušie laikraksti.

Kā mērķauditorija ir izvēlēti latviešu civiliedzīvotāji. Latviešu sabiedrības izcelšana notiek, lai saglabātu tēmas viengabalainību. Nacistu okupācijas gados var runāt arī par propagandu, kas bija vērsta pret vāciešiem, vācu karavīriem, Latvijas krieviem, krievu karagūstekņiem, krievu bēgļiem, latgaliešiem u.c.. Latviešu sabiedrības izcelšana notiek, pamatojoties uz faktu, ka tā bija mažoritārā etniskā grupa tajā laikā. Tādējādi pret citām etniskajām grupām veiktā propaganda bija marginālāka.

Civiliedzīvotāju slānis izvirzīts, balstoties uz pieņēmumu, ka propaganda bija vairāk nepieciešama tieši šī slāņa ietekmēšanai. Cilvēku, kas nonāca vācu militārajā dienestā, propaganda skāra pastarpināti – ar karavīriem vairs nevajadzēja manipulēt, viņi pakļāvās militārajam reglamentam. Propagandas uzdevums bija tikai vairot viņu cīņas spējas. Tādējādi darbā nav padziļināti skarti jautājumi, kas saistās ar propagandu latviešu militārajos formējumos nacistiskās Vācijas pusē.

Promocijas darbs sastāv no trīs nodaļām. Pirmajā nodaļā analizēta propagandu īstenojošo institūciju loma propagandas darbā okupētajā Latvijā. Skatītas tiek ne tikai vācu institūcijas, bet arī latviešu iestādes, kas faktiski bija propagandas realizētāji.

Otrajā nodaļā analizēti propagandas kanāli, ar kuriem nacistiskā propaganda tika novadīta līdz mērķauditorijai.

Trešā nodaļa veltīta propagandas vispārējā satura atklāšanai. Uzmanība pievērsta propagandas veiktajai sabiedrības vispārējās pasaules ainas transformācijai (respektīvi – jauna identitātes mīta radīšanas procesam), ienaidnieka tēla radīšanai un vispārējo sociālo rīcības modeļu konstrukcijām.

Promocijas darba izstrādē izmantotas tradicionālās vēstures izpētes metodes – vēsturiski ģenētiskā, problēmu hronoloģiskā, kā arī vēsturiski salīdzinošā. Atsevišķos gadījumos izmantotas arī kvantitatīvās pētniecības un propagandas pētniecības metodes.

Avotu un literatūras apskats

1. Avotu apskats

Tēmas specifika, kuras izstrāde prasa satura dažādu avotu izpēti un analīzi, ļauj promocijas darbā izmantotos avotus klasificēt pēc to satura un funkcionalitātes.

Tādējādi promocijas darbā izmantotie avoti veido trīs grupas:

- A. propagandas avoti;
- B. dokumentālie avoti;
- C. memuārliteratūra.

A: Propagandas avoti

Ar propagandas avotiem tiek saprasts tas materiālu kopums, ar kuru palīdzību nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas vara veica sistemātisku informācijas un dezinformācijas izplatīšanu, lai okupētās Latvijas sabiedrībā izsauktu okupantiem vēlamo rezultātu.

Promocijas darbā izmantotos propagandas avotus iespējams iedalīt sekojošās grupās:

- 1) drukātās propagandas izdevumi;
- 2) vizuālās propagandas materiāli;
- 3) kinodokumenti.

Nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijā no 1941. gada 30. jūnija līdz 1945. gada 8. maijam okupācijas iestāžu uzraudzībā iznāca vairāk nekā 30 dažādu legālo preses izdevumu.⁵² Nozīmīgākais no tiem bija Rīgā izdotais centrālais dienas laikraksts „Tēvija”⁵³ un nedēļas ilustrētais laikraksts „Laikmets”⁵⁴, kā arī Latvijas ģenerālkomisariāta apgabalu izdevumi – Liepājas „Kurzemes Vārds”⁵⁵, Jelgavas „Zemgale”⁵⁶, Valmieras „Tālavietis”⁵⁷ un Daugavpils „Daugavas Vēstnesis”.⁵⁸

⁵² Sk. Ē. Flīgere. (sast.) Latviešu periodika. 4. sēj., 1940–1945. Rīga, Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1995. 145.–147. lpp.

⁵³ „Tēvija” – (1941.g. 1. jūl. – 1945.g. 29. apr.). Iznāca Rīgā (no 1944.g. 17. okt. – Liepājā), 6 reizes nedēļā; redaktori – A. Kroders, vēlāk A. Rudzis, P. Kovaļevskis, J. Vītols. Izdevējs: E. Kreišmanis.; apjoms 2–16 lpp. metiens: 220 000 – 294 000 eks.

⁵⁴ „Laikmets” – (1941.g. 24. dec. – 1944.g. 22. sept.). Iznāca Rīgā, 1 reizi nedēļā, redaktors E. Tūbelis. Izdevējs: A. Freimanis.; apjoms 16–32 lpp., metiens: 40 000 – 100 000 eks.

⁵⁵ „Kurzemes Vārds” (1941.g. 2. jūl. – 1944.g. 15. okt.), (no 1944.g. 17. oktobra līdz 1945.g. 29. aprīlim “Tēvija un Kurzemes Vārds” un “Tēvija”), iznāca Liepājā 6 reizes nedēļā, redaktors K. Ziharts, A. Vindavs. Izdevējs K. Ziharts, K. Grāmatnieks, apjoms 2–8 lpp., metiens 12–50 00 eks.

⁵⁶ “Zemgale” (no 1941.g. 30. jūnija līdz 16. augustam “Nacionālā Zemgale”) – (1941.g. 18. aug.–1944.g. 26. jūl.), iznāca Jelgavā 6 reizes nedēļā. Redaktori A. Mazvērsītis, vēlāk R. Čaks, Ā. Pods, V. Šmits. Izdevējs V. Jursons, vēlāk G. Grīnbergs, apjoms 4–16 lpp., metiens 11 000–16 000 eks.

Provinces preses izdevumi „Bauskas Vēstnesis”⁵⁹, „Cēsu Vēstis”⁶⁰, „Jēkabpils Vēstnesis”⁶¹, „Malienas Ziņas”⁶², „Rēzeknes Ziņas”⁶³, „Smiltenietis”⁶⁴, „Tukuma Ziņas”⁶⁵ u.c. promocijas darba izstrādē izmantoti mazāk, jo to nozīme un saturiskā vērtība bija krietni mazāka – šajos preses izdevumos galvenokārt tika publicētas vietējās ziņas, bet ideoloģiski-propagandistisko materiālu piesūtīja ģenerālkomisāra propagandas daļas preses referenti, mākslas un sabiedrisko lietu departamenta izdotie biļeteni vai Vācijas ziņu dienests (*DNB*). Lielākoties informācija, kas parādījās provinces presē, iepriekš tika publicēta jau centrālajos vai apgabalu preses izdevumos.

Piemēram, 1941. gada otrajā pusē Mākslas un kultūras lietu departamenta Preses un literatūras daļa, lai “uzlabotu provinces preses kvalitāti un paceltu to cienīgos augstumos”, bija sastādījusi pārskatus par visiem provinces laikrakstiem, sniedzot to satura novērtējumu “ideoloģisko rakstu, literārās un informācijas daļas vērtīguma un plašuma ziņā”.⁶⁶ Ar mērķi – “izlīdzēt provinces preseī ar vērtīgiem ideoloģiskiem ievadrakstiem un vietējo un ārzemju politisko notikumu apskatiem”⁶⁷ divas reizes mēnesī bija plānots izdot arī īpašu biļetenu 10 lappušu biezumā.⁶⁸ 1942. gada pirmajā pusē Mākslas un kultūras lietu departamenta Preses un literatūras daļas sniegtajos provinces preses pārskatos bija uzsvērts, ka kopumā laikrakstu saturs 1941.

⁵⁷ „Tālavietis” – (no 1941.gada 6. līdz 12. jūlijam “Valmierietis”) – (1941.g. 17. jūl.–1944.g. 19. sept.), iznāca Valmierā 3 reizes nedēļā, redaktors J. Vesets, īslaicīgi R. Čaks, apjoms 4–12 lpp., metiens 6500–15 000 eks.

⁵⁸ „Daugavas Vēstnesis” – (no 1941.g. 15. jūlija līdz 30. septembrim “Daugavpils Latviešu Avīze”) – (1941.g. 1. okt. – 1944.g. 22. sept.), iznāca Daugavpilī 6 reizes nedēļā, redaktors A. Zembergs, vēlāk E. Zundāns, P. Ducmanis, A. Ancāns, K. Ķezbers, R. Dzelme, izdevējs Daugavpils pilsētas valde, apjoms 4–16 lpp., metiens 15–20 000 eks.

⁵⁹ „Bauskas Vēstnesis” (1941.g. 5. jūl. – 1944.g. 28. jūl.) iznāca Bauskā reizi nedēļā, redaktors, izdevējs: M. Šimiņš, apjoms 2–6 lpp., metiens 3000–3200 eks.

⁶⁰ „Cēsu Vēstis” (1941.g. 4. jūl. – 1944.g. 22. sept.) iznāca Cēsīs reizi nedēļā, red. A. Paukulis, izdevējs Cēsu pilsētas pašvaldība, apjoms 2–8 lpp., metiens 4500–6000 eks.

⁶¹ Jēkabpils Vēstnesis (1941.g. 23. jūl. – 1944.g. 20. jūl.) iznāca Jēkabpilī reizi nedēļā. Red. A. Ozols, izdevējs Jēkabpils pilsēta; apjoms 2–6 lpp., metiens 6000 eks.

⁶² „Malienas Ziņas” (1941.g. 14. aug. – 1944.g. 20. jūl.) iznāca Alūksnē reizi nedēļā, red. E. Stalbovs, vēlāk A. Pamiļjens, R. Apenītis. Izdevējs Alūksnes pilsētas pašvaldība, apjoms 4–8 lpp., metiens 2000–3500 eks.

⁶³ „Rēzeknes Ziņas” (1941.g. 8. jūl. – 1944.g. 5. apr.) iznāca Rēzeknē 2 reizes nedēļā, red. Ā. Blonskis vēlāk D. Latkovskis, A. Sprūdžs. Izdevējs Rēzeknes apriņķa priekšnieks. Apjoms 2–8 lpp., metiens 4500–20 000 eks.

⁶⁴ „Smiltenietis” (1941.g. 18. jūl. – 1944.g. 15. sept.) iznāca Smiltēnē reizi nedēļā, red. P. Antēns, J. Bērziņš, apjoms 2–8 lpp., metiens 1500–3000 eks.

⁶⁵ „Tukuma Ziņas” (1941.g. 29. jūl. – 1944.g. 3. okt.) iznāca Tukumā 2 reizes nedēļā, red. G. Grīnbergs, vēlāk E. Štāls, A. Strads. Izdeva Tukuma pilsētas un apr. pašvaldības, apjoms 2–6 lpp., metiens 4000–6000 eks.

⁶⁶ LVVA, P-73.f., 1.apr., 7.l., 5.lp.; P-427.f., 1.apr., 1.l., 5. lp.

⁶⁷ LVVA, P-427.f., 1.apr., 1.l., 7. lp.

⁶⁸ Mākslas un sabiedrisko lietu departamenta izdevums “Biļetens Provincēs Presei” (vēlāk – “Laika Balss”) iznāca no 1942. gada marta līdz 1944. gada septembrim.

gada beigās “ir mazliet uzlabojies sakarā ar oficiālo ideoloģisko biļetenu izmantošanu”.⁶⁹

Lielāka vērība promocijas darba izstrādē pievērsta tiem provinces preses izdevumiem, kas 1944. gada otrajā pusē turpināja iznākt Kurzemē, t.i., „Talsu Vārds”⁷⁰, „Ventas Balss”,⁷¹ kā arī pašās kara beigās iznākušajiem – „Laika Balss”⁷² un „Latvija”.⁷³

Veicot latviešu preses izdevumu satura analīzi, jāņem vērā arī fakts, ka preses kontrole Latvijas ģenerālapgabalā atradās Ostlandes reihskomisariāta preses šefa pārziņā, lielākais laikraksts “Tēvija” bija pakļauts rakstu cenzēšanai pirms iespiešanas, bet apgabalu un provinces presi kontrolēja novadu komisāri un vietējie cenzori, kas veica pēccenzūru jau pēc presē publicēto rakstu iznākšanas.⁷⁴

Nacistu kontrolēto centrālo latviešu presi veidoja profesionāļi – faktiski cilvēki ar lielāku vai mazāku pieredzi žurnālistikā.⁷⁵ Savukārt provinces presē ar pieredzējušiem žurnālistiem bija grūtības. Kā rakstīja „Talsu Vārds” redaktors Fricis Ziemelis: „Mūsu provinces literāri spējīgās inteliģences viena daļa aizvesta lielinieku varas laikos, bet viena daļa darbinieku trūkuma dēļ pārmērīgi apkrauta darbiem. Par laikraksta korespondentu gribot negribot kļūst lauku skolotājs, pagasta valdes sekretārs vai vienkāršs zemnieks.”⁷⁶ Avīžu redaktoru un arī žurnāla personālu

⁶⁹ LVVA, P-73.f., 1.apr., 9.l., 45. lp.

⁷⁰ „Talsu Vārds” (1941.g. 10. jūl. – 1945.g. 8. maijs) iznāca Talsos reizi nedēļā, red. A. Jansons vēlāk F. Ziemelis, A. Kalniņš, T. Seglenieks, J. Budulis. Izdeva: Sab. ”Talsu Vārds”.

⁷¹ „Ventas Balss” (1941.g. 4. jūlijs – 1945.g. 8. maijs) iznāca Ventspilī 2 reizes nedēļā. Red. A. Cīrulis, izdeva: Sab. „Ventas Balss”, apjoms 2–6 lpp., metiens 9000–10 000 eks.

⁷² „Laika Balss” (1945.g. 1. maijs – 8. maijs), iznāca Liepājā 6 reizes nedēļā, red. A. Eglītis. Apjoms 2 lpp., metiens – nav zināms.

⁷³ „Latvija” (1945.g. 29. apr. – 4. maijs), izdots Liepājā 1 reizi nedēļā. Red. A. Johansons. Apjoms 2 lpp., metiens – nav zināms.

⁷⁴ Skat. K. Kangeris. Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni Baltijā un to izpausme Latvijas ģenerālapgabala kultūrpolitikā Grām. *Starptautiska konference “Bibliotēka, grāmatniecība, ideoloģija Otrā pasaules kara laikā (1939–1945). 8.10.1996. – 12.10.1996. Jūrmala: Materiālu krājums.* Rīga, 1999. 33.–34. lpp.

⁷⁵ Sk. LVVA – P 946.f., 1.apr., 33.l. (Avīžu redaktoru anketas); 7.–36.lp.; To kā priekšrocību Latvijas (arī Lietuvas un Igaunijas) ģenerālapgabalā preses darbam minēja Baltrutēnijas ģenerālkomisāra propagandas daļas vadītājs. С.В.Жумарь и др.(аут.сост.). Стенограмма совещания высшего руководства генерального округа “Белоруссия” (Минск, 8 -10 апреля 1943 года). Минск, МГЛУ, 2006. с. 71.

⁷⁶ LVVA, P-427.f., 1.apr. 4.l. 48.lp.; Piemēram, „Smilteneša” redaktors A.Hitlera dzimšanas dienas rakstu izveidoja no Smiltenes skolotājas referāta skolniekiem. Sk. LVA, 1986.f., 2.apr., P-5372.l. (Lūcijas Stilves krimināllieta), 21.lp. ; Stilve L. Vadonis. *Smiltēnietis.* 1942, 24.apr.

pārbaudīja SD, lai atsijātu politiski neuzticamos autorus. Lielākie pārkāpumi – bija pārmērīgs pretvāciskums Ulmaņa režīma gados vai darbība padomju Latvijas presē.⁷⁷

Raksturojot latviešu preses darbinieku vidi, iespējams runāt par trīs preses darbinieku apakškategoriām:

1) tradicionālisti – t.i., tie autori, kuri nāca vēl no neatkarīgās Latvijas avīžniecības vai inteliģences aprindām, kuru darbos vērojama nereti pat atturīga attieksme pret nacionālsociālisma dogmām un propagandas klišejām, gan paliekas no Ulmaņa režīma nacionālās ideoloģijas. Piemēram, Andrejs Eglītis⁷⁸, Augusts Brocis⁷⁹, Kārlis Skalbe⁸⁰ u.c.;

2) no „Pērkoņkrusta” un ar Antisemītisma institūta aprindām saistītie autori izcēlās ar savu izteikto antisemītismu un „Latvijas pagātnes kļūdu pārskatīšanu” (t.i., Ulmaņa režīma kritiku). Faktiski šie autori noteica preses toni 1941. gada otrajā pusē. No šādiem autoriem varētu minēt Raimundu Čaku⁸¹, Arvedu Vildi⁸², Teodoru Zeltiņu⁸³, Hariju Maldoni⁸⁴ u.c. Vēlāk, pēc vācu nostādņu maiņas pret „Pērkoņkrustu”, šo autoru darbība pieklusa;

3) no Vācijas nākušie latviešu preses darbinieki. Jāatzīst, ka tādu nebija daudz. Lielākais vairums no viņiem Vācijā bija nokļuvuši, repatriējoties baltvācu minoritātei. 1941. gadā viņi atgriezās jau kā ideoloģiski sagatavoti propagandas daļu zonderfireri vai kā vācu uzticības personas pašpārvaldes organizēšanā. Pie šādām personām jāpieskaita „Tēvijas” redaktors Pauls Kovaļevskis⁸⁵, kā arī „Laikmeta” izdevēji A. Freimanis⁸⁶ un Dr. Visvaldis Sanders.⁸⁷

Ne vienmēr okupācijas laika preses izdevumos rakstītais piederēja autora spalvai. Nav pierādījumu tam, ka 1941. gada vasarā autoriem, rakstot par padomju

⁷⁷ Piem., „Tēvijas” redaktora A. Krodera piemērs (Sk. nodaļu “Propagandas kanāli”). Jāsaka, ka lielākais vairums profesionālo žurnālistu arī padomju laikā nepameta šo nodarbi, par ko liecina gan viņu sniegtās anketas, gan VDK krimināllietu materiāli.

⁷⁸ A. Eglītis (1912 – 2006) – latviešu dzejnieks, preses darbinieks. Laikrakstu „Rīts” un „Brīvā Zeme” līdzstrādnieks, Rīgas radiofona informācijas daļas vadītājs. Nacistu okupācijas laikā laikrakstu „Hallo Latvija”, „Laika Balss” redaktors, „Laikmeta” redakcijas loceklis.

⁷⁹ A. Brocis (1912 – 1942) – latviešu dzejnieks, publicists. Žurnāla „Aizsargs” līdzstrādnieks, vācu laikā „Zemgales” red. loceklis. Izdarījis pašnāvību, (oficiāli – kritis Austrumu frontē) dienot latviešu policijas bataljonā.

⁸⁰ K. Skalbe (1879 – 1945) latviešu dzejnieks, avīžnieks, „Jaunāko Ziņu” liter. daļas vadītājs. No 1942.g. „Latvju Mēnešraksta” atbild. redaktors.

⁸¹ R. Čaks (1915 – 1986) latviešu publicists, laikrakstu „Zemgale”, „Latvju Jaunatne” redaktors.

⁸² A. Vilde – latviešu publicists, laikraksta „Līdums” redaktors.

⁸³ T. Zeltiņš (1914 – 1991) – latviešu rakstnieks, publicists.

⁸⁴ H. Maldonis – latviešu publicists, „Līdums” redaktors.

⁸⁵ P. Kovaļevskis (pseud. Pāvils Klāns, 1912 – 1979) – latviešu rakstnieks, publicists.

⁸⁶ A. Freimanis (1896 – 1977) Latvijas armijas pulkv.leitn., „Laikmeta” izdevējs, publicists.

⁸⁷ V. Sanders (1885 – 1979) – teologs, mācītājs, publicists, laikraksta „Laikmets” red. loc.

okupācijas gadu, viņu rakstos „boļševisma žīdiskumu” iemontēja propagandas daļu cenzori. Tomēr daudzos rakstos paustie vienādie izteiksmes līdzekļi par to netieši liecina. Arī savulaik profesors Jūlijs Students⁸⁸ liecināja, ka „aicinājumus iekļauties tautu Jaunās Eiropas celtniecībā” u.c. viņa rakstiem pierakstījusi cenzūra.⁸⁹

Bija gadījumi, kad norādītie autori rakstus nerakstīja (nebija spējīgi to izdarīt), bet viņu vietā to darīja citi. Šāda prakse gan vairāk tika lietota kara ziņotāju aprindās, lai literāri neapdāvinātie nenokļūtu frontē.⁹⁰ Kā kuriozu piemēru var minēt izcilā latviešu sportista Artūra Motmillera⁹¹ darbību laikrakstā „Laikmets”. A. Motmillers skaitījās „Laikmeta” žurnālists, taču viņa vietā par 2 kg sviesta mēnesī rakstus rakstīja viņa paziņa, laikraksta tehniskais redaktors Eduards Tūbelis⁹². A. Motmileram bija vajadzīga tikai darba grāmatiņa, lai varētu palikt Rīgā, kur viņš savā darbnīcā slēpa no Rīgas geto izbēgušos ebrejus.⁹³

Nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā latviešu valodā iznākušī prese bija ne tikai nozīmīgākais propagandas līdzeklis, bet arī, no pētniecības viedokļa raugoties, nozīmīgākais propagandas satura avots.

Promocijas darba izstrādē izmantota ne tikai Latvijas ģenerālapgabalā iznākušī periodika, bet arī propagandas nolūkiem izdotās brošūras un grāmatas. Nereti šādas literatūras izdošanas iniciatori bija vācu propagandas vadītāji. Piemēram, latviešu publicists Alfrēds Ceichners⁹⁴ savus darbus⁹⁵ sarakstīja pēc reihskomisāra preses šefa Valtera Cimmermaņa pasūtījuma.⁹⁶ Lielu daudzumu antisemitisku brošūru izdeva Antisemitisma institūts. Pēc 1943. gada propagandas literatūras izdošanā dominēja izdevniecība „Kontinents”. Paralēli uz vietas sagatavotām brošūrām Latvijā, sevišķi kara pirmajos gados, tika izplatītas arī vācu brošūras, kuras tika tulkotas (nereti ar gramatiskajām kļūdām⁹⁷) un izdotas Vācijā, bet Latvijas ģenerālapgabalā tikai

⁸⁸ J. Students (1898 – 1964) – latviešu pedagogs, filozofs.

⁸⁹ LVA 1986.f., 2.apr. P- 6398.l. (Jūlija Studenta krimināllieta), 12. lp.

⁹⁰ Šķiet, tipiskākais piemērs ir Aloiza Klišāna brāļa un brālēna darbošanās vērmahta propagandas daļā. Sk. LVA 1986.f., 2.apr., P-10452.l. (Valdmiera Melbārža krimināllieta)29. lp.; LVA 1986.f., 1.apr., 4814.l.(Leopolda Klišāna krimināllieta), 28. lp.

⁹¹ A. Motmillers (1900 – 1980) – latviešu vieglatlēts, maratonskrējējs.

⁹² E. Tūbelis (1890 – 1976) – latviešu žurnālists, vieglatlēts.

⁹³ LVA 1986.f., 2.apr. P- 4500.l.(Artūra Motmillera krimināllieta), 1.sēj. 21.-38..lp.

⁹⁴ A. Ceichners (1899 – 1987) latviešu publicists.

⁹⁵ Cechners A. Lai dzīvo Padomju Latvija! : daži fakti no komunistu valdīšanas gada Latvijā. Rīga, Aut.izd., 1943.; Ceichners A. Was Europa drohte: die Bolschewisierung Lettlands 1940–1941. Rīga, Aut.izd., 1943.; Ceichners A. Latvijas boļševizācija : 1940–1941. Rīga, A.Ceichnera apgāds, 1944., u.c.

⁹⁶ LVVA, P-70.f., 5.apr., 46.l., 513. lp.

⁹⁷ Sk. piem, Zemcilvēks. Izd. Der Reichsführer SS, SS-Hauptamt. Berlin: Nordland Verlag, 1942.

izplatītas. Diemžēl daudzas no šādām brošūrām nav saglabājušās, un par tām informāciju var gūt tikai propagandas daļu atskaitēs.

Propagandas ietekme bija vērojama ne tikai klaji propagandistiskās brošūrās, bet arī daiļliteratūras izdevumos bija nepieciešami reveransi jaunajai okupācijas varai. Tajos nebija rodama tā uzmācīgā propaganda, kas vērojama padomju gadu izdevumos, bet tomēr arī caur šādiem izdevumiem jaunais okupācijas režīms centās latviešus radināt pie „jaunajiem vācu kultūras kanoniem”. Tā arī ārēji apolitiskajā „Latvju Mēnešrakstā” , kā arī citos līdzīgos izdevumos vai laikrakstu literatūras un mākslas pielikumos regulāri parādījās raksti, kas bija veltīti jaunajām tendencēm vācu mākslā vai literatūrā, lai tādējādi Latvijas kultūras darbiniekus radinātu pie tām.⁹⁸

Darbā izmantotie vizuālās propagandas avoti, galvenokārt plakātu propaganda, ņemta no Latvijas Nacionālās bibliotēkas (LNB) plakātu kolekcijas. Darbu ar LNB plakātu kolekciju apgrūtina dažas metodoloģiskas atšķirības sistematizācijas darbā. Bibliotēkas kolekcijā esošie plakāti tiek sistematizēti pēc tematiskā vai autoru piederības kritērija, kas rezultātā apgrūtina nacistu okupācijas laikā izdoto plakātu kā veseluma apzināšanu. Piedevām daudzi kolekcijā esošie plakāti (īpaši tekstuālie) nav vēl sistematizēti.

Par vizuālo propagandas materiālu jāuzskata arī periodikā iespiestais attēlu un karikatūru kopums, kas organiski papildināja propagandas saturu. Īpaši bagātīgs materiāls šajā gadījumā ir no 1943. līdz 1944. gadam izdotais satīriskais žurnāls „Humorists”.⁹⁹

Latvijas Valsts Kinofotofono dokumentu arhīva (LVKFFDA) fondos glabājas nacistiskās okupācijas laikā propagandas nolūkiem uzņemtās kinohronikas, kuras parasti skatītājiem tika demonstrētas pirms kinofilmu seansiem. Bez vācu nedēļas hronikām „*Europe Woche*”(„Nedēļa Eiropā”) un „*Ausland Woche*”(„Nedēļa ārzemēs”), kurās lielākoties tika atspoguļoti starptautiskie notikumi, bet Latvijas notikumi šajās hronikās parādās reti.¹⁰⁰ Latvijas iekšējās dzīves atainojums saglabājies vairāk uz bijušās Rīgas kinostudijas bāzes izveidotās *Ostland Film GmbH*

⁹⁸ Piem., J. Vecozols. Erwin's Kolbenheyer's. *Latvju Mēnešraksts*, 1942, Nr.3.; u.c., tāpat – K. Plukšs. Vācu jaunākās literatūras enciklopēdija. *Rakstniecības un mākslas gadagrāmata 1942. gadam*. K. Strauta redakcijā, L.Liberta graf.iekārtojuma. Rīga, Latvju Grāmata, 1942. 55.–92. lpp.

⁹⁹ „Humorists” – politiski satīriskis izdevums.(1943. gada jūl.–1944. gada maijs), redaktors ģenerālkomisāra propagandas daļa, no 1944.g. – K.Krūmājs. Izdevējs: A.Freimanis. apjoms – 8 lpp., metiens 50 000– 70 000 eks.

¹⁰⁰ Piemēram, valstsministra Alfrēda Rozenberga vizīte Latvijā 1942. gadā. (sk.LVKFFDA, 947, *Ausland Woche*, Nr.558) u.c.

kinohronikas *Ostland Woche* filmu lentām. LVKFFDA glabājās *Ostland Woche* („*Nedēļa Ostlandē*”) kinohronikas, sākot ar 1942. gada 12. jūliju,¹⁰¹ savukārt pēdējās kinohronikas datējamas ar 1944. gada oktobri.¹⁰² Ar nožēlu jāatzīst, ka vairumam kinohroniku nav saglabājusies skaņa, kas tādējādi šīs kinohronikas propagandas pētniecībā izmantojamas minimāli. Kā atzīmē kino pētniece Lilita Aļeksejeva, kinožurnāli kā „galveno iespaidošanas paņēmieni izmantoja informācijas maksimālās pieejamības ilūziju. [...] Izmantojot apstākli, ka vairums skatītāju visu uzfilmēto uztvēra kā absolūtu patiesību, autori ne tikai noklusēja noklusējamo, bet pat tos kadrus, kuros pazibēja patiesība, iemanījās interpretēt tā, ka auditorijai allaž atlika redzēto uztvert tikai viennozīmīgi.”¹⁰³

LVKFFDA arhīvos glabājās arī dažas saglabājušās propagandas nolūkiem Latvijā radītās filmas. Vēstures zinātnes aprītē pazīstamākā ir 1942. gadā radītā režisora Konstantīna Tumiļa¹⁰⁴ filma „Sarkanā migla”,¹⁰⁵ kuru detalizēti ir aprakstījis vēsturnieks Artūrs Žvinklis.¹⁰⁶

Bez šīs filmas arhīva fondos glabājās arī no kinohronikas sižetiem samontētā filma „Latviešu tauta cīņā pret boļševismu”¹⁰⁷, kurā ideālistiski ar patosu attēlots Latvijas iedzīvotāju darbs un ziedošanās „Eiropas tautu lielajā cīņā, lai sargātu savu tēvzemes drošību un labklājību.”¹⁰⁸ Pēc Arodbiedrību Centrālās savienības (ACS) pasūtījuma režisora Konstantīna Tumiļa uzņemtajā filmā „Darba prasmei zelta pamats”¹⁰⁹ tiek patētiski attēloti ACS organizētie arodkursi mašīnrakstītājam, kurās mācības mijas ar atpūtu, jautrību un labām ēdienreizēm.

1944. gada jūlijā–augustā uzņemtajā filmā „Jaunatne, Tēvija sauc!”¹¹⁰ latviešu jaunieši tiek aicināti stāties gaisa spēku izpalīgu rindās. Propagandiski filma ir iedarbīga, tā apelē gan pie bailēm no boļševiku atgriešanās, gan patriotisma, gan piedāvā potenciālajam izpalīgiem dažādus labumus – izglītības turpināšanu, sporta nodarbības, sātīgu ēdienu utt.

¹⁰¹ LVKFFDA, 950 (*Ostland Woche* Nr.3., 12.7.1942.)

¹⁰² LVKFFDA, 1325 (*Ostland Woche*, Nr. 119, 1944.g. oktobris)

¹⁰³ L. Aļeksejeva. Ko stāsta akmeņi. *Māksla*. 1990, Nr.9, 54. lpp.

¹⁰⁴ Konstantīns Tmilis-Tumilovičs (1904 –?) – latviešu kinorežisors.

¹⁰⁵ LVKFFDA, 1346 (*Sarkanā migla*, 1942)

¹⁰⁶ A. Žvinklis. Foto un kino dokumenti par holokaustu Latvijā. Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Holokausta izpēte Latvijā. Starptautisko konferences materiāli, 2003. gada 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga un 2002. – 2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā.* (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 12. sēj.). R., LVIA, 2004. 167.–168. lpp.

¹⁰⁷ LVKFFDA, 1345 (*Latviešu tauta cīņā pret boļševismu*, 1942)

¹⁰⁸ Turpat.

¹⁰⁹ LVKFFDA, 1341 (*Darba prasmei zelta pamats*, 1942)

¹¹⁰ LVKFFDA, 1342 (*Jaunatne, Tēvija sauc!*, 1944)

Iespējams, oriģinālāka propagandas filma, kas uzņemta kampaņas pret spekulāciju ietvaros, ir režisora Voldemāra Pūces spēlfilma „Cūkas nelaime”¹¹¹, kuras uzņemšanā piedalījušies aktieri Augusts Mitrēvics¹¹², Emīlija Viesture¹¹³, Arnolds Štams¹¹⁴ un Rūdolfs Mucenieks¹¹⁵. Filmā satīriskā gaisotnē tiek attēlota veikalnieka Mitriķa nodarbošanās ar nelegālu tirdzniecību, kuru beigās sagaida „pelnītais” sods – viņš tiek arestēts un veikals tiek slēgts. Neskatoties uz filmas propagandisko angažētību, nevar noliegt arī tās māksliniecisko vērtību – režisora un operatora¹¹⁶ darbu, kā arī lielisko aktierspēli.

Diemžēl daudzas filmas nav saglabājušās, tās gājušas bojā kara laikā vai ideoloģisku iemeslu dēļ iznīcinātas pēc kara. Par šādām filmām galvenokārt informācija ir saglabājusies tikai vācu okupācijas laika presē, kurā propagandas filmu anotācijām un slavinājumiem netika žēlota vieta, vai arī arhīvu materiālos. No šādām zudušām filmām var minēt režisora Anša Tipāna¹¹⁷ ACS pasūtījumam darināto filmu ”Latvju sieviete strādā uzvarai”,¹¹⁸ filmu „23. jūnijs”¹¹⁹ u.c.

Promocijas darba izstrādē izmantotas arī Vācijā uzņemtās filmas – „*Sieg im Westen*”, „*Ewige Jude*”, „*Jud Suss*”, „*Ein Dorf im roten Sturm*” u.c., kuru kopijas atrodas promocijas darba autora kolekcijā.

B: Dokumentālie avoti

Promocijas darba izstrāde ir notikusi, balstoties uz triju arhīvu dokumentālā materiāla:

- 1) Latvijas Valsts vēstures arhīva (*LVVA*) dokumentiem;
- 2) Latvijas Valsts arhīva (*LVA*) dokumentiem;
- 3) Vācijas Federālā arhīva Berlīnē (*BArch*) dokumentiem.

Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabātie nacistu okupācijas laika dokumenti krājumos nonākuši galvenokārt kā trofejmateriāls pēckara gados. Arhīva dokumenti par pētāmo laiku apkopoti padomju laikā, tādēļ nereti lietu nosaukumos parādās padomju ideoloģizētā terminoloģija. Arhīva dokumenti par izpētes tēmu sniedz

¹¹¹ LVKFFDA, 1337 (Cūkas nelaime, 1943)

¹¹² A. Mitrēvics (1898–1964) – aktieris, režisors.

¹¹³ E. Viesture (1891–1947) – aktrise.

¹¹⁴ A. Štams (1908–2002) – aktieris, režisors.

¹¹⁵ R. Mucenieks (1908–1986) – aktieris, režisors.

¹¹⁶ Filmas operators - Voldemārs Upītis (1904–1986) – operators, fotogrāfs.

¹¹⁷ A. Tipāns (1907–1994) – aktieris, režisors.

¹¹⁸ Eig. Latviešu sieviete strādā uzvarai. *Laikmets*, 1944, 21. jūl.

¹¹⁹ Filma par latviešu strādniekiem Rostokā, kas sagaida Jāņu dienu, šo filmu 1942. gada augustā bija iecerēts rādīt Latvijas, Lietuvas un Igaunijas iedzīvotājiem. Sk. BArch, R 90/154, pag.10.

visumā fragmentāru informāciju. LVVA Okupēto Austrumu apgabalu ministrijas fondā¹²⁰ glabājās materiāli par ministrijas struktūrām un struktūrvienību kompetencēm, par propagandas materiālu sagatavošanu, kā arī dokumenti par ministrijas saistību un nesaskaņām ar Tautas izglītošanas un propagandas ministriju.¹²¹ Atsevišķās lietās, lai arī ir atsegta Austrumu ministrijas propagandas politika, tā tieši neattiecas uz pētījuma tēmu. Tā, piemēram, fonda lietās glabājās ministrijas sagatavoto propagandas materiālu – plakātu, brošūru – kolekcija, kas domāta izplatīšanai okupētajos Krievijas apgabalos.¹²²

Darba izstrādē nozīmīgs ir Ostlandes reihs komisāra fonds¹²³, kurā ir atrodama Ostlandes reihs komisāra preses šefa sarakste ar laikraksta “Tēvija” redakciju organizatoriskos, finanšu un kadru jautājumos, un sarakste ar ģenerālkomisāru Rīgā un Ostlandes preses šefu par latviešu preses izdošanu. Par šajā laika posmā vietējā presē publicētiem rakstiem, to cenzūru un citiem jautājumiem daļēji ir saglabājusies arī sarakste starp Austrumu Okupēto apgabalu ministriju, Nacionālsociālistiskās vācu strādnieku partijas preses šefu un Ostlandes reihs komisāru.¹²⁴

Reihs komisāra fondā saglabājušies materiāli tāpat liecina par reihs komisāra propagandas iestāžu mijiedarbību ar Vācijas Ārlietu ministrijas pārstāvi un vērmahta propagandu kontrolējošām vai veicošajām daļām. Fondos glabājās arī Reiha pārtikas dienesta (*Reichsnährstand*)¹²⁵ piesūtītie materiāli izplatīšanai presē un radio.¹²⁶

Ja Ostlandes reihs komisāra fonds ir visumā pilnīgs, tad pretējs stāvoklis ir ar ģenerālkomisāru Rīgā fondu,¹²⁷ kurā saglabājušies tikai trīs nodaļu dokumenti – Saimniecības, Darba politikas un sociālās pārvaldes un Aizgādības un tautas labklājības nodaļas dokumenti. Promocijas darbā nozīmīgāko 1. Galvenās daļas (Hauptabteilung I) Propagandas un Kultūrpolitikas nodaļu materiāli nav saglabājušies.

No ģenerālkomisāru Rīgā fonda ziņas par propagandas darbu atrodamas gebīt komisāru atskaitēs ģenerālkomisāram Rīgā, kuros ir arī ziņas par propagandas darbu apgabalos. Tāpat šajā lietā atrodamas arī ģenerālkomisāru propagandas daļas

¹²⁰ Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), P -1018.f. (Okupēto austrumu Valsts ministrija)

¹²¹ LVVA, P-1018.f., 1.apr. 36., 46., 68.l.

¹²² LVVA, P- 1018.f., 1.apr., 170.l.

¹²³ LVVA, P -70.f. (Austrumzemes valsts komisārs)

¹²⁴ LVVA, P-70.f., 5.apr., 3., 4., 23., 49., 68. l.

¹²⁵ Reiha pārtikas dienests – nacionālsociālistu lauksaimniecības politikas organizācija, vadīja Valsts zemnieku vadonis (*Reichsbauernführer*) Valtrs Darrē (W.Darre), kurš vienlaicīgi bija arī pārtikas un lauksaimniecības ministrs.

¹²⁶ LVVA, P-70.f., 5.apr. 46., 33.,34.l.

¹²⁷ LVVA, P-69.f. (Ģenerālkomisārs Rīgā)

atskaites par darbu.¹²⁸ Tomēr šīs atskaites vairāk attiecas uz 1942. gadu, kā rezultātā pilnīgu ainu par visu apskatāmo periodu nevar radīt. Dažās ģenerālkomisāra Rīgā fonda lietās arī atrodami materiāli par kontrpropagandas esamību Latvijā – nelegālie vai padomju puses izdotie preses izdevumi un skrejlapas, kā arī biļeteni latviešu preseī.¹²⁹

Nozīmīgu informāciju darba izstrādē sniedz arī Latviešu pašpārvaldes Iekšlietu ģenerāldirekcijas Mākslas un sabiedrisko lietu departamenta fonds,¹³⁰ kurā esošā informācija atsedz departamenta, īpaši Preses nodaļas, starpniecības funkcijas starp vācu propagandas institūcijām un latviešu preses izdevumiem.

LVVA tāpat glabājas arī Latvijā vācu okupācijas gados iznākušo preses izdevumu fondi. Jāsaka gan, ka saglabājušies ir tikai trīs laikrakstu fondi – “Tēvijas”,¹³¹ “Tukuma Ziņu”¹³² un “Talsu Vārda”¹³³ redakciju arhīvi. No tiem visnepilnīgākais ir „Tēvijas” fonds, kurā lielākoties glabājās tikai darbinieku saraksti, honorāru nolikumi, kā arī konfidenciālie propagandas daļas preses referenta norādījumi preseī. Savukārt abu provinces izdevumu fondi dod visumā pārskatāmu ainu par provinces preses funkcionēšanu okupācijas gados. Diemžēl šajos fondos esošie materiāli neko nespēj liecināt par Kurzemes katla periodā iznākušā „Talsu Vārda” funkcionēšanu.

Promocijas darba izstrādē izmantots arī Drošības policijas un SD komandiera fonds¹³⁴, kurā visumā pilnīgi ir saglabājušies latviešu politiskās palīgpolīcijas Jēkabpils atbalsta punkta priekšnieka ziņojumi Jelgavas nodaļas priekšniekam par politisko stāvokli punktam pakļautajās teritorijās no 1942. gada janvāra līdz 1944. gada jūnijam.¹³⁵ Šajos ziņojumos, jau sākot ar 1942. gada jūniju, bija jāietver arī novērojumi par to, kā sabiedrība uztver vācu propagandu, kāds ir ienaidnieka propagandas iespaids vietējo vidū u.c. Darbā izmantoti arī citi LVVA fondi, taču tie pētniecībā vairāk spēja dot sekundāru informāciju.

Specifiska avotu grupa ir Latvijas Valsts arhīvā (LVA) glabātās padomju represīvo iestāžu (LPSR Valsts drošības tautas komisariāta (VDTK), Sarkanās

¹²⁸ LVVA, P -69.f., 1.a.apr., 18.l.

¹²⁹ LVVA, P-69.f., 1.a.apr., 26.,27., 33.l.

¹³⁰ LVVA, P – 946.f. (Latvijas Iekšlietu ģenerāldirekcijas Mākslas un sabiedrisko lietu departaments)

¹³¹ LVVA, P-74.f. (Laikraksta „Tēvija” redakcija (1942–1944))

¹³² LVVA, P-73.f. (Laikraksta „Tukuma Ziņas” redakcija (1941–1944))

¹³³ LVVA, P-427.f. (Laikraksta „Talsu Vārds” redakcija (1941–1944))

¹³⁴ LVVA, P -252.f. (Drošības policijas un SD komandieris Latvijā)

¹³⁵ LVVA, P – 252.f., 1.apr.43.,44.l.

Armijas kontrizlūkošanas daļu SMERŠ, LPSR Iekšlietu tautas komisariāta u.c.¹³⁶) notiesāto personu krimināllietas, kas ierosinātās laika posmā no 1944. līdz 1953. gadam. Darbā izmantoto personu krimināllietas nosacīti varētu sagrupēt septiņās grupās.

1. Vācu okupācijas laikā iznākušās preses darbinieku un izdevēju krimināllietas. Jāsaka, ka lielāko preses izdevumu redaktori un redakcijas locekļi Latvijas teritoriju atstāja, dodoties uz Vāciju vai nelegāli pārceļoties uz Zviedriju. Padomju soda orgānu rokās visvairāk nonāca Ventspils "Ventas Balss" redakcijas darbinieki. Arestēti un represēti tika ne tikai laikraksta izdevēji Ādolfs Andersons¹³⁷ un Vitolds Kārklīšs¹³⁸, bet arī atbildīgais redaktors Alberts Cīrulis¹³⁹ un žurnālisti Teodors Kalnkaziņš¹⁴⁰ un Gustavs Selga.¹⁴¹ Notiesāto personu vidū bija arī žurnālisti, ārštata korespondenti, tehniskie un kancelejas darbinieki, kas bija saistīti ar laikrakstu „Tēvija”, „Laikmets”¹⁴², „Tālavietis”¹⁴³, „Zemgale”¹⁴⁴ u.c. darbību vācu okupācijas periodā.
2. Rīgas radiofona darbinieku krimināllietas.¹⁴⁵
3. Latviešu radošās inteliģences pārstāvju, kuru nacistiskās okupācijas gados tapušie darbi, pēc padomju represīvo iestāžu šabloniskā formulējuma, bija „ar asi izteiktu pretpadomju raksturu, kas nomelnoja padomju īstenību, VK(b)P, padomju valdību, sarkano armiju vai lielo krievu tautu”¹⁴⁶, krimināllietas. Šajā grupā var iekļaut latviešu rakstniekus Ādolfu Ersu¹⁴⁷, Viktoru Eglīti¹⁴⁸, pedagogu un psihologu Jūliju Studentu¹⁴⁹, māksliniekus

¹³⁶ Sīkāk sk. R. Jansons, I. Zālīte. LPSR valsts drošības dienesta izveidošana un tā galvenie represīvie uzdevumi 1944. – 1956. gadā. Grām. *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940. – 1956. gadā.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3.sēj.). R., LVIA, 2001. 373.–474. lpp.

¹³⁷ LVA, 1986.f., 1.apr., 1498.l.

¹³⁸ LVA, 1986.f., 1.apr., 15727.l.

¹³⁹ LVA, 1986.f., 1.apr., 13437.l.

¹⁴⁰ LVA, 1986.f., 1.apr., 4698.l.

¹⁴¹ LVA, 1986.f., 1.apr., 4356.l.

¹⁴² Piem., LVA, 1986.f., 1.apr., 28821.l. (Lidijas Karpovičas krimināllieta)

¹⁴³ Piem., LVA, 1986.f., 1.apr., 40976.l. (Hermaņa Cinča krimināllieta)

¹⁴⁴ Piem., LVA, 1986.f., 1.apr., 6081.l. (Voldemāra Klētiņa krimināllieta)

¹⁴⁵ Piem., LVA, 1986.f., 1.apr., 12019.l. (A. Plūča krimināllieta); LVA, 1986.f., 1.apr., 28757.l. (O.Porieša krimināllieta)

¹⁴⁶ Šādi formulējumi variējās, bet to galvenais mērķis bija panākt apsūdzības par pretpadomju aģitāciju pierādīšanu.

¹⁴⁷ LVA, 1986.f., 2.apr., P-5565.l

¹⁴⁸ LVA, 1986.f., 1.apr. 42541.l.

¹⁴⁹ LVA, 1986.f., 2.apr., P-6398.l.

Gunāru Hermanovski¹⁵⁰, Indriķi Zeberiņu¹⁵¹, operas dīvu Mildu Brehmani-Štengeli¹⁵², karikatūristu Jāni Dresleru¹⁵³ u.c.

4. To personu krimināllietas, kas okupācijas periodā darbojās dažādās režīma atļautās organizācijās, kuras veica arī propagandas funkcijas. No šādām organizācijām būtu jāmin „Pērkoņkrusts”¹⁵⁴, „Līdumnieks”¹⁵⁵ un „Latvijas Jaunatnes organizācija”¹⁵⁶.
5. Vērmahta armiju grupas *Nord* propagandas daļas 4. (t.s. Baltijas) vadā dienējošo krimināllietas.¹⁵⁷
6. SS pulka „Kurts Eggers” (*SS Standart Kurt Eggers*) kara ziņotāju rotā dienējošo krimināllietas.¹⁵⁸
7. Cilvēku, kas vācu okupācijas laikā bija publicējuši presē kādu savu rakstu vai snieguši informāciju laikrakstiem: respektīvi, viņu sadarbībai ar presi bija vai nu gadījuma raksturs, vai tā bija epizodiska¹⁵⁹, krimināllietas.

Padomju represīvajām iestādēm galvenais uzdevums šajās lietās bija pierādīt aizturētās personas veiktos noziegumus un savākt izziņas materiālu par potenciālajiem līdzdalībniekiem. Padomju tiesvedība nebija ieinteresēta patiesības noskaidrošanā, bet valsts politikas īstenošanā.¹⁶⁰ Izmeklētāju uzdevums bija savākt pietiekami daudz pierādījumu (nereti pietika ar vienu rakstu laikrakstā) par apsūdzētā „kontrevolucionāro propagandu un aģitācijas” darbu vācu okupācijas laikā. Piedevām, kā precīzi ir norādījis vēsturnieks Ainārs Bambals, krimināllietas „caurvij

¹⁵⁰ LVA, 1986.f., 1.apr., 39323.l.

¹⁵¹ LVA, 1986.f., 1.apr., 5069.l.

¹⁵² LVA, 1986.f., 2.apr., P-1290.l.

¹⁵³ LVA, 1986.f., 1.apr., 43010.l.

¹⁵⁴ Piem., Pērkoņkrusta antisemitiskās nodaļas darbinieka Hermaņa Lūša krimināllietas. Sk. LVA, 1986.f., 1.apr., 28579.l.

¹⁵⁵ Anša Krūkļa krimināllietas; sk. turpat; No „Līdumnieka” organizācijas lielāko daļu veido t.s. Pūliņa grupas locekļu krimināllietas. Sk. LVA, 1986.f., 1.apr., 6472.l (V.Lācberga krimināllietas); LVA, 1986.f., 1.apr., 40158.l. (H.Runkas un H.Kepsa krimināllietas) u.c.

¹⁵⁶ LJO propagandas daļas vadītāja un LJO vadītāja Kurzemē Tāļivalža Seglinieka u.c. LJO štāba darbinieku krimināllietas; Sk. LVA, 1986.f., 2.apr., P-5503.l.

¹⁵⁷ Piem., LVA, 1986.f., 2.apr., P-10452.l. (V.Melbārža krimināllietas); LVA, 1986.f., 1.apr., 4841.l. (V. Klišana krimināllietas); LVA, 1986.f., 1.apr., 4657.l., 1.-2.sēj. (K. Frīdrihsona u.c. krimināllietas); u.c.

¹⁵⁸ Piem., LVA, 1986.f., 1.apr., 38898.l. (J. Buduļa krimināllietas); LVA, 1986.f., 1.apr., LVA, 1986.f., 1.apr., 4688.l. (A. Spekkes u.c. krimināllietas) u.c.

¹⁵⁹ Piem., LVA, 1986.f., 1.apr.15586.l. (Pāvela Apiņa krimināllietas); P. Apinis 1941. gada vasarā bija viens no iniciatoriem tvaikoņa „Kondors” atdzīšanai no padomju spēku vēl kontrolētajiem Igaunijas teritoriālajiem ūdeņiem uz vācu okupēto Rīgu. Pēc viņa sniegtās informācijas laikraksts „Tēviņa” sagatavoja rakstu. Sk. Latvijas tvaikoņi Igaunijas salās. *Tēviņa*, 1941, 26. sept.

¹⁶⁰ A. Bambals. Padomju vēstures mitokrātijas tematikas atspoguļojums Latvijas PSR VDK krimināllietās. Grām. K. Zellis (sast.). *Mīti Latvijas vēsturē*. Rīga, Žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 2006. 118. lpp.

padomju mitokrātijas radītie šabloni, shēmas, kas dziļi iesakņojušies čekistiskās tiesvedības frazeoloģijā, leksikā un terminos”.¹⁶¹

Reti kurai apsūdzētajai personai piemēroja tikai 1926. gada KPSFR Kriminālkodeksa (KK) 58. panta 10. § 3. daļu par pretpadomju propagandu un aģitāciju, visbiežāk šis pants kalpoja kā vainu pastiprinošs personas darbībā vācu okupācijas laikā. Tā, piemēram, Latviešu SS leģiona vai vērmahta kara ziņotājus paralēli apsūdzēja arī „dzimtenes nodevībā” (KK 58. p. 1. a.), neatkarīgās Latvijas laika organizāciju (aizsargu, skautu, mazpulku, studentu korporāciju u.c.) locekļus par „piedalīšanos kontrrevolucionārās organizācijās”. Nereti šīs personas bija iesaistītas arī pretpadomju noziegumos pēc kara, piemēram, dzīvoja nelegāli ar viltotiem dokumentiem¹⁶², mēģināja bēgt uz Zviedriju (1945. gadā)¹⁶³, „atbalstīja pretpadomju bandas”, darbojās pretpadomju grupā¹⁶⁴, „nodarbojās ar pretpadomju aģitāciju” iedzīvotāju vidū¹⁶⁵, izvairījās no VDM (LPSR Valsts Drošības ministrijas) aģenta pienākumu pildīšanas¹⁶⁶ u.c.

Pret padomju drošības dienestu krimināllietām tomēr jāizturas īpaši kritiski. Apsūdzētie, mēģinot sevi attaisnot vai mazināt savu vainas pakāpi, varēja stāstīt nepatiesību,¹⁶⁷ nereti tiek jaukti (apzināti/neapzināti) gadi, noklusēti notikumi utt. Tomēr, neskatoties uz to, šie avoti sniedz vērtīgu izziņas materiālu gan par propagandas darbā iesaistītajām personām, viņu pseidonīmiem, par propagandas izdevumu un laikrakstu sagatavošanas darbu, par sagatavošanas kursiem un dienestu kara ziņotāju vienībās utt.

No Vācijas Federālā arhīva Berlīnē (*Bundesarchiv*) Vācijas impērijas nodaļas (*Abteilung Deutsches Reich*) fondiem galvenokārt izmantoti trīs: Ostlandes ģenerālkomisāra¹⁶⁸, ģenerālkomisāra Rīgā¹⁶⁹ un Tautas izglītības un propagandas ministrijas fonds.¹⁷⁰

¹⁶¹ Turpat.

¹⁶² LVA, 1986.f., 1.apr.4688.l. (A. Spekkes u.c.krimināllieta)

¹⁶³ LVA, 1986.f., 1.apr.28821.l.(L. Kasparovičas krimināllieta)

¹⁶⁴ LVA, 1986.f., 1.apr.40976.l.(H. Cinča krimināllieta)

¹⁶⁵ LVA, 1986.f., 1.apr.5069.l.(I. Zeberiņa krimināllieta)

¹⁶⁶ LVA, 1986.f., 1.apr.29989.l.(J. Ozollapas krimināllieta)

¹⁶⁷ Piemēram mākslinieks Gunārs Hermanovskis savus darbus 1942. gadā izstādītos darbus no sērijas „Čekas zvērības” mēģināja piedēvēt savam brālim māksliniekam Egilam Hermanovskim, kurš atradās trimdā. Sk. LVA, 1986.f., 1.apr.39323.l., 45.–46., 64–67.,69.lp.,

¹⁶⁸ BArch, R- 90.

¹⁶⁹ BArch, R- 92.

¹⁷⁰ BArch, R- 55.

Ostlandes ģenerālkomisariāta fondos atrodamas ziņas par propagandas organizēšanu Ostlandes reihskomisariātā, atskaites Okupēto austrumu ministrijai par propagandas norisēm, kā arī ziņas par politisko situāciju Latvijā.

Nozīmīgāks ir ģenerālkomisāra Rīgā fonds, kurš spēj kompensēt to avotu trūkumu, kas nav pieejami LVVA. Šajā fondā glabājās Propagandas daļas vadītāja Gustava Dreslera sarakste ar reihskomisariāta, Austrumu ministrijas un Propagandas ministrijas ierēdņiem par dažādiem propagandas organizācijas un uztveres jautājumiem. Tāpat lietās atrodamas arī propagandas daļas referentu, gebītskomisāru propagandas referentu atskaites gan par propagandas norisēm, gan to uztveres jautājumiem apgabalu teritorijās. Fonda lietās atrodami arī Drošības policijas un SD (*Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst, Sipo und SD*) komandiera Latvijā stāvokļa apskati par propagandas uztveri vai jautājumiem, kas būtu jāņem vērā propagandas organizācijā, kuri tika piesūtīti ģenerālkomisāra propagandas vadītājam.

No Tautas izglītības un propagandas ministrijas fonda promocijas darba izstrādē izmantoti galvenokārt ministrijas Austrumu nodaļas (*Abteilung Ost*) dokumenti. Austrumu nodaļas vadītāja Eberharda Tauberta sarakste gan ar propagandas ministru, gan ar propagandu īstenojošām institūcijām atsedz šīs nodaļas lomu propagandas darbā okupētajās padomju teritorijās, kritisko attieksmi pret Okupēto Austrumu ministrijas lomu. Tomēr Austrumu nodaļas lielākā vērība bija pievērsta lielākoties t.s. vecajām Padomju Savienības teritorijām un, sākot ar 1943. gada otro pusi), ģenerāļa A. Vlasova Krievu atbrīvošanās armijai un citām t.s. „austrumu atbrīvošanās armijām”. Ziņas par propagandas darbību Latvijas ģenerālapgabalā Austrumu nodaļas dokumentos līdz 1944. gadam ir fragmentāras. Pēc 1944. gada, kad propagandas darbs austrumos tika nodots Propagandas ministrijai, arī ziņas par propagandas darbu Latvijas ģenerālapgabalā kļūst biežākas.

Bez tam Propagandas ministrijas fondos glabājas arī Vinetas dienesta (*Dienststelle Vineta Propagandadienst Ostraum e.V.*) lietas, kura ietekme uz propagandu Latvijā, kaut vai caur regulārām radiopārraidēm, bija lielāka nekā ministrijas Austrumu nodaļai, kuras pakļautībā dienests faktiski atradās.

Atsauces uz Vācijas Federālā arhīva fondiem veidotas pēc arhīva sniegtā oficiālā parauga.¹⁷¹

171

Sk.

Zitiertweise.

<http://www.bundesarchiv.de/benutzung/voraussetzungen/allgemeinheinweise/zitierweise/index.html.de>
(Sk. 20.08.2010.)

Promocijas darba izstrādē izmantoti arī publicētie avoti. Publicētie avoti ņemti no dažādiem krājumiem. Tieši propagandas darbības atspoguļojumu var rast tikai A. Ezergaiļa sastādītajā dokumentu krājumā „*Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia 1941–1945*”¹⁷², kurā iekļauti Rīgas radio raidītāja noklausīšanās ziņojumi. Šie ziņojumi sniedz liecības par radio propagandas saturu nacistu okupētajā Latvijā. Publicētie ziņojumi faktiski ir spogulis tā laika vispārējam propagandas saturam, tādējādi apliecinot propagandas satura unificēšanu visos propagandas kanālos.

Darbā izmantoti arī dokumentālie avoti par propagandas norisēm Otrā pasaules kara gados Baltkrievijā¹⁷³, kas ir vienīgā no bijušās Ostlandes teritorijā iekļautajām valstīm, kurā propagandas norises kara laikā tiek pastiprināti pētītas¹⁷⁴.

C: Memuārliteratūra

Darba izstrādē tika izmantotas arī atmiņas. Atmiņas pēc savas formas ir ļoti subjektīvs avots, jo cilvēki, kas tās raksta, visbiežāk grib vai nu attaisnoties par kādām savām darbībām¹⁷⁵, vai arī izcelt savu nozīmi vēsturē. Atmiņas, lai arī tika rakstītas galvenokārt trimdā – t.s. „brīvajā pasaulē”, tomēr jāvērtē īpaši kritiski, jo jāapzinās, ka pēc Vācijas sagrāves Otrajā pasaules karā un denacifikācijas propagandas iespaidā cilvēku spriedumi un arī atmiņas par pieredzēto mainījās.

Memuārliteratūras daudzums, kas skartu tieši pētniecības tēmu, ir visai skops. No vācu civilpārvaldes ierēdņiem atmiņas atstāja gan Rīgas pilsētas lielveicākais Hugo Vitroks¹⁷⁶, gan ģenerālkomisāra Veselības nodaļas vadītājs Harijs Marnics¹⁷⁷, tomēr propagandas tematikai viņi praktiski nepieskārs. Reihskomisāra propagandas daļā strādājošais barons Ernsts fon Menzenkamfs sarakstīja savas atmiņas vēl 1942. gadā,

¹⁷² A. Ezergailis (ed.). *Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia 1941–1945. What Did America Know?* R., LVIA, 2002.

¹⁷³ J. Schlootz (Hg), B. Quinkert (Text). *Deutsche Propaganda in Weißrußland 1941–1944. Eine Konfrontation von Propaganda und Wirklichkeit.* Berlin, Freies Universität Belin, 1996.; С.В. Жумарь и др. (аут. сост.) *Стенограмма совещания высшего руководства генерального округа "Белоруссия" (Минск, 8–10 апреля 1943 года).* Минск, МГЛУ, 2006.

¹⁷⁴ Tas izskaidrojams gan ar vācu, gan baltkrievu pētnieku interesi par “propagandas kara” norisēm šajā teritorijā, gan salīdzinošo aspektu starp propagandu un nacistu īstenoto politiku spiltumu.

¹⁷⁵ Iespējams, tipiskākais piemērs ir Iekšlietu ģenerāldirektora ģenerāļa Oskara Dankera atmiņas „Lai vēsture spriež tiesu”. Sk. O. Dankers. *Lai vēsture spriež tiesu.* Rīga, Rota, 1994.

¹⁷⁶ H. Wittrock *Kommissarischen Oberbürgermeister von Riga 1941–1944. Erinnerungen.* Lünaburg, Nordland Druck, 1979.

¹⁷⁷ H. Marnitz. *Nordlicht über der Düna. Kritische Betrachtungen und Erinnerungen an die deutsche Besatzungszeit in Lettland 1941–1943.* Michelstadt, Neuthor Verlag, 1991.

bet tās tomēr skāra tikai 20. gadsimta pirmās puses vēsturi, un pēc tām varam spriest tikai par paša autora personību, nevis viņa darbību reihskomisariātā.¹⁷⁸

No latviešu atmiņām nozīmīgas ir Rīgas pilsētas bibliotēkas, vēlāk – Mākslas un sabiedrisko lietu departamenta direktora Žaņa Unāma (1902–1989) atmiņas divos sējumos¹⁷⁹, kurās autors iztirzā un kritizē daudzu pašpārvaldes ierēdņu darbību, kā arī sniedz visumā bagātīgu informāciju par nacionālsociālistiskās Vācijas kultūrpolitikas realizāciju okupētajā Latvijā.

Savu darbību propagandas laukā nav akcentējis arī Ādolfs Šilde, uzrakstītajās atmiņās uzsvāru liekot uz savu darbību „Tautas Palīdzībā”, apejot darbību „Pērkonkrustā”, bet parakstu vākšanas akciju 1941. gada vasarā ASV tautiešiem pasniedzot kā brīvprātīgu divu strādnieku sievu akciju¹⁸⁰. Jāsaka, ka latviešiem, kas bija iesaistīti propagandas īstenošanā, raksturīga „amnēzija” par šo laiku, tas arī ir saprotams, jo, arī atrodoties demokrātiskajā pasaulē, nebija labs tonis atcerēties savus antisemitiskos vai „angļu plutokrātiju atmaskojošos” rakstus. Tā, piemēram, Antisemitisma institūta direktora prof. Jēkaba Vītola atmiņu stāsti vēstī par viņa bērnību un jaunību, bet nacistiskās okupācijas laiks, šķiet, vispār gājis profesoram secen.¹⁸¹ Līdzīga amnēzija bija skārusi arī daudzus citus atmiņu rakstītājus, kas neērto nacistu okupācijas laiku izslēdza no saviem atmiņu stāstiem. Tā, piemēram, Oļģerta Liepiņa atmiņās par doto laiku dominē kulturāli sadzīvīskā līnija, piemēram, olu liķiera baudīšana pie V. Tomas¹⁸², bet darbs „Tēvijās” izdevniecības vadīšanā vai „Cianās gudro protokolu”¹⁸³ sagatavošana izdošanai paliek apslēpta. Līdzīgu piemēru ir daudz, un atmiņās vairāk saskatāma vai nu noklusēšana, vai gremdēšanās pirmskara atmiņās.

Iespējams, vērtīgākās atmiņas (dienasgrāmatas formā¹⁸⁴) atstājis latviešu žurnālists Ernests Treigūts-Tāle, kurš savos memuāros „Latvieši, karš ir sācies!”¹⁸⁵

¹⁷⁸ Ernst von Mensenkampff. *Menchen und Schicksale aus dem alten Livland*. – Rīga, Holzner Verlag, 1943.

¹⁷⁹ Ž. Unāms. *Karogs vējā. Kara laika atmiņas divos sējumos*. 1. sēj. [Vaiverlija], Latvju Grāmata, 1969.; Ž. Unāms. *Zem Barbarosas šķēpa. Kara laika atmiņas divos sējumos*. 2. sēj. Grandheivena: Aka, Gauja, 1975.

¹⁸⁰ Sk. Ā. Šilde. *Ardievas Rīgai*. – New York, Grāmatu Draugs, 1988. 166.–167. lpp.

¹⁸¹ L. Ūzāne (red.) *Toreiz Sēlijā. Jēkaba Vītola atmiņu stāsti*. Rīga, Jumava, 2003.

¹⁸² P. Ērmanis (red.) *Trimdas rakstnieki. Autobiogrāfiju krājums*. 3. sēj. Kempton, V. Štāls, 1947. 32. lpp.; Velta Toma (1912–1999) – latviešu dzejniece.

¹⁸³ L. Kalnietis [Oļģerts Liepiņš]. *Ciānas gudro protokoli. Pilnīgs teksts un komentāri ar prof. J. Vītola priekšvārdu*. Rīga, Tēvija, 1942.

¹⁸⁴ Protams, būtu vērtīgāk iepazīties ar autentiskajām dienasgrāmatām, nevis to publikāciju paša autora apdarē.

¹⁸⁵ E. Treiguts - Tāle. *Latvieši, karš ir sācies! Atmiņas par liktenīgajiem gadiem*. Rīga, Zinātne, 1996.

sniedz informāciju par savu darbību Antikominternes birojā un Propagandas ministrijas Vinetas dienestā. Autors labi atsedz šo institūciju vietu propagandas realizācijā. Protams, daudzas epizodes ir apšaubāmas, vai notikumu un personību vērtējumu ietekmējis autora personīgais viedoklis, ko pats autors arī nenoliedz.¹⁸⁶

Nozīmīgas ir arī radiofona darbinieka Pāvila Ieviņa atmiņas, kas atsedz darbību radiofonā nacistiskās okupācijas gados¹⁸⁷, tāpat darbā izmantota virkne citu memuāru, kuru autori nebija saistīti ar propagandas institūcijām vai kanāliem, bet kas sniedz informāciju, kas varētu liecināt par propagandas norišu vērtējumiem.

2. Literatūra

Promocijas darbā izmantotā literatūra iedalāma divās grupās:

- 1) teorētiskā literatūra;
- 2) vēstures literatūra.

Teorētiskā literatūra izmantota propagandas saturiskā jēdziena un propagandas nozīmes izpratnē. Darbā galvenokārt izmantoti komunikāciju zinātnes un sociālpsiholoģijas pētījumi par doto problemātiku. Pētījumi izmantoti, lai izprastu propagandas fenomenu un tā vērtējuma neviennozīmīgumu. Darba veikšanai izmantotas gan propagandas teorijas radītāju darbi¹⁸⁸, gan mūsdienu autoru teorētiskās atziņas.¹⁸⁹ Īpaši iespējams uzteikt vācu pētnieka Tumiana Busemera pētījumu par propagandas koncepciju un teoriju attīstību¹⁹⁰, kas lieti noder, lai orientētos daudzajos propagandas skaidrojumos. Jāsaka, ka šāda veida darbs ir unikāls, jo tik aptverošu analīzi un problēmas izpratni citu pētnieku darbos neatrast.

Vēstures literatūru nosacīti varētu dalīt divās apakšgrupās:

- 1) pētījumi par nacionālsociālistiskās Vācijas propagandu Vācijā;
- 2) pētījumi par nacionālsociālistisko propagandu Latvijā.

Historiogrāfija par nacionālsociālistisko propagandu Trešajā reihā ir plaša, tomēr šai tēmai vairums pētnieku pievērsušies tikai kopš 20. gadsimta 80. gadiem.

¹⁸⁶ Turpat, 8. lpp.

¹⁸⁷ Pāvils Ieviņš. Darbs Latvijas radiofonā 1938–1944. *Jaunā Gaita*, 2009, Nr.4.

¹⁸⁸ H.D. Lasswell. Propaganda Technique In The World War. London, Kegan Paul, 1927.; E.Bernays. Propaganda. New York, Liveright, 1928.

¹⁸⁹ Piem., N.J. O'Shaughnessy. Politics and Propaganda. Weapons of Mass Seduction. Manchester, Manchester University Press, 2004.; G. S. Jowett, V. O'Donnell. Propaganda And Persuasion, London, Sage, 1992., u.c.

¹⁹⁰ Bussemer Thymian. Propaganda. Konzepte und Theorien. 2., überarbeitete Auflage. – Wiesbaden, VS Verlag, 2008.

Vadoties pēc H. Ārentes tēzes, ka totalitārā valsts balstās vairāk uz terorū un propagandai ir pakārtota nozīme¹⁹¹, pētījumiem par tik šķietami marginālu tēmu nebija nozīmes. 20. gadsimta 80. gados, lielā mērā pateicoties sociālo zinātņu attīstībai un komunikācijas zinātņu diskursam par masu mediju lomu cilvēku dzīvē, par ietekmi, ko tie atstāj uz sabiedrību kultūrā un uzvedības modeļos, pieauga arī vajadzība pēc propagandas pētniecības vēsturē, kas spētu ne tikai atklāt varas un sabiedrības komunikācijas procesu, bet arī atklāt šķietami marginālu tēmu esamību vēsturē. Tā recenzējot virkni propagandas literatūras, amerikāņu vēsturnieks Džefrijs Verhijjs uzsvēra, ka „propagandas pētniecības uzdevums ir paskatīties uz sociālo vēsturi jaunā gaismā”¹⁹².

Jāsaka, ka vairums pētījumu ir tapuši tieši par propagandas lomu Vācijā, par atsevišķiem propagandas kanāliem, to ietekmi uz visdažādākajām sabiedrības dzīves sfērām.

Promocijas darba izstrādē tomēr šo darbu izmantošanai ir sekundāra nozīme, jo starp propagandu Latvijā un Vācijā nav liekama vienādības zīme. Okupētajā Latvijā (arī Lietuvā un Igaunijā) situācija bija pietiekami unikāla, lai runātu par atšķirībām propagandas īstenošanā un saturā. Tādēļ galvenokārt darbā izmantoti tie darbi, kas apskata konkrētu propagandas tematiku¹⁹³ vai propagandas kanālus¹⁹⁴, kā arī propagandas realizējošās institūcijas.¹⁹⁵

Latvijā pētniecība par nacionālsociālistisko propagandu ir jauna tēma, kas aizsākās tikai 21. gadsimta sākumā, lielā mērā pateicoties Latvijas Vēsturnieku komisijas darbībai. Padomju laikā propagandas problemātikai netika pievērsta uzmanība, jo, pirmkārt, nacionālsociālistiskās propagandas padziļināta izpēte varēja radīt analogijas ar padomju propagandas darbu; otrkārt, propaganda neiederējās padomju vēstures modelī, pēc kuras „padomju Latvijas darbaļaudis gaidīja atgriežamies padomju varu”, ar nacistiem sadarbojās tikai „buržuāziskie nacionālisti” (arī „vācu pakalpiņi (dienderi)”, „latviešu tautas nodevēji”, „fašisti” utt.). „Galēji

¹⁹¹ H. Arente. Totalitārisma izcelsme. Rīga, Elpa, 2000, 418. lpp.

¹⁹² Jeffrey Verhey. Neuere Arbeiten zur Propagandageschichte. *Archiv für Sozialgeschichte*. 2001, Nr. 40, S. 627.

¹⁹³ Herf Jeffrey. The Jewish enemy: Nazi propaganda during World War II and the Holocaust. Harvard, Harvard Univ. Press, 2006.

¹⁹⁴ Hoffmann H. "Und die Fahne führt uns in die Ewigkeit". Propaganda im NS- Film. Frankfurt a.M., Fisher Tachenbuch Verlag, 1988.; Pürer H., Raabe J. Presse in Deutschland. 3. Auflage. Konstanz, UVK, 2007. u.c.

¹⁹⁵ Uziel D. The Propaganda Warriors: the Wehrmacht and the Consolidation of the German Home Front. Oxford, Peter Lang, 2008.; Longerich P. Propagandisten im Krieg. Die Presseabteilung des Auswärtigen Amtes unter Ribbentrop. München, Oldenbourg, 1987.

reakcionāri noskaņotie rakstnieki un dzejnieki” visiem spēkiem esot kurinājuši naidu pret padomju varu un komunistiem, visādi nomelnoja 1940. gada sociālistisko revolūciju Latvijā”, citi savukārt esot iegrimuši „subjektīvos pārdzīvojumos”, tiecoties norobežoties „no titāniskās cīņas ar fašismu”¹⁹⁶. „Tautas nodevēji – buržuāziskie nacionālisti” savās „lapelēs” (domāta prese) „ar nedomājamu melu palīdzību sēja naidu pret komunismu, pret padomju iekārtu un citām tautām.” Leģionāriem domātā prese esot „uzkurinājusi viszemākās jūtas un izpalīdzoties ar pornogrāfiju”¹⁹⁷ cēlusi debesīs hitleriešu karotāju „varoņdarbus”¹⁹⁸.

Pirmie darbi, kas mēģināja analizēt šo tematiku, diemžēl arī atradās padomju vēsturisko koncepciju žņaugos. Kā nenoliedzama novitāte savam laikam parādījās filozofa Viļņa Zariņa¹⁹⁹ pētījumi. Tomēr V. Zariņa darbi vairāk balstījās uz nacionālsociālistiskās ideoloģijas pētniecību.²⁰⁰ Savā darbā „Vācu fašisma plāni” viņš mēģināja pierādīt padomju historiogrāfijas dogmu – ka nacisma ideoloģija bija Vācijas imperiālisma galējā kvintesence, bet nacisma ideoloģijas pilnīgākā izpausme bija ģenerālpilāns „Ost”.²⁰¹

Nozīmīgu devumu sava laikā tēmas izpētē deva akadēmiķis Vilis Samsons²⁰². Viņa sākotnējās rakstu publikācijas „*Dzimtenes Balsī*”²⁰³ un „*LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*”²⁰⁴ pārauga monogrāfijā „Naida un maldu slīkšņā”, kurā autors, balstoties uz lielu avotu klāstu, mēģināja parādīt „buržuāzisko nacionālistu” nacifikācijas procesu. Darba mērķis nenoliedzami bija rast pierādījumus, ka intelektuālā kolaborācija nacistu okupācijas periodā nebija nejauša un to iespaidoja gan šķiriskais moments, gan latviešu buržuāzijas radniecīgā ideoloģija, kuru pēdējie bija gatavi pakārtot nacisma dogmām, lai tikai saglabātu savas vadošās pozīcijas. Kā

¹⁹⁶ Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941–1945). Rīga, Zinātne, 1966. 187.–189., 237.–242. lpp.

¹⁹⁷ Šķiet, tāds apgalvojums balstījās uz frontes laikrakstā „Daugavas Vanagi” bieži ievietotajām jutekliskajām karikatūrām.

¹⁹⁸ Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941–1945). 240. lpp.

¹⁹⁹ Vilnis Zariņš (1930) – filozofs, tulkotājs.

²⁰⁰ Jāsaka, ka padomju historiogrāfijā ideoloģija un propaganda bija cieši saistīti jēdzieni. Ar propagandu būtībā saprata ideoloģisko doktrīnu aprobāciju tautas masās.

²⁰¹ V. Zariņš. Vācu fašisma plāni Baltijā (Baltijas okupācijas un kolonizācijas apoloģētika vācu fašisma ideoloģijā un Baltijas tautu iznīcināšanas projektā). *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1970, Nr.3, 118.–126. lpp.

²⁰² Vilis Samsons (1920) – LPSR Izglītības ministrs, LPSR AP deputāts, vēsturnieks, akadēmiķis.

²⁰³ V. Samsons. Antipatriotisma un bezprāta pozīcijās. (Buržuāziskā nacionālisma politiskais un ideoloģiskais pagrimums Latvijā hitleriskās okupācijas gados, 1941–1945). *Dzimtenes Balss*, 1975, 13. marts – 24. aprīlis (Nr. 11–17).

²⁰⁴ V. Samsons. Buržuāziskā nacionālisma politiskā un idejiskā izviršana Latvijā hitleriskās okupācijas gados (pielāgošanās nacionālsociālisma filozofijai). *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1975, Nr. 8.

pretmets tam tika pretnostādīta komunistiskā ideoloģija kā patiesās tautas gribas paudēja. Ja analizē V. Samsona darbus no propagandas pozīcijām, tad jāsaprot, ka tie bija tipiski padomju laika kontrpropagandas darbi, kuru mērķis bija gan nomelnot trimdas sabiedrību, kurā dzīvoja vēl vairāki V. Samsona kritizētie (precīzāk – nolamātie), gan Latvijas sabiedrības acīs diskreditēt latviešu „buržuāziskās” kultūras pārstāvjus.

Trimdā nacistu okupācijas laiks vairāk tika skatīts tikai caur Latviešu leģiona pētniecības prizmu. Pētījumus, kas skartu gan politiskās, gan mentālās kolaborācijas problēmu²⁰⁵, bija nedaudz, un tie galvenokārt tapa trimdas beigu periodā. No šādiem pētījumiem var minēt Andrieva Ezergaiļa²⁰⁶ sāktu holokausta norises Latvijā pētniecību, kurā autors pieskārās arī nacistiskās propagandas problemātikai Latvijā²⁰⁷, un teologa Haralda Biezā²⁰⁸ darbus, kas vairāk bija veltīti kritiskai latviešu kolaborācijas problemātikas izvērtēšanai.²⁰⁹ Interesantu darbu atstājis arī trimdas vēsturnieks Indulis Kažociņš²¹⁰, kurš, izmantojot kontentanalīzes metodiku, analizēja simbolu izmantojumu vācu laika preses izdevumā „Latvijas Jaunatne”, kas bija „Latvijas Jaunatnes organizācijas” (LJO) oficiozs. Rezultātā autors nonāca pie secinājuma, ka laikraksts nebija nacionālsociālistisks, bet patriotisks.²¹¹

Latvijā pirmajās desmitgadēs pēc neatkarības atgūšanas propagandas izpēte nebija vēstures zinātnes izpētes objekts. Lielāku vērību pret šo problemātiku izraisīja neviennozīmīgi vērtētā „Baigā gada” faksimilizdevuma laišana klajā 1998. gadā.²¹² Latvijas presē parādījās diskusijas par šī izdevuma propagandistisko vai objektīvo raksturu.²¹³ Diskusijām nebija nekāda akadēmiskā seguma (ja neskaita K. Kangera

²⁰⁵ Sk. A. Ivanovs. Okupācijas varu maiņa Latvijā 1940. – 1945. gadā Latvijas historiogrāfijā. Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16. sēj.). Rīga, LVIA, 2005, 28.–29. lpp.

²⁰⁶ Andrievs Ezergailis (1930) – Itakas universitātes profesors. Par reakciju uz A. Ezergaiļa pētījumiem trimdā sk. U. Neiburgs. No piena pudeļu mazgātājos vēstures profesoros. *Mājas Viesis*, 2005, 9. dec.

²⁰⁷ A. Ezergailis. Holokausts vācu okupētajā Latvijā. Rīga, LVIA, 1999, 195. lpp.

²⁰⁸ Haralds Biezais (1906–1995) – teologs, vēsturnieks.

²⁰⁹ H. Biezais. Gustava Celmiņa Pērkoņkrusts dokumentu gaismā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1992, Nr.1.–Nr.4.; H. Biezais. Latvija kāškrusta varā. Sveši kungi – pašu ļaudis. – [Īstlansinga] Gauja, 1992.

²¹⁰ Indulis Kažociņš (1917–2001) – latviešu vēsturnieks, sabiedriskais darbinieks, LJO propagandas nodaļas vadītājs (1943–1944).

²¹¹ I. Kažociņš. Simbolu analīze publikācijā. *Archīvs*, 1981, 91.–104. lpp.

²¹² Faksimilu izdeva biedrības nacionālradikālās biedrības „Latvietis” aktīvistis Leonards Inkins (1961).

²¹³ Sk. J. Urbanovičs. Bezadbildīgās spēles ar nacisma rehabilitāciju. *Diena*, 1999, 14. janv.; U. Strēlis. Kam pieder vēstures patiesība? *Diena*, 1999, 5. febr.; M. Vulfsons. Līdzsvarotāk par vēsturi. *Diena*, 1999, 9. febr., u.c.

rakstu laikrakstā „Diena”²¹⁴), bet diskutētāji bija radījuši interesi par nacistiskās propagandas problemātiku ne tikai sabiedrībā, bet arī vēstures zinātnē.

Latvijā propagandas pētniecībai ir pievērsušies vairāki autori, sākotnēji propaganda tika skatīta tikai nacistu veiktā holokausta kontekstā²¹⁵, ar laiku pētniecības robežas paplašinot. Daudz publikāciju par propagandas tematiku ir publicējis Kārlis Kangeris, pievērsoties ne tikai antisemītiskajam aspektam nacistu propagandā, bet arī antikomunistiskās propagandas materiālu izstrādei okupētajā Latvijā²¹⁶, konkrētām propagandas akcijām²¹⁷ un kultūrpolitikas saistībai ar propagandu.²¹⁸

Norises Latvijas mākslā, neignorējot arī propagandas sfēru, ir apskatījis mākslas zinātnieks Jānis Kalnačs virknē publikāciju, disertācijā un monogrāfijā.²¹⁹ Ojārs Stepens savukārt ir analizējis 1. Maija svētkus Latvijā nacistu okupācijas gados, atsedzot šī pasākuma propagandisko raksturu²²⁰. Radio propagandas problemātikai nacistu okupētajā Latvijā rakstu ir veltījis mediju pētnieks Sergejs Kruks.²²¹

Virkni publikāciju, kas veltīti propagandas tematikai, sarakstījis Daugavpils universitātes pētnieks Dmitrijs Oļehnovičs, vairāk savos darbos analizējot

²¹⁴ K. Kangeris. Propagandas dokuments propagandas pētīšanai. *Diena*, 1999, 24. febr.

²¹⁵ L. Dribins. Antisemītisms un tā izpausmes Latvijā. Vēsturisks atskats. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 4. sēj.) Rīga, LVIA, 2001; L. Dribins. Antisemītiskās ideoloģijas histērija vācu nacistu okupētajā Latvijā 1941. – 1942. gadā. Grām. *Holokausta izpētes problēmas Latvijā. Starptautiskās konferences referāti un pētījumi par holokaustu Latvijā. 2000.gada 16. – 17. oktobris, Rīga*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 2. sēj.). Rīga, LVIA, 2001; A. Žvinklis. Foto un kino dokumenti par holokaustu Latvijā. Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Holokausta izpēte Latvijā. Starptautisko konferenču materiāli, 2003. gada 12. – 13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga un 2002. – 2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 12. sēj.). Rīga, LVIA, 2004; K. Kangeris. Trešā Reiha dokumenti par ebreju situāciju Latvijā: 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūnijs. Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Holokausta izpēte Latvijā. Starptautisko konferenču materiāli, 2003. gada 12. – 13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga un 2002. – 2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj.). Rīga, LVIA, 2004, u.c.

²¹⁶ K. Kangeris. Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā: vēsture starp zinātni un propagandu. Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Okupētā Latvija 1940–1990*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 19. sēj.). Rīga, LVIA, 2007.

²¹⁷ K. Kangeris. Latviešu policijas bataljonu izveidošanas otrā fāzē- „lielervēšanas” akcija. 1942. gada februāris–septembris. Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1959. gadā*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 10. sēj.). – Rīga, LVIA, 2004.

²¹⁸ K. Kangeris. Die Kulturpolitik der deutschen Okkupationsmacht in Lettland 1941–1944. Eine Einführung. In B. Metzāle-Kangere (ed). *The Ethnic Dimension in Politics and Culture in the Baltic Countries 1920–1945*.– Stockholm: Södertörns högskola, 2004.

²¹⁹ J. Kalnačs. Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā 1941–1945. R., Neputns, 2005; J. Kalnačs. Kara ziņotāju darbība – viena no tiešākajām laikmeta izpausmēm nacistiskās Vācijas okupētās Latvijas mākslā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2002, Nr. 4.,5.,6., 59.–65. lpp.;

J. Kalnačs. Nerealizētās ieceres : Latvijas tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupācijas laikā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2000, Nr. 5./6.,73.–85. lpp., u.c.

²²⁰ O. Stepens. Pirmā maija svētki nacistu okupētajā Latvijā 1942–1945. Grām. H.Strods (red.) *Cīņa par Baltiju*. (Latvijas okupācijas muzeja gadagrāmata 2004.). Rīga, Latvijas 50. gadu okupācijas muzeja fonds, 2005, 68.–88. lpp.

²²¹ S. Kruks. Radio karš: Propaganda latviešu valodā Otrajā pasaules karā. *Latvijas Arhīvi*, 2000, Nr.4.

propagandas saturu, pievēršoties Latgales tematikai, kā arī pret Latvijas krieviem vērstās propagandas analīzei.²²² Izmantojot statistiskās pētniecības metodes, D. Oļehnovičs kopā ar promocijas darba autoru analizējis arī nacistu okupācijas laika karikatūras kā propagandas līdzekli.²²³

Nacistiskās propagandas konstruēto „rietumu sabiedroto” (angļu – amerikāņu) tēlu Latvijas presē analizējis ir Uldis Neiburgs un promocijas darba autors.²²⁴ U. Neiburga veikums propagandas vides izpratnē ir sastopams viņa darbos, kuros analizēta paralēlā informācijas vide Latvijā apskatāmajā laika periodā, kuru iespējams daļēji rekonstruēt, pateicoties nelegālajiem nacionālās pretošanās kustības preses izdevumiem.²²⁵

Darba izstrādē izmantota arī virkne vispārēja rakstura darbu²²⁶ par vācu okupācijas laiku, kā arī atsevišķi pētījumi par dažādiem nacistu okupācijas laika problēmjaudājumiem, kas publicēti gan Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstos, gan citos vēstures izdevumos.

²²²D. Oļehnovičs. "Viņi cīnījās par dzimteni..." vai avīze "За родину" nacistu okupētajā Latvijā. Grām. K.Zellis (sast.) *Mīti Latvijas vēsturē*. Rīga, Žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2006.; D. Oļehnovičs. Karikatūra kā kara "ierocis": dažas tendences nacionālsociālistiskajā propagandā. Grām. Dz. Ērglis (sast.) *Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā 1941–1945*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 11. sēj.). Rīga, LVIA, 2007.; Д. Олехнович. Евреи и русские: периодическая печать Латвии 1942–1944 гг. Гām. I.Vasiļjeva (red.) *Ebreju teksts Eiropas kultūrā: latviešu – ebreju – krievu kultūras dialogs*. (Komparatīvistikas institūta almanahs 4. sēj.). Daugavpils: Saule, 2007.; D. Oļehnovičs. „Latgales latvietis” un „Latgalietis” Latgales presē nacistu okupācijas laikā: „Daugavpils Latviešu Avīze” un „Latgolas Balss” (1941–1944). Grām.H.Soms (red.) *Acta Latgalica 13*. Daugavpils, Latgolas pētniecības institūta izdevniecība, 2004, u.c.

²²³D. Oļehnovičs, K. Zellis. Laikraksta “Tēvija” karikatūras kā nacistiskās okupācijas režīma propagandas līdzeklis (1941–1945). *Latvijas Vēsture*. – 2005, Nr.1.; K. Zellis, D. Oļehnovičs. Karikatūra laikraštī „Tēvija” 1941–1945 m.: kai kurie šaltinijū mokslo kritikos klausimai. *Genocidas Ir Rezistencija*. – 2005, Nr. 2.; К. Зеллис, Д. Олехнович. Роль антисемитской карикатуры в пропаганде в оккупированной нацистами Латвии (газета «Тэвья», 1941 –1945 гг.). *Проблемы історії Голокосту. Науковий журнал центру „Ткума”*. Випуск № 3. Дніпропетровськ: Пороги, 2006.

²²⁴U. Neiburgs, K. Zellis. Rietumu sabiedroto tēls latviešu presē nacistu okupācijas laikā 1941. – 1945. gadā. Grām. H.Strods (red.). *Varas patvaļa*. (Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2002.) Rīga, Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2003.

²²⁵U. Neiburgs. Latviešu nacionālās pretošanās kustības izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1945). *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis* – 2000, Nr. 1./2.; U. Neiburgs. Latviešu nacionālistu savienība un laikraksts „Tautas Balss” pretošanās kustībā nacistu okupētajā Latvijā 1941–1942. Grām. H. Strods (red.). *Karš pēc kara 1944–1956*. (Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2006.). Rīga, Latvijas okupācijas muzeja biedrība, 2007; U. Neiburgs. Rietumu sabiedroto tēls Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā: oficiālā propaganda un sabiedrības noskaņojums (1941–1945). Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1959. gadā*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 10.sēj.) Rīga, LVVA, 2004. u.c.

²²⁶I. Feldmanis (red.). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. – Rīga, Jumava, 2008.; Björn M. Felder. *Lettland im Zweiten Weltkrieg. Zwischen sowjetischen und deutschen Besatzen 1940–1946*. Paderborn, Verlag Ferdinand Schöningh, 2009, u.c.

1. Propagandas institūcijas nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijā

Nacionālsociālisma fenomens nav izprotams bez propagandas politikas un metožu izpratnes. Kā atzīmēja vācu vēsturnieks Norberts Frejs (*Norbert Frei*), nacionālsociālistu partija nebija tikai ideoloģiska partija, viņu ideoloģija jau bija propaganda, kas tādējādi Nacionālsociālistisko Vācu Strādnieku partiju (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP*) padara nevis par programmas partiju, bet propagandistisku kustību.¹ Partija t.s. pirms varas periodā (līdz 1933. gada 30. janvārim) jeb t.s. „cīņas periodā” (*Kampfzeit*) apzināja un pastiprināti izvērsa propagandas kampaņas gan vēlēšanu apziņas iespaidošanai, gan politisko ienaidnieku nomelnošanai. 1926. gadā tika radīts speciāls partijas propagandas dienests (*Reichspropagandaleitung der NSDAP, RPL*), kura vadību kopš 1930. gada uzņēmās Jozefs Gebelss². Partijas propagandas dienests pastāvēja līdz pat nacistiskā režīma sagrāvei 1945. gadā, un tā preses dienests saglabāja neatkarību no vēlāk dibinātās Propagandas ministrijas. Partijas līniju propagandā reprezentēja NSDAP preses šefs (*Reichspressechef der NSDAP*) Oto Dītrihs³, kurš, lai arī tika iecelts par Propagandas ministrijas valsts sekretāru, tomēr saglabāja autonomiju no J. Gēbelsa, kas izraisīja abu starpā daudzus konfliktus. Konfliktu pamatā gan vairāk bija nevienprātība jautājumos par propagandas līdzekļu izmantošanu vai personiskās nesaskaņas, nevis ideoloģiskas domstarpības⁴. Tāpat paralēli Propagandas ministrijai pastāvēja arī NSDAP preses vadītāja amats, ko ieņēma Maks Amans⁵, pārņemot kontrolē izdevniecību darbu. Respektīvi, pār medijiem un kultūru tika nodibināta dubulta kontrole – valsts un nacionālsociālistiskās partijas kontrole.

Pēc nacionālsociālistu uzvaras 1933. gada janvāra Reihstāga⁶ vēlēšanās un Ādolfā Hitlera kļūšanas par Vācijas kancleru, propaganda kļuva par nozīmīgu jaunā režīma politikas sastāvdaļu. 1933. gada 13. martā tika dibināta Tautas izglītošanas un propagandas ministrija (*Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*),

¹ Norbert Frei. Nationalsozialistische Presse und Propaganda. In .M.Broszat, H.Möller (Hg). *Das Dritte Reich: Herrschaftsstruktur und Geschichte*. München, Beck, 1983. S.158.

² J.Gebelss (*Joseph Goebbels*, 1897 – 1945) – Tautas izglītības un propagandas ministrs, Valsts kultūras kameras presidents.

³ Oto Dītrihs (*Otto Dietrich*, 1897 – 1952) – NSDAP preses reihisleiters, Reihā preses kameras viceprezidents, Propagandas ministrijas valsts sekretārs.

⁴ D.Welch. *The Third Reich: Politics and Propaganda*. Second Edit. London, Routledge, 2002, P.118 – 119.; P. Longerich. *Propagandisten im Krieg*. S. 114.–116.

⁵ Maks Amans (*Max Amann*, 1891 – 1957) – NSDAP preses vadītājs.

⁶ Reihstāgs (*Reichstag*) – Vācijas parlamenta nosaukums (1871 – 1945).

par kuras mērķi tās vadītājs reihsministrs Jozefs Gebelss izvirzīja veikt Vācijas garīgo mobilizāciju (*geistige Mobilmachung*), kura, pēc viņa domām, bija vairāk nepieciešama kā tautas materiālā pārapbruņošana.⁷ Nacionālsociālistiskais režīms trīsdesmitajos gados radīja spēcīgu un efektīvu propagandas aparātu, kurš, izmantojot gan jaunās tehnoloģijas, gan dažādas manipulācijas metodes, panāca totālu kontroli pār valsti un sabiedrību. „Garīgā mobilizācija” nozīmēja visas sabiedrības unifikāciju un pakļaušanu partijas ideoloģiskajai kontrolei. Faktiski bez kultūras dzīves nacifikācijas tas nebūtu iespējams. Tādēļ jau 1933. gada 22. septembrī J. Gebelsa vadībā tika radīta arī Valsts kultūras kamera (*Reichskulturkammer, RKK*). Tā kā J. Gebelss kļuva par šīs kameras prezidentu, tad faktiski propagandas ministrijas rokās nonāca kontrole pār visu publisko telpu. Vācijas apgabalos tika veidotas propagandas nodaļas (*Reichspropagandaamt, RPA*), lai ministrijas rīkojumus efektīvi īstenotu visā Vācijā.⁸

Gatavojoties karam, Propagandas ministrija zaudēja savu monopolu. Šajā gadījumā vispirms daļu propagandas funkciju nācās nodot vērmahta virspavēlniecībai, bet vēlāk arī Ārlietu ministrijai un Okupēto austrumu apgabalu ministrijai.

Nacionālsociālistiskajā Vācijā kara propaganda tika uzskatīta par spēcīgu ieroci, kura, pēc Ā. Hitlera vārdiem, „ir svarīgs uzvaras gribas sekmēšanas un nostiprināšanas un pretinieka uzvaras gribas un morāles sagraušanas instruments”, kura efektivitāti bija jānodrošina strikti, ar noteiktu vadību un propagandas sfēru kompetenču sadali.⁹ Tomēr realitātē propagandas politika gan pašā Trešajā reihā, gan okupētajās teritorijās piedzīvoja virkni būtisku strukturālu reformu, kā arī kompetenču strīdus un šo kompetenču jautājumu pārskatīšanu. Latvijā nacistiskās okupācijas laikā propagandas politikas realizācija atradās vairāku institūciju rokās, kas propagandas realizāciju nereti padarīja problemātisku, bet pašu propagandas institucionālo struktūru nepārskatāmu. Pēc propagandas realizācijas atbildīgo institūciju nomaiņām Latvijas ģenerālkomisariātā var nosacīti izdalīt četrus periodus:

⁷ Rede vor der Presse über die Errichtung des Reichspropagandaministeriums. (15. März 1933). Pieejams http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=1579&language=german [sk. 15.08.2010.].

⁸ Sk. Alan E. Stenweis. Art, Ideology, and Economics in Nazi Germany: The Reich Chambers of Music, Theater, and the Visual Arts. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1996, P. 32 – 49.

⁹ M.Moll (Hg). Führer Erlasse 1939–1945. Edition sämtlichen überlieferter, nicht im Reichsgesetzblatt abgedruckter, von Hitler während des Zweiten Weltkrieges schriftlich erteilter Direktiven aus den Bereichen Staat, Partei, Wirtschaft, Besatzungspolitik und Militärverwaltung. Stuttgart: Steiner, 1997. S. 91., 159.

- 1) armiju grupas „Nord” propagandas daļas periods (1941. gada jūnijs – decembris);
- 2) okupēto austrumu apgabalu ministrijas un tai subordinēto reihskomisāra un ģenerālkomisāra propagandas daļu periods (1941. gada decembris – 1943. gada decembris);
- 3) Tautas izglītības un propagandas ministrijas periods (1943. gada decembris – 1944. gada oktobris);
- 4) „Kurzemes cietokšņa” periods (1944. gada oktobris – 1945. gada maijs), kad faktiski propagandas darbs pārgāja Ieroču SS un vērmahta propagandas daļu rokās.

Šāds iedalījums ir vispārinošs un neatsedz pilnībā propagandu veicošo institūciju lomu un vietu Latvijā nacistu okupācijas gados. Tādēļ, lai sniegtu konkrētāku skatījumu šajā jautājumā, ir nepieciešams izskatīt sīkāk nozīmīgāko propagandas institūciju kompetences un darbības jomas okupētajā Latvijā.

Latvijas teritorijā propagandu veicošās un ietekmējošās institūcijas var iedalīt pēc to pakļautības civilajiem un militārajiem vai paramilitārajiem resoriem.

1.1. Civilās propagandas institūcijas

J. Gēbelsa radītā Propagandas ministrija bija tā, kas kontrolēja propagandas darbu nacionālsociālistiskajā Vācijā un tās pakļautajās teritorijās. Piemēram, Polijas ģenerālgubernatora H. Franka¹⁰ jurisdikcijā esošā Propagandas galvenā nodaļa (*Hauptabteilung Propaganda*) atradās tiešā Propagandas ministrijas kontrolē.¹¹

Fīrera dekrētos (*Führer Erlasse*) par propagandas sfēru sadali, arī līgumā par ietekmes sfērām starp Vērmahta virspavēlniecību un J. Gebelsa resoru vairākkārt uzsvērtā Propagandas ministrijas centrālā loma propagandas satura un taktikas izstrādāšanā. Tā, piemēram, 1939. gada 8. septembra dekrētā Ā. Hitlers uzsvēra, ka „Propagandas ministrijas radītais propagandas aparāts ir centrālā iekārta propagandas realizācijā. Tās sagrāve karā būtu līdzvērtīga vērmahta daļu sagrāvei”¹².

¹⁰ Hans Franks (*Hans Frank*, 1900–1946) – kara gados okupētās Polijas ģenerālgubernators.

¹¹ Lars Jockheck. *Propaganda in Generalgouvernement. Die NS-Besatzungspresse für Deutsche und Polen 1939–1945*. Osnabrück, fibre Verlag, 2006. S.69 – 82.

¹² Sk. *Führer Erlasse 1939–1945*. S.91.

Propagandas vadlīnijas karam ar PSRS, kā atzīmē K. Kangeris, definitīvi tika noteiktas 1941. gada 29. maijā sēdē, kurā piedalījās pārstāvji gan no Propagandas ministrijas, Ārlietu ministrijas, vērmahta virspavēlniecības štāba, pretizlūkošanas u.c. partijas un valsts institūcijām.¹³ Propagandas stratēģija tika izstrādāta Propagandas ministrijā.

Ar Ā. Hitlera 1941. gada 20. aprīļa dekrētu Alfrēds Rozenbergs tika nozīmēts par Hitlera „pilnvarnieku” Austrumeiropas telpas pārvaldē.¹⁴ Civilā pārvalde okupētajā Baltijā tika nodota reihisleitera A. Rozenberga rokās, kura pārvaldībā esošās Valsts Okupēto austrumu apgabalu ministrijas (*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete, RMfdbO*) jeb neoficiāli Austrumu ministrijas (*Ostministerium*) pakļautībā atradās Ukrainas reihskomisariāts (*Reichskommissariat Ukraine*) un Ostlandes reihskomisariāts (*Reichskommissariat Ostland*). Okupētās Baltijas teritorijas tika iekļautas Ostlandes reihskomisariātā, par kuras reihskomisāru tika iecelts Hinrihs Loze¹⁵. Ostlandes reihskomisāram bija pakļauti četri ģenerālkomisāri – Rīgā, Tallinā, Kauņā un Minskā. Latvijas teritorija tādējādi tika pakļauta ģenerālkomisāram Rīgā (*Generalkommissar in Riga*) Otto Dreksleram¹⁶, kura administrācijas pārvaldībā nonāca visa bijušā Latvijas Republikas teritorija, kura tika pārdēvēta par Latvijas ģenerālapgabalu (*Generalbezirk Lettland*). Ģenerālkomisāram pakļāvās pieci no sešiem Latvijas ģenerālapgabalā izveidotajiem gebītskomisariātiem – Jelgavā, Valmierā, Liepājā, Daugavpilī un Rīgas lauku (*Riga-Land*). Rīgas pilsētas (*Riga – Stadt*) gebītskomisariāts savukārt bija pakļauts tieši Austrumu ministrijai.¹⁷ Civilpārvalde varu Latvijas teritorijā sāka pārņemt pēc 1941. gada 1. septembra, propagandas darbs civilpārvaldei tika nodots 1941. gada 1. decembrī, kad šī sfēra tika pārņemta no vērmahta propagandas daļām.

Propagandas darba vadīšanai Austrumu ministrijā tika izveidota Preses un izglītošanas daļa (*Abteilung I/8, Presse und Aufklärung*) sākotnēji majora Karla Kranca (*Carl Cranz*), vēlāk kapteiņa Jobsta Cimermaņa (*Jobst Zimmermann*) vadībā,

¹³ Sk. K. Kangeris. Padomju okupācija un 14.jūnija deportācija nacionālsociālistiskās Vācijas propagandā. 158.–160. lpp.

¹⁴ Führer Erlasse 1939–1945. – S. 168.; Sīkāk sk. C. Pajouh. Die Ostpolitik Alfred Rozenberg. In. M.Garleff (Hg.). Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich. Band. 1. Köln, Böhlau Verlag, 2008. S.172 – 174.

¹⁵ Hinrihs Lose (*Hinrich Lohse*, 1896–1964) – no 1941. gada 17. jūlija (1. sept.) līdz 1944. gada 26. septembrim Ostlandes reihskomisārs.

¹⁶ Oto Drekslers (*Otto- Heinrich Drechsler*, 1895–1945) – Lībekas birģermeistars, ģenerālkomisārs Rīgā (1941–1944).

¹⁷ I.Feldmanis (red.). Latvija Otrā pasaules karā (1939–1945). 259.–260. lpp.

kurai subordinētas bija septiņas grupas: Vispārējā, vācu preses, austrumu nevācu preses, ārzemju informācijas, radio, filmu un aktīvās propagandas grupas.¹⁸

Austrumu ministrijas preses šefs savā pārskatā par propagandu 1942. gada aprīlī nosauca sekojošus propagandas uzdevumus austrumu telpā:

- A. Armijas vienību atbalstīšanu caur propagandu ienaidnieku vidū un aģitācijas darbu okupēto austrumu apgabalu civiliedzīvotājiem.
- B. Vispārējās kara politikas ietvaros apkarot ienaidnieka melus; veikt ģenerāļpropagandu austrumos; veikt izglītojošu darbu par austrumiem iekšzemē un ārzemēs.
- C. Okupēto austrumu apgabalu iedzīvotāju piesaistīšana sadarbībai caur propagandisku jauncelsmes atbalstīšanu, caur padomju teritoriju iedzīvotāju izglītošanu par nezināmiem vai maldīgiem priekšstatiem par Eiropas attiecībām un sabiedriskā viedokļa veidošanu caur sabiedrisko iestāžu darba sekmēšanu.¹⁹

Kā galvenās propagandas institūcijas šādas propagandas veikšanai tika minētas hierarhijas kārtībā:

- 1) okupēto Austrumu apgabalu ministrijas preses šefs²⁰;
- 2) reihskomisāru preses un propagandas daļas;
- 3) ģenerāļkomisāru preses un propagandas dienesti²¹;
- 4) gebītskomisāru dienesti, kuru propagandas darbam, kā citā dokumentā teikts, jākalpo kā „stūrakmenim tiltā pie vietējiem iedzīvotājiem”²².

Sadarbībai propagandas jomā notika ar sekojošām institūcijām:

- a) ar Bruņoto spēku virspavēlniecību (*OKW*) ar vērmahta komandantūru un bruņoto spēku dienestu (resp., vērmahta propagandas daļu) starpniecību;
- b) ar reiha presesleiteru (resp., *Maksu Amanu*) caur valdības preses daļu (*Presseabteilung der Reichregierung*);
- c) ar Tautas izglītības un propagandas ministriju;
- d) ar nacionālsociālistiskās preses vadošajiem dienestiem;

¹⁸ LVVA, P -1018.f., 1.apr., 36.l., 18. lp.

¹⁹ BArch, 90 /32 (Stāvokļa pārskats par austrumu propagandu; 18.04.1942.)

²⁰ Faktiski tādi bija divi – vācu preseī Dr. Hohensteins (*Hohenstein*), un nevācu preseī – Šteins (*Stein*) LVVA, P – 1018.f., 1.apr., 36.l., 22.–23., 25.lp.

²¹ Turpat.

²² BArch 90/154 , 1.pag. (Propaganda Dienstes, 3.8.1942.)

e) ar Vācijas Ārlietu ministriju.²³

Drukātās propagandas izplatīšanai Ostlandes teritorijā bija jāievēro sekojoša kārtība.

Politiskā plānošana notika Austrumu ministrijā, propagandiskā plānošana Austrumu ministrijas Preses un izglītības daļas Aktīvās propagandas grupā.²⁴ Plānošanas koordinācijai bija jānotiek ar akcijā iesaistītajiem Austrumu ministrijas atbilstošajiem dienestiem un Propagandas ministrijas Austrumu nodaļas ģenerālreferentu (resp., E. Taubertu). Propagandas materiālu paraugu izgatavošana bija jāveic vai nu Austrumu ministrijas aktīvās propagandas grupai, vai arī Propagandas ministrijas Austrumu nodaļai. Tehniski propagandas materiālu iespiešanu nodrošināja Propagandas ministrijas Austrumu nodaļa.

Propagandas materiālu transportēšana bija jānodrošina reihskomisāru propagandas dienestiem jeb attiecīgi propagandas veicējiem vai pasūtītājiem, bet par propagandas materiālu izplatīšanu atbildīgie bija ģenerālkomisāru un gebitskomisāru propagandas dienesti.²⁵

Faktiski ar to A. Rozenberga Austrumu ministrija ieguva pilnīgu kontroli pār propagandas darbu iekarotajās teritorijās, kas izraisīja lielu neapmierinātību Propagandas ministrijā. Propagandas ministrijas Austrumu nodaļas vadītājs E. Tauberts vairākkārt vērsās pret šādu sistēmu, kritizējot gan propagandas vadītājus, gan propagandas politiku kopumā. Pateicoties šim kompetenču konfliktam, ir saglabājušies kritiskie, protams, arī subjektīvie, civilpārvaldes propagandu raksturojošie dokumenti.

Tā 1942. gadā pēc dienesta komandējuma pa jauniekarotajām austrumu teritorijām, kurā piedalījās gan Austrumu nodaļas vadītājs E. Tauberts, gan pārstāvji no vērmahta, SD, Okupēto austrumu ministrijas²⁶, E. Tauberts uzrakstīja plašu ziņojumu par propagandas stāvokli austrumos. Tajā viņš norādīja, ka Ostlandes propagandas vadītāja Gustava Šīrholca²⁷ pārstāvji – žurnālists Ēlers (*Ehlers*) un viņa

²³ BArch, 90 /32 (Stāvokļa pārskats par austrumu propagandu; 18.04.1942.)

²⁴ Grupas vadītājs bija baltvācietis Karls Georgs fon Štackelbergs (*Karl - Georg von Stackelberg, 1913 - 1980*). Pēc kara kļuva par vienu no vācu sabiedrisko attiecību teorētiķiem, Bīlefeldē dibinot tīrgus un sabiedriskās domas izpētes institūtu EMNID. Sk. Michael Kunczik. Public Relations: Konzepte und Theorien. S.58

²⁵ BArch, 90 /32 (Stāvokļa pārskats par austrumu propagandu; 18.04.1942.)

²⁶ BArch, R 55/1434, pag. 2. – 3. (E. Tauberta ziņojums par propagandas stāvokli austrumos; 17.09.1942.)

²⁷ G. Šīrholcs (*Gustav Schierholz, 1908 -?*) – kapteinis, Šlēzvigas – Holšteinas RPA vadītājs, no 1941.gada Ostlandes reihskomisāra propagandas daļas vadītājs.

pēctecis Haralds Zīverts (*Harald Sievert*) – esot propagandiski nepiemēroti savam amatam, kā rezultātā visām iestādēm Ostlandē neesot pietiekamas propagandiskās orientācijas. Propagandas vadībai trūkstot jebkādas iniciatīvas par aktualitātēm, kuras viņiem esot jāizstrādā, sekojoši civilpārvaldes akcijas paliekot tautai nesaprotamas.²⁸ Tomēr E. Tauberts kā teicamu vērtēja ģenerālkomisāra Rīgā propagandas daļas vadītāja G. Dreslera darbu.²⁹

Domājams, E. Tauberta kritika bija pamatota, un tas apstākļi, ka sabiedrība vācu okupācijas varu, laikam ritot, uztvēra aizvien skeptiskāk, bija lielā mērā arī efektīvās un savlaicīgās propagandas trūkuma dēļ. Širholca Ostlandes propagandas daļa vairāk nodarbojās ar Austrumu ministrijas vai reihskomisariāta rīkojumu novadīšanu ģenerālkomisāru propagandas daļām. Tomēr, domājams, pie šāda stāvokļa nebija vainojamas tikai personālijas, bet hierarhizētā propagandas sistēma, kurā faktiski reihskomisāru vai ģenerālkomisāru propagandas daļu vadītājiem nācās tikai izpildīt rīkojumus no Berlīnes.

Propagandas vadībai Austrumu ministrijas izglītošanas un preses daļa izdeva t.s. „operatīvos biļetenus” (*Schnelldienst*), kuri ik dienu, sākot no 1942. gada 7. augusta, tika piesūtīti propagandas un preses dienestiem okupētajos apgabalos. Šajos biļetenos tika ievietotas Reiha preses šefa dienas paroles, Austrumu ministrijas būtiskākie rīkojumi un direktīvas, vispārējā ārvalstu informācija, materiāli propagandai austrumos, padomju kontrpropagandas materiāli u.c.³⁰

Divas reizes mēnesī no 1942. gada 21. augusta ministrija izdeva speciālu informācijas orgānu propagandas un preses dienestiem „*Propaganda –Dienst*”, kurā ievietoja materiālus propagandas un kontrpropagandas akcijām, norādījumus preseī u.c.³¹

Liela nozīme Ostlandes propagandas vadīšanā bija reihskomisāra preses šefam (*Pressechef*) Valteram Cimermanim³², kura jurisdikcijā nonāca visas prese un izdevniecības. Prese tika atzīta par būtiskāko propagandas līdzekli Baltijā, tādēļ V. Cimermaņa loma nacistiskās Vācijas okupācijas režīma propagandas īstenošanā bija nozīmīga. Faktiski caur viņa resoru gāja visa propagandas nolūkiem paredzētā

²⁸ BArch, R 55/1434, pag. 10. (E. Tauberta ziņojums par propagandas stāvokli austrumos; 17.09.1942.)

²⁹ BArch, R 55/1434, pag. 15. (E. Tauberta ziņojums par propagandas stāvokli austrumos; 17.09.1942.)

³⁰ LVVA, P -1018.f., 1.apr., 46.l., 32. lp.

³¹ Turpat.; BArch R 90/ 154 (“*Propaganda-Dienst - Informationsorgan für die Propaganda-Dienststellen im Osten*”, hrsg. von der Abt. Presse und Aufklärung/Gruppe Aktivpropaganda des RMbO, Nr. 1, 3–5)

³² V. Cimermanis (*Walter Zimmermann*, 1901–1952) – Ostlandes reihskomisāra preses šefs.

informācijas plūsma. Tieši caur preses šefa biroju notika informācijas aprīte ne tikai ar Okupēto Austrumu apgabalu ministriju, bet arī ar ārlietu ministriju, vērmahta propagandas daļām u.c. V. Cimermaņa pakļautībā atradās arī lielākais latviešu valodā iznākošais laikraksts „Tēvija”.

Pārējā latviešu preses uzraudzība savukārt nonāca ģenerālkomisāra Rīgā propagandas daļas preses referenta Martina Veršana (*Martin Werchan*) pārziņā, kura pienākumos bija latviešu valodā iznākušo laikrakstu un žurnālu pārraudzība. Regulāri M. Veršans izsūtīja konfidenciālos norādījumus preseī, tāpat veica arī ar saviem līdzstrādniekiem latviešu preses pēccenzūru.³³

Ģenerālkomisāra propagandas daļā bija arī kultūras un rakstu nodaļa (*Referat Kultur und Schriftum*), kuras galvenie uzdevumi bija latviešu literātu darbu cenzēšana, uzraudzība pār publiskajiem pasākumiem, teātriem, māksliniekiem.³⁴ Galvenais šīs daļas uzdevums esot bijis tas, lai latviešu kultūras dzīvi pakārtotu vācu redzējumam un saglabātu vācu kultūru, veicot kultūrpropagandisko darbību.³⁵ Tā pārskatā par kultūras nodaļas darbību 1942. un 1943. gadā redzami šīs daļas sasniegumi. Minēšu tikai dažus piemērus: 1942. gadā pārbaudīti 358 literāri darbi, nākamā gadā – 637; pārbaudītas un atļautas 87 teātra izrādes (1943.gadā – 68), bez tam cenzētas un atļautas mākslas izstādes, koncertprogrammas, veikta radiofona literārās programmas cenzēšana utt.³⁶

Aktīvās propagandas grupa savukārt nodrošināja plakātu, brošūru, skrejlapu izdošanu, publisko sapulču rīkošanu. Pakļautas tās tika propagandas nodaļas vadītājam Gustavam Dresleram, kurš civilpārvaldē, līdzīgi kā daudzi citi, nonāca no vērmahta propagandas rotas, bet pirms tam bija referents reiha propagandas nodaļā (RPA).

Tomēr nebūtu pareizi uzskatīt, ka Propagandas ministrija pilnīgi zaudēja savu ietekmi okupētajās austrumu teritorijās. Propagandas ministrijā vēl pirms padomju – nacistu konflikta sākuma tika radīta Austrumu nodaļa (*Abteilung Ost*) Eberharda Tauberta vadībā. Šīs nodaļas pārziņā tika izveidots Propagandas dienests austrumu telpai Vineta „*Dienststelle Vineta Propagandadienst Ostraum e.V.*”, kas formāli bija

³³ LVVA, P-69.f., 1.a.apr., 18.l., 330. lp. (ģenerālkomisāra propagandas daļas darba pārskats 1942. gada martā – aprīlī)

³⁴ LVVA, P-69.f., 1.a.apr., 18.l., 330. lp.

³⁵ BArch, R 92/18, pag.89. (G.Dreslera pārskats par propagandas daļas kultūras nodaļas darbu; 7.01.1944.)

³⁶ BArch, R 92/18, pag.92 (Propagandas daļas Kultūras un rakstu nodaļas atskaite par 1942. gadu); turpat, pag. 96. (tas pats – par 1943. gadu)

„Antikominternes”³⁷ pakļautībā. Vinetas nodaļas³⁸ nodarbojās ar informācijas vākšanu un propagandas materiālu radīšanu.³⁹ Šie materiāli – plakāti, brošūras, ziņu reportāžas, radio apskati utt. regulāri tika sūtīti Austrumu ministrijai propagandas veikšanai.

Vinetas dienests formāli bija reģistrēts kā biedrība, kurai bija tikai viens mērķis – „Propagandas ministrijas Austrumu nodaļu atbalstīt viņas politiskajā propagandā”⁴⁰. Dienestam uz 1942. gadu bija 12 grupas. Ostlandes grupa bija III (*Gruppe III/ Zone I, Rundfunk und Aktiv Propaganda*), kura sastāvēja no četriem dienestiem – Latviešu, lietuviešu un igauņu redakcijām, kā arī Ostlandes aktīvās propagandas grupas.⁴¹ Latviešu redakciju sākotnēji vadīja Ernests Treigūts-Tāle, vēlāk – Andrejs[Andrē] Lazdiņš, redakcijā strādāja 9 – 10 cilvēki.⁴² Galvenais redakcijas uzdevums bija radioraidījumu nodrošināšana latviešu valodā. Sākoties karam Vineta latviešu valodā raidīja no Kēnigsbergas raidītāja, vēlāk no Varšavas (t.s. *Europasender Weichsel*). Bez radioraidījumu sagatavošanas redakcija izgatavoja arī aktīvās propagandas materiālus – plakātus (galvenokārt tulkoja no vācu valodas), brošūras, skrejlapas.

1943. gada aprīlī notika Vinetas reorganizācija, izveidojot 4 grupas – raidītāju, aktīvās propagandas, tulku un grupu propagandai darbam ar karagūstekņiem un strādniekiem no okupētajām austrumu teritorijām (*Ostarbeiter*).⁴³ Par svarīgāko tika atzīta raidītāju grupa, kas nodrošināja radioraidījumus 18 valodās 24 stundas diennaktī. Aktīvās propagandas grupai un grupai darbam ar karagūstekņiem galvenais uzdevums bija nodrošināt cilvēkus jaunveidotajām austrumu „atbrīvošanās” armijām.⁴⁴ Latviešu redakcijas darbā gan šīs reformas īpašas izmaiņas neienesā.

Vienlaicīgi Propagandas ministrijas Austrumu nodaļa regulāri vāca ziņas par propagandas norisēm austrumos vai izstrādāja propagandas vai kontrpropagandas taktiku un saturu noteiktām propagandas akcijām.

³⁷ Antikominterne – faktiskais nosaukums, Vācu antikomunistisko apvienību asociācija. (*Antikomintern, - Gesamtverband Deutscher antikommunistischer Vereinigungen e.V.*), dibināta 1933. gada oktobrī pēc Propagandas ministrijas iniciatīvas. Finansēta no propagandas ministrijas, kura savas politiskās vadību realizēja ar ministrijas antikominternes grupas (Refērat Anti-Komintern) pārstāvjiem, grupas vadītājs bija Eberhards Tauberts.

³⁸ Vinetas dienestam bija sekojošas nodaļas – Padomju Savienības (*Abt.Sowjetunion*), preses (*Abt.Presse*), ārzemju (*Abt. Ausland*) un antiebreju akciju (*Abt.Antijüdische Aktion*) nodaļas.

³⁹ P. Longerich. Propagandisten im Krieg. S. 111.

⁴⁰ BArch, R 55/ 1296, pag.133. (Vinetas statūti, 20.06.1942.)

⁴¹ BArch, R 55/ 1296, pag. 135.

⁴² BArch, R 55/ 1296, pag. 213., 175, 168. (Vinetas darbinieku algu saraksti, 1941–1944)

⁴³ BArch, R 55/ 1296, pag. 202. (Pārskats par Vinetas dienesta darbības zonu reformu, 14.4.1943.)

⁴⁴ BArch, R 55/ 1296, pag. 203.–204.

Pagrieziena punkts kara norisēs tika panākts 1943. gadā sakarā ar sakāvi pie Staļingradas, kas iezīmēja jaunu posmu ne tikai militārajās norisēs austrumu frontē, bet arī nacistu politikas izmaiņu attiecībā uz savu austrumu politiku. Pārmaiņas skāra arī propagandas darbu, jo, pamatojoties uz Ā. Hitlera 1943. gada 15. augusta rīkojumu par kompetenču sadali starp Propagandas un Okupēto Austrumu ministriju, propagandas darbs tika nodots J. Gēbelsa rokās, bet A. Rozenbergam savs propagandas aparāts bija jālikvidē.⁴⁵

Propagandas sfēras pārņemšana no Austrumu ministrijas notika 1943. gada 15. decembrī, pamatojoties uz panākto vienošanos starp Okupēto austrumu apgabalu ministriju un Tautas izglītības un propagandas ministriju. Vienošanās noteica, ka reihskomisāra un ģenerālkomisāru propagandas daļu, kā arī attiecīgo gebītskomisāru nozaru darbības sfēras ar 1943. gada 17. decembri pārņēma Tautas izglītības un propagandas ministrija. Tika izveidotas reihskomisariāta Zemes propagandas iestādes (*Landes-Propaganda-Amtes beim Reichskommissar*) un propagandas iestādes ģenerālkomisariātos.⁴⁶

Faktiski reālas izmaiņas vietējās propagandas institūcijās šī varas pārņemšana neizraisīja, ja neņem vērā nosaukumu maiņu. Vairāk tā uzlūkojama kā Okupēto austrumu apgabalu valsts ministra A. Rozenberga atbīdīšana Berlīnes varas gaiteņos. Savā 1944. gada decembra pārskatā, kad propagandas darbs jau atradās Propagandas ministrijas pārziņā, E. Tauberts pārmeta A. Rozenbergam tā novirzīšanos no „sākotnējā kursa” – austrumu tautām sākotnējās „atbrīvošanas un līdztiesības” koncepcijas vietā liekot idejas par „zemcilvēkiem, zemes izlaupišanu, kolonizāciju” utt.⁴⁷, tomēr vairāk šķiet, ka šajā gadījumā A. Rozenbergs vienkārši izrādījās ērts grēkāzis, uz kuru varēja uzvelt vainu par visu neveiksmīgo austrumu politiku, kā arī propagandas ministrijas neveiksmēm, „labojot šo situāciju.”

Faktiski J. Gebelsa ministrija ieguva tikai kontroli par t.s. aktīvo propagandu, bet, kā norādīja reihskomisāra preses šefs V. Cimermans (*Zimmermann*) ziņojumā reihskomisāram H. Lozem, atsaucoties uz telefona sarunu ar Okupēto austrumu

⁴⁵ Führer Erlasse. S. 349.–350.

⁴⁶ LVVA, P-70.f., 5.apr., 28.l., 63.–64. lp.(Vienošanās protokols starp Okupēto Austrumu ministriju un Tautas izglītošanas un propagandas ministriju. 1943. gada 17. dec.[noraksts])

⁴⁷ Barch, R 55/450 (Pārskats (Querschnitt) par Dr. Tauberta darbību darbību (Antiboļševisms) Propagandas ministrijā.; 31.12.1944.)

ministrijas Vācu preses daļas vadītāju Dr. Hoenšteinu, ka Propagandas ministrijas kungiem nebūtu iebildumu savas darbības sfēras paplašināt.⁴⁸

Tomēr kultūrpolitikas darbu, kā noteica vienošanās, „ieskaitot līdz šim no propagandas nodaļām apjaustas funkcijas šajā nozarē” tālāk vadīt bija paredzēts reihskomisāra un ģenerālkomisāru kultūrpolitikas daļām, savukārt preses darbu atstāja tikai reihskomisāra preses šefa un ģenerālkomisāru preses biroju vadītāju ziņā.⁴⁹

Par ģenerālkomisāra Rīgā preses biroja vadītāju (*Leiter der Pressestelle*) tika iecelts E. fon Menzenkamps, savukārt G. Dreslera Propagandas nodaļa pārtapa par Latvijas zemes propagandas dienestu (*Landespropagandaamt Lettland*). Latvijas zemes propagandas dienests savu darbu turpināja arī Kurzemē, Liepājā, tātad faktiski tā virsvadība saglabājās līdz karam beigām.⁵⁰

Propagandas darbā okupētajā Latvijā bija vērojama arī Nacionālsociālistiskās Vācu Strādnieku partijas preses vadītāja biroja ietekme, tomēr tā vairāk attiecās uz vācu dienas laikrakstu „*Deutsche Zeitung im Ostland*” izdevniecību darbu un partijas propagandu vācu vidū.⁵¹

Savas intereses propagandas darbā bija arī Vācijas Ārlietu ministrijai (*Auswärtige Amt, AA*). Propagandas veikšana ārvalstīs pēc 1939. gada 8. septembra fīrera dekrēta tika nodota Vācijas Ārlietu ministrijas kompetencē. Propagandas ministrijas atbildības sfēra bija ārvalstīm domāto propagandas materiālu – filmu, skrejlapu, radiopārraižu vai preses izdevumu – sagatavošana saskaņā ar ārlietu ministra⁵² norādījumiem. Visi konflikti par propagandas praktisko īstenošanu bija jārisina, abiem ministriem savstarpēji vienojoties.⁵³

Tas nozīmēja, ka visa informācija par ārvalstīm, kā arī tām domātā propaganda bija J. fon Ribentropa resora pārziņā.⁵⁴ Tā kā propagandas darbs tika nodots vērmahta propagandas daļu pārziņā, tad Ribentropa resora pārstāvji, lai savu ietekmi izplatītu arī šajā sfērā, vienojās ar A. Rozenbergu par savu pārstāvju iecelšanu konsultatīvām rakstura attiecībām.⁵⁵ Tādējādi nacistu okupētajā Rīgā patstāvīgi

⁴⁸ LVVA, P-70.f.,5.apr., 28.l., 73. lp.

⁴⁹ LVVA, P-70.f.,5.apr., 28.l., 63.–64. lp.

⁵⁰ LVA, 1986.f., 1.apr., 17234.l. (Kārļa Anšēvica krimināllieta), 12.–13. lp.

⁵¹ LVVA, P-70.f., 5. apr.,68.l., 97.,54. lp.

⁵² Resp., Joahima fon Ribentropa (*Ulrich Friedrich Willy Joachim von Ribbentrop*, 1893–1846), no 1938. līdz 1945. gadam Vācijas ārlietu ministrs.

⁵³ Führer Erlasse 1939–1945. – S.91 – 92.

⁵⁴ Vairāk par Ārlietu ministrijas propagandas darbu sk. Peter Longerich. Propagandisten im Krieg. Die Presseabteilung des Auswärtigen Amtes unter Ribbentrop. München, Oldenbourg, 1987.

⁵⁵ P. Longerich. Propagandisten im Krieg. S. 210.

atradās Ārlietu ministrijas pārstāvis pie Ostlandes reihskomisāra (*Der Vertreter des Auswärtigen Amtes beim Reichskommissar für das Ostland, VAA*) Dr. Vindekera (*Windecker*). Pēc 1942. gada 28. jūlija firera rīkojuma Okupēto austrumu ministrija zaudēja tiesības nodarboties ar propagandu neieņemtajās teritorijās, līdz ar to šīs tiesības zaudēja arī Ārlietu ministrija.⁵⁶

Dr. Vindekera Ārlietu ministriju informēja gan par norisēm Ostlandē, gan sniedza vietējās preses relīzes, kuras potenciāli varēja tikt izmantotas ārlietu ministrijas darbā.⁵⁷ Tāpat Ārlietu ministrijas pārstāvis reihskomisariāta ierēdņiem iesniedza ārvalstu, kā sabiedroto, tā ienaidnieka valstu, preses relīzes un rakstus, kuri nebija iekļuvuši *DNB* sniegtajos materiālos. Tā, piemēram, Vindekera ģenerālkomisāra preses šefu informēja par to, ko *ASV* valstu prese raksta par Baltijas nākotni⁵⁸, ieteica viņam vietējā presē publicēt, viņaprāt, vērtīgus materiālus no ārvalstīm utt.⁵⁹ Ārlietu ministrija tāpat pasūtīja arī propagandas materiālu civilpārvaldei, tā 1942. gada februārī, pēc *V. Molotova*⁶⁰ un *S. Lozovska*⁶¹ paziņojumiem par vācu necilvēcīgo politiku okupētajā Baltijā, Ārlietu ministrija iecerēja klajā laist ārzemju propagandai brošūru „Baltijas manifest”, kurā bija jāapkopo Baltijas ģenerālapgabalu pašpārvalžu un inteliģences nosodījumi šādiem „Maskavas meliem”.⁶² 1944. gada maijā Vācijas sūtniecība Bernē ierosināja laist klajā kādā Šveices izdevniecībā kādu latviešu grāmatu par padomju okupāciju, lai neitralizētu ienaidnieka propagandu par iedzīvotāju ciešanām vācu okupētajās teritorijās. Ārlietu ministrijas pārstāvis pie reihskomisāra tādējādi lūdza viņam piegādāt kādu gatavu manuskriptu.⁶³ Caur Ārlietu ministrijas pārstāvi tika organizētas arī ārvalstu pārstāvju un žurnālistu vizītes Ostlandē.⁶⁴

⁵⁶ Turpat.; Führer Erlasse 1939–1945. S. 270 – 271.

⁵⁷ Sk. LVVA, P-70.f., 5.apr., 46.l., 253.–255., 250.–251. lp.

⁵⁸ LVVA, P-70.f., 5.apr., 46.l., 205. lp.

⁵⁹ Tā 1944. gada aprīlī Vindekera reihskomisāra preses šefam nosūtīja Horvātijas izglītības ministra Makancea runa, kuru preses dienests saīsināja, pārstrādāja un publicēja vietējā presē Ostlandes ģenerālapgabalos. LVVA, P-70.f., 5.apr., 46.l., 176., 168. lp.;

⁶⁰ Vjačeslavs Molotovs (*Вячеслав (Скрябин) Молотов*, 1890–1986) – PSRS Ārlietu Tautas komisārs (1939–1949).

⁶¹ Solomons Lozovskis (*Соломон (Дризо) Лозовский*, 1878–1952) – padomju politiķis, publicists, no 1941. – 1946. gadam Ārlietu Tautas komisāra vietnieks, padomju preses aģentūras Sovinformburo (*Совинформбюро*) direktors, viens no Ebreju antifašistiskās komitejas līderiem.

⁶² LVAA, P – 1018.f., 1.apr., 68.l., 8. lpp. u.c. ; sk. (*DNB*). Lozovskis publicē aizbēgušo komunistu deklarācijas. // *Tēvija*. – 1942. gada 27. janv.

⁶³ LVVA, P-70.f., 5.apr., 46.l., 167. lp. (Vindekera – ģenerālkomisāram Rīgā, 30.05.1944.)

⁶⁴ LVVA, P-70.f., 5.apr., 46.l., 169., 236.–237.; 239.–241. lp.

Kā civila propagandas struktūra, kura nespēja noteikt vai ietekmēt propagandas saturu, bet nereti kalpoja pati ne tikai kā propagandas īstenotājs, bet arī propagandas līdzeklis, bija latviešu pašpārvalde.

T.s. latviešu Zemes pašpārvaldes (*Landselbstverwaltung*) sāka veidoties jau pirmajās okupācijas nedēļās, kad vācu militārajai pārvaldei bija nepieciešams pārvaldes īstenošanā iesaistīt arī vietējos iedzīvotājus. Ģenerāldirekcijas vadītājiem vajadzēja pildīt vidutāja funkcijas starp jauno okupācijas varu un sabiedrību. Tas veicināja politikas efektivitāti, jo pašpārvaldes darbinieki labāk pārzināja vietējo politisko vidi un personālijas. Tāpat, kā uzskata A. Ezergailis, „zemes pašpārvalde bija daļa no nacistu spēles, kuru viņi spēlēja, lai maskētu Latvijas un tās tautas iznīcināšanas plānu”.⁶⁵ Šāds emocionāls raksturojums būtībā labi atsedz vēl vienu pašpārvaldes funkciju – propagandiski manipulatīvu, t.i., radīt šķietamību par „latviskām pārvaldes institūcijām”, tādējādi neitralizējot sabiedrības iespējamās frustrācijas pret „vācisko varu”.

Latviešu pašpārvaldes problemātika skarta historiogrāfijā vairāk problēmjaudātājumu diskursā vai apskatot tās vietu nacistu okupācijas politikas realizācijā, pašpārvaldes darbības vērtējumos svārstoties no pilnīga nolieguma līdz tās darbības attaisnošanai.⁶⁶

Pašpārvaldes viens no darbības aspektiem bija tas, ka tā pildīja tās funkcijas, ar ko, piemēram, vērmahta aizmugures zonās nodarbojās no vietējām aprindām savervētie propagandisti – lektori, kas mēģināja okupācijas varas lēmumus izskaidrot vietējiem iedzīvotājiem. Latviešu pašpārvalde to pašu darīja arī Latvijā, ne tikai braukājot ar priekšlasījumiem, atbalstot un izskaidrojot nacistu izdotos rīkojumus, pasludinot šo rīkojumu izpildi par „latviešu lietu”, bet arī presē publicējot rakstus šo rīkojumu atbalstam. Tāpat pašpārvaldes darbiniekus izmantoja arī citās propagandas akcijās. Tā ģenerāldirektors O. Dankers ziņoja ģenerāldirektoru padomē, „ka ar viņa parakstu paredzēts nomest skrejlapas pie Ilmeņa ezera stāvošajai lielnieku latviešu divīzijai⁶⁷ ar uzaicinājumu pārnākt pāri, garantējot pārnācējiem personīgu brīvību”.⁶⁸

⁶⁵ A. Ezergailis. Holokausts vācu okupētajā Latvijā. – 156. lpp.

⁶⁶ Sk. E. Evarts. Zemes pašpārvaldes izveidošanās un darbības sākums vācu nacistu okupētajā Latvijā (1941. g. jūnijs – 1942. g. septembris). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2001, Nr. 2, 135.–155. lpp.; K. Kangeris. Izvēles iespējas: „Jaunā Eiropa”, padomju republika vai neatkarīga valsts. Valststiesiskie jautājumi un „lielā politika” kara gados (1941–1945) Grām.D.Bleiere (sast.). *Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli 1999.g. 14. – 15. jūnijs, Rīga.* (Latvijas Vēsturnieku Komisijas raksti. 1. Sēj.) R., LVIA, 2000. 79.–93.lpp.; H. Biezais. Latvija kāškrusta varā. 518.-519.lpp.

⁶⁷ Domāta Sarkanās armijas 201.divīzija.

Tēmas izpētē nozīmīgas ir divas pašpārvaldes institūcijas – Iekšlietu ģenerāldirekcijas Mākslas un sabiedrisko lietu [kārtošanas] pārvalde, kas 1941. gada decembrī kļuva par departamentu⁶⁹, un Izglītības un kultūras ģenerāldirekcija.

Mākslas un sabiedrisko lietu departaments kļuva par starpnieku starp latviešu valodā iznākošo presi un autoriem, māksliniekiem. Pārvaldes vai departamenta daļas iesniedza propagandas daļām rakstu tulkojumus, lūgumus, koncertu un sarīkojumu programmas, savukārt no vācu iestādēm saņemtos rīkojumus tulkoja un nosūtīja adresātiem. Caur pārvaldi tika piesūtīti arī nacistu politiskās un kultūras propagandas materiāli presei.⁷⁰

Caur to tika īstenotas vairākas kampaņas, piemēram, aizliegto grāmatu un skaņu plašu izņemšana no bibliotēkām un grāmatnīcām. Pārvalde arī veica provinces preses pēccenzūru, piesūtīja redakcijām “vērtīgus” rakstus, vāca materiālus par “baigo gadu” utt. Vistiešākajā veidā iesaistījās propagandas darbā pašpārvaldes Mākslas un sabiedrisko lietu departaments, pildot sava veida vidutāju pienākumus starp Vērmahta propagandas daļu, SD⁷¹ un vietējiem propagandas īstenotājiem. Izglītības un kultūras ģenerāldirekciju nacisti izmantoja izstāžu sagatavošanā, izglītības reformām nacistiem vēlamā garā utt.

1941. gada augustā pārkoņkrustieši ar *Propaganda – Staffel „Lettland”* atļauju Rīgā sāka veidot Antisemitisma institūtu, tā viens no galvenajiem mērķiem bija antisemitiskās propagandas piegāde presei. Par institūta dibinātājiem tika prominēti Jēkabs Vītols⁷² un Jānis Dāvis⁷³, bet par direktoru iecelts Jānis Martinsons⁷⁴. Institūts par savu galveno uzdevumu izvirzīja „iepazīstināt visplašākās aprindas ar žīdu un brīvmūrnieku jautājumu, jo katram ārietim jāpazīst savi lielākie ienaidnieki”⁷⁵. Institūtā darbojās vairākas nodaļas – kultūras, saimniecības un finanšu, brīvo profesiju, politikas, sabiedriskā, vēstures, jūdaisma ideoloģijas

⁶⁸ LVVA, P- 97., 1.apr., 2.l., 313. lp.(Ģenerāldirektoru padomes 1942. gada 19. maija sēdes protokols Nr.29.)

⁶⁹ Departaments vairākkārt piedzīvoja reorganizācijas un nosaukumu maiņas.

⁷⁰ Sk. LVVA, P-946.f., 1.apr., 26.l., 27.l.

⁷¹ Ž. Unāms min, ka SD savu ietekmi departamentā nodrošināja caur daudzajiem pārkoņkrustiešiem, kas šajā iestādē bija daudzu nodaļu vadītāji un ierēdņi. Sk. Ž. Unāms. Karogs vējā. Kara laika atmiņas divos sējumos. 118. lpp.: Par „Pērkoņkrusta” darbību sk. B.Felder. Lettland im Zweiten Weltkrieg. S. 236 – 238.

⁷² Jēkabs Vītols (1877 – 1961) - dr.ing., LU tēlotājģeometrijas profesors, pēc kara – emigrācijā Vācijā, Austrālijā, Venecuēlā. Sk. Toreiz Sēlijā. Jēkaba Vītola atmiņu stāsti. L. Ķuzānes liter.apdarē. Rīga, Jumava, 2003.

⁷³ Jānis Dāvis (1867–1959) – pedagogs, atturības aktīvis un antisemitisku pamfletu autors. Pirmskara Latvijā pazīstams ar palamu „Žīdu Dāvis”.

⁷⁴ Jānis Martinsons (1912. - ?) cand.jur., jurists, pedagogs. LU Tiesību fak. pabeidzis 1942. gadā. Pēc kara – emigrācijā Vācijā, Austrālijā.

⁷⁵ Institūts žīdu un brīvmūrnieku jautājuma pētīšanai Latvijā. *Tēvija*, 1941, 3. nov.

pētniecības, kā arī brīvmūrniecības un ebreju palīgorganizāciju pētīšanas nodaļas. Tā darbībā par līdzstrādnieku tika aicināts katrs „žīdu un brīvmūrnieku jautājuma pazinējs”⁷⁶. Institūta autoru darbi pārņēma latviešu presi⁷⁷, nomainot iepriekšējo ebreju zākāšanu pret „augstākas” raudzes antisemitismu, kāds bija raksturīgs vācu nacionālsociālismam. Paši institūta darbinieki uzsvēra, ka šāda iestādījuma rašanos bija ietekmējis vācu piemērs.⁷⁸

1942. gadā Antisemitisma institūts tika iekļauts latviešu pašpārvaldē kā Mākslas un kultūras (kultūras un sabiedrisko lietu) departamenta antisemitisma nodaļa, par kuras vadītāju kļuva prof. J. Vītols.⁷⁹ 1942. gada beigās nodaļas vadību no J. Vītola pārņēma Leons Dombrovskis.⁸⁰ Antisemitisma nodaļas galvenā darbība bija vērsta uz propagandas materiālu sagatavošanu preseī, brošūrām, kā arī līdzdalība propagandisko izstāžu sagatavošanā.

Tomēr jāatzīst, ka nekādas reālas varas šīm ģenerāldirekcijām un departamentiem vai to nodaļām nebija, tie bija tikai instrumenti propagandas daļu rokās. Neviens lēmums vai rīkojums vismaz propagandas ziņā no tās neiznāca bez vācu iestāžu akcepta. Faktiski saglabājušies šo iestāžu dokumenti liecina tikai par padevīgu vācu pavēļu izpildīšanu.

1.2. Militārās un paramilitārās propagandas institūcijas

Nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas propagandu realizēja arī militārās institūcijas, kuras savā darbībā bija autonomas no civilajām propagandas iestādēm. Lai izskatītu šo institūciju un viņām subordinēto latviešu daļu darbību, jāizskata vērmahta propagandas daļu un SS reihsfireram H. Himleram pakļauto struktūru ietekme uz propagandas darbu.

⁷⁶ Turpat.: Būs Kultūras fonds un institūts žīdu un brīvmūrnieku jautājumu pētīšanai. *Tēvija*, 1941, 15. nov.

⁷⁷ Antisemitiskā institūta paspārnē darbojās T. Zeltiņš, M. Plāķis, H. Maldonis, A. Vilde, Ā. Šilde, A. Melliņš u.c. Sīkāk sk. L. Dribins. Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā., 121.–122. lpp.

Pats institūta direktors Jānis Martinsons rakstīja: “Jāatzīst, ka vajadzīgs ilgs laiks, lai mēs pilnīgi atbrīvotos no žīdisma iespaīda. Tāpēc nepieciešams žīdu jautājumus atkal un atkal apskatīt, par tiem rakstīt, kā arī atklāt vēl nezināmus sabiedrībai faktus.” J. Martinsons. Cīņa pret žīdismu. *Tēvija*, 1941, 1. dec.

⁷⁸ T. Z. (T. Zeltiņš) Žīdu varas tīklos. Sabiedrībai jāatbalsta Antisemitisma institūts. *Daugavas Vēstnesis*, 1941, 29. okt.; 1942. gada janvārī institūta direktors J. Martinsons devās uz Berlīni, lai iepazītos ar darba pamatprincipiem un saņemtu vadošus norādījumus. Sk. Antisemitisma institūta darbs. *Tēvija*, 1942, 22. janv.

⁷⁹ LVVA, P- 949.f., 1.apr., 1.l., 32. lpp.

⁸⁰ K. Kangeris. Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā. 203. lpp.

1.2.1. Vērmahta propagandas daļas

Nacionālsociālistiskajā Vācijā propagandas darbs tika uzticēts arī vērmahtam⁸¹, kura nozīme propagandas veikšanā, laikam ritot, pieauga. Vērmahta iesaistīšana arī propagandas darbā sākās jau 1936. gadā, kad atspoguļot karaspēka ievešanu Reinas demilitarizētajā zonā J. Gebelss nosūtīja 30 korespondentus, kuru filmētais un fotografētais materiāls cēla režīma mentālo leģimitāti vācu acīs. 1938. gadā oficiāli tika dibinātas vērmahta propagandas rotas (*Propagandakompanien, PK*), kuras bija pakļautas vērmahta virspavēlniecībai (*Oberkommando Wehrmacht, OKW*), bet politiski un tehniski tās tika aprūpētas no Propagandas ministrijas.⁸² Savu pirmo rūdījumu propagandas daļas ieguva, pavadot un atspoguļojot vērmahta ieiešanu Sudetijas apgabalā 1938. gada oktobrī. Sākoties Otrajam pasaules karam, vērmahta daļu propagandas rotās dienējošo skaits pieauga⁸³, jo šīm daļām ne tikai bija jārada pašā reihā Vācijas taisnīgā kara un neuzvaramības tēls, bet arī sagrābtajās teritorijās, kā arī jāveic pretinieka armiju demoralizējoši pasākumi. Vērmahta virspavēlniecība to savā rīkojumā formulēja, ka „propagandai jāiedarbojas ar vārdu, attēlu, filmu un skaņu tieši uz cilvēku masām šaipus un aiz politiskajām robežām”⁸⁴.

1939. gada aprīlī tika izveidota speciāla Vērmahta propagandas daļa (*Abteilung für Wehrmachtspropaganda, Wpr*) ģenerālmajora H. fon Vēdela⁸⁵ vadībā.⁸⁶ Kara laikā propagandas daļas pienākumi un funkcijas pieauga. Tā, saskaņā ar Ā. Hitlera 1941. gada 10. februāra pavēli, lai palielinātu propagandas kara iedarbīgumu un pakļautu to noteiktai vadībai, vērmahta virspavēlniecības pārziņā nonāca arī kara propaganda un militārā cenzūra.⁸⁷ Būtībā ar šo pavēli vērmahta pārziņā nonāca preses un radio kontrole visās okupētajās teritorijās, kam bija jārada arī speciālas nodaļas šo pienākumu veikšanai. Lai arī sadarbība starp Propagandas ministriju un vērmahta propagandas daļām bija cieša, tomēr J. Gebelss meklēja, bet

⁸¹ Vērmahts (*Wehrmacht*) – nacistiskās Vācijas sauszemes karaspēka nosaukums 1935. – 1945. gadā.

⁸² Saskaņā ar 1938. gada līgumu par propagandas izmantošanu karā, ko parakstīja OKW priekšnieks Wilhelms Keitels un Reihā propagandas ministrs J. Gebelss (“*Abkommen über die Durchführung der Propaganda im Kriege*”).

⁸³ 1943. gadā propagandas daļās dienēja apmēram 15 000 cilvēku, respektīvi – viena vērmahta divīzija.

⁸⁴ Cit.pēc: Cornelia Epping-Jäger. Lautsprecher-Passagen. Zu den Umbauten eine Dispositivs der Massenkommunikation vor und nach 1945. In: I.Schneider, C.Epping-Jäger (Hg.). *Formationen der Mediennutzung III: Dispositive Ordnungen im Umbau.* – Bielefeld: transcript Verlag, 2008. S.32.

⁸⁵ H.fon Vēdels (*Hasso von Wedel*, 1898–1961) – Pirmajā pasaules karā izcils lidotājs, no 1939. līdz 1945. gadam vadīja vērmahta propagandas daļu.

⁸⁶ R.Blank a.o. Germany and the Second World War. Vol. IX/I. German Wartime Society 1939–1945: Politization, Disintegration, and the Struggle for Survival. Oxford, Claredon Press, 2008. P.21.

⁸⁷ Führer Erlasse 1939–1945. S.159.

neveiksmīgi, iespējas vērmahta propagandu pakļaut tieši savai ministrijai.⁸⁸ Vērmahta propagandas daļas tādējādi saglabāja autonomiju gan no Propagandas ministrijas, gan no civilpārvalžu ierēdņiem.

Šo propagandas nodaļu darba lauku noteica 1941. gada 6.(?) jūnijā, neilgi pirms kara darbības uzsākšanas ar PSRS, vērmahta virspavēlniecības štāba priekšnieka A. Jodla⁸⁹ apstiprinātā direktīva par propagandas izmantošanu "Barbarosas"⁹⁰ variantā.⁹¹

Propagandas realizēšanai tika radītas t.s. propagandas rotas (*Propagandastaffel*), kurās tika iekļauti aktīvie propagandisti, preses darbinieki, cenzūras virsnieki un daļēji radoraidītāju vienības.⁹² Šī resora pārziņā sākotnēji bija skrejlapu un plakātu izvietošana, kā arī preses un radio kontrole. Saskaņā ar direktīvas 10. punktu, kurā tika noteikts, ka uzbrukuma turpināšanas gadījumā propagandas rotas jāatstāj lielajās pilsētās un pie lielajām raidstacijām, lai tās vēlāk izslēgtu no propagandas rotu sastāva un apvienotu vienībās vai propagandas daļās⁹³, jūlija pirmajās nedēļās tika izveidota Baltijas zemju un Balrutēnijas propagandas nodaļa virsleitinanta Knota (Knoth) vadībā, kurai subordinēta bija propagandas grupa Rīga ar vadītāju zonderfireru G. Dresleru.⁹⁴

Vērmahta armiju grupas Nord (Ostland) propagandas daļa bija pakļauta armiju grupas pavēlniekam Francam fon Rokam kā 16. vērmahta armijas štāba sastāvdaļa.

Tā vērmahta Ostlandes propagandas daļā (vēlāk armiju grupas Nord propagandas daļā – *Propaganda Abteilung Ostland/ Propaganda Abteilung Nord*) 1942. gadā dienēja 357 cilvēki (126 virsnieki, 134 apakšvirsnieki un 97 ierindnieki), kas bija sadalīti sešās grupās:

- 1) preses grupa, kura veica preses cenzūru, kā arī kontrolēja izdevniecības un spiestuves;

⁸⁸ Max Bonacker. Goebbels's Mann beim Radio. Der NS – Propagandist Hans Fritche (1900–1953). München, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2007. S.171.

⁸⁹ Alfreds Jodls (*Alfred Jodl*, 1890–1946) – vērmahta ģenerālis, vērmahta virspavēlniecības štāba priekšnieks (*Chef des Wehrmachtführungsstabes OKW*).

⁹⁰ Operācija „Barbarosa” (*Unternehmen Barbarossa*) – Vācijas uzbrukuma PSRS kodētais nosaukums.

⁹¹ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в 8-ми томах. Том.3. Москва: Юридическая литература, 1989. С. 560 – 564.

⁹² Turpat, c. 563.

⁹³ Turpat, c. 562. –563.

⁹⁴ Vilis Samsons. Naida un maldu slīkšņā ieskats ekstrēmā latviešu nacionālisma uzskatu evolūcijā. Rīga, Zinātne, 1983. 114. lpp.; Marģeris Vestermanis. Tā rīkojās vērmahts. Vācu militāristu loma nacistisko okupantu noziegumos Latvijā 1941–1945. Rīga, Liesma, 1973. 78. lpp.

- 2) aktīvās propagandas grupa, kuras pienākumos bija noskaņot iedzīvotājus par labu reihu un vērmahta interesēm. Lai to veiktu, šī grupa veica iedzīvotāju „izglītošanu” ar skaļruņu, skrejlapu, informējošu rakstu un filmu palīdzību; īpašu propagandas akciju rīkošanu politisku vai militāru notikumu kontekstā; iedzīvotāju noskaņojuma izzināšanā; provācisko iedzīvotāju grupu noskaidrošanā un to atbalstīšanā; eventuāla vai eksistējoša vāciskuma atbalstīšanā.
- 3) kultūras grupa veica pastāvošās kultūras dzīves novērošanu, kontroli un cenzūru⁹⁵;
- 4) izdevniecību grupa novēroja un kontrolēja izdevniecības, cenzēja visus drukātos materiālus;
- 5) filmu grupai bija jāpārņem visi pastāvošie kinoteātri savas kinopropagandas veikšanai, kā arī jāveic filmu cenzūra;
- 6) radio grupas pienākumos bija atjaunot pārstāvējušo raidītāju darbība, kā arī izmantot mobilos raidītājus.

Propagandas daļai bija sešas propagandas rotas⁹⁶ (*Propagandastaffel*), kuras darbojās atsevišķās pilsētās vai reģionos, veicot propagandas daļu grupu pienākumus.⁹⁷

Propagandas daļai bija arī sava mobilā spiestuve un pakļautas divas kara ziņotāju rotas (Propagandakompanie, PK) – 621 un 501 PK rota, kara ziņotāju vads (*Heeres-Kriegsberichterzug*), kā arī viena gaisa balona vienība (Ballontrupp) skrejlapu izplatīšanai sarkanarmiešu vidū.⁹⁸

Vērmahta propagandas daļas propagandu Latvijas teritorijā kontrolēja 1941. gada otrajā pusē, kad pakāpeniski šos pienākumus pārņēma civilpārvalde.

Armiju grupas „Nord” propagandas daļu vadīja virsleitnants, vēlāk kapteinis Knots, 1944. gadā viņa vietā stājās viņa vietnieks zonderfīrers Balds (*Bald*). Vērmahta propagandas grupas Rīga vadītājs zonderfīrers G. Dreslers 1942. gada janvārī kļuva par ģenerālkomisāra Rīgā propagandas daļas vadītāju.

⁹⁵ Tā, piemēram, Latvijas Konservatorijas darbība tika atļauta ar *Propaganda Abteilung Ostland* ziņu. Sk. Konservatorija sāks darbu 1. novembrī. // *Tēvija*. – 1941. gada 25. okt.

⁹⁶ Propagandas rotas lielums – 38 cilvēki. (14 virsnieki, 14 apakšvirsnieki un 10 ierindnieki).

⁹⁷ Propagandatruppen des Heeres. Pieejams: <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Propaganda/Propaganda-R.htm> (sk.14.08.2010.)

⁹⁸ Turpat.

Būtībā tieši vērmahta propagandas rotas bija tās, kas radīja un sākotnēji kontrolēja presi un propagandu kopumā.⁹⁹ Propagandas materiāli galvenokārt tika saņemti no Propagandas ministrijas nodaļām. Arī reihskomisāra preses šefa Valtera Cimermana 1941. gada 2. oktobrī sniegtajā paskaidrojumā Okupēto apgabalu austrumu ministrijas preses daļai teikts, ka Latvijas teritorijā iznākušie laikraksti bija vērmahta propagandas daļu dibinājums.¹⁰⁰

Armiju grupas „Nord” propagandas daļas galvenā darbība tika vērsta uz propagandas darbu armiju grupas ieņemtajos apgabalos Krievijā, kur tika izdoti laikraksti krievu valodā – „*За родину*” (Par Dzimteni), „*Северное слово*” (Ziemeļu Vārds), kā arī žurnāls «*Новый путь*» (Jaunais Ceļš) u.c. Propagandas grupa 1941. gada 28. augustā izdod arī laikrakstu „*Правда*” (Taisnība), kas ārēji pilnībā kopēja komunistiskās partijas oficiozu, bet saturiski bija nacistiskās propagandas produkts, kurš bija ļoti pieprasīts iedzīvotāju vidū.¹⁰¹ Propagandas daļa atradās Pleskavā līdz 1943. gadam, kad tā pārcēlās uz Rīgu, bet 1944. gada augustā – uz Liepāju.

Latvijas teritorijā vērmahta propagandas daļu ietekme samazinājās jau 1941. gada rudenī. Vispirms septembrī Reihskomisāra preses daļa pārņēma preses un cenzūras darbu, tad kultūrpolitikas, bet decembrī arī aktīvās propagandas darbu. Faktiski ar 1942. gadu vērmahta propagandas daļu ietekme Latvijas ģenerālapgabalā samazinājās. Tomēr vērmahta propagandas daļas turpināja veikt laikrakstu pēccenzūru, jo ziņojumus par stāvokli frontē drīkstēja sniegt, tikai pamatojoties uz Vērmahta virspavēlniecības (OKW) sniegtajām ziņām¹⁰², ko preseī piegādāja Vācu

⁹⁹ 31.07.1941.g. “Tēvija” parādījās Propagandas nodaļas Rīgā rīkojums par atļauju izprasīšanu laikrakstu un žurnālu izdošanai, kurā noteikts, ka “visiem laikrakstiem, žurnāliem un citiem preses izdevumiem Latvijā vajadzīga Propagandas nodaļas Rīgā, Elizabetes 51, piekrišana. Piekrišana izprasāma arī jau iznākušiem laikrakstiem un žurnāliem”. Uz jautājumu, kādēļ šis rīkojums parādās tik vēlu, nevaru atbildēt, bet domājams, tas bija saistīts ar dokumentācijas savešanu kārtībā, jo sākotnējā periodā šīs atļaujas tika dotas mutiski. Sk. “*Tēvija*”. – 1941. gada 31. jūl.

¹⁰⁰ LVVA, P- 70.,5.apr., 68.l., 8. lp.

¹⁰¹ H.L.Spies. Eine deutsche "Prawda" – die "Wahrheit" aus der Hand der Wehrmacht. Pieejams: http://www.bundesarchiv.de/oeffentlichkeitsarbeit/bilder_dokumente/01065/index.html.de (sk.11.08.2010.) Lai arī laikrakstam nav minēts izdevējs, tomēr kaut vai latviešu karikatūrista E. Rirdāna karikatūras parādīšanās šajā izdevumā liecina par vērmahta Ostlandes propagandas daļas darbu. Kā norāda krievu vēsturnieks S. Berņovs, laikraksta „*Правда*” otrajam numuram kā vienīgajam tika norādīts arī redaktors izdevējs V. Klopotovskis un spiestuve – Rota 2, Vāgnera (Dzirnavu) ielā 57. Sk. С.К.Бернев. Периодическая печать оккупированной территории северо-запада РСФСР (1941–1944). *Вестник Новгородского Государственного Университета*, 2008, Nr. 49, c.10.

¹⁰² LVVA, P-74.f.[Laikraksta „Tēvija” redakcija], apr.1.2.1.[Rīgas ģenerālkomisāra konfidenciālie norādījumi preseī informāciju lietās], 53. lp. [Vertrauliche Preseinformation Nr.20. von 29.7.1942.]

ziņu birojs (*Deutsche Nachrichtenbüro, DNB*).¹⁰³ Slepēnībā bija jātur vienību nosaukumi un to komandējošā sastāva vārdi, kā arī militāro operāciju precīzas norises vietas. Kategoriski aizliegts bija publicēt vērmahta un to sabiedroto skaitliskos zaudējumus.¹⁰⁴ Pēccenzūru veica apgabalu vērmahta komandantūras. Tā, piemēram, Kurzemes laikrakstus cenzēja Liepājas kara komandantūrā, kas atgādināja laikrakstiem par kādu priekšrakstu pārkāpumiem vai par jauniem aizliegumiem.¹⁰⁵ Tāpat vērmahta komandantūra sniedza arī ieteikumus civilpārvaldei propagandas jautājumos. 1943. gada aprīlī vērmahta virpavēlniecības štāba cenzūras virsnieks majors Davens (*Daven*) reihskomisāra preses šefam norādīja, ka latviešu un lietuviešu sabiedrisko domu par maz interesējot vācu zemūdens kara panākumi, tādēļ šo zemju presē esot jāpastiprina „šī nozīmīgā kara lauka panākumi”¹⁰⁶.

Vērmahta propagandas daļu mērķauditorija nebija tikai okupēto apgabalu vietējie iedzīvotāji vai sarkanarmieši, bet arī vērmahta karavīri un virsnieki, kuros bija jāuztur kaujas spars, kā arī tie jāizglīto politiski. Tā, piemēram, Rīgā 1942. – 1943. gadā vērmahta virsniekiem, ierēdņiem un virsnieka ranga zonderfīreriem tika rīkota priekšlasījumu virkne virsnieku idejiskās audzināšanas stiprināšanai. (*Weltanschauliche Erziehung und wehrgeistige Führung*).¹⁰⁷ Tāpat vērmahta propagandas daļas lielā mērā nodrošināja arī vācu karavīru gan ideoloģisko audzināšanu, gan kultūras dzīvi frontē.

Savā ziņā vērmahta propagandas daļa arī bija iesaistīta 1942. gadā klajā nākušā frontes laikraksta „Daugavas Vanagi” izdošanā, tomēr tā brīvdomīgais tonis un pārāk atklātās runas par Latvijas iespējamo neatkarību satrauca civilpārvaldes ierēdņus. Rezultātā notika mēģinājums šķirt laikrakstu no vērmahta propagandas daļas, nomainot laikraksta redakciju un meklējot alternatīvus finansējuma avotus.¹⁰⁸ 1943. gada augustā Latviešu SS leģiona ģenerālinspektors pārņēma latviešu karavīru frontes laikraksta „Daugavas Vanagi” izdošanu, kurš kļuva par leģiona oficiozu.¹⁰⁹

¹⁰³ 1943. gada aprīlī gan DNB sūdzējās par informācijas pārāk gauso pienākšanu no Pleskavas, iesakot atvieglot cenzūru un to nodot Ostlandes vērmahta pavēlniecības cenzūras daļai. Sk. LVVA, P-70.f., apr.5., 46. lp. 329.–330. lp.

¹⁰⁴ LVVA, P-74.f., apr.1, 2.l., 30. lp.[*Vertrauliche Preseinformation Nr.10 von 27.05.1942.*];

¹⁰⁵ LVVA, P-427.f., apr.1., 10.l., 31. [Liepājas kara komandanta vēstule „Talsu Vārds” redakcijai par tās pieļautajām kļūdām laikraksta 1943. gada 11. marta numurā], 74. lp.[Liepājas kara komandanta vēstule „Talsu Vārds” redakcijai par laulību un iepazīšanās sludinājumu publikācijas aizliegumu].

¹⁰⁶ LVVA, P-70.apr. 5.,46.l., 332. lp.

¹⁰⁷ LVVA, P-70.apr. 5.,46.l., 334. lp.

¹⁰⁸ Sk.LVVA, P-70., 5.apr., 4.l., 101., 96. lp.

¹⁰⁹ Artūrs Silgailis. Latviešu leģions. Dibināšana, formēšana un kauju gaitas Otrajā pasaules karā. Rīga, Junda, 2001. 256.lpp.

Iepriekšējo laikraksta redaktoru Aloizu Klišānu nomainīja bijušais pašpārvaldes Preses nodaļas vadītājs redaktors Ziedonis Krastiņš, kurš jau redakcijā esot ieradies SS unteršārfirera formā, pēc kā militarizēta esot visa laikraksta redakcija.¹¹⁰ 1944. gada oktobrī „Daugavas Vanagu” redakcija tika evakuēta sākotnēji uz Liepāju, tad Dancigu un visbeidzot – uz Berlīni. Par izdevuma redaktoru kopš Rīgas atstāšanas tika nozīmēts Hugo Vītols¹¹¹. Savukārt pēc laikraksta redakcijas sabombardēšanas Berlīnē 1945. gada 3. februārī tās darbinieki tika pārcelti uz Halli, bet H. Vītola slimības dēļ par laikraksta redaktoru nozīmēja Vili Skultānu¹¹². Jāatzīmē, ka Vācijā laikraksts iznāca neregulāri, piedevām strauji kritās tā tirāža.¹¹³

1943. gadā, sakarā ar Latvijas ģenerālapgabalā notikušo mobilizāciju, daļa (kopumā līdz kara beigām – ap 25 000 Latvijas iedzīvotāju) mobilizēto tika paredzēti t.s. vērmahta izpalīgos (*Wehrmachts – Hilfswillige*).¹¹⁴ Propagandas veikšanai šajās vienībās, kā arī aizmugurē 1943. gada jūnijā sāka iznākt karavīru žurnāls „Junda” ar moto „Frontei un tēvzemei”. Laikraksta izdevējs bija vērmahta Ostlandes propagandas daļa, kura šī laikraksta izdošanai bija izveidojusi speciālu 4. Baltijas propagandas vadu (*4. baltischen Propagandazug, Einsatzgruppe Lettland*)¹¹⁵, kurā dienēja arī „Jundas” redakcija. Drošības policijas 1943. gada 8. septembra pārskatā teikts, ka laikraksts esot bagātīgi ilustrēts un patīkot tautai. Tāpat tika uzsvērts labais „Jundas” noformējums un kvalitatīvais papīrs, kādu citi latviešu laikraksti un žurnāli nesaņemot. Īpaši apsveicams esot izdevuma „ļoti nacionālais saturs”. Propagandas daļas latviešu redaktora stāvoklis caur to esot ļoti nedrošs. Tiek apgalvots, ka viņi savā laikrakstā neatļautos tādu valodu, ja nebūtu ”vācu pielīdēji un kalpi”.¹¹⁶

Par laikraksta redaktoru, kā arī par minētā propagandas vada komandieri kļuva bijušais „Daugavas Vanagu” redaktors, žurnālists Aloizs Klišāns¹¹⁷. Vērmahta 4. propagandas vadā dienēja arī Aleksandrs Lauberts¹¹⁸, Aleksandrs Ancāns¹¹⁹,

¹¹⁰ V. Hāzners, A. J. Bērziņš (red.). Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums. 7. sēj. Lincoln, Daugavas Vanagu Centrālās valdes izdevums, 1979. 340. lpp.

¹¹¹ Hugo Vītols (1900 – 1976) – žurnālists, publicists.

¹¹² Vilis Skultāns (1914 – 1990) – žurnālists, vēsturnieks.

¹¹³ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums. 7. sēj. 342. lpp.

¹¹⁴ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums. 7. sēj. 166. lpp.

¹¹⁵ LVA -1986.f., apr.2., P-10452.l. [Valdmiera Meldbārža krimināllieta], 39. lp.; LVVA, P-70.l., apr.5., 4.l., 39. lp. (Ostlandes propagandas daļas vēstule reihskomisāra preses šefam par laikraksta „Junda” izdošanu. 12.07.1943.).

¹¹⁶ BArch R 92/ 19., pag.57.

¹¹⁷ Aloizs Klišāns (1913–?) – pirms kara laikraksta “Rīts” žurnālists, nacistu okupācijas gados “Laikmeta” red. loceklis, “Daugavas Vanagu”, “Jundas”, vēlāk Vācijā – “Par Latviju” redaktors.

¹¹⁸ Aleksandrs Lauberts (1908–?) – žurnālists “Brīvā Zeme” un “Rīts”, 1944. gada oktobrī kļuva par „Jundas” redaktoru. Vērmahta propagandas vadā vadīja kara ziņotāju daļu.

Aleksandrs Liepa¹²⁰, Kurts Frīdrihsons¹²¹, Gunārs Hermanovskis¹²², Pāvels Glaudāns¹²³, Paulis Bernhards¹²⁴, Hermanis Cincis¹²⁵ u.c.

Sākotnēji propagandas vadā dienējošie tika ietērpti vērmahta armijas formas tērpos, bet dzīvoja ārpus kazarmām.¹²⁶ 1944. gada sākumā propagandas vads tika paplašināts, bez „Jundas” redakcijas tajā dienēja arī vokālais kvartets, aktieri, kā arī citu vērmahta izdevumu redakciju locekļi¹²⁷, un vads tika pakļauts kazarmu režīmam un militārajai apmācībai.¹²⁸

Atšķirībā no latviešu SS kara ziņotājiem, kas reportāžu veikšanai tika piekomandēti frontes vienībām, latviešu vērmahta kara ziņotāji uz fronti devās ļoti reti. Galveno informāciju, pēc kara ziņotāju daļas vadītāja Aleksandra Liepas norādījumiem, žurnālisti saņēma lazaretēs no ievainotajiem karavīriem. Vēlāk uzrakstītie raksti nonāca pie A. Liepas, kurš devās uz vērmahta cenzūras daļu pēc atļaujām rakstus publicēt kādā no frontes vai civilajiem periodiskajiem izdevumiem.¹²⁹

Līdz 1944. gada septembrim vērmahta 4. propagandas vads bāzējās Rīgā, Antonijas ielā 10, tad to evakuēja uz Dancigu¹³⁰, bet tā paša gada oktobra sākumā pārveda uz Liepāju. Pārdislokācijas laikā vairāki (piem., K. Frīdrihsons, G. Hermanovskis) no propagandas vada dezertēja, bet atlikušie turpināja darbu Liepājā, savākto materiālu nododot Kurzemes avīzēm vai sūtīt uz Halli Vācijā, kur tika pārcelta „Jundas” redakcija.¹³¹ „Jundas” Vācijā iznākušie izdevumi Kurzēmē izplatīti netika.¹³² Tāpat vērmahta latviešu propagandas vads nodarbojās arī ar vērmahtā dienējošo latviešu apgādi ar daiļliteratūru un sniedza koncertus karavīriem.

¹¹⁹ Aleksandrs Ancāns (1910 – 1944) – žurnālists, “Daugavas Vēstnesis” redkolēģijas loceklis.

¹²⁰ Aleksandrs Liepa (1914 – 1993) – pirms kara laikraksta „Rīts” žurnālists, rakstnieks, tulkotājs.

¹²¹ Kurts Frīdrihsons (1911 – 1992) – mākslinieks.

¹²² Gunārs Hermanovskis (1914 – 1969) – mākslinieks.

¹²³ Pāvels Glaudāns (1915 – 1968) – mākslinieks.

¹²⁴ Paulis Bernhards – pirmskara pasaules meistars soļošanā.

¹²⁵ Hermanis Cincis (1911– ?) – žurnālists, pirms kara strādāja “Jaunākajās Ziņās”, padomju laikā “Cēsu Stars” tehn. red. un LETA žurnālists.

¹²⁶ LVA – 1986. f., apr.1., 39323.l. [Gunāra Hermanovska krimināllieta], 44., 60. lp.

¹²⁷ Piemēram, vadā dienējošais Zigmunds Zēbergs (1923) bija laikraksta „За родину” ilustrators. Sk. LVA – 1986. f., apr.1., 39323.l. 60. lp. [Z. Zēberga liecība G. Hermanovska krimināllieta].

¹²⁸ LVA – 1986. f., apr.1., 40976.l. [Hermana Cincā krimināllieta], 78.–79. lp.

¹²⁹ LVA – 1986. f., apr.1., 40976.l., 80.–81. lp.

¹³⁰ Šodien Gdaņska, Polijā.

¹³¹ LVA – 1986.f., apr.1.,4814.l. [Leopolda Klišāna krimināllieta] 42.,45. lp.; LVA, 1986.f., apr.1.,4657.l. [Kurta Frīdrihsona u.c. krimināllieta] 64. lp.

¹³² Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums. 7. sēj. 343.lpp.

Līdz ar armiju grupas „Nord” atkāpšanos 1944. gadā Latvijā darbību izvērša arī propagandas rota PK – 501, kuru komandēja baltvācietis no Jelgavas, leitnants Blūms (*Blum*). Rota līdz kapitulācijai dislocējās Talsos. Šīs vienības pamatuzdevums bija veikt propagandu krievu iedzīvotāju un karagūstekņu vidū, lielu daļu tās sastāva veidoja vai nu krievu baltemigrācijas pārstāvji, vai Krievu Atbrīvošanās armijas¹³³ pārstāvji. Propagandas rota izvērša iespēju robežās arī savu darbību latviešu civiliedzīvotāju vidū, izplatot avīzes un laikrakstus, organizējot koncertus un veicot ideoloģiskus priekšlasījumus, kuros stāstīja par sarkanarmiešu zvēribām ieņemtajos rajonos un aicināja latviešus mobilizēt spēkus, lai palīdzētu vērmahtam satriekt Sarkanu armiju.¹³⁴

1.2.2. SS struktūru ietekme uz propagandas darbu

Īpaša loma propagandas uzraudzībā un veikšanā bija arī SS (*Schutzstaffel*) struktūrām, kuras pamatoti dēvē par „valsti valstī”. No Ā. Hitlera personīgās miesassardzes SS izauga par milzīgu paramilitāru konglomerātu, kura rokās koncentrējās visa policejiskā vara Trešajā reihā, piedevām, karam sākoties, SS sāka formēt arī savas ieroču (*Waffen SS*) divīzijas.

Galvenās impērijas drošības pārvaldes (*RSHA*) IV pārvaldes (SD) intereses 1941. gada vasarā Latvijā pārstāvēja einzatcgrupa A (*Einsatzgruppe A*), ko vadīja brigadenfīrers V. Štālekera¹³⁵. Ciktāl iesniedzās SD kompetence propagandas jautājumos, grūti pateikt, bet, domājams, ka galējā antisemitisma iedvesmotāji bija tieši SD cilvēki. Ne velti antisemitisms visekstremālākajā formā vispirms parādījās Jelgavas Drošības dienesta štāba priekšnieka M. Vagulāna izdotajā “Nacionālajā Zemgalē”.¹³⁶ Tāpat ir ziņas, ka einzatcgrupu pārstāvji piedalījās pirmo laikrakstu numuru cenzēšanā.¹³⁷ V. Štālekera uzticības persona SD virsnieks Hanss E. Drekslers

¹³³ Krievu Atbrīvošanās armija (*Русская Освободительная Армия – POA, ROA*) no krievu karagūstekņiem 1944. gadā izveidotas vienības cīņai pret Sarkanu armiju. Par ROA komandieri tika iecelts ģenerālis Andrejs Vlasovs (1901–1946).

¹³⁴ LVA – 1986.f., apr.1.,43322.l. [Igora Lebedeva krimināllietā], 8., 26.–31. lpp.

¹³⁵ V. Štālekera (*Franz Walter Stahlecker, 1900–1942.*) Einzatcgrupas A komandieris.

¹³⁶ Sk. A. Ezergailis. Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 184.–190. lpp.

¹³⁷“... einzatcgrupa jau no paša sākuma kopā ar propagandas nodaļām iesaistās preses un radio cenzūrā[.]”, teikts Štālekera 07.07.1941. ziņojumā vadībai; cit. pēc V. Samsons. Naida un maldu slīkšņā. Ieskats ekstrēmā nacionālisma uzskatu evolūcijā. Rīga, Zinātne, 1983. 117. lpp.

bija tas, kas apturēja „Brīvās Zemes” iznākšanu un, pārņemot tās redakciju, piedalījās „Tēvijas” radīšanā un uzraudzībā.¹³⁸

Kārlis Kangeris savā darbā ir ierosinājis pievērst īpašu nozīmi t.s. „Štālekera efektam” – tam, ka V. Štālekera pirms kara bija Ārlietu ministrijas sakarnieks ar Propagandas ministriju pretpadomju propagandas izstrādāšanā. „Ievērojot šo Štālakera pagātni, nav jābrīnās, ka viņš ne tikai aktīvi mēģināja veidot iznīcināšanas politiku Baltijā, bet arī aktīvi mēģināja darboties propagandas laukā, gan veicot propagandas pasākumus pret vietējiem iedzīvotājiem, gan arī vācot un gatavojot pierādījumus pret viņiem (kā tie iznīcina ebrejus), lai vajadzības gadījumā vēlāk varētu izmantot Vācijā vai ārzemēs savas „nevainības” apliecināšanai.”¹³⁹

Einsatzgrupu darbība Latvijā saistās vairāk ar 1941. gada otro pusi, kad politiskās policejiskās funkcijas pārņēma drošības policijas un SD dienests (*Sipo und SD*), kas bija pakļautas Rudolfam Langem¹⁴⁰.

Drošības policija un SD iejaucās arī propagandas darbā, vispirms jau pārbaudot visus vietējos, ko vācieši piesaistīja sadarbībai propagandas laukā.¹⁴¹ SD tāpat veica arī visu latviešu izdevumu pēccenzūru, veica radio noklausīšanos un rūpīgi sekoja sabiedriskās domas evolūcijai. Sākot ar 1942. gadu SD pievērsa īpašu uzmanību propagandas problemātikai, nosakot, ka ikmēneša apskatos par sabiedrības noskaņojumu jāiekļauj arī pārskati par vācu un ienaidnieka propagandu, īpaši pievēršot uzmanību ienaidnieka propagandai, skrejlapām, čukstu parolēm, plakātiem utt. Tāpat bija jāziņo arī par vācu propagandu presē, rakstniecībā, filmā un radio, jāanalizē tās uztvere un iedarbība, jānorāda uz būtiskākajām vācu propagandas kļūdām un trūkumiem.¹⁴²

Pārskati par propagandu tika piesūtīti civilpārvaldes propagandas daļām. SD kompetencē tāpat ietilpa ienaidnieka propagandas apkarošana gan ar policejiskiem, gan propagandiskiem līdzekļiem (SD darbinieki sagatavoja un izplatīja

¹³⁸ LVVA, P-70., 5.apr.,3.l., 238. lp.; J. Zīvertis. Viena gaiša diena 55 gadu okupācijas laikā. Krievu – vācu okupācijas maiņa Rīgā 1941. gadā. *Brīvā Latvija*, 2005, Nr.30.; A. Ezergailis. Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 195. lpp.

¹³⁹ K. Kangeris. Padomju okupācija un 14. jūnija deportācija nacionālsociālistiskās Vācijas propagandā. 162. lpp.

¹⁴⁰ Rudolfis Lange (*Rudolf Lange*, 1910 – 1945) – Drošības policijas un SD komandieris Latvijā.

¹⁴¹ LVVA, P- 70.f., 5.apr., 4.l., 322.lp. (Vērmahta propagandas daļa – Reihskomisāra propagandas šefam Širholcam; 8.11.1941.) Vērmahta propagandas daļa reihskomisāra propagandas daļas vadītājam ieteica virkni personu preses tālākai organizēšanai, ar piebildi, ka “ieteiktās personas vēl nav pārbaudījusi SD”, tātad šāda pārbaude bija obligāta, lai ne tikai ieņemtu laikraksta redaktora vietu, bet jebkuru atbildīgu amatu.

¹⁴² LVVA, P – 252.f., 1.apr., 43.l., 52.–53. lp. (Jelgavas Drošības policijas un SD apkārtraksts latviešu pol. palīgpolīcijai par atskaišu iesniegšanu. 06.07.1942.)

pseudonelegālos preses izdevums, lai diskreditētu to izdevējus).¹⁴³ Sākot ar 1943. gadu SD aizvien vairāk iejaucās propagandas darbā, sagatavojot un izplatot arī propagandas materiālus.¹⁴⁴

Iespējams, par lielāko SD propagandiskās darbības augli jāuzskata organizācija [latviešu biedrība] „Līdumnieks”, par kuru historiogrāfijā atrodamas vien fragmentāras ziņas.¹⁴⁵ Par ideoloģisko organizācijas tēvu Žanis Unāms nosauca SD virsleitinantu Fransu Šlezingeru un „latgali K”¹⁴⁶ (?K.Z.). Organizācijas radīšanas iemeslu un patieso mērķu atklāšana ir visumā miglaina. Vadoties pēc SD darbinieka Anša Krūkļa liecībām, 1943. gada beigās(?) Drošības policijas un SD komandiera R. Langes palīgs F. Šlēzingers savā kabinetā sasauca SD darbiniekus – Artūru Reimani, Edgaru Rodumu un Ansi Kūkli, kā arī SD aģentus Alfonu Raitumu, Albertu Dābolu un Āboltiņu. Notikušajā sanāksmē F. Šlēzingers norādījis, ka latvieši neesot draudzīgi vāciešiem, tāpēc jāmeklē ceļš šo attiecību uzlabošanai. Viens no tādiem ceļiem esot radīt kulturāli izglītojošu organizāciju, kas vēlāk varētu pāraugt par politisku partiju. Šajā sanāksmē F. Šlēzingers licis katram dalībniekam pārdomāt un iesniegt savus priekšlikumus.¹⁴⁷

Pēc nedēļas F. Šlēzingers atkal esot savācis visus kopā pie sevis dzīvoklī Krišjāņa Barona ielā 46. Kā izteicies F. Šlēzingers, jādomā par to, lai nevienam nerastos aizdomas, ka jaundibināmā organizācija ir SD auglis. Sanāksmē piedalījās arī pārstāvis no Latvijas ģenerālkomisariāta Dr. Hans Oto Borke, Karls Sims (*Simm*) – ģenerālkomisāra politiskās daļas vadītājs, un Latvijas drošības policijas priekšnieks oberšturbānfirers R. Lange. Notikušajā sapulcē A. Dābols esot izklāstījis savu plānu, uzsverot to, ka latviešiem „jāiet vienā solī” ar vāciešiem.¹⁴⁸ Tādējādi tikusi izveidota organizācija ”Līdumnieks”.

Pēc organizatoriskās daļas R. Lange esot norādījis, ka viņš vēlētos „Līdumniekā” redzēt ne tikai civilās, bet arī militārpersonas. R. Lange deva rīkojumu savākt desmit cilvēku grupu, kura kā organizācijas pārstāvji dotos uz latviešu bruņotajiem formējumiem, savas organizācijas idejas un ietekmi tādējādi izplatot arī

¹⁴³ BArch R 92/ 19, pag. 42. (Drošības policijas un SD komandiera Latvijā ziņojums; 8.9.1943.)

¹⁴⁴ Turpat, pag.39. (SD 8.9.1943. ziņojums ģenerālkomisāra propagandas daļai; / 7.10.1943.)

¹⁴⁵ Sk. Ž. Unāms. Karogs vējā. Kara laika atmiņas divos sējumos. 1. sēj. 174.–177. lpp.; Ž. Unāms. Zem Barbarosas šķēpa. Kara laika atmiņas divos sējumos. 2. sēj. 277.–281. lpp; V. Samsons. Naida un maldu slīkšņā. Ieskats ekstrēmā latviešu nacionālisma uzskatu evolūcijā. 205.–206lpp.; O. Freivalds. Kurzemes cietoksnis. Kopenhāgena, Imanta, 1954. 65.– 66. lpp.

¹⁴⁶ Ž. Unāms. Karogs vējā. 177. lpp.

¹⁴⁷ LVA, 1986.f., 1.apr., 28579.l. (Lūša Hermaņa un Krūkļa Anša krimināllieta), 135 lp.

¹⁴⁸ LVA, 1986.f., 1.apr., 28579.l., 135.–136. p.

karavīru vidū. Izpildot Langes rīkojumu, Ansis Krūklis savervēja slaveno latviešu lidotāju Nikolaju Pūliņu¹⁴⁹, kuram bija jāklūst par „Līdumnieka” „frontes grupas” komandieri.¹⁵⁰

Anša Krūkļa liecība ir visumā ticama, tikai apšaubāms ir organizācijas veidošanas laiks. Padomju drošības dienesti arestēja un represēja vairākus t.s. „Pūliņa grupas” locekļus, kuri vienbalsīgi apgalvoja, ka N. Pūliņš un A. Krūklis viņus esot savervējuši jau 1943. gada jūlijā – septembrī.¹⁵¹ Tātad visticamāk organizācijas veidošanas notika 1943. gada pirmajā pusē.¹⁵²

„Pūliņa grupas” dalībnieki bija cilvēki, kuru motivācija iestāties šajā grupā nebija ideoloģiski kontrolēta. Kā iemeslus grupas dalībnieki minēja divus: pirmkārt, izvairīšanās no mobilizācijas vai nosūtīšanas darbā uz Vāciju, jo grupas locekļiem tika solīts „frontes stāžu” aprobežot ar 3 mēnešiem, turklāt aizmugures daļās; otrkārt, iespēju pēc atgriešanās ieņemt „vadošus posteņus” organizācijā.¹⁵³

„Pūliņa grupa” 10 cilvēku¹⁵⁴ sastāvā tika sapulcēta 1943. gada 15. augustā bijušās Latvijas Karaskolas telpās K. Barona ielā 99, kur atradās Arāja komandas štābs. Jaunizveidoto grupu iekļāva Arāja komandas 2. bataljona 1. rotā un pēc mēneša apmācības nosūtīja uz Vorzovu Abrenes apriņķī, tad uz Šķauni Ludzas apriņķī pretpartizānu akciju veikšanai. Pēc dalībnieku liecībām, Arāja komanda šajās vietās nodarbojās ar mežu ķemmēšanu, un sadursmes ar partizāniem nenotika, jo to tur vienkārši nebija.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Nikolajs Pūliņš (1901 – 1979) – Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris, leģendārs latviešu lidotājs, aviokonstruktors, pirmais Latvijas civilpilota licences īpašnieks. Pēc kara – Zviedrijā.

¹⁵⁰ LVA, 1986.f., 1.apr., 28579.l., 136. lp.

¹⁵¹ Sk. LVA, 1986.f., 1.apr., 40158.l. (Herberta Runkas un Herberta Kepsa krimināllieta), 21., 45. lp.; LVA, 1986.f., 1.apr., 6472.l. (Valdmiera Lāčberga krimināllieta), 15. lp.; LVA, 1986.f., 1.apr., 40121.l. (Vitolda-Ludviga Tarkša krimināllieta), 40. lp.

¹⁵² A. Krūklis, iespējams, jauca laikus, lai samazinātu savu darba stāžu SD, kurā viņš esot strādājis no 1943. gada novembra – decembra. Tā kā par vienu no saviem pienākumiem A. Krūklis minēja ziņu apkopošanu par zemnieku reakciju uz 1943. gada oktobra H. Gēringa runu radiofonā, kurā tika apskatīti pārtikas jautājums Baltijā. Gēringa runa, kas sacēla lielu ažiotažu Latvijā gan datējama ar 1942. gada oktobri. Sk. K. Zellis. Nacionālsociālistiskās Vācijas propaganda okupētajā Latvijā 1942. – 1943. gadā. 226. lpp.; sk. LVA, 1986.f., 1.apr., 28579.l., 102.–103. lp.

¹⁵³ Herberta Runka par savu iestāšanos organizācijā stāstīja: “Pūliņš teica, ka drīz vācieši Latvijā veiks totālo mobilizāciju un tā vai citādi es tikšu nosūtīts vai uz fronti, vai darbos uz Vāciju. Tāpēc lika man izvēlēties – iestāties Līdumniekā un pēc 3 mēnešiem frontē atgriezties mierīgā dzīvē un iegūt vadošu amatu organizācijā vai tikt mobilizētam vācu armijā. Bez tam viņš visādi pierādīja nepieciešamību cīnīties pret padomju iekārtu un komunistisko partiju.” Sk. LVA, 1986.f., 1.apr., 40158.l., 116. lp.

¹⁵⁴ “Pūliņa grupā” bija Nikolajs Pūliņš, Herberts Kepss, Herberts Runka, Vitolds-Ludvigs Tarkšs, Valdmiers Lāčbergs, Kārlis Viļumsons, Egons Martinsons, Alberts Jansons, Rolands Ozoliņš un kāds Lūsis.

¹⁵⁵ LVA, 1986.f., 1.apr., 40121.l., 42. lp.; LVA, 1986.f., 1.apr., 6472.l., 44.–45. lp.

Nenoskaidrotu iemeslu dēļ grupa bija jāatstāj tās komandierim N. Pūliņam. Pēc H. Kepsa liecības, vienībai dodoties uz Nēveles rajonu, sasniedzot Zilupi, N. Pūliņš esot teicis, ka esot saņēmis telegrammu no Langes, kurš viņu izsaucot atpakaļ uz Rīgu.¹⁵⁶ Iespējams, SD saprata, ka A. Krūkļa un N. Pūliņa savervētie cilvēki nebija nekādas autoritātes militārajās aprindās¹⁵⁷ un nespēs attaisnot uz viņiem liktās cerības. Tādēļ tos ar vieglu roku aizsūtīja uz fronti, savukārt slaveno lidotāju N. Pūliņu varēja izmantot kā autoritāti¹⁵⁸ tālākajā organizācijas darbā, nevis frontes ielāpu lāpīšanai. Tāpat iespējams, laikā, t.i., 1943. gada oktobrī, kad notika „Līdumnieka” leģimitizācija, N. Pūliņš tika atsaukts kādu organizatorisku iemeslu dēļ.

1943. gada novembrī „Pūliņa grupa” kopā ar Arāja komandas 2. bataljonu tika nosūtīta uz fronti Nēveles rajonā, kur sabija līdz 1944. gada janvāra beigām, kad tika pārvietota uz Jasnoe ezera rajonu cīņai pret Sarkanu armiju.¹⁵⁹ Solītais 3 mēnešu dienests aizmugures vienībās izpalika. Daži no grupas locekļiem tika frontē ievainoti un nosūtīti ārstēties uz Vāciju, daži savukārt dezertēja.¹⁶⁰

Atgriežoties Rīgā palikušajiem Pūliņa grupas locekļiem, „Līdumnieks” jau bija sācis atklātu darbību. Kad grupas locekļi devās pie Nikolaja Pūliņa, lai saņemtu solītos „vadošos amatus”, viņš norādīja, ka grupa frontē nav sevi attaisnojusi, tāpēc tās locekļi nevar tikt pieņemti ne tikai vadošajos posteņos organizācijā, bet ir arī zaudējuši tiesības saukties par šīs organizācijas biedriem.¹⁶¹

Kamēr „Pūliņa grupas” locekļi guva frontes pieredzi, vācu iestādes centās saskaņot savus apsvērumus par jaunveidoto organizāciju. 1943. gada 16. septembrī ģenerālkomisāra propagandas nodaļas vadītājs G. Dreslers izteica savus apsvērumus šajā jautājumā valsts padomniekam Simam. Norādījis, ka pamatos pret organizācijas dibināšanu iebildumu neesot, G. Dreslers atzīmēja, ka galvenais jautājums būs personības, kuru izvēlē jāvadās ne tikai pēc to rakstura īpašībām vai politiskās uzticamības, bet arī no organizatoriskām spējām, lai no paša sākuma izvairītos no neveiksmēm. Tāpat, viņaprāt, bija jāizstrādā arī skaidrs organizācijas nolikums, lai

¹⁵⁶ LVA, 1986.f., 1.apr.,40158.l., 32. lp.

¹⁵⁷ Faktiski tikai V. Lāčbergam un V. L. Tarkšam bija militārā pieredze no dienesta 1. Zemgales policijas bataljonā, no kura abi tika demobilizēti veselības problēmu dēļ.

¹⁵⁸ Nevienam no “Līdumnieka” vadošajiem darbiniekiem nebija sabiedriskās atpazīstamības – organizācijas vadītājs A. Dābols strādāja pirms tam VEF direkcijā par sekretāru, ideoloģijas un propagandas daļas priekšnieks A. Raitums – Arodbiedrību Centrālajā Savienībā par ..., savukārt organizācijas kadru daļas priekšnieks Artūrs Reimanis un propagandas daļas priekšnieka vietnieks A. Krūklis bija oficiāli SD darbinieki

¹⁵⁹ LVA, 1986.f., 1.apr.,40121.l., 43.–44. lp; LVA, 1986.f., 1.apr.,6472.l., 43. lp.

¹⁶⁰ LVA, 1986.f., 1.apr.,40158.l., 23. lp.

¹⁶¹ LVA, 1986.f., 1.apr.,40158.l., 23., 54. lp.

katram saprātīgam cilvēkam būtu skaidrs, ka netiek veidota nekāda kulturāla biedrība, bet politiska apvienība.¹⁶²

Organizācijas leģitimizēšanās sākās 1943. gada oktobrī, kad dibinātāji caur Iekšlietu ģenerāldirekcijas Mākslas un sabiedrisko lietu departamenta direktoru Žani Unāmu un Osvaldu Freivaldu 13. oktobrī lūdza ģenerālkomisāram atļaut organizācijas dibināšanu¹⁶³, 15. oktobrī tā tika reģistrēta un ieviesta apvienību reģistrā.¹⁶⁴

1943. gadā novembrī Latviešu biedrība „Līdumnieks” nodarbojās ar skrejlapu un plakātu sagatavošanu un iesniedza tās ģenerālkomisāra propagandas daļai apstiprināšanai.¹⁶⁵ Patronāžas pienākumus pildīja arī SD, kas propagandas daļai lūdza izskatīt „Līdumnieka” skrejlapu un plakātu saturu, lai tās varētu pavairot pēc 1943. gada Ziemassvētkiem.¹⁶⁶

„Līdumnieka” iznākšana publiskajā telpā datējama ar 1944. gada 13. janvāri. Dienu iepriekš Ostlandnachrichten (ON) Rīgas preses ziņu birojs savā biļetenā ievietoja ziņu par jaunas latviešu cīņas organizācijas izveidošanu¹⁶⁷, kas 13. janvārī parādījās gan vāciski iznākošajā „*Deutsche Zeitung im Ostland*”, gan „Tēvijā”.¹⁶⁸

Par organizācijas vadītāju kļuva Alberts Dābols, bet par „Līdumnieka” propagandas daļas vadītāju – Alfons Raitums¹⁶⁹, kurš no 1944. gada aprīļa kļuva par visas organizācijas vadītāju.

Martā tika izveidota Zemgales novada „Līdumnieka” biedrība, par kuras ideoloģijas un propagandas daļas kļuva laikraksta „Zemgale” atbildīgais redaktors

¹⁶² BArch, R-92/30, pag. 27.; Kā politisku organizāciju to nevarēja izveidot, jo nebija juridiskā pamata atļaut kādu politisku organizāciju dibināšanu vācu okupētajā Latvijā. Kā rakstīja organizācijas vadītājs Dābols ģen.O.Dankeram 1944. gada 8. maijā „līdz ar Latviešu biedrības „Līdumnieks” statūtu reģistrāciju zināms, ka Latviešu biedrība „Līdumnieks” nav un nebūs biedrība ar kultureliem mērķiem, bet ka tā ir politiska organizācija ar mērķi atbilstoši laikmeta garam radīt latviešu tautā politisku kustību, ka iesniegtie biedrības statūti ir tikai pagaidu statūti biedrības darbības legalizēšanai līdz tam brīdim, kad biedrība ne tikai faktiski, bet arī formeli izies tautā kā legalizēta politiska organizācija.” Sk. LVVA, P- 946.f., 2.apr. 56.l., 2. lp.

¹⁶³ BArch, R-92/30, pag. 25.

¹⁶⁴ LVVA, P- 946.f., 2.apr. 56.l., 24. lp.

¹⁶⁵ BArch, R-92/30, pag. 3.,21.–26.

¹⁶⁶ BArch, R-92/30, pag. 17.

¹⁶⁷ BArch, R-92/30, pag. 12.

¹⁶⁸ „Līdumnieks” die lettische Kampforganisation. *Deutsche Zeitung im Ostland*, 1944, 13. Januar.; (ON) „Līdumnieks” – jauna latviešu cīņas organizācija. *Tēvija*, 1944, 13. janv. Provinces preses izdevumos šis raksts parādījās ar dienas novēlošanos. Piem., „Kurzemes Vārds” to publicēja 14. janvārī; „Daugavas Vēstnesis” – 16. janvārī; „Ventas Balss” – 18. janvārī utt.

¹⁶⁹ Uzsākusi darbību latviešu cīņas organizācija. *Daugavas Vēstnesis*, 1944, 16. janv.

Volfgang Šmits¹⁷⁰. Līdz 25. aprīlim „Līdumnieks” izveidoja arī nodaļas Lielvārdē, Rembatē, Siguldā, Zvārdē, Viesītē, Jēkabpilī, Jaunjelgavā un Abrenē.¹⁷¹

1944. gada sākumā izplatītajās skrejlapās „Kas ir L.B.Līdumnieks? Ko grib L.B. Līdumnieks?” parādās šīs organizācijas mērķi un programma, t.s.7 punkti. Īsumā iztīrējot: mērķis – „panākt latvju tautai un Latvijai politiski, saimnieciski un kulturāli līdztiesīgu un līdzvērtīgu vietu vienotās Eiropas tautu kopībā.” „Līdumnieks” norādīja, kādi ir organizācijas ārējie ienaidnieki – boļševiki, židisms, kapitālistiskā plutokrātija un brīvmūrniecība, kā arī nosauca „iekšējo ienaidnieku – malā stāvētājus, nogaidītājus, anglofilus, ultranacionālistus–šovinistus, tenku un baumu izplatītājus, dažus savtīgus politikāņus un kafejnīcu stratēģus.”¹⁷²

1944. gada martā labā poligrāfijā un bagātīgi ilustrēts parādījās jauns nedēļas laikraksts „Līdums”¹⁷³, kurš faktiski kalpoja kā latviešu cīņas organizācijas „Līdumnieks” oficiozs. Salīdzinoši lielais metiens – 30 000 eksemplāru, kā arī ārējā pievilcība to padarīja par vērā ņemamu propagandas ieroci.

Bez sava preses izdevuma, sākot ar 9. februāri, katru trešdienu no 19.45 līdz 20.00 „Līdumnieks” ieguva arī savu raidlaiku Rīgas radiofonā, lai iztīrātu dažādas pašreizējā laika aktuālās tēmas.¹⁷⁴ Lai palielinātu „Līdumnieka” iespaidu, 1944. gada augustā no Mākslas un sabiedrisko lietu departamenta tika atdalītas informācijas, preses un biedrību nodaļas. Tās un vēl jaunizveidotā Propagandas nodaļa kļuva par Sabiedrisko lietu departamentu. Par departamenta vadītāju tika iecelts „līdumnieks” un Arodu Savienības Rīgas pilsētas un lauku novada pārstāvis Alfonss Raitums.¹⁷⁵

„Līdumnieku” darbībai pašpārvaldē bija lemts īss mūžs sakarā ar padomju armijas ofensīvu un SD plānu maiņām pret „Līdumniekiem”.

Lai arī kādas bija „Līdumnieka” politiskās ambīcijas, propagandā to varēja izmantot, radot priekšzīmīgā latvieša tēlu, apkarojot anglofilisko noskaņojumu. „Līdumnieka” epizode bija īslaicīga, bet spilgta parādība propagandā kara gados.

1944. gada septembrī „Līdumnieks” beidza savu propagandas darbu, tā locekļus SD tālāk izmantoja *SS Jagdverband Ostland* vajadzībām.¹⁷⁶ Tās vadošie

¹⁷⁰ „Līdumnieka” sanāksmes Zemgalē. *Tēvija*, 1944, 13. marts.

¹⁷¹ LVVA, P- 946.f., 2.apr. 56.l., 11. lp.

¹⁷² Skrejlapa „Kas ir L.B.Līdumnieks? Ko grib L.B.Līdumnieks?” sk. LVVA, P- 97.f. 1.apr. 11.l., 6. lp.

¹⁷³ „Līdums” iznāca no 1944.gada 16. marta līdz 21. septembrim. Red. Harijs Maldonis, ar 27.07. – Arveds Vilde; izdevējs Elmārs Saulīte.

¹⁷⁴ Līdumnieka raidījumi. *Daugavas Vēstnesis*, 1944, 11. febr.

¹⁷⁵ A. Raitums – Sabiedrisko lietu departamenta direktors. // *Kurzemes Vārds*. – 1944. gada 16. aug.

¹⁷⁶ Sk. Björn M. Felder. Das Unternehmen „Wildkatze”. Der SS – Jagdverband Ost und die Vorbereitungen von antisowjetischen Partisanen in Lettland (1944–1945) . Grām. Dz.Ērglis (sast.)

darbinieki – E. Rodums, A. Raitums un A. Dābols, pēc A.Krūkļa stāstītā, kurš atsaucās uz Borisa Jankava un citu „Mežakaķu” virsnieku stāstītā, vēl 1945. gada aprīlī un maijā pildīja sakaru dienesta virsnieku pienākumus starp „Mežakaķu” vienībām un to štābu Berlīnē.¹⁷⁷

1943. gadā sākot veidot Latviešu SS leģionu, pieauga nepieciešamība arī pēc kara ziņotājiem, kas atspoguļotu leģiona vienību cīņu frontē un tādējādi vairotu atbalstu leģionam Latvijas sabiedrībā.

SS kara ziņotāju vienību sākumi meklējami 1940. gada janvārī, kad izveidojās pirmā SS kara ziņotāju rota (*SS-Kriegsberichter-Kompanie*) SS štandartfirera Gintera d'Alkvina¹⁷⁸ (Günter d'Alquen) pakļautībā, kuras uzdevums bija atspoguļot ieroču SS (*Waffen SS*) divīziju cīņas frontē. Līdz 1941. gada augustam tās personālsastāvs izauga līdz bataljonam, kā rezultātā tika izveidota SS kara ziņotāju divīzions (*SS-Kriegsberichter-Abteilung*). 1943. gadā d'Alkvina vadībā darbojās septiņas nodaļas: žurnālistikas, fotogrāfijas, radio, filmu, mākslas, ārzemju propagandas un aktīvās propagandas daļas.¹⁷⁹ 1944.gada nogalē tika izveidota arī ārvalstu propagandas daļas (*Auslandkommandos der SS Standarte Kurt Eggers*).¹⁸⁰

Pēc vācu katastrofas pie Staļingradas daudzi SS virsnieki uzsāka diskusijas par psiholoģiskā kara pastiprināšanas nepieciešamību. G. d'Alkvins, kuram bija labas attiecības ar SS reihsfireru H. Himleru, panāca atļauju uzsākt eksperimentālu ieroču SS aktīvās propagandas akciju „Ziemas pasaka” (*Wintermärchen*)¹⁸¹, kas sākās 1943. gada oktobrī Austrumu frontes ziemeļu sektorā. Akcija izrādījās veiksmīga, un tās rezultātā radās jauns termins „cīņas propaganda” (*Kampfpropaganda*), ar ko apzīmēja aktīvās propagandas akcijas taktiskajā līmenī.¹⁸² Nākamā tāda līmeņa propagandas

Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1964. gadā. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 13. sēj.). Rīga, LVIA, 2004. 360.–386.lpp.

¹⁷⁷ LVA, 1986.f., 1.apr., 28579.l., 137.lp.

¹⁷⁸ Günter d'Alquen (1910–1998) – NSDAP biedrs kopš 20. gs. 20. gadu vidus. 1931. gadā iestājies SS. Strādājis NSDAP preses orgānā „Völkische Beobachter” par politikas žurnālistu, 1935. gada martā H. Himlers iecel par SS oficioza „Das Schwarze Korps” redaktoru. Rakstīja arī SS vēsturi. Sk. Robert S.Wistrich. *Who's who in Nazi Germany.* – London, Routledge, 2001, p. 35.

¹⁷⁹ Daniel Uziel. *The Propaganda Warriors: the Wehrmacht and the Consolidation of the German Home Front.* – Oxford, Peter Lang, 2008. – p. 172.–173.; Cornelia Epping-Jäger. *Lautsprecher-Passagen. Zu den Umbauten eine Dispositivs der Massenkommunikation vor und nach 1945.* - S.33.

¹⁸⁰ BArch, NS -19/3274, pag. 3. (Ziņojums SS Reihsfirera štābam par ārvalstu vienību uzdevumiem, 2.1. 1945.)

¹⁸¹ Akcijas mērķis bija ar propagandiskām metodēm sekmēt Sarkanās armijas karavīru pāriešanu vācu pusē. Sk. Heinz Höhne. *Der Orden unter der Totenkopf. Die Geschichte der SS.* Gütersloh, S.Mohn Verlag, 1967. S. 470.

¹⁸² Daniel Uziel. *The Propaganda Warriors: the Wehrmacht and the Consolidation of the German Home Front.* P. 172 –173.

akcija „*Skorpion Ost*” tika realizēta jau 1944. gada maijā d'Alkvina vadībā¹⁸³, kurā tika izmantoti arī latviešu SS kara ziņotāji.¹⁸⁴

Gan izprotot psiholoģiskā kara iedarbību, gan palielinoties ieroču SS divīziju skaitam, parādījās nepieciešamība pēc jauniem kara ziņotājiem, tādēļ 1943. gada 3. novembrī SS kara ziņotāju divīzions tika pārveidots par neatkarīgu vienību – pulku ieroču SS sastāvā, piešķirot tam kritušā nacionālsociālistu dzejnieka Kurta Eggera¹⁸⁵ vārdu, tādējādi izveidojās Kurta Eggera vārdā nosauktais SS pulks (*SS Standart Kurt Eggers*).¹⁸⁶

Latviešu SS kara ziņotāju (*SS Kriegsberichter*) rotu nodibināja 1943. gada maijā Rīgā, un 17 topošos ziņotājus nosūtīja uz Berlīni, Zellendorfu (*Zellendorf*) apmācībā. Mācības ilga trīs mēnešus, kuru laikā kursanti izgāja ierindas un militāro apmācību, pēc kuras tika apmācīti kādā no piecām specialitātēm: žurnālistikā, fotoreportāžā, mākslā, radiopropagandā, kinoreportāžā.¹⁸⁷ Pirmie 13 sagatavotie SS kara ziņotāji¹⁸⁸ Rīgā atgriezās 1943. gada augusta sākumā un izvietojās kazarmās Abrenes ielā. Tādējādi darbību bija sācis SS latviešu kara ziņotāju vads, kuru komandēja vācu virsnieks Stemmans. 1943. gada decembrī vads tika pārvests uz Elizabetes ielu 89, Rīgā, un par tā komandieri tika iecelts SS oberšturmfiirers¹⁸⁹ Jobsts Geslings (*Gössling*).¹⁹⁰ Ar J. Geislinga ierašanos vads papildinājās ar jauniem korespondentiem un tehniskajiem darbiniekiem. Sakarā ar to 1944. gada sākumā latviešu kara ziņotāju vads tika pārveidots par SS kara ziņotāju 6. rotu¹⁹¹ (pilnā nosaukumā – *Waffen SS, SS Standarte „Kurt Euggers” 6.(lett.)SS – Kriegsberichter – Kompanie*).¹⁹²

¹⁸³ Daniel Uziel. *The Propaganda Warriors*. P. 172 –173.

¹⁸⁴ Piem., Kinooperators Laimonis Gaigals. Sk. LVA -1986.f., 1.apr., 40444.l. (Laimoņa Gaigala krimināllieta), 11. lp.

¹⁸⁵ Kurts Eggers (1905 – 1943) – vācu dzejnieks, NSDAP biedrs, kritis Austrumu frontē 1943. gada 12. augustā, dienot 5. SS tanku divīzijā „Viking”. H. Himlers K. Eggera vārdā, pēc viņa nāves, nosauca kara ziņotāju pulku. Sk. Jay W. Baird. *Hitler’s War Poets: Literature and Politics in the Third Reich*. – Cambridge, Cambridge University Press, 2007. P. 209 – 253.

¹⁸⁶ Daniel Uziel. *The Propaganda Warriors*. P. 173.

¹⁸⁷ LVA, 1986.f., 1.apr., 38898.l.(Jāņa Buduļa krimināllieta), 27. lp.

¹⁸⁸ Dažus topošos kara ziņotājus kursu laikā atzina par nederīgiem vai atbrīvoja veselības stāvokļa dēļ.

¹⁸⁹ Virsleitnants; 1944. gada otrajā pusē Geslings tika paaugstināts par SS hauptšturmfiireru (resp., kapteini).

¹⁹⁰ LVA, 1986.f., 1.apr., 38898.l., 33. lp.

¹⁹¹ Rotas sastāvā tika izveidoti divi kara ziņotāju vadi – resp., 15. un 19. ieroču SS divīzijām.

¹⁹² LVA – 1986 f., 1.apr., 4688. l., 2. sēj., 231.–241. (SS kara ziņotāja Andreja Spekkes karavīra grāmatiņa (*Soldbuch*)).

1944. gada martā tika izveidota “*Kommando Riga*”, kuras uzdevums bija kara ziņotāju sarakstītos, ierakstītos, uzfilmētos un nofotografētos materiālus izplatīt laikrakstiem, radiofonam un Ostland Film GmbH kinohronikām.¹⁹³

Kara ziņotāju grupas, ko nosūtīja uz noteiktām Latviešu leģiona daļām (arī uz policijas bataljoniem), kā arī vadus komandēja vācu virsnieki, kuri, pēc Alberta Eglīša rakstītā, bija ar „nacionālsociālismu pārsātināti”¹⁹⁴.

Kara ziņotāju mērķus precīzi definēja SS kara ziņotājs Jānis Budulis¹⁹⁵ nopratināšanas laikā 1948. gada 27. augustā: 1) pacelt aizmugures [iedzīvotāju] morālo garu; 2) palielināt latviešu karavīru cīņas sparū un 3) Latvijas iedzīvotājiem propagandēt brīvprātīgi stāties vācu bruņotajos spēkos.¹⁹⁶

Lai to izdarītu, mobilizācijai tika pakļauta daļa latviešu inteliģences: rakstnieki, dzejnieki, publicisti, mākslinieki, kinooperatori, fotogrāfi. Rotas skaits rezultātā izauga līdz 180 vīriem.¹⁹⁷ No latviešu rakstniecības pārstāvjiem jāmin Dzintars Sodums¹⁹⁸, Andrejs Eglītis¹⁹⁹, Fricis Dziesma²⁰⁰ u.c., māksliniekus²⁰¹ pārstāvēja Juris Soikans²⁰², Vladimirs Kirkups²⁰³, Vitolds Svirskis²⁰⁴, Georgs Matvejevs²⁰⁵ u.c. SS propagandas rotā dienēja arī kinooperators Laimonis Gaigals²⁰⁶, kurš, pēc sava dienesta biedra Jāņa Mazulāna²⁰⁷ teiktā, tika uzskatīts par vislabāko operatoru un vācieši viņu esot augsti vērtējuši.²⁰⁸ SS kara ziņotāji bija labi tehniski

¹⁹³ LVA, 1986.f., 1.apr., 38898.l., 33.–34. lp.; LVA -1986.f., 1.apr., 40444.l., 26. lp.; LVVA, P-73.f., 1.apr., 4.l. (SS preses bataljona “Kurt Eger”[tā tekstā] informācija latviešu preseī. 7.02.1944. – 20.05.1945.)

¹⁹⁴ Alberts Eglītis. Latviešu kara ziņotāji Otrā pasaules karā. Grām: A. J. Bērziņš un V. Kukainis (red.). Latviešu karavīrs pēc Otrā pasaules kara. Dokumentu un atmiņu krājums. 9. sēj. Plōn, Daugavas Vanagu Centrālās valdes izdevums, 1985. 447. lpp.

¹⁹⁵ Jānis Budulis (1917 – 1951), pirmskara strādājis “Brīvajā Zemē” kā mākslinieks un žurnālists, vācu okupācijas laikā „Tēvijas” žurnālists, no 1942. gada kara ziņotājs Arāja komandā, no 1943. gada SS kara ziņotājs, 1944. gadā iecelts par „Talsu Vārds” redaktoru. Arestēts 1948. gada augustā. Atrodies apcietinājumā Rīgas Centrālcietumā, organizēja nelegāla laikraksta „Mazais Pastnieks” iznākšanu. Notiesāts 1949. gada augustā par „dzimtenes nodevību un kontrrevolucionāro aģitāciju” uz 25 gadiem. Miris ieslodzījumā.

¹⁹⁶ LVA, 1986.f., 1.apr., 38898.l., 10. lp.

¹⁹⁷ Alberts Eglītis. Latviešu kara ziņotāji Otrā pasaules karā. 447. lpp.

¹⁹⁸ Dzintars Sodums (1922 – 2008) – rakstnieks, dzejnieks, tulkotājs.

¹⁹⁹ Andrejs Eglītis (1912 – 2006) – dzejnieks.

²⁰⁰ Fricis Dziesma (1906 – 2004) – dzejnieks, žurnālists.

²⁰¹ Kopumā propagandas rotā esot bijis ap 12 māksliniekū. Sk. LVA – 1986.f., 1.apr., 17591.l. [Vladimira Kirkupa krimināllīeta] 24. lp. [Lūša Artūra nopratināšanas protokols].

²⁰² Juris Soikans (1920 – 1995) – mākslinieks, grafiķis, mākslas zinātnieks, kara beigās gan no kara ziņotāju rotas tika pārvests uz soda bataljonu par pretvācisku attēlu zīmēšanu.

²⁰³ Vladimirs [Valdis] Kirkups (1921) – scenogrāfs, noformētājmākslinieks.

²⁰⁴ Vitolds Svirskis (1919 - 1991) – mākslinieks.

²⁰⁵ Georgs Matvejevs (1910 – 1966) – mākslinieks.

²⁰⁶ Laimonis Gaigals (1922 – 1990) – kinooperators, scenārists, režisors.

²⁰⁷ Jānis Mazulāns (1913 – ?) – fotogrāfs, kinooperators.

²⁰⁸ LVA -1986.f., 1.apr., 40444.l. ,31. lp.(J. Mazulāna liecība).

apgādāti, kaut arī bieži kavējās tehnikas piegādes. Piemēram, pēc kara L. Gaigals, stājoties darbā „Latvijas Chronikali dokumentālo filmu studijā”, piedāvāja nodot tās rīcībā savu Kurzemē aprakto „Ariflex” filmēšanas aparatūru, kura vēl vairākus gadus tika uzskatīta par studijas labāko filmēšanas kameru.²⁰⁹ Savukārt J. Ozollapa pēc radio kursu beigšanas Berlīnē tika nosūtīts uz 15. SS ieroču divīziju kā radio reportieris, pēc vairāku nedēļu gaidīšanas aparatūra netika saņemta, bet pati divīzija nonāca aplenkumā, un J. Ozollapa krita gūstā.²¹⁰

Tā kā paralēli pastāvēja divas latviešu kara ziņotāju vienības – vērmahta un SS – un abu vienību ziņotāju darbi parādījās Latvijas informācijas telpā, tad jāatbild arī uz jautājumu: vai pastāvēja kāda vienošanās par darbības sfēru sadalījumu starp vērmahtu un ieroču SS? SS kara ziņotājs J. Bucinieks privātā vēstulē 1943. gada jūnijā rakstīja: „Rīgā ir nodibināta PK pie vermachta. Šie vermachta kara ziņotāji varēs rakstīt tikai par vermachtu, leģionam nedrīkstēs pieskarties. Tad Rīgas avīzēm pienācis raksts, ka neviena avīze nedrīkst iespiest rakstus par SS, kas nav rakstīti no SS kara ziņotājiem un kas nav nākuši caur Berlīni.”²¹¹ Šādu dokumentu vēl nav izdevies atrast, bet preses analīze liecina par šādas sistēmas pastāvēšanu, SS kara ziņotāji rakstīja tikai par leģiona un policijas bataljonu cīņām, vērmahta problemātikai nepieskaroties, un otrādi. Tomēr ieroču SS preses izdevumi – „Daugavas Vanagi” , „Latvju Kareivis” – tika izplatīti arī vērmahta latviešu daļās, bet vērmahta „Junda” savukārt Latviešu leģionā.²¹²

Visi SS kara ziņotāju materiāli vispirms tika sūtīti uz SS kara ziņotāju centrāli Cellendorfā apstiprināšanai un cenzūrai, un tikai tad tie tika piegādāti presei un radiofonam. Šo sistēmu mēģināja arī apiet, bet tas tika darīts nevis ideoloģisku, bet merkantilu iemeslu dēļ – proti, lai saņemtu honorārus. Tā SS kara ziņotājs Jānis Bucenieks²¹³ savam biedram Dzintaram Sodumam raksta no Rīgas 1943. gada 11. jūnijā: „Es aizeju uz redakciju, uz „Tēviju”, lai satiktu Kreišmani²¹⁴ un izteiktu viņam pulkveža vēlēšanos. Redakcijā saka, ka viņi par mūsu dzīvi nerakstot, tādēļ ka neesot materiāla.[..] Bet tad, lūk, tālāk: viņi saka, kāpēc mēs, karaziņotāji, nevarot sūtīt

²⁰⁹ LVA, 1986.f., 1.apr., 40444.l. 39. lp. (Latvijas Chronikāli dokumentālo filmu studijas raksturojums par L. Gaigalu).

²¹⁰ LVA -1986.f., 1.apr., 29989.l.(Jēkaba Ozollapas krimināllieta), 11. lp.

²¹¹ LVVA, P - 443.f., 1.apr. 1.l. [SS kara ziņotāja Dzintara Soduma personīgais arhīvs], 68.–69. lp.[J.Bucenieka vēstule Dz. Sodumam, 11.06.1943.].

²¹² LVVA, P-70.f., 5.apr., 46.l., 501. lp. (Reihskomisāra preses šefa vēstule Propaganda Abteilung Ostland , 17.11.1943.).

²¹³ Jānis Bucenieks (1908 – 1988) – publicists, rakstnieks, dzejnieks.

²¹⁴ Ernests Kreišmanis (1890 – 1965) – Latvijas armijas plkv-leit., izdevniecības “Tēvija” vadītājs.

rakstus tieši redakcijai. Es saku tā, – mums raksti vispirms jāsūta uz Berlīni. Bet uz šito man jautā pretī: kādēļ kara ziņotājs Tālavš varot sūtīt tieši uz redakciju? Es paliku mēms. Tālavš redakcijai atsūtījis rakstu par purvu, ko sestdien iespiedīšot avīzē, tāpat Tālavš tieši redakcijai atsūtījis rakstu par Autenu. Rakstus neparakstīšot vis kara ziņotājs Tālavš, bet vienkārši Tālavš.”²¹⁵

1944. gada rudenī izveidojoties Kurzemes katlam, SS kara ziņotāju rotas nozīme pieauga, neskatoties uz daudzajiem dezertēšanas gadījumiem arī no šīs vienības.²¹⁶ Par vairāku Kurzemes laikrakstu redaktoriem tika nozīmēti kara ziņotāji no SS pulka „*Kurt Eggers*”. Pauls Ducmanis 1944. gada novembrī kļuva par Kuldīgas laikraksta „Kurzemnieks” redaktoru, bet Jānis Budulis 1944. gada decembrī pēc rotas vadības pavēles kļuva par „Talsu Vārds” redaktoru.²¹⁷ Tāpat SS kara ziņotāji pārņēma arī Liepājas radioraidītāju, radot „Hallo Liepāja”, par kura iedvesmotāju tiek dēvēts SS kara ziņotājs Andrejs Eglītis. Alberta Jekste²¹⁸ savukārt, pateicoties savām tehniskajām zināšanām, palielinājis radioraidītāja jaudu.²¹⁹

1944. gada beigās Kurzemē latviešu SS kara ziņotāji faktiski pārņēma propagandas darbu latviešu valodā. Tas saistīts gan ar to, ka lielākā daļa civilo propagandistu bija evakuējušies uz Vāciju, gan ar izmaiņām pārvaldē, kur pieauga SS administratīvā loma.²²⁰

1944. gada 20. decembrī padomju aviācijas uzbrukumā tika sagrauta militārās cenzūras ēka, nogalinot cenzoru hauptmani²²¹ Grossu, vēlāk viņa pienākumi tika uzlikti Latviešu kara ziņotāju vienībā dienējošajam baltvācu žurnālistam Denferam, kas skatīja kara ziņotāju sagatavotos rakstus pirms to nosūtīšanas uz Kurzemes avīzēm.²²²

Propagandas institūcijas bija vairākas, bieži vien to darbības sfēras pārklājās, radot iekšējas intrigas un nesaskaņas, tomēr jāatzīst, ka šo nesaskaņu bija krietni mazāk par propagandisko institūciju sadarbību. Domstarpības visbiežāk bija

²¹⁵ LVVA, P - 443.f., 1.apr. 1.l., 68.–69. lpp.

²¹⁶ 1944. gada rudenī no SS kara ziņotāju rotas dezertēja Dzintars Sodums, Alberts Briuks, Jānis Gulbis, Nikolajs Andaburskis, Georgs Matvejevs u.c.

²¹⁷ LVA, 1986.f., 1.apr., 38898.l., 11. lpp.

²¹⁸ Alberts Jekste (1908 – 1987) – inženieris, viens no „Rīgas filma” dibinātājiem, pēc vācu ienākšanas Rīgas Radiofona direktors. Sk. U. Neiburgs „Dievs, svētī Latviju!” pēc Baigā gada. *Mājas Viesis*, 2007, 30. jūn.

²¹⁹ Alberts Eglītis. Latviešu kara ziņotāji Otrā pasaules karā. 450. lpp.

²²⁰ Sīk. sk. K. Kangeris. SS protektorāts. Vācu Kurzemes pārvalde no 1944.gada septembra līdz 1945.gada maijam. Grām. H.Strods (red.). *Atbrīvotāji kā iekarotāji*. (Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata -2005). Rīga, Latvijas okupācijas muzeja biedrība, 2006. 80.–82. lpp.

²²¹ T.i., kapteini.

²²² Bij. Latviešu kara ziņotāju vienības tulka I. Groskaufmaņa atmiņas. LOM, I. Groskaufmaņa mape.

personību vai personisko ambīciju līmenī, dažreiz nesaskaņas varēja izsaukt propagandas taktikas izmantošana vai finanšu līdzekļu sadale, tomēr tās minimāli ietekmēja propagandas saturu.

2. Propagandas kanāli nacistu okupētajā Latvijā

Propaganda tiek veikta, izmantojot dažādus t.s. propagandas kanālus.¹ Ar šādiem kanāliem ir jāsaprot propagandu saturošās informācijas nesēji, kas publiskajā telpā izplata propagandistam nepieciešamās ziņas. Kā atzīmēja E. Bernejs, „nav tāda komunikācijas līdzekļa, ko nevarētu izmantot propagandā, tāpēc ka propaganda nav nekas vairāk kā savstarpējas sapratnes izveidošana indivīdam ar grupu”². Respektīvi, jebkurš komunikācijas līdzeklis vai komunikācijas veids var tikt izmantots un jāizmanto, lai propagandists iedarbotos uz sabiedrību.³

Mēģinot sistematizēt šos propagandas kanālus Latvijā nacistiskās okupācijas režīma laikā, tos varētu dalīt divās grupās.

1. Legālie propagandas kanāli, kas tika izveidoti un darbojās okupācijas režīma interesēs. Šiem propagandas kanāliem bija raksturīga režīma institucionālā un saturiskā uzraudzība.

2. Nelegālie propagandas kanāli, pret kuru izmantošanu cīnījās okupācijas režīms. Caur šiem propagandas kanāliem tika vērsta ienaidnieka propaganda vācu armijas aizmugurē. Vai arī šos līdzekļus radīja civiliedzīvotāji – gan izdodot un izplatot nelegālus preses izdevumus un skrejlapas, gan klausoties ienaidnieka radiostacijas, gan izplatot personiskās komunikācijas līmenī režīmam nevēlamu informāciju.

Latvijā kara gados vērojama legālo propagandas kanālu dominante, kas faktiski nozīmēja nacistiskās propagandas hegemoniju. Nelegālo propagandas kanālu, piemēram, nelegālo preses izdevumu, īpatsvars nebija liels, un tie nespēja aptvert plašu iedzīvotāju auditoriju.⁴ Izpētes vērts ir jautājums par šo nelegālo propagandas kanālu ietekmi, to ziņu avotiem, mijiedarbību ar legālajiem propagandas kanāliem⁵,

¹ E. Bernejs savulaik rakstīja par propagandas ”mehānismiem” un „propagandas instrumentiem”, tāpat literatūrā to apzīmēšanai tiek lietots jēdziens „tehnoloģijas”, „līdzekļi” u.c. Sk. E. Bernays. Propaganda. P. 150.–159.; G. S. Jowett, V. O’Donell. Propaganda And Persuasion. P. 287.–290., u.c.

² E. Bernays. Propaganda. P. 150.

³ G. S. Jowett, V. O’Donell. Propaganda and Persuasion. P. 287.

⁴ Sk. U. Neiburgs. Latviešu nacionālās pretošanās kustības izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1945). *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2000, Nr. 1./2; U. Neiburgs. Latviešu nacionālistu savienība un laikraksts „Tautas Balss” pretošanās kustībā nacistu okupētajā Latvijā 1941– 1942. Grām. H.Strods (red.). *Karš pēc kara*. (Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2006). Rīga, Latvijas okupācijas muzeja biedrība, 2007. 37.–43. lpp.

⁵ Piemēram, viens no laikraksta „Ventas Balss” īpašniekiem, pārkoņkrustietis Ādolfs Andersons nodarbojās arī ar nelegālā laikraksta „ Brīvā Latvija” izplatīšanu – tādējādi vairojot neuzticību sev piederošā laikraksta saturam. Sk. LVA, 1986.f., 1.apr.,4698.l.(Ādolfa Andersona krimināllieta), 22. lp.

u.c. Pašlaik tomēr ir jāapgalvo, ka Latvijā ir grūti runāt par liela mēroga propagandas karu, kāds bija raksturīgs, piemēram, Baltkrievijā.⁶

Lai izprastu, kādus propagandas kanālus izmantoja nacistiskais okupācijas režīms, jāapskata to funkcionēšana publiskās informācijas telpā nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas gados. Propagandas kanālus iespējams dalīt pēc to informācijas izplatīšanas veida, t.i., ar kāda medija starpniecību propaganda tiek novadīta līdz mērķauditorijai. Turklāt, atšķirībā no pētījuma tēmas vai laika perioda, iespējams izveidot pilnīgi citu tipoloģiju, izvēloties pētniekam nozīmīgākos klasifikatorus.⁷ Apskatāmajā vēstures periodā, atbilstoši darba tematikai, par kritēriju būtu jāņem informēšanas/ietekmēšanas veids.⁸ Tādā gadījumā ir iespējams izdalīt piecus propagandas kanālu tipus:

- 1) drukātā propaganda – periodiskie izdevumi, grāmatas, brošūras utt.;
- 2) vizuālā propaganda – fotogrāfijas, karikatūras, plakāti, izstādes u.c.;
- 3) audio propaganda – skaņuruņu propaganda, radio, skaņuplates, mūzika;
- 4) audiovizuālā propaganda – respektīvi, kinopropaganda;
- 5) starppersonālās komunikācijas līmeņa propaganda – respektīvi, tā bija propaganda, ko veica cilvēki (starppersonālās komunikācijas aģenti, lai okupācijas režīma interesēs izplatītu t.s. „dzīvo” jeb verbālo propagandu” (*Mundpropaganda*). Pie šāda veida ir pieskaitāmas amatpersonu runas publiskos pasākumos vai tiekoties ar iedzīvotājiem, lektoru darbība, t.s. čukstu propagandas (*Flüsterpropaganda*) izplatīšana.

⁶ Baltkrievijas pagrīdes un partizānu organizācijas vācu okupācijas laikā izdeva vairāk par 150 dažādiem periodiskiem preses izdevumiem, neskaitot skrejlapas u.c. propagandas materiālu. Sk. I paўстаў народ... Факсімільнае выданне падпольных і партызанскіх газет, часопісаў, лістовак перыяду Вялікай Айчыннай вайны 1941–1945 гадоў. Мінск, Беларуская Энцыклапедыя, 2005. С. 13., 621.–639.; С.Новікаў (ред.). Беларусь у перыяд Вялікай Айчыннай вайны: погляд у святле новых крыніц. Мінск, 2005. С. 21.–57.

⁷ Stuart Oskamp, P. Wesley Schultz. Attitudes and Opinions. Third Edit. New Jersey, Erlbaum, 2005. p. 182.–184.

⁸ Kā alternatīvus klasifikatorus var piedāvāt : mediju tipu (šādā gadījumā būtu jāuzskaita neskaitāms nacistu izmantoto mediju skaits; izmantojot par klasifikatoru informācijas nodošanas veidu, ir iespējams strukturēt arī medijus), mērķauditoriju.

2.1. Drukātā propaganda

2.1.1. Periodiskie izdevumi

Kā ietekmīgākais tā laika propagandas kanāls jāmin preses izdevumi, to ietekmi galvenokārt noteica iznākušo preses līdzekļu skaits un tirāža. Preses izdevumi sāka iznākt uzreiz pēc vācu karaspēka ienākšanas un iznāca līdz pat 1945. gada 8. maijam – faktiski līdz kara beigām. Jau okupācijas laika sākumperiodā iznākošo avīžu tirāža sasniedza ievērojamus rādītājus: dienā latviešu lasītāji saņēma ap 300 000 dienas izdevumu eksemplārus⁹, tad 1944. gada pavasarī tādu pašu auditoriju sedza tikai „Tēvija”.¹⁰ Preses izdevumi tika pirkti, abonēti un lasīti, pieprasījums pēc tiem bija lielāks nekā piedāvājums¹¹. Preses izdevumi jāuzskata par visbūtiskāko tā laika propagandas avotu.

Analizējot latviešu valodā iznākošās preses attīstību nacistu okupētajā Latvijā, ir iespējams saskatīt vairākas fāzes.

1. Pirmo fāzi nosacīti varētu dēvēt par preses sistēmas veidošanās laiku, šo fāzi var datēt, sākot ar 1941. gada 30. jūniju, kad iznāk pirmā avīze. Šo fāzi raksturo preses izdevumu sistēmas izveidošana un dažādas vācu varas uzspiestās reformas, kas vairāk bija saistītas ar redkolēģiju, redaktoru vai kontrolējošās institūcijas maiņu („Tēvija”, ”Nacionālā Zemgale”, „Daugavpils Latviešu Avīze” u.c.). Reformu kulminācija tika sasniegta, civiltiesībai iestādēm pārņemot šo nozari no vērmahta propagandas rotām vai kara komandantūrām 1941. gada septembrī – decembrī.
2. Otrā fāze ir preses sistēmas stabilitātes un pilnveidošanās laiks periodā no 1941. gada decembra līdz 1944. gada jūlijam. Nacistu pirmās fāzes laikā izveidotā sistēma pilnvērtīgi darbojās, pildot savus okupācijas varas diktētos pienākumus. Šīs fāzes laikā vērojams preses izdevumu skaita pieaugums, galvenokārt pateicoties specifiskai, noteiktai auditorijai domātai periodikai („Rīkojumu Vēstnesis”, „Latgolas Balsis”, „Latvju Jaunatne”, „Daugavas Vanagi” u.c.). Plašai mērķauditorijai domāto izdevumu skaits arī pieauga, nākot klajā tādiem izdevumiem kā “Laikmets”, “Mana Māja” u.c.

⁹ Sk.1. tabulu.

¹⁰ Sk.2. tabulu.

¹¹ Papīra ekonomijas taupīšanas apstākļos 1942. gada beigās preses izdevumi kļuva par melnā tirgus preci. Sk. D. Oļehnovičs, K. Zellis. Laikraksta “Tēvija” karikatūras kā nacistiskās okupācijas režīma propagandas līdzeklis. (1941–1945). *Latvijas Vēsture*, 2005, Nr. 1.

3. Trešo fāzi, kuras sākumu iezīmēja Sarkanās armijas ienākšana Latvijas teritorijā, var dēvēt par nacistu kontrolētās latviešu preses sistēmas sabrukumu. Šajā periodā galvenā iezīme ir preses izdevumu skaita, metiena un apjoma strauja samazināšanās. Faktiski ar pēdējo trīs Kurzemes laikrakstu iznākšanu 1945. gada 8. maijā var runāt par šī perioda beigām latviešu avīžniecībā.

Pirmās fāzes sākums tātad saistās ar Jelgavas „Nacionālās Zemgales” parādīšanos 1941. gada 30. jūnijā.¹² Vēlāk sekoja Rīgā izdots centrālais dienas laikraksts “Tēvija”¹³ un lielākie visu Latvijas reģionu izdevumi – Liepājas “Kurzemes Vārds”¹⁴, Jelgavas “Nacionālā Zemgale” un “Zemgale”, Valmieras “Tālavietis”¹⁵ un Daugavpils “Daugavas Vēstnesis”¹⁶, kuri, atšķirībā no citiem apjoma un tirāžas ziņā mazākiem provinces laikrakstiem, iznāca sešas reizes nedēļā.¹⁷

Preses iznākšana bija iespējama tikai ar vērmahta propagandas daļu vai kara komandantūru atļauju.¹⁸ Kaut arī sākotnējās atļaujas, visticamāk, tika dotas mutiski, jau jūlija beigās “Tēvijā” parādījās Propagandas nodaļas Rīgā rīkojums par atļauju izprasīšanu laikrakstu un žurnālu izdošanai, kurā noteikts, ka “visiem laikrakstiem, žurnāliem un citiem preses izdevumiem Latvijā vajadzīga Propagandas nodaļas Rīgā, Elizabetes 51 piekrišana. Piekrišana izprasāma arī jau iznākušiem laikrakstiem un žurnāliem”¹⁹.

Armiju grupas “Nord” aizmugures apgabala pavēlnieka ģenerāļa F. Roka (*F. von Roque*) štāba 19. jūlija pārskatā teikts, ka “visas avīzes pirms iznākšanas pārbauda cenzūra. [...] Cenzūras uzraudzība ir centralizēta. Bez atļaujas neiznāk neviens laikraksts”²⁰. Tomēr bija arī izņēmumi, tā veicot laikrakstu anketāciju septembrī, pēkšņi izrādījās, ka “Talsu Vārds” iznāk bez priekšcenzūras²¹. Komiskākais šajā

¹² „Nacionālā Zemgale” – Nr.1 (30. jūnijs) – dienas laikraksts. Red. un izdevējs M. Vagulāns.

¹³ “Tēvija” – Nr.1 (1. jūlijs) – dienas laikraksts, izdots un iespiests Rīgā.

¹⁴ “Kurzemes Vārds” – Nr.1 (2. jūlijs) – dienas laikraksts, izdots un iespiests Liepājā, redaktors K. Ziharts, vēlāk A. Vindavs, izdevējs K. Ziharts, vēlāk K. Grāmatnieks.

¹⁵ “Tālavietis” – (no 1941. gada 6. līdz 12. jūlijam “Valmierietis”) – Nr.1 (17. jūlijs) – dienas laikraksts, izdots un iespiests Valmierā, redaktors J. Vesets.

¹⁶ “Daugavas Vēstnesis” – (no 1941. gada 15. jūlija līdz 30. septembrim “Daugavpils Latviešu Avīze”, red. R. Orams, J. Bauers) – (1941. Nr.1 (1. oktobris) – dienas laikraksts, izdots un iespiests Daugavpilī, redaktors A. Zembergs, izdevējs Daugavpils pilsētas valde.

¹⁷ Izņēmums – “Tālavietis”, kas iznāca 3 reizes nedēļā.

¹⁸ “Nacionālā Zemgale” visticamāk šādu atļauju ieguva no Einsatzgrupas A vadītāja Štālakera.

¹⁹ *Tēvija*. –1941. gada 31. jūl.

²⁰ LVVA, P-70., 5.apr., 4.l., 306. lp. (izvilums no armiju grupas Nord aizmugures pavēlnieka ziņojuma, 19.07.1941.).

²¹ LVVA, P-427 f., 1.apr., 1.l., 34., 56. lp. (Sonderfirers fon Meizenkampfs – “Talsu Vārds” redaktoram F. Ziemelim, 16.09.1941., 9.10.1941.).

situācijā bija tas, ka par tāda izdevuma esamību propagandas nodaļa uzzināja no citā izdevumā „Cēsu Vārds” ievietotā sludinājuma.²² Kā paskaidroja Talsu laikraksta redaktors F. Ziemeļis: “Esmu pūlējies atrast kādu vācu iestādi, kas apņēmtos izdarīt mūsu avīzes priekšcenzūru, bet līdz šim neesmu varējis tādu atrast. Vietējās komandantūras mūsu pilsētā nav, bet kreislandvirts cenzēšanu nevar izdarīt latviešu valodas neprašanas dēļ.”²³ Šis gadījums gan jāmin kā ekstraordinārs, nevis likumsakarīgs pētāmajam laikam. Propagandas nodaļas cenzoru uzmanība bija piesaistīta centrālajiem un apgabalu centru laikrakstiem, kā rezultātā vienu reizi nedēļā iznākošs izdevums varēja palikt kādu laiku nepamanīts. Piedevām propagandas daļas vadībā bija uzskats, ka sīkajiem provinces laikrakstiem, papīra taupīšanas nolūkos būtu jāpazūd pavisam.²⁴

1945. gada maijā nopratināšanā padomju represīvajām iestādēm liecināja Ventspilī iznākušā laikraksta redaktors Ansis Cīrulis: ”Pirmajā okupācijas gadā avīzes virzienu noteica vācu pavēlniecība ar tās daļas, kura tanī brīdī atradās Ventspilī, cenzūras virsnieka palīdzību. Es personīgi divas reizes nedēļā²⁵ nācu pie cenzūras virsnieka ar avīzi, lai dabūtu sankciju tās izdošanai. Vienlaicīgi vispārējos vilcienos saņēmu norādījumus par avīzes tālāko darbu.”²⁶

Interesanta no vairākiem aspektiem ir “Brīvās Zemes”²⁷ pirmā un pēdējā numura parādīšanās 1941. gada 1. jūlijā, kura nozīme nereti tikusi pārvērtēta vēstures literatūrā.²⁸ Avīzes izdošana tūlīt pat tika pārtraukta, kas liecina vienīgi par to, ka propagandas līdzekļi no paša sākuma tika pakļauti vācu kontrolei un pašdarbība šajā sfērā netika pieļauta.

A. Žvinklis, oponējot A. Ezergailim, kurš norāda, ka aizliegums esot saistīts ar laikrakstā ievietoto uzsaukumu par humānāku apiešanos ar vācu armijas aizmugurē palikušajiem sarkanarmiešiem, tos nevis nogalinot, bet saņemot gūstā, atzīmē, ka jau dienu vēlāk tāds pats uzsaukums bija publicēts arī “Nacionālajā Zemgalē”, taču

²² Turpat.

²³ LVVA, P-427 f., 1.apr., 4.l., 60.–61.lp. (F. Ziemeļa vēstule Propagandastaffel der Wehrmacht, 1941.g.14.okt.); Koncesiju laikraksts ieguva tikai 21. oktobrī no Kurzemes gebītskomisāra Alnora. Sk. LVVA, P-427 f., 1.apr., 4.l., 78. lp.

²⁴ LVA, P- 70., 5.apr., 4.l., 323. lp. (Propagandas nodaļas Rīgā ieteikumi preses organizēšanā).

²⁵ „Ventas Balsis” iznāca divas reizes nedēļā.

²⁶ LVA, 1986.f., 1.apr., 13437.l.(Anša Cīruļa krimināllieta), 16. lp.

²⁷ Par izdošanas iniciatoriem tiek minēti bijušie Zemnieku savienības biedri Ā. Klīve, E. Laimiņš, J. Vagners, A. Klavsons un J. Druva; laikrakstu sagatavoja red. A. Strautmanis ar reportieriem J. Buduli un T. Mežmalieti. Sk. LVA, 1970.f., 1.apr., 56.l., 17.–18.lp.; E. Andersons (red.). Latvju Enciklopēdija. 3. sēj. Rokville, 1987. 501. lpp.

²⁸ L. Siliņš. Nacistiskās Vācijas okupanti: mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. Rīga.: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2001. 30. lpp.

aizliegt to neviens netaisījās. A. Žvinklis uzskata, ka nacistu propagandas aparāts apzināti pieļāva šo pašiniciatīvu, lai pirmajās okupācijas dienās uzturētu ilūziju, ka atgriežas kaut kas no Latvijas brīvvalsts laikiem, un ka tā ir bijusi vienreizēja psiholoģiska tautas apmānīšanas akcija.²⁹

Domāju, ka vācu interesēs nebija radīt ilūziju par brīvvalsts laiku atgriešanos, jo, šādai ilūzijai gaistot, ciestu Vācijas – atbrīvotājas tēls, kas sākotnējā periodā nodrošināja lielākās sabiedrības daļas emocionālo un praktisko atbalstu jaunajam okupācijas režīmam. Apjēdzot to, ka notikusi vienīgi okupācijas režīmu maiņa, bez izredzēm nākotnē, latviešu sabiedrība varēja aktīvi sākt pretdarbību nacistiskajam režīmam, kas nozīmētu nestabilitāti vērmahta daļu aizmugurē. Nacistiem tāds notikumu pavērsiens nebija vajadzīgs. Daudz izdevīgāks bija stāvoklis, kas īstenojās Latvijā un kuru angļu vēsturnieks Alans Klārks (*Alan Clark*) raksturoja kā padevīgu klusēšanas stāvokli.³⁰

Savukārt “Brīvās Zemes” izdošana, kas tika iecerēta kā Latvijas Republikas laikā analoga preses izdevuma tradīciju turpinātāja, domājams, okupantus neapmierināja cita iemesla dēļ. “Brīvo Zemi” pamatoti varēja dēvēt par vienu no lielākajiem latviešu žurnālistikas un kultūras sasniegumiem Latvijas brīvvalsts laikā³¹, kas vienlaicīgi bija arī latviešu nacionālisma ideoloģijas flagmanis. Šāda preses izdevuma iznākšanas atjaunošana varētu radīt sabiedrībā maldīgus priekšstatus, tādēļ bija nepieciešams kardināli jauns informācijas rupors, kurš tad arī simbolizētu “jaunā laikmeta” iestāšanos Latvijā.³²

Tādējādi par neformālo vācu okupācijas režīma oficiozu latviešu valodā kļuva “Tēvija”, kuras pirmais numurs iznāca 1941. gada 2. jūlijā ar 1. jūlija datumu.³³ Par “Tēvijas” pirmo redaktoru kļuva Arturs Kroders³⁴, kurš bija pazīstams ar savu pretvācisko nostāju Latvijas neatkarības gados, tādēļ, kā „bēdīgi slavenais anglofilais

²⁹ Artūrs Žvinklis. Latviešu prese nacistiskās Vācijas okupācijas laikā. Grām.D.Bleiere, I.Šķiņķe (sast.) *Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1. sēj.). – Rīga, LVIA, 2000, 354. lpp.

³⁰ A. Clark. *Barbarosa. The Russian – German Conflict, 1941–45.* New York, Quill, 1985. P. 69.

³¹ R. Trejs (red.). *Latvijas Republikas prese. 1918–1940.* Rīga, Zvaigzne ABC, 1996. 371. lpp.

³² Šeit analogijas varam meklēt kaut vai 80. gadu beigās, kad, sākoties Atmodai, preses izdevumi viens pēc otra mainīja savus nosaukumus, lai tādējādi parādītu savu nesaisību ar komunistisko totalitārismu un kļūtu par jaunās ideoloģijas nesējiem.

³³ Jāatzīmē, ka „Tēviju” sagatavoja tie paši žurnālisti, kas „Brīvo Zemi”.

³⁴ Arturs Kroders (1892–1973), publicists, laikrakstu “Tēvijas Sargs” (1919–1920, 1934–1937) un “Pirmdiena” (1925–1927, 1930) redaktors un žurnāla “Vārds” (1937–1939) līdzredaktors, pamatoti tiek uzskatīts par vienu no Ulmaņa režīma pamatideologiem. No 1944. gada Zviedrijā.

kūdītājžurnālists”³⁵ no redaktora pienākumu izpildes 1941. gada 24. jūlijā tika atcelts.³⁶ No 1941. gada 25. jūlija “Tēvijas” redaktors bija Andrejs Rudzis³⁷, līdz tā paša gada 23. septembrī viņu nomainīja Pauls Kovaļevskis³⁸. Vērmahta propagandas daļas vadītājs leitnants Knots šo nomaiņu saistīja ar civilpārvaldes spiedienu, jo vienlaicīgi tika atlaisti arī pieci citi redakcijas locekļi.³⁹ Patiesībā, kā tika rakstīts atbildē Knotam, redakcijas maiņas iniciatīva esot nākusi no „Tēvijas” izdevēja puses, jo redakcijā esot sākušās „nedraudzīgas rīvēšanās”. Jaunais redaktors tika raksturots kā Vācijai draudzīgs žurnālists, kura iecelšanu atbalstījusi arī propagandas nodaļa.⁴⁰

Par laikraksta izdevēju kļuva pulkvedis-leitnants E. Kreišmanis⁴¹, tomēr viņa ietekme uz laikraksta politiku bija līdzīga nullei, kā faktiskais laikraksta izdevējs šai laikā jāmin vērmahta Ostlandes propagandas nodaļa, kura „Tēvijas” izdošanai bija izveidojusi speciālu uzraudzības padomi, kurā ietilpa bijušais Herdera institūta rektors prof. Vilhelms Klumbergs⁴², propagandas rotas cenzors V. Grosbergs (*Grossberg*) un Alfrēds Valdmanis kā padomdevējs.⁴³

Savas hipotēzes pastiprināšanai varu minēt līdzīgu gadījumu. 1941. gada 29. oktobrī Rīgas propagandas nodaļā ar iesniegumu vērsās Žanis Pērkons, lūgdams, izsniegt atļauju izdot nedēļas (sestdienas) laikrakstu ar nosaukumu „Latvis”. „Latvis” bija no 1921. līdz 1934. gadam izteikts labējā spārna laikraksts, kura redaktors un ideologs bija Arveds Bergs⁴⁴. Ž. Pērkons savā lūgumā to neslēpa, norādot, ka nosaukumu varot paturēt, jo „Latvis” bijis pazīstams kā „antimarksistisks un

³⁵ Pret Krodera personību iebilda Knots. Tomēr Kroders tika paturēts „Tēvijas” redkolēģijā, jo bija uzskats, ka viņš „caur vēsturisko izaugsmi pamatīgi izmainījies”, ko aplicinājuši arī viņa vācu okupācijas sākumā publicētie raksti. Sk. BArch, 90/143, pag.4.

³⁶ RSHA IV pārvaldes priekšnieka H. Millera ziņojumā (1941. gada 15. augusts) tika minēts, ka tas noticis pēc einzatgrupas ierosinājuma. Sk. V.Samsons (sast.). Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. Vācu okupācijas laika dokumenti 1941–1945. Rīga: Zinātne, 1990. 38. lpp. Vērmahta Propagandas daļas vadītājs savukārt rakstīja, ka tas noticis pēc viņa iestādes pieprasījuma. Sk. BArch, 90/143., pag. 2. (Izvilums no vērmahta propagandas daļas stāvokļa pārskata Nr. 4.; 29.09.1941.).

³⁷ Andrejs Rudzis (1905–1984) – Latvijas armijas kapteinis, “Latvijas Kareivja” (1940) un “Sarkanā Kareivja” (1940. gada augusts – oktobris) redaktors.

³⁸ Pauls Kovaļevskis (1912–1979 (pseidonīms – Pāvils Klāns) – rakstnieks un žurnālists. 1941. gada februārī repatriējies uz Vāciju, atgriezies 1941. gada jūlijā kā vācu armijas brīvprātīgais; 1944. gadā pārcēlies uz Vāciju.

³⁹ BArch, R 90/143, pag.2. (Izvilums no vērmahta propagandas daļas stāvokļa pārskata Nr.4.; 29.09.1941.).

⁴⁰ BArch, 90/143, pag.4.

⁴¹ Ernests Kreišmanis (1890–1965) – Latvijas armijas plkv.-Int., izdevniecības „Tēvija” īpašnieks.

⁴² V. Klumbergs (*Wilhelm Klumberg*, 1886–1942) – ekonomists, 1941. gadā ģenerāļa F. fon Roka politiskais padomdevējs.

⁴³ LVVA, P-70., 5.apr.,3.l., 238. lp. („Tēvijas” literārās daļas vad. K. Strauts – reihskomisāra preses šefam Cimermanim, 29.09.1941.).

⁴⁴ Arveds Bergs (1875–1942) – politiķis, publicists.

germanofils” izdevums, tas vienīgais esot iebildis pret Doma baznīcas atņemšanu⁴⁵ vācu draudzei, piedevām tika uzsvērts, ka to Ulmaņa režīms esot slēdzis⁴⁶. Lai arī laikrakstu bija iecerēts izveidot pēc vācu „*Das Reich*”⁴⁷ parauga, potenciālo līdzstrādnieku vidū bija sabiedrībā pazīstami vārdi⁴⁸, un pati vērmahta propagandas nodaļa apsvēra ilustrēta laikraksta nepieciešamību, tomēr tā ieteica reihskomisāra propagandas vadītājam Šīrholcam pārdomāt šo jautājumu un izvērtēt redakcionālos jautājumus.⁴⁹

1941. gada 1. septembrī sākotnēji formāli vara nonāca civilpārvaldes rokās. Sākās arī preses izdošanas un kontroles pārņemšanas process. Vērmahta propagandas daļas atstāja civilpārvaldei jau faktiski izveidotu preses sistēmu – 15 avīzes, kas aptvēra lielos vilcienos Latvijas novadu auditoriju, un četrus žurnālus [sk. tabulu Nr.1.].

Tomēr preses lietu kārtošānā bija ieviesies zināms juceklis, par ko var spriest pēc propagandas daļas sniegtajiem datiem: vairākiem izdevumiem nebija zināmi precīzi izdošanas dati, vienam izdevumam, kā jau minēju, nebija saņemta ne atļauja, ne veikta priekšcenzūra. Ziņas tika apkopotas tikai 1941. gada septembrī, nosūtot visām redakcijām caur Literatūras un preses pārvaldi anketas.⁵⁰

Preses darba pārņemšana sākās ar ministra A. Rozenberga „Rīkojumu par preses lietu kārtības nodrošināšanu” (*Anordnung zur Sicherung der Ordnung auf dem Gebiet des Pressewesens.*), kurā tika noteikts, ka jebkura veida periodisko izdevumu izdošana ir aizliegta bez rakstiskas ministrijas atļaujas. Jau iznākošajiem laikrakstiem līdz 1941. gada 10. oktobrim bija jāiesniedz par sevi rīkojumā noteiktās ziņas – proti, nosaukums, izdošanas vieta, biežums un laiks, cena, apjoms, atbildīgā redaktora vārds, izdevniecība, kurā izdevums tiek izdots utt.⁵¹ 1941. gada 11. septembrī šis rīkojums tika nosūtīts visiem Ostlandes ģenerālkomisāriem un gebītskomisāriem.⁵²

⁴⁵ Doma baznīcu vācu draudzei atņēma 1931. gada rudenī, tas tika uzskatīts par vienu no Latvijas valdības naidīgajiem aktiem pret vācbaltiešiem. Sk. P.Krupņikovs. V. fon Rīdigerā “Mana atbilde”. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1991, Nr. 5., 134.–142. lpp.

⁴⁶ LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l., 317. lp. (Ž. Pērkonā iesniegums Propaganda Staffel Rīgā).

⁴⁷ „Das Reich” – vācu nedēļas laikraksts. Iznāca no 1940. gada maija līdz 1945. gada aprīlim.

⁴⁸ Par laikraksta redaktoru tika lūgts iecelt Jāni Muižnieku, Ž. Pērkonu par izdevēju. Laikraksta potenciālo līdzstrādnieku vidū minēti – prof. J. Pīrmanis, mācītājs Jūlijs Kupče, prof. Arnolds Aizsilnieks, mākslas vēsturnieks Hugo Skrastiņš, feļetonists Ačuks u.c. Sk. turpat.

⁴⁹ LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l., 324. lp. (Propagandas nodaļas Rīgā ieteikumi preses organizēšanā).

⁵⁰ LVA, P-427.f., apr.1., 1.l., 61. lp. (Literatūras un preses pārvaldes priekšnieka K. Zvirgzdiņa vēstule „Talsu Vārds” redakcijai.; 03.09.1941.); 42. lp. (*Propagandastaffel Lettland Fragebogen*).

⁵¹ LVVA, P-70.f., apr.5., 68.l.,6.–7. lp.

⁵² LVVA, P-70.f., apr.5., 68.l., 8. lp.

Tabula Nr.1.

Latvijas ģenerālapgabalā iznākošie preses izdevumi uz 1941. g. novembri⁵³.

Laikraksti

Nr.	Nosaukums.	Izn.biežums	Metiens	Apjoms	Priekšcenzūra	Izn.vieta	Iznāk kopš
1.	Tēvija	6x ned.	230 000	6–8 lp.	Prop.Staffel	Rīga	1.7.41.
2.	Daugavas Vēstnesis	6x ned.	22 000	4 lp.	Kommand. Dünaburg	Daugavpils	1.10.41. ⁵⁴
3.	Kurzemes Vārds	6x ned.	24 000	4–6 lp.	Prop.Staffel	Liepāja	2.7.41.
4.	Zemgale	6x ned.	12 000	4–8 lp.	Gebietskommisar	Jelgava	30.6.41./ 18.08.41.
5.	Tālavietis	3x ned.	10 000	4–6 lp.	Gebietskommisar Wolmar	Valmiera	6.7.41.
6.	Ludzas Vēstnesis	2x ned.	4000	2–4 lp.	Kommand. Ludz	Ludza	31.7.41.
7.	Ventas Balss	2x ned.	7000	4 lp.	Kommand. Windau	Ventspils	Jūlija sāk. ⁵⁵
8.	Tukuma Ziņas	2x ned.	4500	4 lp.	Sdf. Beckmann	Tukums	29.07.41.
9.	Cēsu Vēstis	1x ned.	5000	4–6 lp.	Kommand. Wenden	Cēsis	Jūlijs 1941. ⁵⁶
10.	Talsu Vārds	1x ned.	3800	4–6 lp.		Talsi	10.7.1941.
11.	Smiltietis	1x ned.	3000	4 lp.	Kommand. Smilten	Smiltene	18.7.1941.
12.	Malienas Ziņas	1x ned.	3000	4 lp.	Kommand. Marienburg	Alūksne	14.8.41.
13.	Jēkabpils Vēstnesis	1 x ned.	5000	4 lp.	Kommand. Jakobstadt	Jēkabpils	1941. g. jūl.beigas. ⁵⁷
14.	Bauskas Vēstnesis	1x ned.	3400	4 lp.	Kommand. Bauske	Bauska	8.7.1941.
15.	Rēzeknes Ziņas	2x ned.	7000	4 lp.	Ortskomm. Rositten	Rēzekne	8.7.1941.

Žurnāli

16.	Darbs un Zeme	2x mēn.	15 000	20 lp.	Gebietskommisar	Jelgava	1.9.41.
17.	Lauksaimnieks	2x mēn.	25 000	16 lp.	Prop.Staffel	Rīga	1.9.41.
18.	Sendergruppe Ostland	1x ned.	158 000	20 lp.	Prop.Staffel	Rīga	Jūl.sāk. ⁵⁸
19.	Sporta Pasaule	1x ned.	8000	4 lp.	Prop.Staffel	Rīga	20.10.41.

Reihskomisāra preses šefs V. Cimermans savā paskaidrojumā Okupēto austrumu ministrijas Preses un informācijas daļai minēja, ka visi 15 pirms 1. septembra izdotie preses izdevumi bija vērmahta propagandas rotu dibinājums, tām

⁵³ Sk. LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l., 324. lp. (šādus datus sniedza Propagandas nodaļa Rīgā reihskomisāra propagandas šefam).

⁵⁴ Faktiski 1941. gada 15. jūlijā iznāca „Daugavpils Latviešu Avīze”.

⁵⁵ Precīzi – 1941. gada 4. jūlijs.

⁵⁶ Precīzi – 1941. gada 4. jūlijs.

⁵⁷ Precīzi – 1941. gada 23. jūlijs.

⁵⁸ Precīzāk – pirms 6. jūlija (Hallo Latvija).

vadoties pēc saviem faktiskajiem un politiskajiem lēmumiem. Pēc varas maiņas vērmahta propagandas nodaļa esot devusi atļauju tikai viena lauksaimnieciska izdevuma⁵⁹ iznākšanai, pret ko V. Cimermans neesot protestējis, jo šis izdevums tiekot drukāts „*Deutsche Zeitung im Ostland*” tipogrāfijā.⁶⁰

Bez tā V. Cimermans solīja izanalizēt esošo preses izdevniecības darbu un nodrošināt to, lai katrā Ostlandes pilsētā, kur atrodas gebītskomisāra sēdeklis, iznāktu viens dienas laikraksts vietējā valodā, jo esot politiski svarīgi, lai vietējiem iedzīvotājiem tiktu nodrošinātas nacionālsociālistiskās ideoloģijas un politiski svarīgu jautājumu zināšanas.⁶¹

Paralēli tika organizēts arī izdevniecību darbs, pie reihskomisāra un ģenerālkomisāra tika izveidotas speciālas izdevniecību daļas, kuru kontrolē nonāca visa iespieddarbu materiāli tehniskā daļa (proti, tipogrāfijas, papīrs, krāsas u.c.). Izdevniecību daļu subordinācija tika veidota nedaudz atšķirīgāk nekā pārējo nodaļu darbs. Ģenerālkomisāru izdevniecības daļas tika subordinētas reihskomisāra izdevniecību daļai, kas savukārt saņēma rīkojumus no okupēto austrumu apgabalu ministrijas attiecīgās daļas. Vairumam okupācijas laika civilpārvaldes iestāžu bija raksturīgs šāds modelis, tomēr izdevniecību daļas augstākos rīkojumus saņēma no NSDAP Preses vadītāja (*Reichsleiter für die Presse*) un preses kameras (*Reichspressekammer*) prezidenta.⁶² Faktiski tas nozīmēja, ka partija saglabāja savu ietekmi uz preses iznākšanu arī Ostlandē. Ietekme, ko realizēja NSDAP caur preses vadītāja biroju, galvenokārt skāra vācu valodā iznākošo presi, kā arī preses darbu krievu, baltkrievu un lietuviešu valodā. Latviešu un igauņu izdevniecības šai ietekmei bija pakļautas minimāli. Igaunijas un Latvijas ģenerālkomisariātos tika veikta šķietama izdevniecību privatizācija, lai „noskaņotu par labu vācu lietai” vietējo žurnālistiku.⁶³ Faktiski tas nozīmēja fikciju, ka latvieši paši izdod savus preses izdevumus. Lai uzsvērtu šo latviešu laikrakstu „latviskumu”, piemēram, no tiem izzuda vāciskie teksti, kas bija tik raksturīgi, piemēram, Kurzemes preseī 1941. gada vasarā, kad paralēli tika iespiesti teksti gan vācu, gan latviešu valodā. Kurzemes gebītskomisārs norādīja, ka šis lēmums ir politiski nepanesams, jo visām vācu

⁵⁹ Domāts izdevums „Lauksaimnieks”, ko izdeva Lauksaimniecības Galvenās pārvaldes (vēlāk – direkcijas) Literatūras apgāds, red. V. Straume, kurš sāka iznākt ar 1941. gada 1. septembri.

⁶⁰ LVVA, P-70.f., apr.5., 68.l., 8. lp. (Valsts komisāra presesšefa atbilde Okupēto austrumu ministrijas Preses un izglītošanas daļai, 2.10.1941.).

⁶¹ Turpat, 9. lp.

⁶² LVVA, P-70.f., 5.apr., 6.l., 54.,20. lp.

⁶³ LVVA, P-70.f., 5.apr., 6.l., 97.–98. lp.

iestādēm, ieskaitot vērmahtu, savi rīkojumi jāpublicē vispirms latviski, nevis vācu valodā.⁶⁴

Laikrakstu faktiskie izdevēji tātad bija tikai šķietums, tā noslēgtā vienošanās starp Ostlandes reihskomisariāta preses šefu V. Cimermani un „Tēvijas” izdevēju E. Kreišmani, kas tika parakstīta 1941. gada 1. decembrī, viņam kā izdevniecības īpašniekam garantēja tikai 5 % tīrās peļņas, pārējie līdzekļi nonāca Preses, drukas un izdevniecību apvienības (*Verband der Presse- Druck- und Verlagsunternehmungen im Ostland*) kasē.⁶⁵ No šīs apvienības līdzekļiem tika finansēti vēlāk nepelnošie propagandas izdevumi un pasākumi.⁶⁶ Piedevām E. Kreišmanis zaudēja jebkādu noteikšanu par laikraksta redakciju un tā saturisko daļu.⁶⁷

Propagandas darbs civilpārvaldes rokās pilnībā nonāca 1941. gada 1. decembrī. Latviešu lielākais laikraksts „Tēvija” nonāca reihskomisāra preses šefa pārziņā, bet tā cenzēšana tika nodota bijušajam „*Rigaesche Rundschau*”⁶⁸ redaktoram un propagandas rotas sonderfireram Eduardam fon Menzenkamfam.⁶⁹ Būtībā preses funkcionēšanu tas īpaši neskāra. Vērmahta cenzorus nomainīja civilie cenzori, turklāt liela daļa no tiem no vērmahta propagandas daļām pārgāja civilpārvaldes dienestā. Priekšcenzūra tika veikta „Tēvijai”, savukārt provinces izdevumi tika pakļauti pēccenzūrai – piedevām to veica vairākas institūcijas, gan gebītskomisāru preses referenti⁷⁰, gan Drošības policijas un SD, gan vērmahta iestādes, kurām laikrakstu redakcijas piesūtīja katra iznākušā laikraksta eksemplārus.

1941. gada beigās tomēr nenotika iepriekš ieteiktā sīko provinces izdevumu likvidācija. Šie izdevumi tika atstāti vai nu pašvaldību, vai arī to izdevējsabiedrību pašfinansēšanai.⁷¹ Pilnīgi iespējams, ka okupācijas vara cerēja tādējādi panākt to

⁶⁴ BArch, R 92/ 18, pag.28. (Kurzemes gebītskomisāra ziņojums ģenerālkomisāra propagandas daļai, 1942. gada dec.)

⁶⁵ LVVA, P-70.f., 5.apr., 6.l., 385. lp.; Pēc Ž. Unāma liecības, šie 5 % garantējuši Kreišmanim ik mēnesi 7000–8000 RM ienākuma. Sk. Ž. Unāms. Karogs vējā. 158. lpp.

⁶⁶ LVVA, P-70.f., 5.apr., 6.l., 386. lp.; LVVA, P-70.f., 5.apr., 13.l., 270.–271. lp. (1941. gada 1. decembra līgums starp K. Kreišmani un V. Cimermani)

⁶⁷ Par izdevēja nespēju noteikt pat avīzes redaktoru labi liecina E. Kreišmaņa 1942. gadā rakstītais P. Kovaļevska raksturojums un vēlme viņa vietā iecelt Oļģertu Liepiņu. Sk.: LVVA, P-946 f., 1.apr., 33.l., 13.–16.lpp.; LVVA, P-70.f., 5.apr., 13.l., 270–271. lp.

⁶⁸ Rigaesche Rundschau – lielākais baltvācu laikraksts Latvijā, iznāca līdz 1939. gada decembrim.

⁶⁹ Eduards fon Menzenkamfs (*Eduard von Mensenkampff*, 1895–1945) – vācbaltiešu žurnālists, publicists.

⁷⁰ Tā „Kurzemes Vārda” cenzēšanu pārņēma bijušais vērmahta propagandas daļas darbinieks Ziharts, kurš tika atstāts pie Kurzemes gebītskomisāra savu pienākumu turpināšanai., kuram cenzēšanai tika piegādāti laikrakstu tulkojumi vācu valodā. Sk. LVA, 1986.f., 1.apr., 43269.l. (Rūdolfa Rītiņa krimināllieta), 9., 18. lp.

⁷¹ Piemēram, „Tukuma Ziņas” bija Tukuma pilsētas un apriņķa lauku pašvaldības īpašums, „Malienas Ziņas” – Alūksnes pilsētas pašvaldības īpašums, „Bauskas Vēstnesis” pārņēma sab. „Bauskas

pašlikvidēšanos finanšu trūkuma dēļ, tomēr šis apstāklis nerealizējās. Piemēram, 1943. gadā veicot revīziju „Tukuma Ziņās”, revīzijas komisija secināja, ka „visumā uzņēmums darbojas sekmīgi un budžeta piemaksas no pašvaldības neprasa”⁷². Tādējādi arī sīkie provinces izdevumi tika lasīti un pēc tiem bija pieprasījums. Provinces preses auditoriju subjektīvi raksturoja sabiedrības „Bauskas Vēstis” vadītāja un redaktora Mārtiņa Šimiņa⁷³ rakstītais Jelgavas gebītskomisāram V. E. fon Mēdemam 1941. gada decembrī, pamatojot laikraksta iznākšanas nepieciešamību: „[...] Sevišķi svarīgs ir tas apstāklis, ka laikraksts iznāk tikai reizi nedēļā un pēc sava koncentrētā satura, ne visai plašiem apmēriem un samērā lētās abonēšanas maksas dēļ ir pieejams it visiem iedzīvotājiem – arī mazturīgiem un mazāk izglītotiem, kuri dzīvojot īpatnējos lauku dzīves un darba apstākļos, nav iespējams ne abonēt, ne izlasīt pilsētu plašos dienas laikrakstus. „Bauskas Vēstneša” lasītāji savu laikrakstus paspēj izlasīt tikai svētdienās, jo visu nedēļu darbdienas pāiet darbā, bet vakaros pie skola uguns jāveic pats nepieciešamākais saimniecības vajadzībām, jo nav petrolejas apgaismošanai, bet elektriskā apgaismošana laukos ir liels retums. Ja nebūtu „Bauskas Vēstneša”, tad tā tagadējo abonentu vairums paliktu bez jebkādas informācijas, kas vispār būtu nevēlama parādība, bet jo sevišķi nebūtu pieļaujams šāds stāvoklis tagadējos apstākļos. Ar laikraksta virzienu šķiet, ir apmierinātas vācu iestādes, jo laikraksta vadītāju idejas ir Lielvācijas idejas – nacionālsociālisms un tēvzemes mīlestība. [...]”⁷⁴

Neskatoties uz rakstītā pazemīgo izteiksmes veidu, tajā ietvertajā informācijā ir liela daļa taisnības – provinces prese vispirms jau publicēja vienkāršajiem lauku ļaudīm svarīgāko informāciju – proti, ziņas par apriņķa notikumiem, piedevām koncentrētā veidā iepazīstināja ar jaunajiem okupācijas varas lēmumiem. Turklāt šo izdevumu vienkāršā valoda un informācijas apjoms bija piemērotas lauku novadiem.

Latvijas ģenerālapgabalā preses tālākvirzībā nenotika krasī pavērsieni, to noteica, domājams, tas, ka vairāki civilpārvaldes propagandas vadītāji un darbinieki, piemēram, G. Dreslers, E. fon Menzenkamfs, nāca no vērmahta propagandas daļām,

---

Vēstnesis”, „Ventas Balsis” privatizēja aizliegtā „Pērkonkrusta” locekļi, iemaksājot pajas un saņemot procentus no laikraksta peļņas. Sk. LVA, 1986.f., 1.apr., 4698.l., 23. lp. (sab. „Ventas Balss” locekļa Ā. Andersona liecība); LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l., 261. lp. u.c.

⁷² LVVA, P-73.f., 1.apr., 2.l., 20. lp.

⁷³ Mārtiņš Šimmiņš (Šimiņš, 1866 – ?) – homeopāts, „Bauskas Vēstneša” redaktors.

⁷⁴ LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l., 261. lp.

tāpēc 1941. gada novembrī sniegtie ieteikumi civilpārvaldei preses organizēšanai faktiski tika realizēti.⁷⁵

Kā nozīmīgākais jaunievedums jāatzīmē ilustrētā laikraksta „Laikmets” iznākšana 1941. gada 24. decembrī.⁷⁶ Lai arī sākotnēji reihskomisāra iestādēs valdīja uzskats, ka šādu izdevumu varētu veidot kā „Tēvijas” sestdienas pielikumu, tad gada beigās koncesiju par ilustrētā žurnāla izdošanu saņēma atvaļināts Latvijas armijas pulkvedis Arturs Freimanis.⁷⁷ A. Freimanis savulaik repatriējās uz Vāciju, atgriezās Rīgā jau 1941. gada jūlija sākumā, kļūdams par O. Dankera ģenerāldirektorijas locekli.⁷⁸ Vēlāk, latviešu pašpārvaldes pārstrukturizācijas laikā šo posteni zaudējot, viņš saņēma koncesiju ilustrētā laikraksta izdošanai.⁷⁹ A. Freimanis, pateicoties viņa sakariem Berlīnē, izdevās paturēt laikraksta izdevniecību privātpašumā, taču ik mēnesi propagandas nolūkiem viņš bija spiests šķirties no vairākiem tūkstošiem RM.⁸⁰

Jaunais ilustrētais nedēļas laikraksts 100 000 lielā metienā kļuva par nozīmīgu propagandas līdzekli nacistu okupētajā Latvijā.⁸¹ Augstā līmenī sagatavots, bagātīgi ilustrēts, ar bagātīgu kultūras saturu un vērtīgiem rakstiem izdevums patiesi jāuzskata par latviešu avīžniecības vērtību. Tomēr tajā pašā laikā „Laikmets” palika vispiesātinātākais ar nacisma ideoloģijas slavināšanu un propagandas materiāla izmantošanu. Šī saturiskā dualitāte padarīja to par patiešām spēcīgu propagandas ieroci.

Kā vēlāk rakstīja A. Freimanis, „Laikmets” tika nodibināts, lai „latviešus informētu un propagandiski ietekmētu par kara uzdevumiem un vācu valsts un tautas jaunās politikas sasniegumiem”⁸². Lai veiktu šo uzdevumu, viņš, pretstatā „citiem viņa zemes ļaudīm”, esot savā laikrakstā skaidrojis nacionālsociālismu; parādījis tos sasniegumus, ko fīrera vadībā esot sasniegusi vācu tauta; izskatījis jautājums par latviešu un vācu kopīgo cīņu pret boļševismu, žīdismu un anglo-amerikānisko

⁷⁵ LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l., 323.–324. lp. (Propagandas nodaļas Rīgā ieteikumi preses organizēšanā).

⁷⁶ Laikraksts, gan iznāca ar nākamā gada signatūru. Sk. *Laikmets*, 1942, Nr.1.

⁷⁷ Arturs Freimanis (1896–1977) – Latvijas armijas pulkvedis, izdevējs, publicists.

⁷⁸ H. Biezais. Latvija kāškrusta varā. 29.–30. lpp.

⁷⁹ Sākotnēji it kā Freimanis esot vēlējies pārņemt „Tēvijas” izdevniecību. Sk. Ž. Unāms. Karogs vējā. – 113. lpp.

⁸⁰ Piemēram, „Laikmets” 1942. gadā bija maksājis 20 000 RM izdevumam „*Новый нумер*”, savukārt frontes laikraksts „Daugavas Vanagi” bija saņēmis 38 500 RM. Sk. LVVA, P- 70., 5.apr., 4.l., 82. lp.

⁸¹ Sākotnēji bija iecerēts „Laikmetu” izdot 30 000 – 40 000 eksemplāru lielā metienā, tomēr jau 1942. gada 30. janvāra tirāžu pēc Ostlandes reihskomisāra preses šefa Cimermaņa rīkojuma palielināja līdz 100 000 eksemplāru. LVVA, P- 70., 5.apr., 4.l., 146., 148. lp.

⁸² LVVA, P- 70., 5.apr., 4.l., 27. lp. (A. Freimaņa vēstule reihskomisāra preses šefam; 17.07.1943.).

plutokrātiju; skaidrojis nepieciešamību pārveidot latviešu tautas dzīvi visās tās pozīcijās utt. Šīs misijas veikšana Freimanim esot sagādājusi daudz problēmu, jo pret viņu izveidojusies nepatika gan no sabiedrības, gan pašpārvaldes puses, bet viņš spītīgi sekojis uzstādītajam mērķim, jo neredzot latviešu tautai nākotni, ja tā nerevidēsot Ulmaņa politiku.⁸³

A. Freimaņa izskaidrojums, kas radies pavisam citu mērķu labad⁸⁴, sniedz precīzu „Laikmeta” politiski propagandisko platformu.

„Laikmeta” nozīme propagandas vides uzturēšanā vēl nav līdz galam apjēgta. „Katrā laikā „Laikmeta” nauda ir pieejama propagandai”, rakstīja A. Freimanis.⁸⁵ Šiem vārdiem bija arī reāls segums: „Laikmets” līdzfinansēja frontes laikrakstu „Daugavas Vanagi”, biļetens provinces preseī „Laika Balss” saņēma katru mēnesi 1000 RM no redakcijas aktīviem.⁸⁶ Tāpat „Laikmets” faktiski izdeva sadarbībā ar Propagandas ministrijas Ārzemju daļu biļetenu „*Europas Neue Stimme*”⁸⁷. Tāpat daļa „Laikmeta” līdzekļu tika novirzīti arī armiju grupas *Nord* propagandas daļas vajadzībām. Propagandas daļas izdots laikraksts «*Новый нумь*»⁸⁸ sākotnēji līdz pat pusei no sava satura pārņēma no „Laikmeta”, tāpat laikraksta līdzstrādnieki aktīvi līdzdarbojās arī krievu izdevuma sagatavošanā.⁸⁹

1943. gada jūlijā A. Freimanis sāka izdot „politiski satīrisku izdevumu” „*Humorists*”⁹⁰. Bagātīgi ilustrēts ar karikatūrām un satīriskiem rakstiem, 70 000 tirāžā laikraksts kļuva par pieprasītu preci. Laikraksts pirmos mēnešus iznāc bez atbildīgā redaktora paraksta, bet 1944. gadā par tā redaktoru kļuva Kārlis Krūmājs. Faktiski tā bija kārtējā vācu fikcija, dokumentos kā izdevējs un atbildīgais par saturu minēta ģenerālkomisāra Rīgā propagandas daļa.⁹¹

1942. gada janvārī parādījās arī žurnāls namamātēm „*Mana Māja*”, šo izdevumu mēģināja konfesionēt jau 1941. gada rudenī, kura izdošanu atbalstīja arī vērmahta propagandas nodaļa, lai „tas varētu veikt no mūsu skatījuma būtiskus

⁸³ LVVA, P- 70., 5.apr., 4.l., 27.–28.lp.

⁸⁴ A. Freimanis vērsās pret laikraksta „*Junda*” izdošanu.

⁸⁵ LVVA, P- 70., 5.apr., 4.l., 28. lp.

⁸⁶ LVVA, P- 70., 5.apr., 4.l., 49. lp. („*Laika Balss*” finanšu pārskats. 1943.gada dec.).

⁸⁷ Sk. apakšnodaļu „*Ziņu aģentūras un korespondences*”.

⁸⁸ Izdeva vērmahta propagandas daļa Rīgā, 1942. – 1944.g.

⁸⁹ LVVA, P- 70., 5.apr., 4.l., 28. lp.

⁹⁰ *Humorists*, 1943, Nr.1.

⁹¹ LVVA, P- 70., 5.apr., 4.l., 1. lp. (Ģenerālkomisāra Rīgā propagandas daļas vēstule valsts komisāra izdevniecību daļai; 10.02.1944.).

propagandas uzdevumus”⁹². Divas reizes mēnesī iznākošo žurnālu 60 000 eksemplāru lielā metienā izdeva Lauksaimniecības Galvenās Direkcijas Literatūras apgāds.⁹³ Žurnāls tika prezentēts kā padomu un ierosmju žurnāls saimniecību iekārtošanas talkā. Žurnāla nepieciešamību tā izdevēji pamatoja ar to, ka „vairāk kā puse no tautas ienākumiem iet caur namamātes rokām. Sevišķi kara laikā namamātes pienākums ir tai uzticēto mantu taupīgi un lietderīgi izmantot un pārvaldīt. Šo pienākumu viņa var uzņemt ar prieku. Namamāte ar savu personību var novērst traucēkļus saimnieciskā darbā un radīt kārtīgus dzīves apstākļus”⁹⁴.

Šis žurnāls tādējādi par savu mērķauditoriju izvirzīja sievieti, pret kuru tika vērsta taupības propaganda. Faktiski, pēc propagandas teorijā pastāvošā dalījuma, žurnāla ietvertā informācija būtu jādēvē par „balto propagandu”, jo tā aicināja ne tikai sajost jostas un pārdzīvot kara laika grūtības, bet arī sniedza reālus padomus, kā to varētu izdarīt.⁹⁵

1942. gada janvārī klajā nāca „Latvju Mēnešraksts”, par kura izdošanu jau iepriekšējā gadā bija pozitīvi noskaņota vērmahta propagandas nodaļa. Savos ieteikumos civilpārvaldei tā ieteica žurnāla vadību uzticēt Kārlim Skalbem, bet par redakcijas sekretāru nozīmēt Jāni Rudzīti⁹⁶, jo tiem abiem „latviešu kultūras aprindās ir labs prestižs”⁹⁷. Izdevumam, neskatoties uz tā iznākšanu totālās kontroles apstākļos⁹⁸, izdevās saglabāt vismaz ārēji savu apolitismu. Latviešu sabiedrības pieprasījumu šis izdevums, kas iznāca tikai 5000 eksemplāros reizi mēnesī, nespēja segt. Ž. Unāms min, ka uz iznākušajiem eksemplāriem esot bijuši 16 000 pretendenti. Lūgumi, kas rakstīti no pagastu vecākajiem un bibliotekāriem Mākslas un sabiedrisko lietu departamentam, kas skaitījās mēnešraksta izdevējs, apliecina „Latvju Mēnešraksta” pieprasījumu. Tā Dagdas pilsētas vecākais savā vēstulē 1944. gada vasarā norāda, ka „„Latvju Mēnešraksts” Dagdas plašajā apkārtņē nav redzēts”⁹⁹.

⁹² LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l., 323.–324. lp.

⁹³ Reklāmās tas tika proponēts kā „latvju sievietes žurnāls”, kurš „pūlēsies pilnīgi aptvert visas tās problēmas, kas skar latvju sievieti”. Sk.: *Sendergruppe Ostland*, 1942, Nr. 26. [28.12.–3.01]; *Mana Māja*. Saimniecības Ģenerāldirekcijas Literatūras apgāda izdevums. Iznāca no 1.01.1942. līdz 14.07.1944., divas reizes mēnesī. Redaktore – Grieta Strauta (1942–1943), Veronika Strēlerte (1943–1944).

⁹⁴ Lūhtje. Kara pārvaldes padomnieks. Ievadam. *Mana Māja*, 1942, 1. janv.

⁹⁵ Sk. sīk. K. Zellis. Starp propagandu un realitāti: sieviete nacistu okupētajā Latvijā. Grām. K. Zellis (sast.), *Sieviete Latvijas vēsturē*. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2007. 118.–124.lpp.

⁹⁶ J. Rudzītis (1909–1970) – literatūrzinātnieks, literatūrkritiķis.

⁹⁷ LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l., 324. lp.; ļoti sīku informāciju par „Latvju Mēnešraksta” veidošanās procesu, pārmaiņām, problēmām sk. Ž. Unāms. *Karogs vējā*. – 129.–150.lpp.

⁹⁸ BArch R 92/21, pag.1. ff (Latvju Mēnešraksta lūgumi cenzēt izdevumā ievietojamos rakstus).

⁹⁹ LVVA, P- 946.f., 1.apr. 40.l., 6. lp.

1943. gada vasarā Latvijā sāka iznākt vērmahta propagandas daļas žurnāls „Junda”.¹⁰⁰ Latvijā jau tika izdots frontes laikraksts „Daugavas Vanagi”, kas bija paredzēts izplatīšanai latviešu karavīriem frontē, bet kuru nedrīkstēja izplatīt ģenerālapgabalā.¹⁰¹ „Daugavas Vanagi” iznāca 1 reizi nedēļā ap 11 000 eksemplāros, turpretī “Junda” kā ilustrēts žurnāls bija paredzējis klajā laist 30 000 eksemplāru, no kuriem 20 000 izplatīt frontē, bet 10 000 eksemplāru pārdot iekšējā tirgū.¹⁰² Tas izsauca aktīvus protestus no „Laikmeta” izdevēja A. Freimaņa puses, kurš saskatīja šajā lietā vēlmi izkonkurēt viņa ilustrēto laikrakstu.¹⁰³ „Junda” tomēr iznāca, un paredzētie 10 000 eksemplāri tomēr nonāca Latvijas tirgū, lai arī V. Cimermans lūdza „Jundu” izplatīt provincē un mazajās pilsētiņās, kurās bija grūtības ar preses izdevumu piegādi.¹⁰⁴

1942. gada beigās preses iznākšanu apgrūtināja papīra trūkums, tādēļ visu laikrakstu tirāža samazinājās, izmantojamā papīra daudzumu ieteica samazināt vismaz par 1/3, ja ne vairāk, tas, protams, atsaucās uz preses tirāžu lielumu. Lai ekonomētu papīru, 1942. gada beigās reihskomisāra izdevniecību daļa izdeva pat speciālus rīkojumu par preses iznākšanas atļaujām starp tā paša gada Ziemassvētkiem un jauno gadu.¹⁰⁵ „Tēvijas” tirāžas samazināšana, kā vēstī tā laika latviešu drošības palīgpolicijas ziņojums, „iedzīvotājos ieviesusi visai izaicinošu ironiju. Šajā solī esot saskatāms ne tik daudz faktiski uzdotais laikraksta tirāžas samazināšanas iemesls – papīrs, kā latviešu tautas piederīgo tiesību tālāka samazināšana, jo tai pašā laikā vācu valodā iznākušo vietējo laikrakstu un žurnālu skaits neesot samazinājies, [...] tos varot saņemt katrā laikā bez kādas rindas stāvēšanas. Šai sakarībā klīst baumas, ka laikraksta „Tēvija” cena (spekulatīvā) pārsniedzot RM 1 – gabalā”¹⁰⁶.

Neskatoties uz papīra grūtībām, preses stāvokli vācu okupācijas gados tomēr varētu raksturot kā stabilu. Ja salīdzina datus par 1941. gadu (sk. 1. attēlu) ar preses stāvokli uz 1944. gadu (sk. 2. tabulu), būtiskas izmaiņas nav vērojamas.

¹⁰⁰ BArch, R92/ 25, pag. 25. (izdošanas atļaujas pieprasījums laikrakstam „Junda”).

¹⁰¹ LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l., 96. lp.

¹⁰² LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l. 39. lp. (Vērmahta propagandas daļa – reihskomisāra presešefam Cimermanim, 12.07.1943.).

¹⁰³ LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l., 27.–29. lp. (A.Freimanis – reihskomisāra presešefam Cimermanim, 17.7.1943.).

¹⁰⁴ LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l., 38. lp. (Cimmermans – Sdf.(K). Kresem (Kresse), 14.07.1943.).

¹⁰⁵ LVVA, P -70.f., 1.apr., 25.l., 3., 6. lp.

¹⁰⁶ LVVA, P -252.f., 1.apr., 44.l., 2. lp. (Jēkabpils latviešu politiskās palīgpolicijas atbalsta punkta ziņojums par stāvokli 20.12.42.–20.01.43).

Tabula Nr.2.

Preses izdevumi Latvijas ģenerālapgabalā uz 1944. gada aprīli.¹⁰⁷**Laikraksti**

Nr.	Nosaukums	Iznākšanas vieta	Iznākšanas biežums	Metiens
1.	Tēvija	Rīga	6 x nedēļā	294 000
2.	Dvinskij Vestnik	Daugavpils	2x nedēļā	65 000
3.	Sporta Pasaule	Rīga	1x nedēļā	10 000
4.	Zemgale	Jelgava	6 x nedēļā	16 000
5.	Tukuma Ziņas	Tukums	2 x nedēļā	6000
6.	Bauskas Vēstnesis	Bauska	1 x nedēļā	3200
7.	Jēkabpils Vēstnesis	Jēkabpils	1 x nedēļā	6000
8.	Kurzemes Vārds	Liepāja	6 x nedēļā	21 000
9.	Ventas Balss	Ventspils	1 x nedēļā	10 000
10.	Talsu Vārds	Talsi	1 x nedēļā	6000
11.	Tālavietis	Valmiera	3 x nedēļā	10 000
12.	Cēsu Vēstnesis	Cēsis	1 x nedēļā	6000
13.	Smiltietis	Smiltene	1 x nedēļā	2500
14.	Malienas Ziņas	Alūksne	1 x nedēļā	2500
15.	Daugavas Vēstnesis	Daugavpils	6 x nedēļā	23 000
16.	Rēzeknes Ziņas	Rēzekne	1 x nedēļā	20 000
17.	Daugavas Vanagi	Rīga	1 x nedēļā	11 500
18.	Latgolas Balss	Daugavpils/Rēzekne	1 x nedēļā	20 000

Žurnāli

1.	Laikmets	Rīga	1 x nedēļā	95 000
2.	Latvju Tautsaimnieks	Rīga	2 x mēnesī	5 000
3.	Lauksaimnieks	Rīga	1 x mēnesī	40 000
4.	Mana Māja	Rīga	2 x mēnesī	60 000
5.	Latvju Mēnešraksts	Rīga	1 x mēnesī	51000
6.	Izglītības Mēnešraksts	Rīga	1x mēnesī	4000
7.	Satiksmes un Tehnika	Rīga	1x mēnesī	12 000
8.	Darbs un Zeme	Jelgava	2x mēnesī	14 500

Preses izdevumu daudzums un to metiens gandrīz pilnībā nosedza potenciālo mērķauditoriju. Salīdzinot ar Igaunijas ģenerālapgabalu, tajā iznāca tikai 16 laikraksti, lielākais no tiem Tallinas „*Eesti Sõna*” – šajā pašā laikā iznāca tikai 100 000

¹⁰⁷ Avots: LVVA, P-70.f., 5.apr.,4.l., 266. lp.

eksemplāru metienā, kas faktiski bija trīs reizes mazāk nekā „Tēvijas” tirāža.¹⁰⁸ Savukārt Lietuvas ģenerālapgabalā tika izdoti 10 laikraksti un 6 žurnāli, no kuriem lielākais Kauņas „*Ateitis*” iznāca tikai 90 000 eksemplāru tirāžā.¹⁰⁹

1944. gada 9. februārī Latvijā parādījās jauns preses izdevums „Līdums”¹¹⁰, kuru izdeva pirms mēneša sevi pieteikusī organizācija [Latviešu biedrība] „Līdumnieks”. Jauno latviešu ideoloģiju pēc SD receptēm tam izdevās propagandēt tikai līdz 1944. gada septembrim, kad gan tā, gan lielāko daļu vācu kontrolē esošo latviešu preses izdevumu iznākšanu izbeidza Sarkanās armijas iebrukums Latvijā.

1944. gada jūlijā – septembrī pārstāja iznākt Latgales, Zemgales un Vidzemes laikraksti¹¹¹, „Daugavas Vēstneša” redakcija evakuējās uz Rīgu, un līdz 22. septembrim laikraksts vēl iznāca.¹¹²

Tā 1944. gada otrajā pusē preses izdevumu skaits saruka līdz četriem laikrakstiem.¹¹³ Liepājā no 1944. gada 17. oktobra iznāca no Rīgas evakuētais oficiozs „Tēvija”, kurš tika apvienots ar „Kurzemes Vārdu”.¹¹⁴ Talsos iznāca „Talsu Vārds”, Ventspilī – „Ventas Balss”, bet Kuldīgā – „Kurzemnieks”. No 1945. gada 1. maija Liepājā sāka iznākt Andreja Eglīša rediģētā „Laika Balss” kā pēctecis „Tēvijai”.¹¹⁵

2.1.2. Ziņu aģentūras un korespondences

Ziņu aģentūru loma 20. gadsimta vēstures norisēs Latvijā ir bijusi liela, tomēr tā ir ļoti maz pētīta.¹¹⁶ Ja ziņu aģentūru galvenais uzdevums bija informācijas vākšana un tās pārdošana, tad totalitārajās valstīs ziņu aģentūras pildīja informācijas dozēšanas un pat priekšcenzūras funkcijas.¹¹⁷

¹⁰⁸ LVVA, P-70.f., 5.apr.,4.l., 265. lp.

¹⁰⁹ LVVA, P-70.f., 5.apr.,4.l., 264. lp.

¹¹⁰ *Līdums*, 1944, 9. febr.

¹¹¹ „Rēzeknes Ziņu” pēdējais numurs datējams ar 1944. gada 5. aprīli; „Malienas Ziņas” – 20. jūlijā; „Zemgale” – 26.jūlijā; „Smiltenietis” – 15. septembrī; „Tālavietis” – 19. septembrī; „Latgolas Balss” – 19. septembrī (Rīgā); „Cēsu Vēstis” – 22. septembrī; utt.

¹¹² *Daugavas Vēstnesis*, 1944, 22. sept.

¹¹³ Neskaitot frontes izdevumus un izdevumus Vācijā bēgļiem.

¹¹⁴ No 17.10.1944. līdz 29.10.1944. iznāca ar nosaukumu „*Tēvija un Kurzemes Vārds*”.

¹¹⁵ Iznāca līdz 8.05.1945.; izdevniecība „Latvija”, kura izdeva minēto izdevumu, A. Johansona vadībā centās uzsākt arī nedēļas laikraksta „Latvija” izdošanu, taču tas piedzīvoja tikai 2 numurus (29.04. un 4.05.1945.).

¹¹⁶ Sk. A. Kluinis. LETA: nacionālās ziņu aģentūras lomas 20./21. gadsimtā. Rīga, LETA, 2005.

¹¹⁷ Tā nacistiskajā Vācijā ziņu aģentūras ziņojumus pirms to izplatīšanas šķiroja Propagandas ministrijā, piem., zaļās krāsas dokumenti bija paredzēti tālākai izplatīšanai presē vai radio, dzeltenie – propagandas akcijām ; zilie dokumenti saturēja konfidenciālu informāciju īpašam lietotāju lokam,

Lai nodrošinātu totālu kontroli par masu informācijas līdzekļiem, 1934. gada 1. janvārī Vācijā tika apvienotas divas lielākās valsts ziņu aģentūras WTB (*Wolffisches Telegraphenbureau*) un TU (*Telegraphen Union*), izveidojot vienu – Vācijas ziņu biroju (*Deutsches Nachrichtenbüro, DNB*), kas faktiski bija pakļauta Propagandas ministrijas preses daļai. Drīz pēc vācu armijas ienākšanās Rīgā parādījās arī DNB filiāle (*DNB Zweigstelle Riga*). Faktiski visa informācija par norisēm frontē, ārpolitikā utt. (respektīvi, ārpus Ostlandes informācija), kas nonāca pie Latvijas iedzīvotājiem gan no laikrakstiem, gan radio pārraidēm, nāca no DNB.¹¹⁸ DNB abonēšana no 1942. gada bija obligāta visiem preses izdevumiem. Kad 1942. gada februārī „Tukuma Ziņu” redaktors Eduards Štāls¹¹⁹ sūkstījās, ka no visa ziņu dienesta piesūtītā materiāla¹²⁰ varot izmantot tikai nedaudz, jo tas pienākot ar vairāku dienu novēlošanos¹²¹, viņš saņēma izsmeļošu atbildi no Mākslas un sabiedrisko lietu direkcijas preses daļas, ka „DNB ziņu abonēšana laikrakstiem ir ģenerālkomisāra Rīgā Propagandas nodaļas noteikti izsacīts vēlējums un nekādu ārzemju notikumu informāciju bez DNB atļaujas, resp., abonēšanas, laikraksti nedrīkst ievietot”¹²².

Tas stāvokli neuzlaboja, cik var spriest pēc saglabājušos redakciju dokumentiem. Stāvokli sarežģīja ne tikai novēlotā biļetenu piegāde¹²³, bet arī tas, ka „Tēvija”, ko lasīja visā Latvijā, ziņu dienesta informāciju jau bija publicējusi agrāk. „Dabīgi, „Tēvija” ziņojumus saņem agrāk, un mūsu lasītāji tad spriež, ka mēs ziņojumus un artiķeļus (t.i., rakstus; K. Z.) vienkārši pārņemam no „Tēvijas””, žēlojās K. Štāls.¹²⁴ Pēc DNB ziņu parādīšanās citos apgabalos un provinces izdevumos,

---

savukārt sarkanās krāsas dokumenti bija ļoti slepeni un bija paredzēti tikai vadošajiem preses vadītājiem, savukārt baltās krāsas dokumenti bija paredzēti augstākā līmeņa partijas un valsts funkcionāriem. Šāda sistēma ne tikai ļāva kontrolēt pilnīgi informācijas plūsmu, bet arī izvairīties no tās nejaušas noplūdes. Sk. Pürer H., J. Raabe. *Presse in Deutschland*. 3. Auflage. Konstanz, UVK, 2007. S. 90.–91.

¹¹⁸ Michael Balfour. *Propaganda In War 1939 -1945: Organizations, Policies, and Publics in Britain and Germany*. London, Rutledge & Kegan Paul Ltd., 1979. P. 24.-25., 105.; Sk. LVVA, P-73.f., apr.1., l.6. (Mākslas un sabiedrisko lietu direkcijas Preses daļas vēstule “Tukuma Ziņu” redakcijai, 1942.gada 6.marts.)

¹¹⁹ Eduards Štāls (1912-?) – Pirmskara Zemgales laikrakstu, kā arī “Jaunāko Ziņu” un “Sporta Pasaules” līdzstrādnieks, nacistiskās okupācijas gados „Tukuma Ziņu” tehniskais redaktors, vēlāk – no 1941.gada oktobra, atbildīgais redaktors; LJO Tukuma apriņķa vadītājs.

¹²⁰ DNB piesūtīja laikrakstiem īpašus biļetenus (*DNB Sonderdienst für die lettische Presse*)

¹²¹ LVVA, P-73.f., apr.1., 6.l., 7.lp („Tukuma Ziņu” redaktora K. Štāla vēstule Preses un literatūras daļai; 27.02.1942.)

¹²² LVVA, P-73.f., apr.1., 6.l., 9.lp. (Preses un literatūras daļas atbilde „Tukuma Ziņu” redakcijai; 6.03.1942.)

¹²³ Spriežot pēc sarakstes, kas turpinājās arī vēl 1943.gadā, DNB biļetena nogādāšana no Rīgas uz Tukumu prasīja līdz pat 3.dienām, bet labākajā gadījumā tas pienāca kopā ar „Tēviju”, kurā šīs ziņas jau bija publicētas. Sk. LVVA, P-73.f., apr.1., 6.lp.; LVVA, P-73.f., apr.1., 3.l., 16.lp.

¹²⁴ LVVA, P-73.f., apr.1., 8.l., 2.lp. (Tukuma Ziņu redakc.vēstule DNB filiālei Rīgā; 8.05.1942.)

jāsecina, ka „Tukuma Ziņas” nebija vienīgais izdevums, kas cīnījās ar šo problēmu. Šīs problēmas pamatā bija ierobežotā satiksme starp Rīgu un provinces pilsētām. Tā arī Kurzemes gebītskomisāra atskaitē ģenerālkomisāra propagandas daļai 1942. gada decembrī teikts: „Pēdējā laikā vilciens no Rīgas līdz Liepājai brauc 32 vai pat vairāk stundas. Rezultātā avīzes nonāk ar divu dienu nokavēšanos.”¹²⁵

Laikraksti šo jautājumu mēģināja apiet ar radio pārraižu stenografēšanas palīdzību¹²⁶, tomēr ne visas redakcijas bija ar tādiem aparātiem apgādātas. „Tukuma Ziņu” redaktors šai sakarā rakstīja: „Redakcijas darba sākumā mūsu rīcībā bija kāds aizņemts aparāts. Ar to bija iespējams uztvert jaunākās ziņas, sevišķi no kara lauka. Šis aparāts mums bija jāatdod, un tagad laikrakstā esam spiesti ievietot vecas ziņas.”¹²⁷

1943. gada sākumā Rīgā darbu uzsāka Ostlandes ziņu birojs (*Nachrichtenbüro Ostland, Ostlandnachrichten, ON*) ar filiālēm Tallinā, Kauņā un Minskā, kam pakļauts bija Latvijas Ziņu birojs (*Nachrichtenbüro Lettland*), kas savus pakalpojumus piedāvāja vietējai presei.¹²⁸ Jaunā ziņu aģentūra faktiski bija vecā DNB Rīgas filiāle ar jaunu nosaukumu. Kā ziņoja prese: „Darbu ziņu aģentūra uzsāks 1943. gada 1. janvārī, pārņemot vācu *Nachrichtenbüro* Austrumu apgabalā līdz šim pildītos uzdevumus. *Nachrichtenbüro Ostland* nodaļas arī turpmāk pārstāvēs DNB, sniedzot arī ziņas par apgabalu dzīvi. Uzņēmuma vadītāji: Dr. Winter's Rīgā un Dr. Ohling's Berlīnē. Personāla pārmaiņas līdzšinējā DNB pārstāvībā nav gaidāma.”¹²⁹ Šajā gadījumā bija notikusi ziņu dienesta funkciju sadale, un turpmāk laikraksti, ziņas par iekšzemes (t.i., Ostlandes) notikumiem saņēma no ON, bet ierasto ārvalstu un vācu virspavēlniecības ziņojumus – no DNB.

No vācu ziņu dienestiem jāmin vēl no Vācijas lauksaimnieciskās organizācijas Reichsnährstand piesūtītie „*Reichsnährstand Nachrichtenstelle*” biļeteni reihskomisariāta preses šefam, caur kura iestādi notika atbilstošo agrāro rakstu

¹²⁵ BArch, R 92/ 18, pag. 28.

¹²⁶ 1941. gadā rudenī gan vērmahta propagandas nodaļa bija aizliegusi laikrakstiem ievietot ziņas no vācu radiopārraidēm jebkurā formā. Par aizlieguma pārkāpšanu tika draudēts ar stingriem pasākumiem pret atbildīgo redaktoru. Nav ziņu, par to, ka šis aizliegums tiku atcelts no civilpārvaldes puses. Sk. LVVA, P-427.f., 1.apr., 1.l., 35. lp. (Propagandas nodaļas sonderfirera fon Meizenkampfa apkārtraksts, 8.10.1941.).

¹²⁷ LVVA, P- 73.f., apr.1., 3.l., 16. lp. (E.Štāla vēstule Tukuma apriņķa vecākajam, 16.08.1943.). LVVA, P-73.f., apr.1., 6.l. 39.lp. (E.Štāla vēstule *Wirtschaftskommando Riga*, 03.11.1943.).

¹²⁸ LVVA, P-73.f., 1.apr., 8.l. 12. lp. (*Nachrichtenbüro Ostland GmbH*. vēstule „Tukuma Ziņu” redakcijai, 04.01.1943.).

¹²⁹ Nodibināta preses aģentūra. *Kurzemes Vārds*, 1942, 19. dec.

nopludināšana vietējai presei un radio.¹³⁰ Jāsaka, ka šajos biļetenos ietvertā informācija galvenokārt bija saistīta ar lauksaimnieciskās produkcijas kvalitātes un kvantitātes jautājumiem, piemēram, par kartupeļu glabāšanas uzlabošanu, cūku kūtu siltināšanu, dažādu kultūru audzēšanas nepieciešamību utt.

Lai palielinātu provinces preses ideoloģisko kvalitāti, jau 1941. gada beigās Mākslas un kultūras lietu departamenta Preses un literatūras daļa apsvēra jautājumu par speciāla biļetena izdošanu. Biļetena iznākšanas nepieciešamība tika pamatota ar izlīdzēšanu „provinces presei ar vērtīgiem ideoloģiskiem ievadrakstiem, vietējo un ārējo notikumu apskatu, labiem dzejoļiem, stāstiem un recenzijām”¹³¹. Šādu biļetenu, sākot ar 1942. gada 1. martu, sāka izdot Mākslas un sabiedrisko lietu departaments.¹³² 1943. gada sākumā ģenerālkomisāra Propagandas daļas preses referents Veršans, vērsās pie reihskomisāra preses šefa ar lūgumu atbalstīt latviešu pašpārvaldes preses daļas ierosinājumu izdot biļetenu „Laika Balss”.¹³³ Biļetena „Laika Balss” iznākšana sākās ar 1943. gada 1. jūniju, tā metiens bija 100 eksemplāri, un iznāca tas divas reizes mēnesī. Laikraksts tika finansēts no Latviešu pašpārvaldes līdzekļiem, kā arī no žurnāla „Laikmets” izdevēja dotācijām.¹³⁴ Par biļetena redaktoru tika iecelts Fēliks Krusa¹³⁵, bet par līdzstrādnieku Aleksandrs Stašāns¹³⁶. Drošības policijas un SD pārskatā tā paša gada septembrī teikts, ka biļetenā ievietotie raksti esot pozitīvi, bet tajos neesot nekā jauna.¹³⁷ „Laika Balss” iznāca līdz pat 1944. gada septembrim, bet tā izdošana bija problemātiska ne tikai saturiski¹³⁸, bet arī finansiāli. Jau 1943. gada augustā biļetens strādāja ar zaudējumiem, kas nepārtraukti pieauga, apgrūtinot redakcijas darbu.¹³⁹ Biļetena retais iznākšanas laiks neļāva sekot politiskajām aktivitātēm, radot pat ideoloģiskus pārkāpumus. Tā 1944. gada aprīļa biļetenā savlaicīgi netika ievietota informācija par Hitlera dzimšanas dienu.¹⁴⁰

¹³⁰ LVVA, P-70., 2.apr., 33.,34.lp. (Reichsnährstand Nachrichtenstelle biļeteni valstskomisāra presesšefam, 1943.g.).

¹³¹ LVVA, P -427.f., 1.apr., 1.l., 7. lp. (preses un literatūras daļas priekšnieka Z. Krastiņa vēstule „Talsu Vārds” redakcijai, 09.12.1941.).

¹³² Sk. *Biļetens Provinces Presei*, 1942, Nr.1. (1. marts)

¹³³ LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l., 53. lp.

¹³⁴ LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l., 58., 59. lp.; Laika Balss. – 1943, Nr.1.

¹³⁵ Feliks Krusa (1897 – 1967) – latviešu žurnālists.

¹³⁶ Aleksandrs Stašāns (1921– ?), līdz 1943. gada jūnijam strādāja Vinetas latviešu redakcijā par tulku un dikturu.

¹³⁷ BArch, R 92/19, pag. 57. (Drošības policijas un SD pārskats, 08.9.1943.)

¹³⁸ Biļetena nozīme provinces preses kvalitātes uzlabošanā arī nenesa vēlamos rezultātus.

¹³⁹ Sk. LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l., 48.–52. lp.

¹⁴⁰ LVVA, P-70.f., 5.apr., 42. lp. (ģenerālkomisāra Rīgā preses daļas vadītāja Meizenkampfa paskaidrojums valstskomisāra preses šefam, 08.07.1944.).

1943. gada jūlijā parādījās jauna korespondence „*Europas neue Stimme*” (Eiropas Jaunā Balss), ko izdeva apgāds „Kontinents”. Par korespondences redaktoru kļuva žurnāla „Laikmets” pārstāvis Berlīnē Ādolfs Ratenieks¹⁴¹. 1943. gada septembrī biļetens mainīja nosaukumu uz „*Europäische Stimmen*”. Korespondence tika izveidota, pateicoties Propagandas ministrijas atbalstam, lai propagandētu „jaunās Eiropas” ideju. Tā tika izplatīta ne tikai masu informācijas līdzekļiem Ostlandē, bet arī tirgota kā žurnāls. 1944. gadā notika pārrunas ar Propagandas ministrijas ārzemju propagandas daļu, lai šo izdevumu pārdotu ārpus Ostlandes robežām kā žurnālu.¹⁴²

Pastāvēja vēl viens korespondences veids, taču to nevarētu dēvēt par propagandas kanālu tā satura dēļ. Tās bija pagastu rīkojumu lapas, kas noteikta pagasta ļaudis iepazīstināja gan ar varas jaunajiem rīkojumiem, gan ar lēmumiem ko bija pieņēmusi pašvaldība. Prakse šādas korespondences izplatīt pagasta ļaudīm nebija vācu izdomāta, tāda prakse pastāvēja jau Latvijas Republikas laikā. Daudziem mazāk izglītotiem cilvēkiem tas bija vienīgais oficiālais informācijas avots.¹⁴³

2.1.3. Grāmatas un brošūras

Iedarbīgs propagandas kanāls bija arī grāmatas un brošūras. Jau 1941. gada septembrī vēermahta propagandas nodaļa sastādīja aizliegto grāmatu sarakstus, kas tika nosūtīti caur Mākslas un kultūras lietu departamentu visām Latvijas grāmatnīcām un bibliotēkām.¹⁴⁴

Nevēlamo jeb kaitīgo grāmatu sarakstā bija iekļuvuši darbi, kuri bija nepieņemami jaunajam režīmam gan politiski, gan rasistiski un estētiski.¹⁴⁵ Grāmatas sākotnēji bija noteikts vienkārši izņemt no apgrozības un noglabāt drošā vietā.¹⁴⁶

1942. gada martā kaitīgo grāmatu iznīcināšanā iesaistījās Reichsleiters Rozenberga operatīvā štāba Latvijas darba grupa (*Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg für die besetzten Gebiete, Arbeitsgruppe Lettland*). 24. martā starp Rozenberga štāba

¹⁴¹ Ādolfs Ratenieks (1907– ?) – latviešu žurnālists, pirms kara strādājis Latvijas presē – „*Ekonomists*”, „*Jaunākās Ziņas*” – un Igaunijas presē. Vācu okupācijas laikā laikrakstu „*Laikmets*”, „*Daugavas Vanagi*” un „*Новый нуть*” pārstāvis Berlīnē.

¹⁴² LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l., 68. lp. (Ā. Ratnieka vēstule ģenerālkomisāra preses daļai, 19.02.1944.).

¹⁴³ Šāda informācijas kanāla apzināšana nav notikusi, uzskatot to par pārāk nenozīmīgu problēmu.

¹⁴⁴ Liste des aus den lettischen Volksbüchereien und Antiquariaten zurückzustellenden Schrifttums. No latviešu tautas bibliotēkām un antikvariātiem izņemamo grāmatu saraksts. / Sast. Mākslas un kultūras lietu direkcijas Bibliotēku nodaļa. – R., 1941.

¹⁴⁵ Piemēram, vairāki latviešu rakstnieces Lūcijas Zamičas (18 3– 1965) darbi tika aizliegti kā „pornogrāfiskā” literatūra.

¹⁴⁶ LVVA, P-946.f., 1.apr., 36.l., 237. lp. (Mākslas un kultūras lietu direkcijas rīkojums, 30.09.1941.).

vadītāju Latvijā Dr. Šetleru (*Scettler*) un ģenerālkomisāra Propagandas daļu tika noslēgta vienošanās par kaitīgās literatūras iznīcināšanu.¹⁴⁷ Ar šo vienošanos ģenerālkomisāra Propagandas daļa pilnvaroja Mākslas un sabiedrisko lietu departamentu nodarboties ar kaitīgās literatūras izņemšanu, vadoties pēc 1941. gadā vērmahta propagandas nodaļas izdotā saraksta. Rozenberga štāba kompetencē savukārt nonāca „židisko, boļševistisko, kā arī vāciešiem naidīgo rakstu latviešu valodā šķirošana. Departamentam bija štāba vajadzībām šī literatūra jāpiegādā un jāpalīdz izšķirot. No šķirošanai un iznīcināšanai piegādājamiem materiāliem paraugeksemplāri tika sadalīti šādi: pa vienam eksemplāram saņēma Rozenberga operatīvais štābs, ģenerālkomisārs Rīgā, Mākslas un sabiedrisko lietu departamenta Antisemitisma nodaļa, Rīgas zemes bibliotēka, savukārt divi eksemplāri bija nododami Ostlandes reihskomisāra iestādēm.¹⁴⁸

Vācijā par šādu literatūru interesējošos institūciju (Propagandas ministrija, Antikominterne u.c.) apgāde notika caur Rozenberga štāba pārstāvniecību. Savukārt ebreju materiāli pēc vienošanās ar Ebreju jautājuma pētniecības institūta Frankfurtē (*Institut zur Erforschung der Judenfrage*) bibliotēkas vadītāju Dr. Polu (*Dr. Pohl*)¹⁴⁹ nonāca departamenta Antisemitisma daļas rīcībā. Savukārt sašķirotās grāmatas Mākslas un sabiedrisko lietu departamentam bija jānogādā iznīcināšanai.¹⁵⁰

Mākslas un sabiedrisko lietu departaments ķērās pie uzdevumu pildīšanas, nosūtot visu pilsētu un pagastu vecākajiem attiecīgus rīkojumus, norādot, ka, „ja ir šaubas, vai darbs izdots PSRS, vai autors ir žīds – vienu eksemplāru piesūtīt departamentam. Kultūras un sabiedrisko lietu departaments, pārliecinājies par iesūtīto darbu, ka tas nav kaitīgs tautas kopības interesēm, nav mazvērtīgs un tā autors nepieder pie žīdu tautības, var atļaut to izplatīt”¹⁵¹. Rezultātā Mākslas un sabiedrisko lietu departaments sāka saņemt „šaubīgās” literatūras sarakstus no pagastu un pilsētu bibliotēkām.¹⁵² Tomēr, kā izrādījās, arī paši departamenta darbinieki nemaz tik zinoši nebija, tādēļ tika lūgts ģenerālkomisāra Propagandas daļai atsūtīt sarakstus par ebreju autoriem, „lai izvairītos no šaubām”¹⁵³.

¹⁴⁷ BArch, R-92/21, pag. 195.

¹⁴⁸ BArch, R 92/21, pag. 195.–196.

¹⁴⁹ Johanes Pols (*Johannes Pohl*, 1904 – 1960) – Ebreju jautājuma pētniecības institūta bibliotekārs.

¹⁵⁰ BArch, R 92/21, pag. 196.

¹⁵¹ BArch, R 92/21, pag. 226.–227.

¹⁵² Sk. LVVA, P -949.f., 1.apr., 29. lp. (Sarakste ar bibliotēkām un grāmatnīcām par grāmatu iegādi, to izņemšanu no apgrozības).

¹⁵³ BArch R 92 /21, pag. 200 (Mākslas un sabiedrisko lietu departamenta vēstule ģenerālkomisāra Rīgā Propagandas daļai; b.d. 1942).

Kaitīgās literatūras iznīcināšana notika ar lielu vērienu. Uz 1942. gada 1. maiju tika izņemti 205 582 eksemplāri iespieddarbu. Maija mēnesī – 48 822 eksemplāri, kas kopā jau sastādīja 254 404 iespieddarbu vienības. Ja Rozenberga štāba pārstāvji 1942. gada maijā bija izšķirojuši 7003 vienības, tad uz 1. jūniju izšķirotas tika jau 11 503 vienības iespieddarbu. Pēc Rozenberga štāba pārstāvju pamudinājuma „izejvielai” maija mēnesī ar pavadzīmēm tika nodoti 21 255 kilogrami grāmatu, bet uz 1. jūniju pārstrādāšanai jau tika piegādāti 25 380 kilogrami grāmatu.¹⁵⁴

Kaitīgās literatūras sarakstā nereti notika izmaiņas, no tā tika izņemtas noskaidrotās „nekaitīgās” grāmatas vai pievienotas jaunas. Tā jau 1941. gada novembrī vērmahta propagandas daļas vadītājs Knots atļāva pārdošanā laist pirms tam aizliegto Ernesta Birznieka-Upīša¹⁵⁵ grāmatu „Ņīnas pasaciņas”¹⁵⁶ ar noteikumu, ka no tām tiks izplēsts „boļševistiskais priekšvārds”.¹⁵⁷ Tāpat 1941. gada novembrī atļautajām grāmatām tika pievienotas vēl vairākas grāmatas: B. Ābera „Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē”¹⁵⁸, grāmata “Latviešu strēlnieki”¹⁵⁹, Ed. Virzas „Jaunā junda”¹⁶⁰ u.c.¹⁶¹ Savukārt aizliegto grāmatu sarakstu papildināja Aleksandra Grīna „Dvēseļu putenis”.¹⁶²

1942. gadā, kad Latvijas vēstures krātuve telpu trūkuma dēļ bija nolēmusi laist pārdošanā sava priekšteča – Latvijas Vēstures institūta – darbus, tad saņēma norādījumu, ka „nododot atklātībai Latvijas vēstures institūta apgādienā iznākušo A. Švābes darbu „Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336–1551”¹⁶³, lūdzu ievērot Reichskomisāra izdevniecības daļas 9.10.42. norādījumu attiecībā uz svītrojāmām vietām, resp., izņemamajām lapām”¹⁶⁴.

¹⁵⁴ BArch, R 92/ 21, pag. 203. (Mākslas un sab. lietu departamenta Preses un literatūras daļas priekšnieka Z. Krastiņa atskaite ģenerālkomisāra Rīgā Propagandas daļai, 02.06.1942.).

¹⁵⁵ Ernests Birznieks-Upītis (1871 – 1960) – latviešu rakstnieks.

¹⁵⁶ Domātas E. Birznieks-Upītis. Ņīnas pasaciņas. 2. klasei. (Skolas literatūra Nr.18.). Rīga, VAPP Pedagoģisko rakstu apgāds, 1941.

¹⁵⁷ LVVA, P -946.f., 1.apr., 38.l. 208. lp. (virslleitnanta un Propagandas daļas vadītāja Knota vēstule Mākslas un sab. lietu direkcijai).

¹⁵⁸ B. Ābers. Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē. Rīga, Gulbis, 1936.

¹⁵⁹ Latviešu strēlnieki : Latviešu veco strēlnieku vēsturisko dokumentu un atmiņu krājums. –Rīga, Latviešu veco strēlnieku biedrība, 1937.

¹⁶⁰ Edvarts Virza. Jaunā junda. Rīga, Valters un Rapa, 1936.

¹⁶¹ LVVA, P-946., 1.apr., 36. lp. (Mākslas un sab. lietu departamenta direktora E. Pukša rīkojums, 25.11.1941.); BArch, R 92/21, pag. 248.

¹⁶² BArch, R 92/21, pag. 248.

¹⁶³ A. Švābe (izd.). Vidzemes tiesību vēstures avoti: 1336–1551. Rīga, Latvijas Vēstures institūts, 1941.

¹⁶⁴ LVVA, P -949.f., 1.apr. 1.l., 69. lp. (Izglītības un kultūras ģendirekcijas vēstule Latvijas vēstures krātuvei. 20.11.1942.)

1943. gadā ģenerālkomisāra Propagandas daļas referenti bija pamanījuši, ka „Valters un Rapa” grāmatnīcā pārdošanā bija atrodamas Visvalža¹⁶⁵ „Vētra” un Stepermaņu Krustiņa¹⁶⁶ „Zemgalieši”¹⁶⁷; tā kā pirmā apskatīja ”latviešu sociāldemokrātisko revolūciju 1905. gadā”, bet otra bija par latviešu brīvības cīņām 1918./1919. gadā un saturēja vāciešiem naidīgas idejas, tika nolemts šīs grāmatas ierindot kaitīgās literatūras sarakstā un izņemt no apgrozības.¹⁶⁸

Aizliegtajiem autoriem vai tikai viņu konkrētajiem „kaitīgajiem” darbiem¹⁶⁹ bija jāpazūd no publiskās telpas. Tas nozīmēja ne tikai viņu darbu ignoranci, bet arī personību nodošanu aizmirstībai. Tā 1943. gada 19. jūnijā Jelgavas gebītskomisariāts izplatīja savā apgabalā iznākušajiem laikrakstiem sarakstu ar to latviešu rakstnieku un žurnālistu vārdiem, kuru vārdus vai darbus bija kategoriski aizliegts pieminēt presē. Starp minētajiem bija galvenokārt uz PSRS aizbraukušie – Andrejs Upīts¹⁷⁰, Jānis Sudrabkalns¹⁷¹, Arvīds Grigulis¹⁷², Valdis Lukss¹⁷³ u.c.¹⁷⁴ Latvijā palikušie, ar padomu režīmu sadarbojušies rakstnieki savukārt atradās zināmā garīgā „karantīnā”. Šādu “karantīnu” izcietā A. Čaks¹⁷⁵, H. Dorbe¹⁷⁶, Ē. Ādamsons¹⁷⁷ u. c., tomēr vācu cenzūra pret šādu autoru publicēšanos necēla nekādus iebildumus. Pēc Ž. Unāma domām, tas ticis darīts tādēļ, lai vajadzības gadījumā to izmantotu pret visu tautu un literātiem kopumā, pierādot tās neuzticamību un prokomunismu.¹⁷⁸

Par līdzīgu paraksi liecina arī sekojošs notikums. 1943. gadā Miķela Goppera¹⁷⁹ izdevniecība „Zelta ābele” bija nolēmusi laist klajā grāmatu bērniem par frontes tematiku. Izdevniecība šo uzdevumu uzticēja apgāda korektorei Mildai

¹⁶⁵ Visvaldis (īst. vārdā Jānis Lejnīks, 1876–1938) – latviešu rakstnieks.

¹⁶⁶ Stepermaņu Krustiņš (1860–1941) – latviešu rakstnieks, grāmatizdevējs.

¹⁶⁷ Stepermaņu Krustiņš. Zemgalieši. Bēdīga 5 cēlienos. – Jelgava, 1925.

¹⁶⁸ Sk. BArch, R 92/21, pag.26.,27.; LVVA, P -949.f., 1.apr., 29.l., 22. lp.

¹⁶⁹ Piemēram, nacisti aizliedza arī vairākas Raiņa grāmatas, bet viņu kā autoru neuzdrošinājās nodot aizmirstībai.

¹⁷⁰ Andrejs Upīts (1877–1970) – latviešu rakstnieks, literatūrkritiķis, literatūrzinātnieks.

¹⁷¹ Jānis Sudrabkalns (1894–1975) – latviešu dzejnieks.

¹⁷² Arvīds Grigulis (1906–1989) – latviešu rakstnieks, literatūrzinātnieks.

¹⁷³ Valdis Lukss (1905–1985) – latviešu dzejnieks, žurnālists.

¹⁷⁴ LVVA, P-73, 1.apr., 8.l.,10. lp. (Jelgavas gebītskomisariāta norādījumi Zemgales preseī, 29.06.2943.).

¹⁷⁵ Aleksandrs Čaks (1901–1950) – dzejnieks.

¹⁷⁶ Herberts Dorbe (1894–1983) – rakstnieks.

¹⁷⁷ Ēriks Ādamsons (1907–1946) – rakstnieks, dzejnieks. Jāsaka, ka viņa gadījumā „karantīna” beidzās ātrāk un vācu laikā viņam atļāva publicēties, bet tikai ar pseidonīmu „Ēriks Rīga”.

¹⁷⁸ Žanis Unāms. Karogs vējā. – 146. lpp.; Zellis Kaspars. Vācu okupācijas sākumposmā 1941. gadā laikrakstā „Tēvija” publicēto lirikas darbu statistiskā analīze. Grām. H. Strods (red.). *Atbrīvotāji kā iekarotāji*. (Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2005). Rīga, Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2006, 38. lpp.

¹⁷⁹ Miķelis Goppers (1908–1996) – latviešu grāmatizdevējs.

Grīnfeldei¹⁸⁰, kura no šī piedāvājuma atteikusies, bet par to izstāstījusi savam draugam Aleksandram Čakam, kurš tajā laikā esot bijis lielās materiālajās grūtībās, tādēļ pierunājis M. Grīnfeldi pieņemt šo piedāvājumu, sarakstot grāmatas tekstu. M. Grīnfelde sarakstīto pārrakstījusi un nodevusi M. Goperam, kā rezultātā parādījās grāmata „Tētis – karavīrs”¹⁸¹, kas tika izdota 50 000 eksemplāros, saņemto honorāru M. Grīnfelde bija nodevusi A. Čakam. A. Čaks, kurš okupācijas laikā tika uzskatīts par cilvēku ar padomiskiem uzskatiem, uzskatījis, ka ar viņa vārdu grāmatu neizdošot.¹⁸²

Tomēr grāmatas ne tikai tika aizliegtas, bet arī publicētas. Jau 1941. gada beigās Zemes pašpārvaldes Mākslas un kultūras lietu direkcija saņēma toreiz vienīgās izdevniecības “Latvju grāmata” plānoto izdevumu sarakstu, kurā bija deklarēti pāri par simts izdevumiem, tai skaitā arī dzejoļu krājumi.¹⁸³

Kā savās atmiņās raksta toreizējais Latvijas Valsts bibliotēkas vadītājs Žanis Unāms, tad sarunā ar G. Dresleru 1941. gada rudenī par grāmatu izdošanas jautājumiem pēdējais norādījis, ka grāmatām “jābūt tādām, kas nebojā labās attiecības starp vāciešiem un latviešiem, nerunā pretim Vācijas kara mērķiem un nekādā veidā nediskreditē vācu tautu vispār”.¹⁸⁴

Lielākoties nacistiskās okupācijas laikā izdotā daiļliteratūra raksturojama kā apolītiska.¹⁸⁵ Propagandiska rakstura darbu izdošana bija noteikta un finansēta reihskomisāra vai ģenerālkomisāra propagandu veicošajām institūcijām. Latvijas teritorijā iznākušo propagandisko literatūru varētu iedalīt pēc to tematikas:

- 1) antisemītiskā literatūra;
- 2) antiboļševistiskā literatūra;
- 3) pret „angļu-amerikāņu plutokrātiju” vērsta literatūra;
- 4) saimnieciski-sadzīvīskā propagandas literatūra.

¹⁸⁰ Milda Grīnfelde (prec. Ozola, 1909–2000) – tulkotāja.

¹⁸¹ M. Grīnfelde. Tētis karavīrs : vēstule no Volchovas : veltīts latviešu karavīru bērniem. Rīga, Zelta ābele, 1943.

¹⁸² LVA, 1986.f., 2.apr., P-9254.l. (Mildas Grīnfeldes krimināllieta) 25.–26. lpp.

¹⁸³ LVVA, P-948 f., 1. apr., 38. l., 204. lpp. Pēc okupācijas iestāžu atskaitēm izriet, ka laika periodā no 1.jūlija līdz novembrim ir iznākušas 20 grāmatas, 30 citas iznākušot 1941. decembrī. Sk. BArch, R 90/116, pag. 35.

¹⁸⁴ Žanis Unāms. Karogs vējā. 130. lpp.

¹⁸⁵ V.Hausmanis u.c. (red.). Latviešu literatūras vēsture 1918–1944. 2. sēj. Rīga, Zvaigzne ABC, 1999. 372. lpp.

Sniegtā tipoloģija ir nosacīta, nereti vienos propagandiskos izdevumos saturiskais piesātinājums tver vairākas tēmas. Piemēram, izdevums „Baigais gads”¹⁸⁶ vairāk būtu jāskata kā antiboļševistiskā literatūra, bet ar lielu antisemītisma piedevu. Tāpat grūti ir nodalīt visur klātesošo antisemītismu no antianglo-amerikāniskās propagandas. Tomēr konkrētā tematiskā dominante propagandas brošūrās vai grāmatas ļauj šādu tipoloģiju izmantot.

Sākotnēji galvenie propagandas izdevumi bija ar izteiktu antisemītisma tematiku. Faktiski par pirmo propagandas izdevumu latviešu valodā varētu minēt „Pērkoņkrusta” antisemītiskās nodaļas sagatavoto izdevumu – „Žīdu vispasaules iekarošanas plāns”¹⁸⁷. Izdevumu sagatavoja pēc Jāņa Dāvja rakstiem antisemītiskās nodaļas vadītājs Hermanis Lūsis¹⁸⁸. Sagatavotais izdevums jau iznāca Antisemītisma institūta paspārnē.¹⁸⁹ Arī vēlāk izdotās klaji antisemītiskās brošūras galvenokārt bija šīs iestādes produkcija.

Antikomunistiskā propagandas literatūra galvenokārt balstījās uz latviešu nesenās vēstures izvērtēšanu. Detalizētu šīs jomas aprakstu sniedzis Kārlis Kangeris.¹⁹⁰ Šādu propagandas izdevumu izdošanu atbalstīja vadošie propagandas darbinieki civilpārvaldē, iespējams, saskatot iespējas ar šādu darbu izdošanu nodrošināt sev karjeras izaugsmi. Piemēram, valsts komisāra preses šefa Valtera Cimermana pakļautībā strādājošais publicists Alfrēds Ceichners par saviem darbiem saņēma ievērojamus honorārus.¹⁹¹ Pēc darbu iznākšanas tie tika sūtīti gan uz Okupēto austrumu apgabalu ministriju, Ārlietu ministriju, Propagandas ministriju ar piebildi, ka darbi izstrādāti Cimermana vadībā.¹⁹² Interesanti, ka par A. Ceichnera grāmatu

¹⁸⁶ Pauls Kovaļevskis, Oskara Norītis un Miķelis Goppers (red.) Baigais gads. Attēlu un dokumentu krājums par boļševiku laiku Latvijā no 17. VI. Līdz I.VII 1941. Rīga, Zelta Ābele, 1942.

¹⁸⁷ Dāvis Jānis. Žīdu vispasaules iekarošanas plāns. (Antisemītiskā literatūra Nr.1.). Rīga, Latvju grāmata, 1941.

¹⁸⁸ Hermanis Lūsis (1913 – 1945) – diplom. teologs (pareiztic.), Pērkoņkrusta antisemītiskās nodaļas vadītājs, SD darbinieks.

¹⁸⁹ LVA, 1986.f., 1.apr. 28579.1.(H. Lūša u.c. krimināllieta), 15. lp.

¹⁹⁰ Sk. Kangeris K. Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā: vēsture starp zinātni un propagandu. Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Okupētā Latvija 1940–1990.* (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 19. sēj.) Rīga, LVIA, 2007. 190.– 215. lpp.

¹⁹¹ A. Ceichners bija V. Cimermanim pakļautās Preses un izdevniecību apvienības aktīva bilancē un mēnesī saņēma līdz pat 2000 RM. Sk. LVVA, P -70.f., 5.apr., 68.l., 442.,446, 447. lp.

¹⁹² Sk., piem., LVVA, P-70.f., 5.apr., 46.l., 513. lp. (Cimermaņa vēstule Reichpresestelle, 20.01.1944.); 514. lp. (V. Cimmermaņa vēstule valsts preses šefam O. Dītriham, 20.01.1944.) Vēstulēs valstskomisāra preses šefs ieteica Ceihnera grāmatu „*Was Europa drohte*” kā nozīmīgu propagandas izdevumu, ko varētu izplatīt arī ārpus Ostlandes. Sk. A.Ceichners. Was Europa drohte: die Bolschewisierung Lettlands 1940–1941. Rīga, Aut. izd., 1943. Līdzīgi V. Cimmermans reklamēja arī Cehnera darbu „Es lebe die LSSR”. Savā vēstulē ārlietu ministrijas pārstāvim, norādot, ka darbs sagatavots viņa vadībā un tikai papīra trūkuma dēļ esot sanācis plāns. Sk. LVVA, P-70., 5.apr., 46.l.,

izdevēju tika minēts pats autors, iespējams, tas tika darīts ar nolūku, lai slēptu darbu īsteno pasūtītāju, tādējādi palielinot darbu propagandisko iedarbību.¹⁹³ Līdzīgi arī ģenerālkomisāra propagandas daļas vadītājs G. Dreslers mēģināja celt savas pozīcijas Berlīnē ar „Baigā gada” palīdzību, meklējot iespējas to izdot Vācijā.¹⁹⁴

Sākotnēji Latvijā izplatītas tika vācu propagandas brošūras, kuras latviešu auditoriju ietekmēja minimāli.¹⁹⁵ Kaut arī to pārdošana un izplatīšana notika caur preses kioskiem, grāmatas tika piesūtītas bibliotēkām, tās izplatīja arī caur Arodbiedrību centrālo savienību.¹⁹⁶ Pēc fragmentāriem datiem, brošūras izplatīja nelielos metienos. Tā 1942. gada martā ģenerālkomisāra propagandas daļa Latvijas ģenerālapgabalā bija izplatījusi šādas brošūras:

- 1) brošūra „*Stalin in Karrikatur*”¹⁹⁷ („Staļins karikatūrās”) 800 eksemplāri;
- 2) brošūra „*Ich war Stalins Gefangener*”¹⁹⁸ („Es biju Staļina gūsteknis”) 300 eksemplāri;
- 3) brošūra „*Bolschewistisches Frauenschicksal*”¹⁹⁹ („Boļševistiskais sievietes liktenis”) – 110 eksemplāros.²⁰⁰

Brošūras tika piesūtītas arī laikrakstu redakcijām kā izejmateriāls rakstu sagatavošanā vai ievietošanai laikrakstā latviskā tulkojumā.²⁰¹ Tāpat tās nonāca arī Latvijas skolu un pagastu bibliotēkās.²⁰² 1943. gadā G. Dreslers Propagandas ministrijas Austrumu nodaļai rakstītajā atskaitē bija spiests secināt, ka brošūras par

202. lp.; A.Ceichner. Es lebe die LSSR. Berichte aus einem Jahr sowjetischer Schreckensherrschaft in Lettland. Rīga, 1943.

¹⁹³ Sk. A. Ceichners. Lai dzīvo Padomju Latvija! : daži fakti no komunistu valdīšanas gada Latvijā. Rīga, aut. izd., 1943; A. Ceichners. Latvijas boļševizācija: 1940–1941. Rīga, A. Ceichnera apgāds, 1944.

¹⁹⁴ BArch R 55/ 1288, pag. 5.,8.,9.11.(sarakste starp Propagandas ministrijas Austrumu nodaļu un Ostlandes valstskomisāra propagandas daļu par „Baigā gada” izdošanu.; 1942. gada jūlijs)BArch, R 90/161, pag. 6. (G. Dreslera vēstule E. Balodei, Vinetas latviešu redakcija, 22.02.1943.).

¹⁹⁵ Kā propagandas veiksmē jāmin Ernesta Rirdāna 1942. gadā iznākusi karikatūru sērija „Trijotne”, kurā tika apkopotas politiskās karikatūras. Sk. E. Rirdāns. Trijotne. R., E. Kreišmaņa apgāds, 1942.

¹⁹⁶ LVVA, P- 69.f., 1a.apr., 18.l., 331. lp. (Propagandas daļas atskaite ģenerālkomisāram Rīgā par 1942. gada martu ; 1942.gada aprīlis).

¹⁹⁷ Nav izdevies atrast.

¹⁹⁸ Domāta R. Krawtchenko. Ich war Stalins Gefangener, Tatsachenbericht eines Ingenieur-Offiziers in der Sowjetunion. Dresden, Müller, 1941.

¹⁹⁹ Domāta A.Petmecky. Bolschewistisches Frauenschicksal im Spiegel der Sowjetpresse und Gesetze. München, Zentralverlag NSDAP, 1941.

²⁰⁰ LVVA, P- 69.f., 1a.apr., 18.l., 331. lp. (Propagandas daļas atskaite ģenerālkomisāram Rīgā par 1942.g. martu , 1942.g. aprīlis)

²⁰¹ LVVA, P-73.f., apr.1., 5.l.,15. lp. („Tukuma Ziņu” redaktora E. Štāla vēstule K.Vanagam, 10.06.1942.);

²⁰² Tā Smiltenes vēstures skolotāja Lūcija Stilve liecināja, ka skolas bibliotēkā esot bijušas vairākas brošūras par Ā. Hilera dzīvi latviešu valodā. Sk. LVA, 1986.f., 2.apr., P-5372.l. (Lūcijas Stilves krimināllieta), 21. lp.

politiskajām tēmām Latvijas ģenerālapgabalā netiek pirktas pietiekami aktīvi.²⁰³ Brošūru pārdošana tika veikta, nevis lai atpelnītu ieguldītos līdzekļus, bet lai palielinātu brošūras manipulatīvo ietekmi. Kā atzīmēja ģenerālkomisāra Minskā propagandas daļas vadītājs: „zināms ir fakts, ka izdevums, par kuru ir samaksāts, lasās pavisam citādi, kā bezmaksas materiāls”.²⁰⁴

1943. gadā tika radīta jauna izdevniecība „Kontinents”, kuru radīja „Laikmeta” izdevējs A. Freimanis un „Laikmeta” pārstāvis Berlīnē A. Ratenieks ar Propagandas ministrijas atbalstu. Savā vēstulē Okupēto Austrumu apgabalu ministrijai 1943. gada 24. septembrī A. Ratenieks detalizēti izklāstīja jaunās izdevniecības plānus, kurā tika solīts, ka „visa apgāda darbība koncentrēsies uz Jaunās Eiropas problēmu, par to kā šo problēmu Lielvācijā un nacionālsociālismā tiek apjēgta”²⁰⁵. Jaunais apgāds solīja izdot šādas publikāciju virknes:

- 1) rakstu virkne pret Eiropas idejas pretiniekiem boļševikiem, kurā atsedzamās tēmas būtu: boļševiku graužoša darbība (*Wühlarbeit*) pasaulē; boļševiku vara un prakse attiecībā pret ģimeni, reliģiju, nacionālo jautājumu, strādniekiem, zemniekiem, inteliģenci u.c.; izdot materiālus par boļševiku valdīšanu Baltijas valstīs;
- 2) rakstu sērijā, kas atsegtu „plutokrātiskās varas seju un būtību”, bija paredzams izvērst sekojošu tēmu loku: kā pasaulē valda angļu politika un amerikāņu „dollārimperiālisms”; kāda ir angļu Eiropas saskaldīšanas politika un kāda bija angloamerikāņu ietekme Baltijas valstīs;
- 3) paredzēts bija laist klajā publikāciju sēriju, veltītu „cīnītājiem par Jauno Eiropu”, kas ietvertu svarīgāko Eiropas idejas „celmlaužu” biogrāfijas. Šādas biogrāfiskas brošūras bija paredzēts veltīt ne tikai nacionālsociālistu politiķiem – A. Hitleram, H. Gēringam, J. Gēbelsam, A. Rozenbergam u.c. –, bet arī izcilākajiem Eiropas valstu līderiem – B. Musolīni²⁰⁶, F. Franko²⁰⁷, O. Salazaram²⁰⁸, J.

²⁰³ ВArch, R 92/18, pag. 38.

²⁰⁴ Стенограмма совещания высшего руководства генерального округа "Белоруссия" (Минск, 8–10 апреля 1943 года). С.70.

²⁰⁵ LVVA, P – 70.f., apr.5., 4.l., 76. lp.

²⁰⁶ Benito Musolīni (*Benito Musolini*, 1883–1945) – Itālijas premjerministrs, diktators.

²⁰⁷ Francisko Franko (*Francisco Franko*, 1892–1975) – Spānijas ģenerālis, diktators.

²⁰⁸ Olivērs Salazars (*António de Oliveira Salazar*, 1889–1970) – Portugāles premjerministrs, presidents, diktators.

Antonesku²⁰⁹, V. Kvislingam²¹⁰, G. Mannerheimam²¹¹, A. Paveličam²¹² u.c.;

- 4) brošūru sēriju, kas būtu veltīta galvenajiem cīņas etapiem karā, vērību pievēršot baltiešu līdzdalībai;
- 5) sērijā „Cīņa kā karavīra piedzīvojums”²¹³ bija paredzēts izdot 5 grāmatas, no kurām 2 balstītos uz kara ziņotāju materiālu, 2 būtu karavīru humora grāmatas, kā arī dziesmu izlasi karavīriem;
- 6) sērijā par tautas likteņcīņu pārdzīvojumu iecerēts bija klājā laist Ivanova grāmatu „Tas ir boļševisms”, kurā attēlota padomju ikdiens, kā arī distopiju „1944 – beigas”, kas stāstītu par to, kāda izskatītos Eiropa, ja uzvarētu boļševisms;
- 7) „Kontinenta” iecerētos darbus noslēdza sērijas par Eiropas un Ostlandes tautu jauncelsmes darbu.²¹⁴

Iecerētos darbus bija paredzēts veikt, sadarbojoties gan ar valsts komisāra un ģenerālkomisāra propagandas iestādēm, gan Propagandas ministriju.²¹⁵ Iecerēto darbu bija daudz, un izdevniecības produkcija 1943. – 1944. gadā kļuva par nopietnu propagandas kanālu. Ne visu iecerēto izdevās realizēt, daudzas izdotās brošūras, iespējams, ir zudušas. Kā pirmais darbs jāmin A. Ratenieka sarakstītā „Ko mums dos Eiropas jaunā kārtība”, kas iznāca 1943. gada decembrī. „Tēvija” atzīmēja, ka grāmata jau paspējusi iznākt vāciski un citās Eiropas valodās.²¹⁶

„Pretboļševistiskās literatūras jomu „Kontinentam” neizdevās paplašināt²¹⁷, toties apgāds izdeva vairākas klaji pret anglo-amerikāniskas brošūras. Šeit būtu jāmin Dž. Emerija²¹⁸ „Anglija un Eiropa”, kurā tika atklāta Anglijas „graujošā politika”

²⁰⁹ Jons Antonesku (*Ion Victor Antonescu*, 1882–1946) – Rumānijas ģenerālis, premjerministrs, diktators.

²¹⁰ Vidukins Kvislings (*Vidkun Quisling*, 1887–1945) – Vācijas okupētās Norvēģijas premjerministrs.

²¹¹ Gustavs Mannerheims (*Carl Gustaf Emil Mannerheim*, 1867–1951) – maršals, Somijas bruņoto spēku virspavēlnieks (1939–1945), Somijas prezidents (1944–1946).

²¹² Ante Paveličs (*Ante Pavelić*, 1889–1959) – t.s. Neatkarīgās horvātu valsts premjers, poglavņiks. Horvātu fašistiskās organizācijas *Ustaši* līderis.

²¹³ Iznāca kā „Karavīra bibliotēka”.

²¹⁴ LVVA, P – 70.f., apr.5., 4.l., 76.- 79. lp.

²¹⁵ LVVA, P – 70.f., apr.5., 4.l., 79. lp.

²¹⁶ J.V. Grāmata par Jaunās Eiropas veidošanos. *Tēvija*, 1943, 18. dec.

²¹⁷ Faktiski vienīgais darbs, ko varētu minēt no šī klāsta, piederēja Raimundam Čakam, kura brošūra „Nākotnei pretī” bija tradicionāls antiboļševisma un antisemītisma sacerējums. Sk. R. Čaks. Nākotnei pretī : mūsu likteņcīņa. R., Kontinents, 1943.

²¹⁸ Džons Emerijs (*John Amery*, 1912–1945) britu publicists, politiķis (fašists), kara laikā dienējis Britu brīvkorpusā. Pēc kara sodīts ar nāvi.

Eiropā²¹⁹, kā arī H. Heinca „Nujorkas polips”²²⁰. Iespējams, „Kontinenta” brošūrām jāpieskaita arī 1943. gada rudenī iznākusi „Kurz dodies, Lielbritānija?”²²¹, kas tika izdota 100 000 eksemplāru, no kuriem 64 000 nonāca pārdošanā avīžu kioskos. Brošūra esot saņēmusi ļoti labas vietējās sabiedrības atsauksmes, kas apliecinot nepieciešamību vēl vairāk izstrādāt antianglisko propagandu, ziņoja ģenerālkomisāra Propagandas daļas vadītājs.²²²

Latviešu karavīriem tika izdota dziesmu izlase²²³ un, iespējams, vērtīgākā šī apgāda grāmata – satīriķa Kārļa Krūmāja²²⁴ un Ernesta Rirdāna²²⁵ kopdarbs „Dižkarevis Vilibalds Drosmiņš”, kurš tika izveidots, balstoties uz „Daugavas Vanagos” publicētajiem K. Krūmāja feļetoniem par dzīvespriecīgo un atjautīgo latviešu karavīru.²²⁶

1944. gada Propagandas ministrijas Austrumu daļas pārskatos var atrast arī informāciju par izplatītajām brošūrām Latvijā (latviešu valodā); tā no 16. līdz 22. janvārim 20 000 eksemplāros tika izplatīta brošūra „Latviešu SS” (*Lettische SS*)²²⁷, februārī – tikpat liela metiena brošūra „Kādēļ izcēlās šis karš” (*Warum entstand dieser Krieg*)²²⁸. Pēc atskaitēm spriežot, tomēr ar brošūru materiālu galvenokārt tika apveltīti krievu un baltkrievu iedzīvotāji, kā arī karagūstekņi. Diemžēl nav izdevies atrast datus par SD propagandas nodaļu un Vērmahta propagandas daļu izdotajām brošūrām, zināms tikai, ka tās tika gatavotas ar Propagandas ministrijas Austrumu nodaļas palīdzību, taču savos darba pārskatos to nosaukumi, tirāžas vai tematika neparādās. 1944. gadā sākoties jauniešu vervēšanai gaisa spēku izpalīgos, Propagandas ministrijas Austrumu nodaļa izstrādāja propagandas kampaņu, kurā bez uzsaukumiem un plakātiem bija paredzēts izdot brošūru 7 valodās (arī latviešu) „Vācu gaisa spēku izpalīgu dzīve” (*Das Leben des deutschen Luftwaffenhelfers*), kā arī izstrādāt brošūru

²¹⁹ J. Amery. Anglija un Eiropa. Rīga, Kontinents, 1943.

²²⁰ Halters Heinca. Nujorkas polips : Tamani Hola vēsture : Pēc faktiem un dokumentiem atstāstīta demokrātiskās Amerikas korupciju un noziegumu vēsture. Rīga, Kontinents, 1944.

²²¹ Bošūru nav izdevies atrast, zināms, ka to sastādīja SD līdzstrādnieks Šīmanis (sk. BArch, R-92 / 18, pag. 39 (SD ziņojums par stāvokli no 8.sept.; 07.10.1943.).

²²² BArch, R 92/18, pag.68. (Ģenerālkomisāra Rīgā propagandas daļas apskats Propagandas ministrijas Austrumu nodaļai; 02.11.1943.).

²²³ No zobena saule lēks : dziesmas cīņai un latviešu godam. (Latviešu karavīru bibliotēka). Rīga, Kontinents, 1943.

²²⁴ Kārlis Krūmājs (īst. v. Štrauhs, 1890 – 1944) – latviešu feļetonists.

²²⁵ Ernests Rirdāns (1901 – 1954) – latviešu karikatūrists.

²²⁶ K. Krūmājs. Dižkarevis Vilibalds Drosmiņš: priecīgais latviešu karotājs. / E. Rirdāna ilustr. Rīga, Kontinents, 1943.

²²⁷ BArch, R 55/ 568, pag. 11.

²²⁸ BArch, R 55/ 568, pag. 28.

par tēmu „Eiropas jaunatnes biedrskums” (*Kameradenschaft der euroäischen Jugend*).²²⁹

Saimnieciski-sadzīviskās propagandas brošūras galvenokārt bija saistītas ar kara laika taupības pasākumiem. To devums jāvērtē pat kā pozitīvs, jo tās palīdzēja pārciest kara laika sadzīviskās grūtības. Šo brošūru mērķauditorija lielākoties bija sievietes, kurām tika skaidrots, kā ar minimālu, piemēram, produktu, patēriņu iespējams pabarot ģimeni utt.²³⁰ Protams, šādu brošūru, salīdzinot ar politiska satura izdevumiem, nebija daudz.

Līdz ar Sarkanās Armijas ofensīvu 1944. gada vasarā brošūru un propagandisko grāmatu iznākšana Latvijā apsīka. Zināms, ka Kurzemē propagandas rotu darbinieki izplatīja brošūras, taču nav ziņu par to saturu, valodu vai izdošanas apstākļiem. Pilnīgi iespējams, ka izplatīta tika pirms tam iespiestā un neizplatītā propagandas literatūra.

2.2. Vizuālā propaganda

Ar vizuālās propagandas kanāliem jāsaprot tie, kuru iedarbība notiek nevis ar teksta vai vārda palīdzību, bet ar attēla palīdzību. Pareizi izmantots attēls propagandā var kļūt par nozīmīgu manipulācijas ieroci. To izprata jau Pirmā pasaules kara laikā, kad ar attēlu – gan plakātu, gan fotogrāfiju – palīdzību mēģināja diskreditēt ienaidnieku ne tikai pašas valsts iedzīvotāju un karavīru starpā, bet arī starptautiskajās aprindās.²³¹ Attēlos, izmantojot mākslinieciskās un simboliskās izteiksmes līdzekļus, varēja panākt daudz lielāku reakciju nekā ar apjomīgu tekstuālo informācijas.

Nacisti apzinājās propagandas vizualizācijas nozīmi, tādēļ to nekautrējās izmantot. Ar vizuālo propagandu sabiedrība saskārās gan uz ielas, kur to uzmanību mēģināja pievērst spilgtie nacistu propagandas plakāti, gan mājās, atverot avīzi un aplūkojot tajā ievietotās fotogrāfijas vai karikatūras.

²²⁹ BArch, R 55/ 1485, pag. 3.

²³⁰ Sk. piem., G.Strauta (red.). Taupīgā saimniece. Rīga, LGD, 1942; Lūse Lidija. Taupīgā namamāte virtuvē. Rīga, A. Gulbis, 1942; Kara laika virtuve. Pēc Dr. M. Hindhede's, Luize's Holle's un citu praktiskām kara laika receptēm, kas piemērotas mūsu tagadējiem apstākļiem. Rīga: O. Krolls, 1942.

²³¹ Šajā sakarā var minēt interesantu ķeizariskajā Vācijā izdotu izdevumu, kurā vācu propaganda bija savākusi pierādījumus savas nomelnošanas kampaņām ar fotogrāfiju un attēlu palīdzību. Sk.Ferdinand Avenarius. Das Bild as Verleumder. München, Verlag von G.D.W.Callwey, 1915.

Avīzēs ievietotās fotogrāfijas piegādāja speciālas fotoaģentūras „*Weltbild GmH*”, „*Orbi –Photo, Ostraum–Bilderdienst*”, kuru attēli bieži rotāja okupācijas preses izdevumus. Rotāt savus laikrakstus ar attēliem varēja atļauties ne katrs izdevums, piedevām vācu fotoaģentūras piegādāja ar vietējiem notikumiem nesaistītus attēlus.²³² Par šiem attēliem bija jāmaksā, tā „Talsu Vārds” izdevējs firmai *Orbis* norādīja, ka laikraksts iznāk tikai reizi nedēļā, tam ir tikai 6000 eksemplāru tirāža, kā rezultātā maksāt par katru klišeju RM 4.70 redakcija vienkārši neesot spējīga.²³³

Gan materiālu, gan tehnisku iemeslu dēļ mazie provinces laikraksti lielākoties iznāca tikai teksta formā vai arī algoja savu fotogrāfu.

Paralēli fotogrāfijām avīzes rotāja karikatūras, kuras spēja cilvēku ietekmēt vairāk nekā avīzes ideoloģiskie ievadraksti.²³⁴ Lielākās redakcijas varēja algot savus karikatūristus – „Tēvijā” štata karikatūrists bija pazīstamais Ernests Rirdāns²³⁵, „Laikmetā” – Aleksandrs Krūka²³⁶ (pseidonīms „Zandis”²³⁷), citas savukārt karikatūras pirkā no centrālajiem laikrakstiem vai vācu fotoaģentūrām. 1943. gada nogalē ziņu aģentūra *Orbis/Ostraum–Bilderdienstes* izveidoja pat karikatūrudienestu (Karikaturendienst), kura abonētājiem tiktu piesūtītas četras politiskas karikatūras divas reizes nedēļā. Jaunais dienests piedāvāja sadarboties vietējiem karikatūristiem, piedāvājot ļoti labus honorārus – 40 – 50 RM.²³⁸ Karikatūrista darbs bija pieprasīts, tā Jānis Dreslers, kura pamatdarba vieta bija policija, paralēli piepelnījās, piesūtot laikrakstiem „Laikmets”, „Daugavas Vanagi” u.c. savas karikatūras.²³⁹ Par īpaši nozīmīgu Latvijas kara laika karikatūristu darba telpu kļuva satīriskais žurnāls

²³² LVVA, P-73.f., 1.apr., 9.l., 2. lp. („Tukuma Ziņu” redaktora vēstule DNB, 08.05.1942.); „Mūsu laikraksta redakcija regulāri saņem bagātīgu fotomateriālu matricēs no Orbis Photo Berlīnē. Būtu ļoti vēlama līdzīgu preses fotomateriālu pagatavot no mūsu – Latvijas notikumiem.”, rakstīja K. Štāls.

²³³ LVVA, P-427.f., 1.apr., 10.l., 70. lp. (Izdevniecības „Talsu Vārds” izdevēja K. Ligeras vēstule Orbis Photo; 20.12.1943.).

²³⁴ Par karikatūrām vairāk Sk. D. Oļehnovičs, K. Zellis. Laikraksta “Tēvija” karikatūras kā nacistiskās okupācijas režīma propagandas līdzeklis. (1941–1945). *Latvijas Vēsture*, 2005, Nr.1.; K. Zellis. Krieva un latvieša tēls vācu okupācijas laika karikatūrās. Grām. H.Soms (red.) *DU Humanitārās fakultātes XV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture IX*. Daugavpils: Saule, 2006.; J. Kalnačs. Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā 1941–1945. Rīga, Neputns, 2005. 177.–182. lpp.

²³⁵ LVVA, P-74.f., 1.apr., 4.l., 4. lp. („Tēvijas” redakcijas darbinieki).

²³⁶ Aleksandrs Krūka (1889–1987) – ilustrators, karikatūrists, „Laikmeta” redkolēģijas loceklis.

²³⁷ J. Kalnačs savā darbā izsaka pieņēmumu, ka aiz Zanda vārda varētu slēpties Aleksandrs Krūka. Šo pieņēmumu var pierādīt ar Jāņa Dreslera liecību padomju soda orgāniem. Sk. J. Kalnačs. Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā 1941–1945. 179.–180. lp.; LVA, 1986.f., 1.apr., 43010.l. (Jāņa Dreslera krimināllieta), 16. lp.

²³⁸ LVVA, P-70.f., 5.apr., 28.l., 58. lp.

²³⁹ LVA, 1986.f., 1.apr., 43010.l., 10.–13.lp.

„Humorists”²⁴⁰, kurā savas karikatūras publicēja praktiski visi pazīstamie latviešu karikatūristi.

Kā nākamais vizuālās propagandas avota veids jāmin plakāts. Lielākā daļa propagandas plakātu nacistu okupācijas gados bija tekstuāli, tie izmaksāja lētāk, un tos sagatavot bija daudz ātrāk nekā attēlu plakātus. Tekstuālie plakāti ar noteiktiem saukļiem vai nacistu partijas valstsvīru izteikumiem mēģināja pievērst sabiedrības uzmanību noteiktai problēmai. Tekstuālo plakātu saukļi bieži tika atkārtoti arī okupācijas laika preses izdevumos, kā rezultātā noteiktā periodā, pārņemot informācijas telpu, tie varēja būt ļoti iedarbīgi. Piemēram, tekstuālais plakāts „Karš ir nežēlīgs, bet daudz nežēlīgāks ir boļševiku miers”²⁴¹ varēja radīt folklorizējošos sentenci, kas bija izplatīta Kurzemes katla laikā, – „Baudi karu, miers būs briesmīgs”.

No iedarbīgākajiem tekstuālajiem plakātiem jāmin plakātu sērija „Parole dzimtene”, kas tika izplatīta abonentiem (iestādēm, pašvaldībām, skolām utt.).²⁴² Šādus plakātus ģenerālkomisāra Propagandas daļas vadītājs G. Dreslers atzina par „labu līdzekli aktīvai propagandai, lai nostiprinātu kara laika morāli” (*Festigung der Kriegsmoral*).²⁴³ Piedevām šo plakātu teksti tika publicēti arī presē kā „Dzimtenes sauksme”.²⁴⁴

Attēlu plakāti bija daudz retāki, tos galvenokārt okupācijas varas iestādes izmantoja t.s. „problēmrajonos” vai apgabalos, kuriem bija raksturīgs liels analfabētisma līmenis. Latvijā tos galvenokārt izmantoja tikai lielāku propagandas akciju veikšanai. Piemēram, vervēšanas Valsts darba dienesta laikā, leģiona mobilizācijas laikā, metālu vākšanas akcijas laikā²⁴⁵ u.c. Plakāti bija tādi, kas tika radīti visai Latvijai, bet atsevišķus bija paredzēti izmantot tikai noteiktos apgabalos – visbiežāk Latgalē.²⁴⁶

Plakāti tika gatavoti gan papīra formātā, gan skrejlapu formātā, kuras izplatīja ar preses starpniecību. G. Dreslers savā apskatā 1943. gada 13. septembrī Propagandas ministrijas Austrumu daļai norādīja, ka Latvijas ģenerālapgabalā plakāti tiekot saņemti daudz, taču bieži ar lielu nokavēšanos, kad tie jau ir zaudējuši savu

²⁴⁰ Sk. *Humorists*, 1943–1944, (Nr.1.–13.).

²⁴¹ LNB, PtL₁ – 335/73 (1943.g.).

²⁴² Šādu plakātu tirāža bija ap 5000 eksemplāru. Sk. BArch, R 92/ 18, pag. 32.

²⁴³ BArch, R 92/ 18, pag. 32.

²⁴⁴ Sk. piem., Dzimtenes sauksme. *Tēvija*, 1943, 18. dec.

²⁴⁵ Piemēram, 1942. gadā pavasarī metālu vākšanas akcijas nodrošināšanai nacisti Latvijas ģenerālapgabalā izplatīja 20 tūkst. plakātu. Sk. LVVA, P-69.f./1.a.apr.18.l., 331. lp.

²⁴⁶ Galvenokārt krievu iedzīvotāju ietekmēšanai – krievu valodā.

aktualitāti. Viņš atzīmēja, ka Latvijas teritorijai pietiktu ar diviem plakātiem mēnesī, bet ar noteikumu, ka tie pienāk laicīgi.²⁴⁷

1943. – 1944. gadā Latvijas teritorijā liels daudzums plakātu tika izplatīts, lai apkarotu „anglofilisko” noskaņojumu. Rezultātā parādījās tādi plakāti kā „Muļķa Antiņš ticēja”²⁴⁸, „Čērčils pie pasaku stāstīšanas”²⁴⁹ u.c. Latvijas teritorijai domāto plakātu tirāža caurmērā bija 10 000 eksemplāru, salīdzinot ar krievu vai baltkrievu valodā iznākušajām ap 100 000 plakātu tirāžām²⁵⁰, tas nebija daudz, bet pietiekami.

Kā vizuālās propagandas daļa jāmin arī izstādes. Izstādes galvenokārt Latvijas ģenerālapgabalā bija veltītas antiboļševistiskai tematikai. Propagandas ministrijas fondos ir atrodamas ziņas par ceļojošo izstāžu izmantošanu okupētajās austrumu teritorijās, bet šķiet, ka tās bija paredzētas vairāk t.s. vecajām PSRS zemēm.²⁵¹ Latvijas apstākļos tika izmantotas galvenokārt vietējās izstādes. Iespējams, par pirmo izstādi būtu jādēvē izstāde „Sarkano varas gads Latvijā”²⁵², kas Rīgas Mākslas muzejā tika izrādīta 1942. gada jūlijā, bet vēlāk kļuva par ceļojošo izstādi. Izstādes ļoti labi palīdzēja propagandas fona veidošanā. Tā, piemēram, Vācijas Ārlietu ministrijas pārstāvis Dr. Vindekers par 1942. gada 1. jūlija svinībām Rīgā savai ministrijai ziņoja, ka „propagandiski ļoti iespaidīgs bija apstākļi, ka ģenerālkomisārs O. Drekslers bija divas izstādes sagatavojis, vāciski – „Eiropas likteņcīņa Austrumos” un latviešu izstādi „Sarkano varas gads Latvijā”.²⁵³ Arī vēlāk šo izstādi izmantoja propagandiskā fona veidošanai, pastiprinot to vēl ar filmas „Sarkanā migla” kinoseansiem.²⁵⁴ Bez jau pieminētās vācu izstādes 1942. gadā, pēc gada – 1943. gada decembrī Rīgas universālveikalā reihisleitera Rozenberga operatīvais štābs atklāja izstādi „Baltijas garīgās boļševizācijas metodes.”²⁵⁵ 1944. gada maijā Mākslas un sabiedrisko lietu departaments sarīkoja izstādi „Sarkanā terora skate” Iekšlietu ģenerāldirekcijas

²⁴⁷ BArch, R 92/ 18, pag. 38

²⁴⁸ LNB, PtL₁ _ 355/ 16

²⁴⁹ LNB, PtL₁ _ 355/88

²⁵⁰ BArch, R 55/ 568, pag. 11., 45. utt. (Propagandas ministrijas Austrumu nodaļas atskaite par 1944. g.)

²⁵¹ BArch, R 55/ 568, pag. 23. 1944. gada februārī Austrumu propagandas daļa propagandas veicināšanai nosūtīja vairāk nekā 30 ceļojošās izstādes „Mēs esam Vācijā” (cik noprotams, potenciālai austrumu strādnieku auditorijai), kā arī 100 ceļojošās izstādes „Mūžīgais žīds”, pirmā izstāde Latvijā nebūtu bijusi nepieciešama, bet par otrās izrādīšanu ziņu nav.

²⁵² Izstādi sagatavoja ar ģenerālkomisāra kultūras daļas vadītāja fon Stricka un propagandas daļas vadītāja Dreslera akceptu, izstādi izstrādāja Antisemitisma nodaļas vadītā Jānis Grete, Hermanis Lūsis un Imants Kurčinskis. Sk. LVVA, 949.f., 1.apr., 1.l., 5., 6., 32., 38. lp.

²⁵³ LVVA, P-70.f., apr. 5., 46.l., 255. lp.

²⁵⁴ Mēs nedrīkstam aizmirst baigā gadā gūtās mācības. *Ventas Balss*, 1943, 22. janv.

²⁵⁵ LVVA, P-70.f., 5.apr., 46.l., 297. lp.

namā²⁵⁶, lai „iztīrītu aizsērējušos atmiņu avotus un atdarītu acis lētticīgajiem.”²⁵⁷ Šādu izstāžu veidošana un apmeklēšana deva iespējas sabiedrību nofokusēt uz nacistiem vēlamajām tēmām, lai vēlāk propagandiski tos ietekmētu.

2.3. Audio propaganda

2.3.1. Radio propaganda

Radio J. Gebelss atzina par vismodernāko un vissvarīgāko masu ietekmēšanas līdzekli.²⁵⁸ Nacistu lielo balstīšanos uz radiotehnoloģiju izmantošanu propagandas veikšanā iespējams apzīmēt kā fonocentrisku. Skafuņu propagandu nacionālsociālisti izmantoja gan savās propagandas akcijās Vācijā, gan kara laikā kā aktīvās propagandas līdzekli.²⁵⁹ Latvijas teritorijā par šādas propagandas izmantošanu ir gauži skopas ziņas²⁶⁰, un, visticamāk, šīs propagandas daļu vienības tika izmantotas galvenokārt pret sarkanarmiešiem.²⁶¹ Nacistiskā propaganda ienaidnieku uzrunāja tieši, draudzīgi, viņu dzimtajā valodā, iedarbojoties uz viņu emocijām un bailēm, aicināja pārtraukt cīņu un pāriet pretinieka pusē. Tieši skafuņu propaganda, pastiprināta ar skrejlapu izplatīšanu ienaidnieka vidū, kļuva par „cīņas propagandas” pamatu.

Radio propagandai Otrā pasaules kara laikā bija liela nozīme, tomēr Latvijā šis mēdijs tehniski nebija spējīgs ar informāciju nodrošināt plašu auditoriju.²⁶² Tomēr tā

²⁵⁶ Faktiski t.s. čekas pagrabos, kur jau no 1941. gada decembra skolotāja Jūlija Brača vadībā notika ekskursijas pa „čekas moku kambariem”.

²⁵⁷ M.P. Sarkanā terora skate čekas kamerās. *Lidums*, 1944, 4. maijs.

²⁵⁸ Cit. pēc N. Frei, J. Schmitz. *Journalismus im Dritten Reich*. Dritte überarbeitete Auflage. Nördlingen, C.H. Beck, 1999. S. 83.

²⁵⁹ Sīkāk sk. Epping-Jäger Cornelia. *Lautsprecher-Passagen. Zu den Umbauten eine Dispositivs der Massenkommunikation vor und nach 1945*. In: I.Schneider, C.Epping-Jäger (Hg.). *Formationen der Mediennutzung III: Dispositive Ordnungen im Umbau*. Bielefeld: transcript Verlag, 2008. S. 17.

²⁶⁰ Piemēram, 1942. gadā Propagandas ministrijas Austrumu nodaļas vadītājs E. Tauberts pārmeta Ostlandes ģenerālkomisāriem nepietiekamu skafuņu propagandas izmantošanu aktīvajā propagandā. Sk. BArch, R 55/ 1434, pag. 13.; BArch, R 55/1355, pag. 62.

²⁶¹ Vienas mobilās skafuņu stacijas dzirdamības diapazons bija no 1 – 3 km; no Propagandas ministrijas fondiem ir zināms, ka viena šāda skafuņu iekārta tika piešķirta arī Latviešu SS leģionam.

²⁶² Radiofonam 1939. gadā bija 154 400 abonenti. Radio vēl nebija spējīgs pārklāt visu sabiedrību, īpaši tas aktuāli bija Latgalē. Sk. Ādolfs Šilde. *Latvijas vēsture 1914–1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts*. Stockholm: Daugava, 1976. 495., 654. lpp.; Savukārt “Tēvija” min 170 442 lielu abonentu skaitu. Sk. Radioaparāti nav jāpārreģistrē. *Tēvija*, 1941, 9. jūlijs. Latvijā uz 1000 iedzīvotājiem tikai 60 bija radio abonenti, kas, salīdzinot, piemēram, ar Vācijas 140 abonentiem, bija niecīgs skaitlis, tomēr Latvijā radio attīstība bija daudz augstāk attīstīta nekā Lietuvā (20 abonenti) vai Igaunijā (44 abonenti) Sk. J. Ločmelis. *Telekomunikāciju vēsture*. Rīga, LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000. 203. lpp.

nozīme bija milzīga, īpaši kara pirmajās nedēļās, kad daudziem tas bija vienīgais informācijas avots.

Jau 22. jūnija rītā Kēnigsbergā dislocētā *Vinetas* radiostacija uzsāka pārraides latviešu valodā, pārraidot kara pieteikumu PSRS un Hitlera uzrunu vācu tautai.²⁶³ Vēlāk vairāki Kēnigsbergas radio uzsaukumi tika atreferēti arī “*Kurzemes Vārda*” jūlija – augusta numuros, un nenoliedzami tajos skartās tēmas agrāk vai vēlāk parādījās arī citos preses izdevumos, aizsākot pat veselas politiski-ideoloģiskas kampaņas.

1. jūlija rītā pāris stundas pirms vācu armijas parādīšanās savu darbību tehniski atsāka Rīgas radiofons. Tā raidīšanu nodrošināja grupa “Latvijas filmas” tehniķu inženiera un direktora Alberta Jekstes²⁶⁴ vadībā.²⁶⁵ Pārraide notika saziņā ar Rīgas komandanta plkv. Valtera Uleršpergera (*Ullersperger*) svētību.²⁶⁶ Kā gadu vēlāk liecināja *Ostland Film GmbH*. pārstāvji A. Jekstes apcietināšanas sakarā: “1941. gada 27. jūnijā, kad no Rīgas sākās komunistu bēgšana un evakuēšanās, tūliņ pēc direktora vietnieka Fartučnija un pārējo komunistu aizbēgšanas direktors Jekste organizēja savus darbiniekus palikšanai uz vietas un studijas darbnīcu un iekārtu apsargāšanai no atejošām boļševiku bandām. Turpat, lai nodrošinātos no eventuālām čekistu vai citu uzspiestas evakuācijas, direktors Jekste uzrakstīja izdomātu telefonogrammu – rīkojumu, kura it kā būtu nākusi no Maskavas: palikt uz vietas līdz turpmākam rīkojumam. [...] 1941. gada 1. jūlija agrā rītā, boļševiku armijas atliekām atrodoties Rīgā, A. Jekste ar saviem darbiniekiem ieradās Radiofonā un, personīgi piepalīdzot radiofona darbiniekiem, saveda kārtībā Rīgas raidītāju un noraidīja pirmās informatīvās un organizatīvās²⁶⁷ ziņas.”²⁶⁸

²⁶³ E. Treiguts-Tāle. Latvieši, karš ir sācies! 368. lpp.

²⁶⁴ Alberts Jekste (1908–1987) – skaņu inženieris. Piedalījies pirmo skaņu filmu radīšanā Latvijā. Pēc padomju okupācijas kļuva par filmu nozares direktoru (pateicoties radniecībai ar A. Klinti), 1941. g. Latvijas filmas un radiofona direktors. 1942. g. arestēts, ieslodzīts Salaspilī, 1943. g. atbrīvots, darbojies kā kara ziņotājs.

²⁶⁵ J. Ločmelis. Radiofons pirmās okupācijas un kara gados. Grām. D. Juškeviča (red.). *Latvijas Radio-75. Dzīve, darbs, cilvēki, tehnika – vēsture, atmiņas, pārdomas*. Rīga, Latvijas Radio, 2000. 78. lpp.

²⁶⁶ Sk. S. Kruks. Radio karš: Propaganda latviešu valodā Otrajā pasaules karā. *Latvijas Arhīvi*, 2000, Nr.4.; K. Krūklītis. Tēvu zemei grūti laiki. Atceres un pārdomas. Michigan: Gaujas apgāds, 1989. 382.–383. lpp

²⁶⁷ Pirms vācu ienākšanas tika nolasīts tikai aicinājums Radiofona darbiniekiem atgriezties darba vietās. Sk. LVA, 1986.f., 1.apr. 28757.l., 23. lp. (O. Porieša nopratināšanas protokols, 29.01.1951.).

²⁶⁸ LVVA, P- 97.f., 1.apr., l. 4.l., 6.–7.lp. (Vācu Drošības policijai SD iesniegts *Ostland Film G.m.b.H.* direktora A. Jekstes aresta sakarā uzņēmuma darbinieku paskaidrojumi par viņam vērstajām apsūdzībām, 1942. gada maijs).

Faktiski šī lieta, kas tika sacerēta A. Jekstes aizstāvībai²⁶⁹, vai arī viņa paša stāstītais pēc kara trimdā vēlāk radīja neprecīzu notikumu interpretējumu. Rīgas raidītājs sāka raidīt 1941. gada 1. jūlijā pulksten 10.00 no rīta. Kā atcerējās radiofona darbinieks Pāvils Ieviņš, sākotnēji vācu valodā runu teica pulkvedis Ullersbergers, kurš „ziņoja, ka vācu armija ir Rīgu atbrīvojusi un noslēdza savu uzrunu latviešu valodā: Dievs, svētī Latviju!”²⁷⁰ Tam sekoja Latvijas himnas atskaņojums un A. Jekstes uzruna: „[...] Sagaidiet vācu karavīrus tagad ar pateicības gaviļēm un sniedziet palīdzīgu roku, kur vien un kā varēdami. Jo reiz par visām reizēm gals Latvijā komunismam un žīdismam. [...]”²⁷¹ Gan runas izteiksmes līdzekļi, gan runā ietvertie aicinājumi pilnībā atbilda vērmahta propagandas daļu aicinājumiem citviet.

Cik var spriest pēc radioprogrammām un radiofona žurnāla “Hallo Latvija”²⁷² saturiskās analīzes un vācu okupācijas politikas pamatnostādnēm, nereti literatūrā minētais „latviešu pašdarbības” periods²⁷³ neilga radiofonā pat sekundi, nerunājot jau par ilgāku laiku.

1941. gada oktobrī Rīgas radiofonu iekļāva Reiha radio struktūrā (*RRG – Reichs Rundfunk GmbH.*), izveidojot Ostlandes raidgrupu (*Sendergruppe Ostland/Hauptsender Riga mit Sendern Modohn, Goldingen und Libau*) un A. Jeksti kā direktora vietas izpildītāju nomainot ar H. Krīgleru (*Hanss Kriegler*). Krīglers bija subordinēts reihskomisāra propagandas daļai kā Ostlandes raidgrupas vadītājs (*Leiter der Sendergruppe Ostland*). Viņa pakļautībā nonāca ne tikai Rīgas galvenais raidītājs ar raidītājiem Madonā, Kuldīgā un Liepājā, bet arī citu Ostlandes zemju raidītāji – Kauņā, Minskā un Tallinā.²⁷⁴ Par Rīgas raidītāja vadītāju tika iecelts Dr. Drēze (*Dröse*), bet par programmu daļas vadītājiem – Dr. Vānraus (*Wahnrau*), Flemings (*Flemming*) un leitnants Probsts (*Probst*), kurš bija atbildīgais par vācu karavīru izklaides raidījumu saturu. Latviešu radiofona daļas palika, tikai tām tika iecelta vācu vadība.²⁷⁵

Par radio propagandas mērķiem Ostlandes zonā tika izvirzīti šādi mērķi:

A: Cīņa pret angļu un bolševiku propagandu:

²⁶⁹ Šajā paskaidrojumā, A. Jekstem tiek piedēvēts arī policijas darba organizēšanas sākums. Sk., turpat.

²⁷⁰ Pāvils Ieviņš. Darbs Latvijas radiofonā 1938–1944. *Jaunā Gaita*, 2009, Nr.4., 58. lpp.

²⁷¹ LVVA, P- 97.f., 1. apr., l. 4.l., 33. lp. (1941. gada 1. jūlija A. Jekstes runas noraksts).

²⁷² “Hallo Latvija” Latvijas radiofona programmas žurnāls. Nr.1. (6.–12.jūlijs) Redaktors K. Saulītis, And. Eglītis. No 2. novembra iznāca kā “*Sendergruppe Ostland*”.

²⁷³ Piem., S. Kruks. Radio karš: Propaganda latviešu valodā Otrajā pasaules karā. *Latvijas Arhīvi*, 2000, Nr.4., 99. lpp; J. Ločmelis. Radiofons pirmās okupācijas un kara gados. 78. lpp.

²⁷⁴ H. Kiegler. *Sendergruppe Ostland. Welt-Rundfunk.* – 1942. – Heft.1.

²⁷⁵ Pāvils Ieviņš. Darbs Latvijas radiofonā 1938–1944. *Jaunā Gaita*, 2009, Nr.4., 61.lpp.

- 1) atklāt angļu nodevību pret Baltijas tautām;
- 2) iztirzāt angļu kara kļūdas;
- 3) atklāt padomju nodevību pret Baltijas tautām;
- 4) atklāta un iznīcinoša kritika par komunisma mērķiem, par 20 gadu komunisma ideju katastrofālajām ilgajām sekām, par teroru un viena gada kundzību Baltijā;
- 5) izskaidrot „žīdu lomu triju savienībā”, parādīt viņus kā komunisma un pretvācu noskaņojuma iniciatorus;
- 6) parādīt Vāciju kā Ostlandes tautu glābēju.

B: Atbalstīt vācu pārvaldes darbu Ostlandē:

- 1) izziņot dažādus rīkojumus;
- 2) izskaidrot un aicināt uz dažādām akcijām (piem., metālvākšanas akcijas).

C: Propagandiskā izglītošana:

- 1) izglītošana par dažādiem politiskajiem un militārajiem mērķiem;
- 2) izskaidrot žīdu kundzības izraisītos kara cēloņus;
- 3) parādīt Vāciju kā Ostlandes atbrīvotāju;
- 4) informēšana par Vāciju;
- 5) ievads nacionālsociālisma būtībā;
- 6) vācu sociālā – agrārā un kultūrpolitika;
- 7) vācu strādnieku un zemnieku dzīves un darba apstākļi;
- 8) nacionālsociālistu organizācijas (DAF²⁷⁶, KDF²⁷⁷ u.c.);
- 9) Vācijas kā atbrīvotāja;
- 10) nacionālsociālistiskās Vācijas jauncelsme (autobāņi, ciematu u.c. celtniecība);
- 11) lietuviešu, latviešu, igauņu apraksti par pieredzēto Vācijā (laukos un pilsētās).

D: Politisko un militāro notikumu apskatu sniegšana:

- 1) komentāri par dažādiem aktuāliem dienas jautājumiem;
- 2) autorizēti militāri komentāri par norisēm visās frontēs.²⁷⁸

²⁷⁶ DAF – *Deutsche Arbeitsfront*, Vācu darba fronte, nacistu arodorganizācija.

²⁷⁷ KDF – *Kraft durch Freude*, DAF apakšorganizācija, kas atbildēja par strādājošo brīvā laika pavadīšanu.

²⁷⁸ BArch, 90/ 154, pag. 12.–13.

Pārraidīt varēja tikai cenzūru izgājušu informāciju.²⁷⁹ Kā vēlāk, 1945. gada aprīlī, nopratināšanā VDTK liecināja radiofona diktors un redaktors Aleksandrs Plūcis²⁸⁰: „Visus pārraidāmos materiālus mēs saņēmām no DNB – vācu informācijas biroja. Pēc pašu iniciatīvas radītos materiālus pārraidīt bija aizliegts. Atļauts bija tikai saīsināt dažus rakstus, lai iekļautos radiopārraides laikā. Radiopārraižu materiāla apstrāde notika Rīgas radiostacijā, šeit arī tika tulkots latviešu valodā, jo visi materiāli pienāca vācu valodā.”²⁸¹ Vietējo ziņu raidīšanai tika izmantoti preses raksti – galvenokārt no „Tēvijas” vai „Deutsche Zeitung im Ostland”, respektīvi, tie bija teksti, kas bija jau izgājuši cenzūru. Latviešu redaktoru ziņā bija to izvēle un vajadzības gadījumā arī tulkošana.²⁸²

Galvenā raidītāja Rīgā (*Hauptsender Riga*) latviešu redakcija tātad faktiski nodarbojās tikai ar saņemtā materiāla tulkošanu, montēšanu un nelielu apolītisku vai okupācijas varas iestāžu pasūtījuma reportāžu veikšanu – galvenokārt tā bija oficiālo amatpersonu publisko runu ierakstīšana.²⁸³

Galvenokārt latviskajai auditorijai bija domāti kulturāli-muzikālie raidījumi, kuriem tika pieaicināti latviešu mūziķi vai literāti, kas par to tika minimāli atalgoti.²⁸⁴ Pašā radiofonā gan turpināja darbu Teodora Kalniņa²⁸⁵ vēl 1940. gadā dibinātais radio koris apmēram 50 cilvēku sastāvā. Radio muzikālo repertuāru sastādīja muzikālās daļas vadītājs Dr. Hans Kelčs (*Költsch*).²⁸⁶ Kā savās atmiņās raksta P. Ieviņš: ”Viņš sēdēja savā kabinetā, sūca pīpi un ļāva visu darīt profesoram Jānim Mediņam²⁸⁷. Vēlāk uzzinājām, ka doktors Kelčs publicējis pētījumu par komponistu

²⁷⁹ Vēl 1944. gadā, kad laiku radiofonā prasīja Drošības policijas un SD patronētais „Līdumnieks”, nolasīšanai paredzētie teksti bija vispirms jāiesniedz tulkojumā vācu valodā. Sk. BArch, R-92/30, pag. 2. (Ģenerālkomisāra Rīgā propagandas daļas vadītāja G. Dreslera vēstule latviešu apvienībai „Līdumnieks”, 12.01.1944.).

²⁸⁰ Aleksandrs Plūcis (1909– ?) – Rīgas radiofona diktors, redaktors, tulkotājs.

²⁸¹ LVA, 1986.f., 1.apr., 12019.l. (A. Plūča krimināllieta), 9. lp.; līdzīgas liecības 1951. gadā sniedza arī radiofona darbinieks Osvalds Porietis. Sk. LVA, 1986.f., 1.apr. 28757.l. (O. Porieša krimināllieta), 23. lp.

²⁸² LVA, 1986.f., 1.apr., 12019.l., 12. lp. (Radiofona diktores Almas Jansones liecība A. Plūča krimināllietā).

²⁸³ LVA, 1986.f., 1.apr. 28757.l., 23. lp.

²⁸⁴ BArch R 92/ 28, pag. 83 (Hauptsender Riga honorāru izcenojumi, 04.2.1943.).

²⁸⁵ Teodors Kalniņš (1890–1962) – diriģents.

²⁸⁶ LVA, 1986. f., 2. apr., P-2971.l. (Ēvalda Gruntes krimināllieta), 68.–70. lp. (T. Kalniņa nopratināšanas protokols, 28.12.1951.).

²⁸⁷ Jānis Mediņš (1890–1966) – komponists, diriģents, konservatorijas profesors.

rasisko izcelsmi un konstatējis, kuriem no viņiem ir neāriska izcelsme²⁸⁸. Radiofonam tika dots rīkojums neārisko komponistu darbus neatskaņot.”²⁸⁹

Radio bija ne tikai efektīvs propagandas līdzeklis, bet arī ienaidnieka propagandas uztveršanas līdzeklis, ar kura palīdzību ļoti labi varēja dezinformēt un dezorganizēt sabiedrību. Nacistiskā propaganda tādēļ nereti uzsvēra, ka uzticību, „ko vācu valdība Austrumu apgabālā pierādījusi, atstādama civiliedzīvotāju tālākā rīcībā viņu radioaparātus, nekādā ziņā nedrīkst nelietīgi izmantot”²⁹⁰.

Vācijas radiofona un preses „objektīvie ziņojumi” esot pilnīgi pietiekami, lai orientētos par kara gaitu un stāvokli, „kamēr židiskās melu propagandas noklausīšanās ir piemērota vienīgi apjukuma radīšanai, sevišķi tad, ja neatbildīgais klausītājs atrod par vajadzīgu ienaidnieka nepareizās ziņas baumu veidā izplatīt tālāk”²⁹¹. Tādēļ Austrumu apgabala valsts komisārs izdeva „neapzinīgajiem”²⁹² radioklausītājiem rīkojumu, kas noteica, ka „ar nodomu” noklausīties ārzemju raidstacijas ir noliegts, kā sodu par neievērošanu paredzot pārmācības namu vai cietumu un radioaparāta konfiskāciju, sevišķi smagos gadījumos piemērojot arī nāves sodu.²⁹³

Ienaidnieks vienmēr savus smagos zaudējumus esot mēģinājis apslēpt ar melu propagandas pastiprināšanu un ļaužu apmuļķošanu – apgalvoja „Tēvija.” „Jo lielāki zaudējumi, jo trakāka un nekaunīgāka melu ziņu propaganda, kas domāta arī to tautu pretestības spēju mazināšanai, kas iekļaujas jaunajā Eiropā,” tādēļ „līdzīgi visiem citiem spekulantiem, ienaidnieka melīgās propagandas noklausītāji un tālāk izplatītāji nav nekas cits kā politiski spekulanti, kas sodāmi bez saudzēšanas.”²⁹⁴

Lai nerastos pārpratumi, laikraksti arī publicēja sarakstus ar tām radiostacijām, ko „apzinīgais” latvietis drīkstēja klausīties.²⁹⁵ Tomēr sakarā ar izdotajiem noteikumiem sabiedrība esot „dzīvi pārrunājusi”, kādēļ gan neesot atļauts klausīties daudzo Vācijas sabiedroto, kā Somijas, Ungārijas u.c., raidītājus, bet „kreisi

²⁸⁸ Domāts: Hans Költsch. *Das Judentum in der Musik. (Handbuch der Judenfrage. Die wichtigsten Tatsachen zur Beurteilung des jüdischen Volkes, Hg.T.Fritsch.)* 8. Aufl. Leipzig: Hammer, 1935.

²⁸⁹ Pāvils Ieviņš. Darbs Latvijas radiofonā 1938–1944. *Jaunā Gaita*, 2009, Nr.4, 61. lpp.

²⁹⁰ Pēdējais brīdinājums. *Talsu Vārds*, 1942, 29. janv.

²⁹¹ Pēdējais brīdinājums. *Talsu Vārds*, 1942, 29. janv., Mums nav vajadzīga šī melu propaganda. *Tēvija*, 1942, 20. febr.

²⁹² „[...] tiem, kam šīs atbildības apziņas trūkst, esmu izdevis šādu rīkojumu”. Austrumu apgabala valstskomisāra 1942.gada 13. janvāra rīkojums par ārkārtējiem soļiem pret ārzemju radiatoraidījumu klausītājiem. *Tēvija*, 1942, 20. janv.

²⁹³ Austrumu apgabala valstskomisāra 1942.gada 13. janvāra rīkojums par ārkārtējiem soļiem pret ārzemju radiatoraidījumu klausītājiem. *Tēvija*, 1942, 20. janv.

²⁹⁴ Mums nav vajadzīga šī melu propaganda. *Tēvija*, 1942, 20. febr.

²⁹⁵ Raidītāji, kurus atļauts klausīties. *Tēvija*, 1942, 21. janv.

noskaņotie elementi” šo rīkojumu izmantojot kā konstatējumu, ka ārzemju raidītāji tiešām raidot ko tādu, ko aizliedz noklausīties.²⁹⁶

Reihskomisāra pārstāvis Egons Bonners (*Bönner*) uzskatīja, ka Latvijā ir pārāk daudz t.s. „melno raidītāju” klausītāju, un ieteica G. Dresleram publicēt rakstus pret šo parādību, ko pēdējais solīja aktualizēt savos norādījumos preseī.²⁹⁷ Tomēr, kad, 1942. gada 12. decembrī *Europasender Weichsel*²⁹⁸ pārraidīja ziņu, ka ļoti daudzi latvieši klausoties Maskavas raidītāju un šīs ziņas izplatot tālāk, G. Dreslers šai jautājumā atļāvās polemizēt ar Propagandas ministrijas Austrumu nodaļu, norādot, ka latviešiem šīs raidītājs neko nenozīmējošs.²⁹⁹ Vai tā bija vēlme noturēt sava dienesta godu, vai arī vairums klausījās angļu radiostacijas, pateikt viennozīmīgi nevar. Klausījās aizliegtās radiostacijas ļoti daudzi, šo staciju izvēli nedrīkstētu aprobežot tikai ar ideoloģiskām simpātijām, bet vērā ņemams būtu arī valodas saprašanas faktors. Neuzticība oficiālajiem ziņu avotiem sabiedrību spieda meklēt „patiesību” citur.

Respektīvi, ietekmīgais propagandas kanāls izrādījās tikpat efektīvs ienaidnieka kontrpropagandas līdzeklis. Cīnīties pret ienaidnieka radio propagandu nevarēja efektīvi, un, piemēram, Jēkabpils latviešu Drošības palīgpolīcijas punkta vadītājs bija spiests atzīt, ka to, vai reihskomisāra rīkojums tiek pildīts, ir „grūti pārbaudīt, bet ir pamats domāt, ka tas netiek pilnībā izpildīts”³⁰⁰. Lai pret to cīnītos, sabiedrībā tika izplatītas baumas par speciālu peilēšanas ierīču esamību, kas ļaujot noteikt, uz kura viļņa esot nostādīts radioaparāts.³⁰¹ Iedzīvotāji, protams, tika sodīti par neatļauto radoraidītāju noklausīšanos, bet tas notika, vairāk pateicoties denūciācijām.³⁰²

Vēl tika izmantota prakse, ka radioaparātus konfiscēja politiski neuzticamiem cilvēkiem, kuri nacistiskās varas acīs bija potenciālā Maskavas un Londonas raidītāju auditorija. Tā, piemēram, 1941. gada beigās Jelgavas gebītskomisārs Mēdems izdeva rīkojumu, kas paredzēja radioaparātu konfiskāciju krievu tautības iedzīvotājiem, lai

²⁹⁶ LVVA. P-252 f., 1.apr., 43.l., 5. lp.

²⁹⁷ BArch – R92/30, pag. 35. (Birgermeitera E. Bonnera sarakste ar ģenerālkomisāra Propagandas daļas vadītāju G. Dresleru, 12.02.1942.; atbilde, 14.02.1942.)

²⁹⁸ Reih Propagandas ministrijas Vinetas raidstacija, kas raidīja no Varšavas.

²⁹⁹ BArch – R 92/30, pag. 31.

³⁰⁰ Turpat.

³⁰¹ S. Kruks. Radio karš: Propaganda latviešu valodā Otrajā pasaules karā. *Latvijas Arhīvi*, 2000, Nr.4.

³⁰² Sk. Piem.: LVA, 1986.f., 1.apr., 14061.l. (Annas Leilis krimināllīta), 8.,29.–30. lp.

cīnītos pret ienaidnieka kontrpropagandas izplatīšanos.³⁰³ Faktiski šis solis radīja vairāk neapmierinātības nekā reāla labuma, radot sašutumu vietējo krievu iedzīvotāju vidū.³⁰⁴

Propagandas vajadzībām tika veikta arī ienaidnieka raidītāju noklausīšanās. Latvijas ģenerālapgabālā to veica ģenerālkomisāra propagandas daļa, kura gan izpelnījās kritiku no Okupēto austrumu apgabalu ministrijas par to, ka šis darbs netiek veikts pietiekami labi. Ģenerālkomisāra propagandas daļas vadītājs uzsvēra, ka neesot mērķtiecīgi ienaidnieka raidītāju noklausīšanos veikt centralizēti, jo birokrātisko atskaišu rakstīšana praktiski padara iegūtās informācijas izmantošanu nederīgu. Tādēļ G. Dreslers lūdza reihskomisāra propagandas daļu informēt ministriju, lai panāktu to, lai šī sfēra paliek ģenerālkomisāra propagandas daļas rokās, kas labāk izprot situāciju, jo esot gadījumi, kad ienaidnieka propagandu nepietiek apkarot ar ironiju, bet nepieciešami esot pārdomāti argumenti.³⁰⁵

1944. gadā okupācijas varas iestādes satraucās par „*Soldatensender Calais*” (Karavīru raidītājs Kalē) dzirdamību arī Baltijas telpā. Šo „melno raidītāju” bija radījuši briti vācu karavīru propagandiskai iespaidošanai, bet Drošības policijas un SD pārstāvji brīdināja propagandas daļas vadītāju, ka ir pilnīgi iespējams šim raidītājam ietekmēt arī Latvijas iedzīvotājus.³⁰⁶ Arī latviešu politiskā palīgpolicija sniedza savus vērojumus. Tā 1944. gada februārī stāvokļa pārskatā no Jēkabpils atbalsta punkta teikts: „Pēdējā laikā novērota pastiprināta boļševiku raidītāju noklausīšanās plašākās iedzīvotāju aprindās, jo zudusi katra cerība vācu skopi izteiktajiem oficiālajiem radio un laikrakstu ziņojumiem, kuri parasti nāk ar vairāku dienu nokavēšanos. Vispār vācu propaganda tautas acīs nebauda agrāko ticamību.”³⁰⁷

Latviešu presē diezgan regulāri parādījās raksti, kas bija vērsti uz Maskavas vai Londonas (BBC) pārraidītās informācijas kritiku, tomēr šie pasākumi izrādījās

³⁰³ Faktiski šeit savu lomu nospēlēja brīvkuņa Medema stereotipiskais uzskats par krieviem kā boļševikiem. Pilnīgi citāda attieksme bija Daugavpils apgabala komisāram, kurš, piemēram, 1943. gada decembrī sūdzējās Rīgas ģenerālkomisāram par kādas Drošības policijas propagandas vienības darbību Latgalē. Neskatoties uz kompetenču jautājumiem, tika pārņemta šīs grupas vadībai arī neadekvātā izturēšanās pret krievu līdzstrādniekiem: „Krieviem ir lopiskas bailes no vāciešiem. Vāciešiem viņi ir mazvērtīgi otrās klases cilvēki. Krievu līdzstrādniekiem ir aizliegts klausīties radio, divus mēnešus viņi nav dzirdējuši ne ziņas, ne mūziku” Sk. BArch R 92/26, pag. 18.–19., 21.

³⁰⁴ LVVA, P-259.f., 1.apr., l.43. 1. lp. (Drošības palīgpolicijas Jēkabpils punkta vadītāja ziņojums par politisko stāvokli Jēkabpils punktā laikā no 1. līdz 10. janvārim, 1942. g.).

³⁰⁵ BArch – R 92/30, pag. 32. (Ģenerālkomisāra Rīgā Propagandas daļas vadītāja G. Dreslera vēstule reihskomisāra propagandas daļai, 19.9.1942.).

³⁰⁶ BArch – R 92/35, pag. 29. (Drošības policijas un SD nedēļas radioapskats 10.–16.04.1944.; 22.04.1944.).

³⁰⁷ LVVA, P-252.f., 1.apr., l.41. 1. lp. (Latviešu politiskās policijas Jēkabpils atbalsta punkta stāvokļa pārskats uz 20.02.1944.; 19.02.1944.).

mazefektīvi, un to cilvēku, kas Londonas un Maskavas radiofonu ietekmē „izceļot desantus Kurzemes un Vidzemes jūrmalā, kas Mīlgrāvī sastāda nošaujamo sarakstus gadījumā, ja boļševiki tomēr atgriežas”, kas visasāk kritizējot latviešu pašpārvaldi un leģiona vadību, kas, kā uzsvēra propaganda, bija „pavisam maza ļaužu grupa”³⁰⁸, nacistiskajiem okupantiem neizdevās aplūsināt līdz pat kara beigām.

Jāatzīst, ka tomēr radio propaganda nekļuva par nopietnu propagandas kanālu vietējo iedzīvotāju vidū. Pirmkārt, jau tādēļ, ka radioaparātu skaits, kā minēts iepriekš, nebija pietiekams. Otrkārt, kas, domājams, bija daudz svarīgāk – radio galvenokārt apkalpoja vācisko auditoriju, nepievēršot vajadzīgo uzmanību latviešu sabiedrībai.³⁰⁹ Lielākā daļa raidījumu laika bija vai nu retranslācijas no Berlīnes, vācu karavīriem domātie raidījumi, vai arī mūzika. Kā atzīmē mediju pētnieks S. Kruks, radoraidījumos maz laika bija atvēlēts vietējo politisko problēmu atspoguļošanai, radio vairāk koncentrējās uz saimniecisko, sadzīvisko problēmu atspoguļošanu.³¹⁰ Tā Drošības policijas un SD 1944. gada 5. jūnija sniegtajā apskatā konstatēts, ka latviešu vēlmes pēc vārda un mūzikas maz tiekot ņemti vērā. Lielākā daļa klausītāju radio izslēdzot pēc vietējiem ziņu raidījumiem. Tā kā sabiedrībā vispār esot liela interese par vietējiem ziņu raidījumiem, SD ieteica pārdomāt šī jautājuma propagandisko nozīmi.³¹¹

Saturiskā ziņā tas neko neizmainīja radiopārraižu saturā, jo jau pēc pāris mēnešiem Rīga krita, bet 1944. gada 12. oktobrī, vācu armijai atstājot Rīgu, radiofona raidītājs tika uzspridzināts. Kurzemē, Liepājā, sāk darboties „Hallo Liepāja”, par kura idejisko iedvesmotāju tiek uzskatīts Andrejs Eglītis, taču pēc Kuldīgas raidītāja uzspridzināšanas tas bija dzirdams tikai Liepājas apkārtnē. Tomēr savus raidījumus tas pārraidīja līdz pat 1945. gada 7. maijam, kļūstot nereti par vienīgo avotu, kas bija spējīgs operatīvi pārraidīt ziņu informāciju.³¹²

³⁰⁸ Generālkomisāra Rīgā propagandas šefs G. Dreslers. Tādi viņi izskatās! *Tēvija*, 1942, 12. maijs. P. Kovaļevskis. Cita ceļa nav. *Tēvija*, 1942, 16. okt.

³⁰⁹ Reihskomisāra Propagandas daļas vadītājs savā vēstulē 28.04.1943. radiofona programmas daļas vadītājam Flemingam nosūtīja par paraugu Vinetas darbinieces E. Balodis ziņojumu, kurā, kā viņš uzsvēra, šī un arī citu Vinetas darbinieku ziņojumu kvalitāti, kuri izprotot latviešu mentalitāti un ar smalku ironiju runā par latviešiem nozīmīgām lietām. Dreslers ieteica pārņemt līdzīgu praksi arī Rīgas raidītājam. Sk. Barch, 90/161, pag. 5.

³¹⁰ S. Kruks. Radio karš: Propaganda latviešu valodā Otrajā pasaules karā. *Latvijas Arhīvi*, 2000, Nr.4.

³¹¹ BArch 92/30, pag. 29. (Drošības un SD komandiera IIIc daļas radioprogrammas nedēļas apskats Latvijas zemes propagandas dienesta vadītājam G. Dresleram un SS oberšturmfiheram J. Geslingam).

³¹² Alberts Eglītis. Latviešu kara ziņotāji Otrā pasaules karā. Grām. A. J. Bērziņš un V. Kukainis.(red.). *Latviešu karavīrs pēc Otrā pasaules kara. Dokumentu un atmiņu krājums. 9. sēj.* Plön, Daugavas Vanagu Centrālās valdes izdevums, 1985. 450. lpp.; S. Kruks. Radio karš: Propaganda latviešu valodā Otrajā pasaules kara laikā. *Latvijas Arhīvi*, 2002, Nr.4, 113. lpp.

2.3.2. Skaņu plates un skaņdarbi

Skaņuplates, kas saturēja galvenokārt muzikālo darbu ierakstus, arī tika uzskatīta par nopietnu propagandas līdzekli. Muzikāls darbs vai dziesma spēja uzrunāt sabiedrību, radot vajadzīgo fonu propagandas uztverei. Arī paši muzikālie darbi varēja kalpot kā propagandas avots. Ne velti 1941. gada 1. jūlijā radiofonā atskaņotā „Dievs, svētī Latviju!” daudziem izraisīja asociācijas par Latvijas neatkarības atjaunošanu. Tādēļ nacistu okupācijas iestādes arī šo sfēru pakļāva kontrolei. Jau 1941. gada septembrī Vērmahta propagandas daļa sastādīja aizliegto nošu un skaņuplašu sarakstu³¹³, kas 1942. gadā tika izdots arī atsevišķā brošūrā.³¹⁴ Aizliegto autoru sarakstā tika iekļauti „neāriskas” izcelsmes komponisti un izpildītāji, kā arī visi darbi, kas tika izdoti PSRS vai Latvijā padomju okupācijas laikā. Klasīku darbus, ja tie bija izdoti bez boļševiku priekšvārdiem, ievadiem vai komentāriem, varēja izplatīt.³¹⁵

Būtībā sastādītais saraksts kalpoja arī par ceļvedi koncertos un publiskajos pasākumos izpildāmajiem skaņdarbiem. 1941. gada jūlijā – oktobrī visiem publisko sarīkojumos teiktajiem tekstiem un mūzikai vajadzēja apstiprinājumu no vērmahta propagandas nodaļas. Sākot ar oktobri, šos pienākumus uzņēmās civilpārvaldes iestādes.³¹⁶ Baznīcas dievkalpojumos atskaņotajiem skaņdarbiem un dziesmām, sākot ar 1942. gadu, šāds apstiprinājums vairs nebija nepieciešams.³¹⁷

Muzikālos darbus nacisti izmantoja propagandas nolūkos arī Latvijas teritorijā. Tā, piemēram, A. Eglīša un L. Garūtas kantāte „Dievs – tava zeme deg!” savus daudzus atskaņojumus varēja piedzīvot ne tikai savas mākslinieciskās augstvērtības dēļ, bet tādēļ, ka tā labi veidoja fonu nacistu veiktajai totālā kara propagandai, mobilizējot iedzīvotājus pret pieaugušajām Sarkanās armijas atgriešanās briesmām.

Nacionālsociālistu veikto mūzikas izmantošanu propagandā labi raksturo 1944. gada aprīlī notikusī sarakste starp Valsts darba dienesta (RAD) pārstāvi Ostlandē un reiskomisāra propagandas daļas kultūras referentu Nāteru (*Nather*).

³¹³ BArch, R 92/21, pag. 101.

³¹⁴ No latviešu nošu veikaliem un krātuvēm izņemamo nošu, skaņuplašu un mūzikas apcerējumu saraksts. – R., 1942. / Sk., BArch, R-92/21, pag. 102. ff.

³¹⁵ Turpat.

³¹⁶ LVVA, P -946.f., 1.apr., 27.l., 288. lp.(Mākslas un kultūras lietu direkcijas pārvaldības daļas vadītāja R. Pavasara vēstule Sunākstes pag. lauksaimniecības biedrībai; 30.10.1941.).

³¹⁷ LVVA, P -946.f., 1.apr.26.l., 83. lp. (Mākslas un sabiedrisko lietu daļas priekšnieka R. Pavasara vēstule Skrundas mācītājam A.Grīnbergam, 15.01.1942.).

Darba dienests pēc RAD vadītāja Martina Eisenbeka (*Eisenbeck*) ierosmes lūdza konsultāciju propagandas daļā, kādas trīs dziesmas varētu ieteikt darba vīriem dziedāšanai dienesta laikā Vācijā.³¹⁸ Nāters ieteica darba vīriem izvēlēties dziesmas “Sārta, sārta saule lec”, „Cekulaina zīle dzied”, „Krogū gāju”³¹⁹ un „Nevis slinkojot un pūstot”³²⁰, savukārt uz dziesmu „Daugavas vanagi” norādīja, ka tā, kaut arī esot ļoti iemīļota, tomēr to sarakstījis „mums nesimpatizējošs komponists”³²¹. Dziesma „Mūsu zeme”³²² savukārt tika atzīta par pārāk nacionālu.³²³

Autoram pašlaik nav izdevies atrast dokumentus, kas liecinātu par citviet dziedamo, piemēram, Latviešu SS leģionā, dziesmu izvēli. Mūzika kā propagandas kanāls vācu okupētajā laikā prasa vēl papildu pētījumus ne tikai no vēsturniekiem, bet arī muzikologiem un mūzikas psihologiem.

2.4. Kinopropaganda.

Kino bija viens no spēcīgākajiem propagandas ieročiem, kuru nacistiskais okupācijas režīms nekavējoties izmantoja arī Latvijā. Kā bāze kinopropagandai tika izmantots uzņēmums “*Latvijas filma*”, par kura direktoru kļuva jau pieminētais A. Jekste, un tas atradās tiešā vērmahta propagandas daļas un Tirdzniecības un rūpniecības ģenerāldirekcijas pakļautībā³²⁴, tomēr jau gada beigās to pārņēma jaunizveidotais uzņēmums “*Ostland Film GmbH*”. „*Ostland Film GmbH*.” kopā ar „*Ukraine Film GmbH*.”, kas tika iekļautas 1941. gada 10. novembrī izveidotajā *Zentral Filmgesellschaft Ost* (ZFO), kura sākotnēji bija pakļauta Austrumu ministrijai, bet pēc propagandas darba pārņemšanas 1944. gada sākumā to pārņēma Propagandas ministrijas Austrumu nodaļa.³²⁵

Kinopropagandas vides atjaunošana, ja ticēt G. Dreslera teiktajam, bija viens no pirmajiem vācu uzdevumiem Rīgā, un pirmā filma tika demonstrēta jau 1941. gada

³¹⁸ BArch, R 92/21, pag. 110.

³¹⁹ Visas minētās latviešu tautas dziesmas.

³²⁰ „Nevis slinkojot un pūstot” – komponists Jurjānu Andrejs, teksts – Juris Alunāns.

³²¹ „Daugavas vanagi” – komponists Jēkabs Graubiņš (1886–1961), teksts – Plūdonis, pazīstama arī kā „Lācplēša dziesma”.

³²² „Mūsu zeme” – komponists Jānis Norvils (1905–1994), teksts – Rainis, pazīstama arī kā „Daugav’s abas malas”.

³²³ BArch, R 92/21, pag. 108.

³²⁴ LVVA, P-946.f., 1.apr., .12.l., 1. lp. („*Latvijas filma*” strukturshēma, 01.09.1941.).

³²⁵ BArch, R 55/ 567; BArch, R 55/ 564 , pag. 68.

7. jūlijā.³²⁶ Tā bija vēermahta propagandas filma – „*Sieg im Westen*” (Uzvara rietumos), ko demonstrēja kinoteātrī „*Splendid Palace*.”

1941. gada jūlijā vēermahta aizmugures daļu pavēlnieks savā apskatā minēja, ka Rīgā ir 26 kinoteātri, no tiem 4 darbojoties, rādītas tiekot vācu filmas. Latviešiem tāpēc pēc iespējas ātrāk jāatjauno kinoteātri, lai redzētu jaunās filmas.³²⁷

1941. gada septembrī Latvijas ģenerālapgabalā darbojās 21 kinoteātris un viena ceļojošā kino iekārta. No tiem 12 darbojās katru dienu, 4 - sešas dienas nedēļā, un viens kinoteātris 2 dienas nedēļā.³²⁸ Oktobra mēnesī darbojās jau 32 kinoteātri³²⁹ un ceļojošais kino ar četrām iekārtām.³³⁰ Ja 1941. gada jūlijā bija notikuši 659 un augustā – 959 seansi, tad oktobrī seansu skaitu bija paredzēts palielināt līdz 2136.³³¹ Par kinoteātru skaitu vēlākajos nacistiskās okupācijas gados nav saglabājušās ziņas, bet iespējams pieņemt, ka tas ir palicis nemainīgs. Jaunu kinoteātru celtniecībai nacistu režīmam nebija pietiekamu resursu, bet slēgt esošos būtu propagandiski nepareizi, turklāt nereti pašas okupācijas iestāžu amatpersonas uzsvēra šī propagandas veida iedarbību.³³² Piemēram, kad no 1943. gada 15. maija valstskomisāra finanšu daļa vēlējās paaugstināt nodokļus, sakarā ar kuriem celtos arī kinobiļešu cena, konsultācijas par šo jautājumu notika arī ar propagandu veicošajām institūcijām.³³³

Datus, kas atsegtu kinoteātru apmeklētāju skaitu, nav izdevies atrast. Pēc presē publicētās informācijas iespējams izdarīt secinājumus, ka kinoteātri vācu okupācijas laikā par apmeklētāju trūkumu nav sūdzējušies. Par to liecina garās rindas pie kinoteātru kasēm, kā arī kino biļešu tirdzniecība „melnajā tirgū”, pret ko centās cīnīties okupācijas vara.³³⁴

Sākot ar 1942. gadu savu darbību izvērša *Ostland Film*, tomēr tās galvenā produkcija bija domāta propagandas nolūkiem. Tā koncentrējās uz kinožurnāla

³²⁶ Uzvarai jābūt mūsu! Latvijas ģenerālkomisāra propagandas šefa Dreslera runa kultūras darbinieku sanāksmē 1. maijā Rīgas operā. *Tēvija*, 1942, 4. maijs; Vācu uzvaras gājiens. *Tēvija*, 1941, 7. jūlijs.

³²⁷ LVVA, P-70., 5.apr., 4.l., 306. lp. (izvilums no armiju grupas Ziemeļi aizmugures pavēlnieka ziņojuma, 19.07.1941.).

³²⁸ LVVA, P-946.f., 1.apr., 13.l., 35. lp.

³²⁹ Trīs no tiem – “Forum”, “Radio Modern” un “Film Palace” – bija vācu karavīru kinoteātri.

³³⁰ LVVA, P - 946.f., 1.apr., 1.11., 35.–36.lp., LVVA, P - 946.f., apr.1., 1.13., 6. lp. Visā Ostlandē pirmajā okupācijas gadā esot atklāti 173 kinoteātri, kurus apmeklējuši 19.milj. cilvēku. Sk. Kulturschaffen im Ostland. *Ostland*, 1942, Nr.2.

³³¹ LVVA, P - 946.f., 1.apr., 1.13., 35..

³³² Tā 1942. gada decembrī atskaitē par propagandas darbu Daugavpils gebītskomisārs reihskomisāra propagandas daļai teikts: “Daugavpilī ir divi kinoteātri. Izrādāmās vācu filmas publika uztver ar lielu interesi. Filmas mums parāda, ka tās ir pirmklasīgs propagandas līdzeklis (erstklassiges Propagandamittel). Sk. BArch, R 92/ 18, pag. 26.

³³³ LVVA, P - 70.f., 5.apr., 49.l., 253. lp.

³³⁴ Sk. Brīdinājums rindā stāvētājiem pie kinoteātriem un saldumu veikaliem. *Tēvija*, 1943, 13. janv.

Ostland Woche materiālu sagatavošanu un montēšanu. Pirmā *Ostland Woche* kinohronika tika radīta apmēram 1942. gada jūnijā³³⁵ un iznāca regulāri līdz pat 1944. gada septembrim.³³⁶ Sākotnēji visas Latvijas teritorijai domātās filmas tika nodotas Ostland Film galvenajā kantorī, Ā. Hitlera (Brīvības) ielā 15, kur tās noskatījās direkcija un komisija, pēc kā filmu kopijas tika izsūtītas pa Latvijas kinoteātriem.³³⁷ Filmu nosūtīšana notika centralizēti, kinoteātru vadības pienākumos bija tikai reklāmas un peļņas nodrošināšana.³³⁸

Kinofilmās tika demonstrētas sākotnēji vācu valodā, subtitru izgatavošana bija paredzēta tikai propagandas filmām, un to veica *Ostland Film*.³³⁹ Tā, piemēram, 1942. gada jūnijā Okupēto austrumu ministrija Ostlandes jaunatnes audzināšanas nolūkiem pasūtīja virkni klaji propagandistiska rakstura filmu³⁴⁰ – „Mūžīgais žīds”³⁴¹, „Ciems sarkano liesmās”³⁴², „Hitlera jauniešs Kveks”³⁴³ u.c. – ar norādījumu izgatavot subtitrus. Tāpat tika pasūtītas vesela virkne īsfilmu, kuras varot radīt pirms spēlfilmām.³⁴⁴

Nacistiskās okupācijas gados pusē Latvijas kinoteātru galvenokārt demonstrēja vācu kinofilmas. Kļūdaini būtu uzskatīt, ka no kinoekrāniem latviešu iedzīvotāji nepārtraukti tika apstrādāti ar nacistisko ideoloģiju. Kinoteātru repertuāru lielākoties sastādīja izklaidējoša rakstura spēlfilmās – melodrāmas, komēdijas³⁴⁵ utt., kas ļāva atslēgties no kara gadu bargās realitātes. Tomēr pirms spēlfilmām noskatīšanās obligāta bija arī kinohroniku un propagandas filmu vērošana. Tā, piemēram, 1942. gada jūnijā Tukuma kinoteātra apmeklētājiem vienā seansā

³³⁵ LVKFFDA pirmie divi kinožurnāla izlaidumi nav saglabājušies. Ostland Woche Nr.3. ir datēts ar 1942. gada 12. jūliju, tas nozīmē, ka pirmā numura iznākšanai bija jānotiek 1942. gada jūnija beigās. Sk. LVKFFDA, 950.

³³⁶ Pēdējā Ostland Woche kinohronika datēta ar 1944. gada 14. septembri. Sk. LVKFFDA, 1322.

³³⁷ LVA, 1986.f., 2.apr., 3644.l. (Edgara Baumaņa krimināllieta), 15. l.p.

³³⁸ Sk. LVA, 1986.f., 1.apr., 6242.l. (Kārļa Grīnberga krimināllieta), 30. l.p. Kārlis Grīnbergs 1941. gadā tika nozīmēts par Bauskas kinoteātra direktoru.

³³⁹ BArch, 90/32 [Stāvokļa pārskats par Austrumu propagandu, 18.04.32.] Pārskatā minēts, ka mākslas filmas tiek gatavotas krievu, baltkrievu un ukraiņu valodā. Visās valodās tiek izgatavotas tikai *Wochenschau - Auslandswochenschau*.

³⁴⁰ Par kino izmantošanu jaunatnes audzināšanā nacistiskajā Vācijā sk. D.Welsh. Educational Film Propaganda And The Nazi Youth. In: D.Welsh (ed.). Nazi Propaganda: The Power And Limitations. London, Croom Helm, 1983. P.65 –87.

³⁴¹ Der ewige Jude, 1940 (rež. F. Hiplers).

³⁴² Dorf im roten Sturm, 1935 (rež. P. Hagens [V. Krause]); Sākotnēji filma saucās *Friesennot: Ein deutsches Schicksal auf russischer Erde*.

³⁴³ Hitler – Junge Quex, 1933 (rež. H. Šteinhofs)

³⁴⁴ BArch, R 90 / 199, pag.1.ff.

³⁴⁵ Tā kā nacistiskajā Vācijā no 1933. gada līdz 1945. gadam tika radīts vairāk par tūkstoši pilnmetrāžas filmu un vēl lielāks skaits īsfilmu un kinohroniku, tad ar šīs produkcijas trūkumu nacisti nevarēja sūdzēties. Sk. Sabine Hake. German National Cinema. New York, Rotledge, 2002. P. 59.; Der deutsche Film im Ostland. *Ostland*, 1944, Nr. 7.

piedāvāja noskatīties šādas filmas: 1) Nedēļas apskats, 2) Padomju zemnieku „paradīze”³⁴⁶, 3) „Kā bija, kā vēl tagad ir, bet nekad vairs nebūs”³⁴⁷ un 4) melodrāmu „Trīs burvīgas dienas”^{348, 349}.

Psiholoģiski tas padarīja kinopropagandu par ļoti iedarbīgu līdzekli, jo, nākot uz kinoteātri izklaidēties, cilvēki mentāli nebija gatavi kritiski izvērtēt tiem sniegto informāciju, turklāt kinoekrānā redzamais tika uztverts kā realitāte.³⁵⁰

2.5. Starppersonālās komunikācijas propaganda

Starppersonālās komunikācijas līmeņa propaganda arī bija raksturīga nacistiskās Vācijas okupācijas apstākļos. Šāda veida komunikācijas iedarbība ir nereti lielāka nekā drukātajai vai pat vizuālajai propagandai. Šīs komunikācijas mērķis nav tikai panākt nododamās informācijas uztveršanu. Daudz lielākā mērā tās mērķis ir iespaidot klausītāju, ko iespējams panākt, reaģējot uz viņa noskaņojumu, izmantojot atbilstošu taktiku, simbolus. Turklāt šāds propagandas veids ir arī emocionāls, tādējādi cilvēkam pievilcīgs.

Faktiski jebkura lielākā propagandas akcija notika ar oratoru, aģitatoru un lektoru braukāšanu pa Latviju, lai starppersonālās komunikācijas ceļā iespaidotu sabiedrību. Tā, piemēram, 1942. gada janvārī vervēšanas laikā darba dienestam Jēkabpils apriņķī bija ļoti niecīgi panākumi. Kā ziņoja latviešu politiskās palīgpolīcijas Jēkabpils atbalsta punkta vadītājs P. Bite: „Tas izskaidrojams ar faktu, ka jaunatnei, tā arī viņu vecākiem un pārējai sabiedrībai nebija zināma RAD īstā nozīme un mērķis. Šo apstākli tad izmantoja daži latviešu tautai naidīgi elementi un izplatīja par RAD dažādas nejēdzīgas baumas”. Lai noskaidrotu „īsto stāvokli”, pagastos notika informatīva rakstura sanāksmes, pēc kurām daudzi esot pieteikušies darba dienestam.³⁵¹

Šo pienākumu veikšana tika uzticēta sabiedrībā pazīstamiem cilvēkiem vai pat civilpārvaldes locekļiem. Spriežot pēc tā laika preses izdevumiem, tomēr lielākā daļa

³⁴⁶ Das Sowjet – Paradies (1942), rež. F. Albat.

³⁴⁷ Nav noskaidrota.

³⁴⁸ Drei wunderschöne Tage (1939) Rež. F. Kirchhoff, lomās - Gina Falkenber, Gustav Waldau.

³⁴⁹ *Tukuma Ziņas*, 1942, 2. jūn.

³⁵⁰ „Lielu piekrišanu ir guvušas filmu chronikas, kur attēlotas vācu bruņoto spēku cīņa pret ienaidnieku. Nav dzirdētas pārrunas, ka šīs chronikas būtu tikai izrāde.” – teikts latviešu pol. palīgpolīcijas ziņojumā 1942. gada jūlijā. Sk. LVVA, P- 252.f., 43.l.,56. lp.

³⁵¹ LVVA, P-252.f., 1.apr., 43.l., 11. lp.

šādas propagandas nenotika par politiskām, bet gan saimnieciskām tēmām. Pagastos regulāri notika speciālistu – lauksaimniecības speciālistu, agronomu, mežziņu, zootehniķu utt. – priekšlasījumi, kuros lauksaimniekiem tika izskaidrotas jaunās okupācijas varas nostādnes lauksaimniecības politikā – nodevu jautājumi, tabakas audzēšanas propaganda utt. Tā, piemēram, „Ventas Balss” 1943. gada janvārī ziņoja par lauksaimnieku sanākumi Dundagā, kurā ieradušies lauksaimnieki tika apgaismoti par jautājumiem, kā labāk saglabāt sēklu, kā pareizi izmantot mēslojumu, kādēļ nepieciešams pastiprināt jaunlopu audzēšanu, par sviesta nodevām, par meža izstrādes normu izpildes nepieciešamību, reprivatizācija utt.³⁵² Dažāda veida propagandiskas sapulces sāka rīkot tik bieži, ka cilvēki pārstāja uz tām nākt. 1942. gada decembrī Daugavpils gebitskomisāra referenti norādīja, ka sapulces notiekot pat pārāk daudz un to skaits padara cilvēkus pret propagandu neieinteresētus. Beigās tika norādīts, ka sapulcēm tomēr ir jābūt, tikai to skaitu varētu samazināt līdz reizei mēnesī un tikai par aktualitātēm.³⁵³

Propagandas pastiprināšanai notika arī potenciālo propagandistu sūtīšana „komandējumos” uz Vāciju, no kuriem atgriežoties, tika slavināta dzīve Lielvācijā.³⁵⁴ Tāpat propagandiskus pienākumus bija spiesti pildīt arī darba dienestu izgājušie, kuriem pēc atgriešanās bija jāveido „Vācu darba dienesta vīru tradīciju apvienības”, kurās ne tikai bija jāaktualizē Vācijā iemācītās politiskās atziņas, bet arī jānodarbojas ar to propagandu Latvijā, veicinot jaunatnes stāšanos RAD.³⁵⁵ Latvijas Jaunatnes organizācijas biedriem tāpat 1943. gadā tika organizēts trīs nedēļu ilgs ceļojums pa Vāciju, lai iepazītos ar „Hitler –Jugend” darbu un pieredzi, lai to vēlāk izmantotu gan vietējās jaunatnes audzināšanā, gan jaunu biedru vervēšanā.³⁵⁶

Pieaugot antiboļševistiskās propagandas nepieciešamībai Eiropā, uz dažādām Eiropas zemēm tika sūtīti arī latviešu runasvīri, kas varētu klātienē turienes sabiedrību iepazīstināt ar boļševizāciju. Šeit var minēt daudzus piemērus, par tiem tika ziņots arī vietējā presē. 1944. gada janvārī stāstīt par boļševiku laiku Latvijā uz Prāgu tika

³⁵² Apspriede par lauksaimniecības dienas jautājumiem. *Ventas Balss*, 1943, 19. janv.; H. Marnitz. Nordlicht über der Düna. S. 66.-70.

³⁵³ BArch, R 92/18, pag. 26. (Daugavpils gebitskomisariāta ziņojums ģenerālkomisāra propagandas daļai.; 1942. gada dec.).

³⁵⁴ Vācieši to dēvēja par *Aktive Mundpropaganda*, un reihskomisāra dienesti atbalstīja vietējo iedzīvotāju no iespējami daudzām profesion. aprindām sūtīšanu pāris nedēļas uz Vāciju, lai tie varētu veikt šo „aktīvo verbālo propagandu”; Sk. BArch, 90/30, pag. 8.

³⁵⁵ Sk. BArch, R 92/ 18, pag. 138. (Latviešu darba vīru tradīciju apvienību uzbūve, 26.11.1943.).

³⁵⁶ LVA, 1986.f., 1.apr., 44339.l. (Valda Skudras krimināllieta), 11.–12. lp.; LVA, 1986.f., 1.apr., 12273.l. (Ernesta Karlsona krimināllieta), 27.–29.lp.

nosūtīts „Tēvijas” redaktors P. Kovaļevskis.³⁵⁷ 1944. gada aprīlī Propagandas ministrijas Austrumu nodaļas vadītājs E. Tauberts ziņoja valstssekretāram: ”Mēs esam nosūtījuši divus prominentus latviešus uz Norvēģiju, lai sekmētu aniboļševistisko kampaņu.” Prominentās personas bija arodbiedrības vadītājs Roja un mācītājs Dr. V. Sanders, kuriem pēc norvēģu propagandas ministra Fuglesanga³⁵⁸ ielūguma vajadzēja tikties ar norvēģu žurnālistiem un ziņu dienestiem, lai izklāstītu un atbildētu uz jautājumiem par „boļševismu un labajām latviešu attiecībām ar vācu okupācijas varu”.³⁵⁹ Respektīvi, šāda veida propaganda tika veikta gan uz iekšzemes, gan ārvalstu auditoriju.

Sākot ar 1943. gadu, kad daudzās Drošības policijas un SD atskaitēs parādās informācija par sabiedrības vienaldzību vai pat neticību vācu propagandai, tika izmanta arī t.s. čukstu propaganda (*Flüsterpropaganda*). Čukstu propagandas mērķis bija it kā neieinteresētu, ar varas iestādēm nesaistītu personu izmantošana informācijas vai dezinformācijas izplatīšanā. Par šādu propagandas veida izmantošanu, izņemot informāciju, ka tāda tikusi veikta, atrast nav izdevies.³⁶⁰ Tātad šodien nav zināms, kā tika vervēta un izmantota „čukstu propagandas” aģentūra, nav zināms arī šīs propagandas saturs. Latviešu sabiedrība, kurā baumas bija nozīmīgs starppersonālās komunikācijas veids kara gados, domājams, šāda veida propagandu nebija grūti izplatīt iedzīvotāju vidū.

Kādas baumas bija radījusi sabiedrības iztēle, kādas bija vācu propagandas darbs, ne vienmēr iespējams nošķirt. Tā, piemēram, kara gados Latvijā cirkulēja baumas par „saldo tēju”. Šo baumu pamatā bija pieņēmums, ka Vācijā veci cilvēki neesot valstij vajadzīgi, lai no tiem atbrīvotos, tiem iedodot saindētu saldu tēju. Protams, šādas baumas grāva nacistiskās Vācijas tēlu, bet no otras puses tās varēja kalpot arī nacistu politikas interesēm. Tā 1943. gada aprīlī, kad, ņemot vērā darba roku deficītu, sākās pastiprināta vecu cilvēku saistīšana darbos, tiem pirms darba norīkojumu saņemšanas bija jāiziet ārsta komisija. Jēkabpilī uz ārsta apskati pulcējošos vidū parādījās runas, ka „kurus ārsts atzīšot par darba nespējīgu, tam būšot to saldo tējas tasi izdzert, jo veciem cilvēkiem neesot vairs nekādas nozīmes priekš

³⁵⁷ LVVA, P-70.f., 5.apr., 3.l., 22.–24lp.

³⁵⁸ Rolfs Jurgens Fulesangs (*Rolf Jørgen Fuglesang*, 1909–1988) – no 1942. gada kultūras ministrs V. Kvislinga valdībā.

³⁵⁹ BArch, R 55/ 568, pag. 75. (Tauberts – valstssekretāram, 15.04.1944.).

³⁶⁰ Piemēram, Minskas ģenerālkomisariātā šādu propagandu solīja izvērst, lai apkarotu Maskavas raidītāju sniegto informāciju. СК. тенограмма совещания высшего руководства генерального округа "Белоруссия". С. 70.

valsts”³⁶¹. Saprotams, ka par veseliem sevi atzina vairums sapulcējušos, bet jautājums, vai šīs baumas tika izplatītas nolūkā manipulēt ar sabiedrību, vai arī sabiedrībā pastāvošās baumas deva okupantiem vēlamu rezultātu, paliek neatbildēts.

Par baumām, ko izplatījušas oficiālas personas Kurzemē kara beigu cēlienā, liecības var atrast arī Žaņa Unāma atmiņās. Viņš atzīmē, ka šo baumu nolūks esot bijis radīt iedzīvotājos optimistiskāku noskaņojumu un izvairīties no panikas. Tā esot izplatītas baumas par Kurzemes mežiem, kuri esot pilni ar vācu smago tanku divīzijām, baumas par vācu divīziju pārvešanu uz Kurzemi utt. Kāds stacijas priekšnieks Ž. Unāmam esot stāstījis, ka pie viņa ieradies vācu virsnieks SS formas tērpā un sacījis, ka ļaudīm, kas stacijā apgrozoties, esot jāstāsta, ka katru nakti frontes virzienā gar staciju pa dzelzceļu tiekot pārsūtītas lielas karaspēka daļas.³⁶²

Tomēr jāatzīst, ka čukstu propaganda Latvijā vairāk bija izplatīta kā nekonvenciālais propagandas kanāls. Tā apkarošana atradās pastāvīgā vācu uzmanības lokā, pret kuru tika vērsti ne tikai audzinoša satura raksti presē, bet arī karikatūras un plakāti.³⁶³ Ne visas baumas, kas izplatījās Latvijas teritorijā bija izdomājumi, bija arī objektīva informācija, tomēr tā daudzo izdomājumu jūklī pazuda. Kā galvenie avoti šādas informācijas izplatīšanā iesaistījās šādi sabiedrības slāņi – dzelzceļnieki, atvaļinājumos ieradušies policisti un leģionāri un bēgļi.

Kā īpatnēju propagandas veidu var minēt arī sludinājumus presē, kuri radīja redakcijas vai varas neieinteresētību ilūziju, tajā pašā laikā sludinājumu mērķauditoriju pamudinot uz noteiktām darbībām. 1942. gada februārī parādījās presē „Gaišmates un Tumšmates” precību sludinājums, kuras meklēja „īstus latviešus”, ar cēlu sirdi un strādīgām rokām”. „Manta, augsts stāvoklis, gods un slava mums nav vajadzīga – tas viss ir iznīcīgs”, teikts sludinājumā.³⁶⁴ „Talsu Vārda” redakcijas sludinājumu sarakstos tas atzīmēts kā „propagandas sludinājums” par kuru nav iekasēta arī samaksa.³⁶⁵ Tā kā šajā laikā norisinājās t.s. darba akcija, tad, iespējams, ar šādu sludinājumu palīdzību okupācijas varas mēģināja piesaistīt cilvēkus darbam Vācijā.

³⁶¹ LVVA, P- 252.f., 1.apr.,18. lp. (Latviešu pol. policijas ierēdņa E. Karabanova ziņojums par periodu no 20.03.1943. līdz 20.04.1943.).

³⁶² Ž.Unāms. Zem Barbarosas šķēpa. 406 –407. lp.

³⁶³ LNB, PtL₁ -355/43 (Kas izplata baumas, tas lielāko briesmu laikā nodod savu tautu); LNB, PtL₁ - 39/18 (Aizbāziet savas acis baumām) u.c.

³⁶⁴ Mans sapņu tēls, kur esi tu? (sludinājums). *Talsu Vārds*, 1942, 12.febr.

³⁶⁵ LVVA, P -427.f., 1.apr., 8.l., 16.lp.

Nav iespējams rekonstruēt to, kādā veidā tālākā komunikācija norisinājās starp potenciālajam preciniekiem un „latviešu meitenēm”, kurām domātie sludinājumi bija jāadresē redakcijas kantorī, tomēr līdzīgu sludinājumu parādīšanās arī vēlāk, netieši norāda uz šāda propagandas veida visai biežu izmantošanu.³⁶⁶

Kopumā var secināt, ka nacistu propaganda savu mērķu sasniegšanai izmantoja visus pieejamos propagandas kanālus. Šo kanālu efektīva izmantošana bija garants tam, ka visu okupācijas laiku latviešu sabiedrība atradās intensīvā nacistu propagandas ietekmē, kas ļāva salīdzinoši netraucēti nacistiem realizēt savu politiku okupētajā Latvijā. Tomēr vācu okupācijas politikas prakse bieži atšķīrās no propagandas, kas savukārt radīja sākotnēji kritisku attieksmi pret sludinātajām idejām vai kara beigās pat pilnīgu neuzticību šiem propagandas kanāliem.

---

³⁶⁶ Daudz iepazīšanās sludinājumi parādījās gan policijas vervēšanas, gan mobilizācijas Latviešu leģionā akciju laikā. Sk.,piem., Atsaucaties dzimtes zēni! (sludinājums). *Ventas Balss*, 1944, 4.febr. Līdzīgi propagandiski darbojās arī t.s. „frontes meitenes”, sarakstoties ar latviešu karavīriem. Tomēr par šāda veida propagandu būtu nepieciešami papildus pētījumi.

3. Nacionālsociālistiskā okupācijas režīma propagandas saturs

Ar propagandas saturu ir jāsaprot tas informācijas kopums, kas tika izplatīts publiskajā telpā ar mērķi ietekmēt sabiedrisko domu un tās sociālās rīcības modeļus, apkarot režīmam nevēlamas idejas un vērsties pret ienaidnieka propagandu.

Propagandas analīzi var veikt pēc propagandas pētnieku ASV komunikāciju zinātņu profesoru Gārta Džoveta un Viktorijas O'Donellas piedāvātās shēmas. Pēc viņu domām, pēc šīs shēmas iespējams atklāt galvenos propagandas elementus. Nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas režīma propagandai šāda shēma varētu būt noderīga, ja to attiecina uz konkrētām kampaņām, nevis propagandas satura vērtējumu kopumā. Turklāt viņu piedāvātā shēma ļauj atsegt vairākas okupācijas režīma propagandas īpatnības. Daži no šīs shēmas elementiem apskatāmā laika propagandas raksturojumam savukārt ir nenosakāmi.

G. Džovets un V. O'Donella piedāvā desmit soļu propagandas analīzes shēmu, pēc kuras jānosaka:

- 1) propagandas kampaņas ideoloģija un uzdevumi;
- 2) konteksts, kurā propaganda notiek;
- 3) propagandista identifikācija;
- 4) propagandas organizācijas struktūra;
- 5) mērķauditorija;
- 6) mediju izmantošanas tehnikas;
- 7) speciālās tehnikas, kas maksimizē efektu;
- 8) auditorijas reakcija uz dažādām tehnikām;
- 9) kontrpropaganda, ja tāda ir;
- 10) propagandas efekti un evolūcija.¹

Ar ideoloģiju propagandā tiek saprasts visaptverošs konceptuālais pamats, uz kuru balstoties, auditorijai tiek piedāvāta sociālā un politiskā realitāte. Kļūdaini būtu uzskatīt, ka pret Latvijas iedzīvotājiem vērstā propaganda balstītos tikai nacionālsociālisma ideoloģijā. Nacionālsociālistiskā ideoloģija bija pamatā Vācijas izstrādātajai kara propagandai, kura savukārt šajā gadījumā kļuva par „propagandas ideoloģiju” okupētajā Latvijā. Latvijas teritorijā nacionālsociālisma idejas netika publiski akcentētas, publiskajā sfērā nonāca tikai dažas nacisma idejas –

¹ Jowett G.S., O'Donell V. Propaganda And Persuasion. P. 280.

antisemitisms, antimarksisms, valsts sociālisms, savukārt vācu rases pārākuma idejas vai kolonizācijas (dzīves telpas nepieciešamības) idejas mēģināja slēpt.

Faktiski, par nacionālsociālistu okupācijas režīma propagandas ideoloģiju jāuzskata tie uzstādījumi, kas izrietēja no nacistu „pretboļševistiskā krusta kara” uzstādījumiem, kura centrālā tēze bija tautu, tai skaitā arī latviešu, atbrīvošana no boļševisma. Propagandas ideoloģija bija vienkārša un to iespējams izteikt dažos teikumos: Latvijas Republikas politiķu kļūdas noveda valsti pie padomju okupācijas, kuras galvenie nesēji bija ebreji, kuri tad Latvijā arī realizēja represīvo politiku, pamatojoties uz „starptautiskā židisma” izstrādāto pasaules varas sagrābšanas plānu. No šīm briesmām latviešus izglāba Lielvācijas armija, kuras paspārnē arī latviešu tauta, atbrīvojoties no pagātnes paliekām un pildot tai uzliktos pienākumus, nonāks Jaunajā Eiropā.

Tātad šī vienkāršotā propagandas ideoloģijas koncepcija vispārējos vilcienos noteica tautas pagātņi, tagadni un nākotni. Visas turpmākās propagandas kampaņas izrietēja no šiem uzstādījumiem.

Propaganda līdz sabiedrībai tiek novadīta ar kampaņu palīdzību. Propagandas kampaņas iespējams klasificēt pēc to intensitātes:

- 1) akcijas, kuru uzdevums bija mērķa sasniegšana pēc iespējas tuvākā laika periodā;
- 2) „ilgstošās” jeb integrācijas akcijas, kuru mērķa sasniegšanas laika limiti netika strikti noteikti, bet kuru īstenošana prasīja regulāru propagandas satura aktualizāciju.²

Propagandas kampaņas jeb akcijas, kas bija balstītas uz tūlītēju mērķu sasniegšanu, koncentrēja visus iespējamus propagandas veikšanas kanālus, mēģinot panākt tūlītēju sabiedrības reakciju sev vēlamā rezultāta sasniegšanai. Kā piemērus šeit varētu minēt vervēšanas vai mobilizācijas akcijas, izejvielu vākšanas akcijas utt. Šādos gadījumos propaganda zaudē savu iedarbību, tiklīdz izvirzītais mērķis ir sasniegts vai uz laiku kādu iemeslu dēļ aizturēts. Piemēram, 1942. gada jūnijā ģenerālkomisāra Propagandas daļa, saņemot no Propagandas ministrijas plakātus ”Domā par to” un „Līdzstrādāt, nepļāpāt”³ priekš t.s. darba akcijas

² Franču sociologs Žaks Eluls (*Jacques Ellul*, 1912–1994) uzskatīja, ka šādas akcijas var dalīt aģitācijas akcijās un integrācijas akcijās. Sk. J.Ellul. *Propaganda: The Formation of Men 's Attitudes*. New York: Vintage Books, 1973. P. 70 - 79 ; O'Shaughnessy N.J. *Politics and Propaganda. Weapons of Mass Seduction* . P. 66.

³ Sk. LNB, PtL₁-139/13 (“Līdzstrādāt, nepļāpāt”, 1942).

(*Arbeitseinsatzaktion*)⁴, bija spiesta ziņot, ka akcija ir uz laiku aizturēta, un tādēļ propagandas materiāla izmantošana tika atlikta līdz akcijas atsākšanai.⁵ Nacistu propagandas īpatnība bija tā, ka akcijas nekad nebeidzās. Tiklīdz bija noslēgusies viena propagandas akcija, tad to aizstāja ar citu.⁶ Šāds nemitīgi cilvēku uzmanību saistošs veids neļāva koncentrēties, pārdomāt šo akciju nozīmi, kritiski izvērtēt to sekas. Turklāt nereti akcijas arī pārklājās, kas mazināja to efektivitāti.

Ilgstošs, mēreni aktīvs propagandas darbs galvenokārt bija vērst uz cilvēku pasaules uzskata, vērtību sistēmas vai stereotipu maiņu, respektīvi – uz sabiedrības integrāciju okupācijas režīma plānotajā nākotnes vidē. Šādas akcijas prasīja vairāk laika, un no tām netika gaidīts tūlītējs rezultāts. Šādas propagandas veikšanai tika mobilizēta ne tikai aktīvās propagandas, bet arī kultūrpolitikas un izglītības u.c. politikas sfēru resursi. Kā piemēru varētu minēt okupācijas varas mēģinājumus mainīt latviešu vēsturiskuma izpratni, lai noskaņotu par labu sadarbībai ar vāciešiem.

Propagandas veikšanas konteksta analīzē, jāņem vērā vēsturiskais fons, proti – kādas norises izsauca propagandas kampaņas nepieciešamību, kāda bija okupācijas režīma ekonomiskā, sociālā, militārā vai rasu politika dotajā laikā. Mēģinot izvirzīt kādus noteiktus periodus nacistiskās propagandas kontekstā un satura evolūcijā, iespējams sadalīt šādas fāzes:

- 1) **Zibenskara fāze** (1941. gada jūnijs – 1941. gada decembris)⁷;
- 2) **„Ilgstošā kara” propagandas fāze**, kas iezīmējas ar vērnahta fiasko pie Maskavas 1941. gada decembrī un ar 1942. gada 10. janvāra Hitlera rīkojumu par saimniecības pārveidošanu „nolietošanās kara”(*Abnutzungskrieg*) vajadzībām⁸;
- 3) t.s. „Stalīngradas traģēdija” 1943. gada janvārī faktiski liek pamatus totālā kara koncepcijai, kuras vadmotīvs bija „nāve vai uzvara.” Kā rezultātā var runāt par **„totālā kara” fāzi.**

⁴ Domāta vervēšanas kampaņa Reihā darba dienestā.

⁵ BArch, R92/18, pag.14. (Dreslers – RMVAP, Gielen;18.06.1942.).

⁶ Piemēram, Ostlandes zemes propagandas daļa laika periodā no 1943. gada oktobra līdz 1944. gada jūlijam veica 418 propagandas akcijas. Sk. BArch, R 90/ 459, pag. 1.–28.(Geheimtagebuch für Ausgänge des Landespropagandaamt Ostland.).

⁷ Faktiski iedalījums fāzēs ir modificēts Latvijas apstākļiem vācu vēsturnieka Petera Longeriha piedāvātais skatījums uz propagandas iedalījumu fāzēs Vācijā. P. Longerihs izdala gan tikai divas fāzes – Zibenskara fāzi, ko no 1941. gada beigām līdz 1943. gada janvārim pamazām nomaina „totālā kara” fāze. Sk. P.Longerich. Nationalsozialistische Propaganda. In. K.D.Bracher (Hg.) *Deutschland 1933–1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft.* Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1993. S. 311.

⁸ K. Kangeris. „Nodeva reiham” – Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotāji darbos Lielvācijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1990, Nr.12, 34. lpp.

Tādējādi analizējot propagandas kampaņas, nepieciešams ņemt vērā arī akciju piesaisti konkrētajam laika periodam. Tā, piemēram, zibenskara fāzei raksturīgais nacionālo simbolu, valstiskuma, vēstures u.c. noliegums izmainās jau 1942. gadā, kad parādās nepieciešamība pēc rekrūšiem policijā vai darba dienestā. 1943. – 1944. gadā turpretī vērojamas jau klajas propagandas spekulācijas ar šiem jēdzieniem.

Ar propagandista identifikāciju jāsaprot propagandu veicošās institūcijas vai organizācijas atpazīšana propagandā. Nacistu okupācijas laikā propagandista identitāte tika slēpta vai to neaifišēja. Okupācijas gados Latvijā tika radīts pietiekami daudz t.s. propagandas aģentu, kas palīdzēja slēpt īstos propagandas pasūtītājus un noteicējus. Tā, piemēram, lai palielinātu strādnieku darba ražīgumu un darba apjomu, vienlaicīgi „pastiprinot darba prieku”, nacisti radīja Latvijā t.s. arodapvienības.⁹ Faktiski tika radīta iluzora arodbiedrība, kuras mērķis bija politiski un propagandiski ietekmēt strādniekus un apslēpt vācu ieinteresētību šajā procesā. Tāpat arī mobilizācijas akcijas Latviešu leģionā tika veiktas ar latviešu pašpārvaldes starpniecību.

Analīzes gadījumā propagandista identifikācija un propagandas organizācijas struktūra nereti var atklāties tikai ar dokumentālu avotu palīdzību. Pavēļu hierarhija un propagandas akciju īstenošana rīkotāji okupācijas gados palika apslēpti plašākai sabiedrībai. Arī šodien atsevišķas nacistu propagandas kampaņas (piemēram, „Līdumnieka” darbība 1944. gada pirmajā pusē) neļauj pilnībā atsegt šo kampaņu patiesos režisorus.

Propagandas akcijas pēc to mērķauditorijas var iedalīt divās daļās.

Vispārējās akcijas – proti tās, kas tika vērstas pret sabiedrību kopumā. Pie kampaņām, kas bija paredzētas visu sabiedrības slāņu ietekmēšanai, kā piemēru var minēt „pretbaumošanas” vai spekulācijas apkarošanas akcijas. Tāpat šajā grupā iekļaujās arī t.s. integrācijas propagandas tēmas.

Savukārt citas akcijas determinēja auditoriju pēc noteiktiem klasifikatoriem: dzimuma, vecuma, dzīves vietas (pilsēta/lauki, Latgale), tautības (vācieši/latvieši/krievi), nodarbošanās u.c. Turpretī tādas propagandas kampaņas kā, piemēram, vervēšana darba dienestā, tika vērstas uz konkrētām iedzīvotāju grupām, proti, uz 18 – 20 gadus veciem jauniešiem un viņu vecākiem.

⁹ BArch, R 90/154, pag. 12. (Propaganda Dienstes; 1942. gada augusts).

Mediju izmantošanas tehnikas jeb propagandas kanālu izmantošanu propagandā nacistu okupācijas laikā raksturo visu iespējamo propagandas kanālu izmantošana propagandas efektivitātes palielināšanai, tādējādi zūd iespējas nodalīt kādas „speciālas” tehnikas. Faktiski jebkurš propagandas kanāls kara laika apstākļos bija speciāls. Šeit lieti var runāt par propagandas kanālu mobilizāciju konkrētu akciju veikšanā, lai garantētu mediju telpas piepildīšanu ar nepieciešamo propagandas materiālu. Iespējams, kā netradicionālas tehnikas var minēt „pseidonelegālu preses izdevumu” izdošana, iepazīšanās sludinājumu presē vai čukstu propagandas izmantošanu.

Sabiedrības reakcija uz konkrētām propagandas tehnikām atradās pastāvīgā nacistu uzmanības lokā. Drošības policijas un SD ziņojumos par stāvokli regulāri parādās arī propagandas izvērtējums un cilvēku reakcija/uzticamība dažādiem propagandas kanāliem. Spriežot pēc šādiem specifiskiem ziņojumiem, iespējams aptuveni noteikt uzticamākos propagandas kanālus okupētajā Latvijā. Praktiski iedarbīgākais propagandas kanāls bija kinopropaganda, pa kuru nav ziņu, ka tā tiktu apšaubīta vai tai būtu maza ticamības pakāpe.¹⁰ Maz kritisku atsauču bija arī par starppersoniskās komunikācijas propagandu. Prese tika kritizēta daudz, bet tās kritiku nomāca tas apstākļi, ka tā tika lasīta un bija pieprasīta. Radio, kas tika sākotnēji uzskatīts par spēcīgu propagandas ieroci, rezultātā pārvērtās par kontrpropagandas avotu.

Ja nacisti jau pirmajās okupācijas dienās nodibināja pilnīgu kontroli par mediju telpu, tad kontrpropagandas iespējamība tika samazināta līdz minimumam. Piedevām par kontrpropagandas izplatīšanu pēc kara laika likumiem draudēja nāves sods, kurš arī tika dažkārt izmantots. Ienaidnieka propagandu Latvijas teritorijā izplatīja izkaisot skrejlapas un laikrakstus gan no lidmašīnām, gan baloniem, tomēr, kā tika atzīmēts, tās „nekādu iespaidu uz iedzīvotāju noskaņojumu neatstāja”¹¹. Kontrpropagandas galvenie avoti Latvijas teritorijā bija radio un baumas, kas izplatījās sabiedrības vidū.

Režīms centās pret šo parādību cīnīties ne tikai represīviem, bet arī propagandistiskiem līdzekļiem. Darba vietās tika izkarināti plakāti „Apkaro naidīgu

¹⁰ Vēl 1944. gada pavasarī tika ziņots par propagandas filmu lielo popularitāti tautā. Sk. BArch, R 92/19, pag. 35 (Liepājas gebitskomisāra referenta Eckarta telegramma Latvijas zemes propagandas daļai; 3.03.1944.).

¹¹ LVVA, P –252. f., 1.apr. 43.l., 56. lp.(Jēkabpils latviešu polit. palīgpolīcijas pārskats par laiku no 15.07. līdz 31.07.1942.).

propagandu!”, kuros strādājošajiem norādīja, ka: „Ienaidnieks ar melīgām ziņām, baumām un tenkām cenšas sagraut ticību Jaunās Eiropas darbam, mazināt darba un dzīves prieku. [...] Baumas un tenkas kaplo ienaidniekam, tās tiek izplatītas nevis taisnības noskaidrošanas nolūkā, bet lai tevi garīgi saindētu, laupot tev mieru. [...] Ienaidnieka radiatoraidītāji sagrozītiem datiem izplata melīgas ziņas. Neklausies ārzemju radiostacijas. Neaizmirsti, ka tas ir stingri noliegts, bez tam tas ir negodīgi pret taviem atbrīvotājiem! Nekad nelieto bīstamo vārdu”drusku taisnības jau tur gan būs”. Kas to saka, tas ir jau sasirdzis ar baumu mēri! Ikviens, kas ienaidnieka propagandu klausās vai lasa un tālāk atstāsta ir stājies ienaidnieka kalpībā. Latvju strādājošajam derdz šādas lietas.”¹²

Propagandas efektu novērtējums vēsturē ir problemātisks, principā nav iespējams, balstoties uz empīriskiem rādītājiem, noskaidrot tās efektivitāti. Vai par efektivitātes rādītāju var kalpot kampaņas mērķa sasniegšana? Kara laika un okupētas teritorijas sabiedrībā viennozīmīgi – nē. Paralēli propagandas kampaņām okupācijas vara izmantoja piespiešanas politiku. Novērtēt, kurai no metodēm bija lielāka efektivitāte, pašreizējā izpētes stadijā ir neiespējami.

Vai mobilizāciju Latviešu leģionā vairāk iespaidoja propaganda vai draudošie sodi par neierašanos uz mobilizāciju, pateikt nav iespējams. Drīzāk būtu jāatzīmē, ka, baidoties no represijām, latviešu leģionāri atrada cīņas mērķus¹³ nacistiskajā propagandā. Faktiski tie cīņas mērķi, par ko cīnījās latviešu leģionāri, – antiboļševisms, vēlme atriebties par padomju režīma nogalinātajiem vai represētajiem tuviniekiem, draudi par iespējamo padomju režīma atgriešanos – tika aktualizēti ar propagandas palīdzību.¹⁴ Leģionāru ticība, ka viņi cīnās par Latvijas brīvību, bija kails propagandas triks, lai nodrošinātu šo vienību kaujas spējas. H. Biezais to raksturoja kā divu pasaulu koeksistenci, no vienas puses „kailā vācu okupācijas vara”, no otras puses „latviešu mistiskā brīvā Latvija”. Vāciešiem bija jāatrod tikai metodes, kā savus nolūkus sasaistīt ar šo latviešu mistisko pasauli. Un tos viņi atraduši personās, kuras bija savulaik cīnījušās par brīvo Latviju. „Viņu personās bija apvienota reālā un mītiskā brīvā Latvija simboliskā vienībā. Dzīvošana šai jūtu

¹² Strādnieku gadagrāmata. 1942. Rīga, Arodbiedrību Centrālās savienības izdevums, 1942. 99.lp.; Gadagrāmata strādājošiem 1943. gadam. Rīga, ASC izdevums, 1943. 70.lpp.

¹³ Sk. Latvija Otrajā pasaules karā. – 360.–363lpp.

¹⁴ K. Zellis. Nacionālsociālistiskās Vācijas propaganda okupētajā Latvijā 1942–1943. 236. –239. lpp.

noteiktajā simboliskajā pasaulē, izslēdza iespēju ieskatīt, ka Dankers¹⁵, Plensners¹⁶, Silgailis¹⁷ u.c. varētu cīnīties par Hitlera Lielvāciju. Viņi varēja cīnīties tikai par brīvu Latviju. Viņi varēja aicināt tikai iestāties tādā leģionā, kas par to cīnījās.”¹⁸

Propagandas efektivitātes novērtējumā tāpat neder arī saglabājušās atskaites par propagandas uztveri. Kā labu propagandas uztveres evolūcijas piemēru latviešu sabiedrībā var minēt latviešu politiskās palīgpolīcijas Jēkabpils atbalsta punkta ziņojumus:

1942. gada decembris: „Ar sevišķu uzmanību tauta vēro katru vārdu, kas nāk no vācu vadītāju puses. Iedzīvotāji propagandai nepiegiež nekādu vērību, jo ar to jau ir paraduši.”¹⁹

1943. gada septembris: „Iedzīvotāji vienīgi interesējas par preses sniegtajām ziņām. Vācu oficiālos ziņojumus, kā arī pa daļai propagandu iedzīvotāji uzklausa ar zināmu kritiku, bet arī dzirdētā pretinieku pārspīlētā propaganda un aģitācija uzticēšanos un ticību nebauda ne mazākā mērā. Īsto patiesību neviens no oficiālajiem valdības ziņojumiem necer izzināt un paļaujas katrs uz saviem ieskatiem un spriešanas spējām.”²⁰

1944. gada februāris: „Pēdējā laikā novērota pastiprināta boļševiku raidītāju noklausīšanās plašākās iedzīvotāju aprindās, jo zudusi katra ticība vācu skopi izteiktajiem oficiāliem radio un laikrakstu ziņojumiem, kuri parasti nāk ar vairāku dienu nokavēšanos. Vispār vācu propaganda tautas acīs nebauda agrāko ticamību.”²¹

Tāpat faktiski ar katru okupācijas gadu ticamība vācu propagandai katastrofāli kritās. Līdzīgus ziņojumus var atrast arī citos Drošības policijas un SD ziņojumos.²² Pēc šāda skatījuma sanāk, ka vēlākais ar 1943. gadu nacistiskā propaganda kļuva nevajadzīga vai pat traucējoša, jo pastiprināja sabiedrības neticību okupācijas varai. Uzticības līmeņa krišanās propagandai ir nozīmīgs fakts, bet tomēr tas neizslēdz šīs propagandas iedarbību uz cilvēku jūtām un prātiem.

¹⁵ Oskars Dankers (1883–1965) – Latvijas armijas ģenerālis, vācu okupācijas laikā pašpārvaldes Iekšlietu ģenerāldirektors.

¹⁶ Aleksandrs Plensners (1892–1984) – Latvijas armijas pulkvedis, Latviešu leģiona ģenerālinpektora štāba priekšnieks, 19. ieroču SS divīzijas pulka komandieris.

¹⁷ Artūrs Silgailis (1895–1997) – Latvijas armijas pulkvedis, Latviešu leģiona 15. ieroču SS divīzijas štāba priekšnieks, Leģiona ģenerālinpektora štāba priekšnieks.

¹⁸ H. Biezais. Latvija kāškrusta varā. 369.–370. lpp.

¹⁹ LVVA, P – 252. f., 1.apr., 43.l., 114. lp.

²⁰ LVVA, P – 252. f., 1.apr., 44.l., 51. lp.

²¹ LVVA, P – 252. f., 1.apr., 44.l., 71. lp.

²² Sk. piem., BArch 92/19., pag. 3.ff.

Tādas faktiski komunikāciju zinātnēs izstrādātās shēmas propagandas analīzei ir izmantojamas, tās lieti var derēt konkrētu propagandas akciju analīzē, bet tās ir grūti burtiski izmantot, lai raksturotu nacistisko propagandu kopumā.

Lai izprastu propagandas saturu, nepieciešams arī izprast propagandas psihiskās iedarbības metodes. Kā rakstīja Ā. Hitlers, „propagandas māksla slēpjas tajā apstākļi, lai piespiestu masu noticēt: ka tāds un tāds fakts reāli pastāv, tāda nepieciešamība ir neizbēgama, tāds secinājums ir pareizs utt. [...] Propagandai vairāk jāiedarbojas uz jūtām un tikai ļoti nelielā devā uz t.s. prātu.”²³

Ādolfs Hitlers visus avīžu lasītājus iedalīja trīs kategorijās:

- 1) tie, kas tic visam ko lasa;
- 2) tie, kas netic nekam ko lasa;
- 3) cilvēki ar galvām, kuri spēj kritiski uztvert lasīto un izdarīt patstāvīgus spriedumus.

Skaitliskajā attieksmē pirmā grupa ir vislielākā, bet abas pārējās daudz mazākas.²⁴ Hitlera izpratnes patiesumu būtībā pierāda mūsdienu pētījumi sociālajā psiholoģijā. “Pūlis nekritiski uztver vārdus,” raksta franču sociālpсихолоgs S. Moskoviči²⁵. “Praktiski tas nozīmē to, ka var cilvēkiem likt ticēt tam, kam tici tu pats, un likt, lai viņi darītu to, ko tu vēlies.” Pārliecināšanas gramatikai tikai jāpamatojas uz apgalvojumiem un to atkārtojumiem.²⁶

Pirmais propagandas likums ir skaidrs un iebildumus nepieļaujošs apgalvojums, kura informatīvais saturs var būt arī virspusējs. T.i., nav nepieciešams, lai tas ietvertu sevī ko tādu, kas būtu jāpierāda ar faktiem vai loģiku. Lasot okupācijas laika presi vai aplūkojot plakātus un kino kadrus, uzkrītošs liekas loģiskuma trūkums. Tomēr šo propagandas materiālu mērķis nav dot analītisku skaidrojumu, tie ir tikai propagandas daļa, kurai ir daudz tālejošāki mērķi. No šejienes izriet, ka propaganda ir jāvērtē kā iracionāli pasniegts informācijas kopums.

Atkārtojumi ir otrais propagandas balsts. Tie apgalvojumiem dod papildu pārliecību, padarot tos par uzmācīgām idejām. Dzirdot tās ikreiz no jauna ,dažādās versijās un jebkurā vietā, tās pārņem cilvēku. Tajā pašā laikā atkārtojumi uzceļ obligāto barjeru pret jebkādiem citiem uzskatiem un kalpo kā sava veida loģika

²³ A. Hitler. Mein Kampf. S.197.

²⁴ A. Hitler. Mein Kampf. S. 263 – 264.

²⁵ Seržs Moskoviči (Serge Moscovici, 1925) – rumāņu izcelsmes franču sociālpсихолоgs.

²⁶ С. Московичи. Век толп. Исторический трактат по психологии масс. – Москва, ЦПП, 1998. С. 177., с.184.

totalitārajā domāšanā, kurā bez domāšanas procesa emocijas vai domas ir iespējams ātri pārvērst darbībā.²⁷

Atkārtojumiem ir arī domu saistīšanas funkcija. Asociējot bieži savrupus apgalvojumus un idejas, tie rada loģiskās ķēdes ilūziju. Rodas pārliecība, ka aiz frāzēm izkristalizējās sistēma, kaut arī tās saturs var būt pretrunīgs. Cilvēkiem ir raksturīgi pakļauties idejām, kuras it kā sakārto viņa priekšstatus par apkārtējo pasauli.²⁸

Visas šīs iezīmes var saskatīt arī tajā propagandā, kuras mērķis bija panākt nacistiem vēlamo sabiedrības attieksmi pret notiekošo un sagaidīt no latviešiem atbilstošu rīcību.

Sociālpsiholoģijā propagandas analīzē mēdz runāt par t.s. ietekmes stratahēmām (*stratagems*), kuru uzdevums ir nodrošināt veiksmīgas propagandas norisi. Atkarībā no pētnieka pieejas, iespējams runāt par dažādām stratahēmām, kā arī par dažādiem to uzdevumiem.²⁹ Izmantojot E. Aronsona un E. Pratkanja piedāvāto modeli, iespējams izdalīt četras ietekmes stratahēmas.

Pirmkārt, ir jākontrolē situācija sabiedrībā un jānodrošina labvēlīgs klimats propagandas uztverei, manipulējot ar problēmas struktūru un tās risinājuma formulējumu. Otrkārt, pašam komutatoram jārada pozitīvs iespaids, lai viņa teiktajam uzticētos. Trešā stratahēmas būtība ir tā, ka komutators fokusē adresāta uzmanību un domas uz to, kas vajadzīgs komutatoram. Ceturtā stratahēma izraisa adresātā emocijas, tad netīši vai tīši norāda, kā uz šīm emocijām būtu jāreaģē.³⁰

Kā šīs stratagēmas izmantoja nacistiskā propaganda? Labvēlīgo klimatu propagandai vāciešiem nebija jārada, to viņu vietā bija izdarījusi jau padomju represīvā politika, kas tautu bija noskaņojusi par labu “jaunajam atbrīvotājam”, tādējādi radot pie viena arī pozitīvu fonu komutatora ideoloģijas uztverei.³¹ Ne velti “baigais gads” kā propagandas kategorija dominēja pār citām kategorijām, bet “Vācijas – atbrīvotājas tēls” tika izmantots, lai panāktu vēlamo rīcības modeli no pakļautajiem.

²⁷ С. Московичи. Век толп. Исторический трактат по психологии масс. С. 186 –187.

²⁸ С. Московичи. Век толп. Исторический трактат по психологии масс. С. 188 –189.

²⁹ Sk. S. McDonald. Propaganda and Information Warfare In The Twenty First Century. P. 92 –117. A. Pratkanis, E. Aronson. Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion. – New York, W.H. Freeman and Co, 2001. P. 51.

³⁰ A. Pratkanis, E. Aronson. Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion. P. 51 - 52.

³¹ Šodien var tikai minēt, vai 1. jūlijā tauta izrādīja patiesu prieku par vācu armijas ienākšanu vai tā bija veikla propagandas akcija.

Trešā un ceturrtā stratahēma “baigā gada” problēmu sakoncentrēja uz divām emocionāli savstarpēji saistītām kategorijām – “komunistu draudu” un “žīdu-boļševiku” jautājumu, kā arī deva atbildes uz to, kā reaģēt uz tām.

Nacistu propagandas problēma okupētajā Latvijā ir tā, ka ļoti ātri zuda uzticība propagandas komunikatoram – nacistiem, kā rezultātā bija apgrūtināta propagandas satura uztvere sabiedrībā.

Tāpat jāieskicē būtu arī galvenās propagandas metodes (tiek lietots arī termins “tehnikas”), ar kuru palīdzību tika veidota jeb, precīzāk sakot, tika izkropļota sabiedrības pasaules aina. Metožu skaits ir ļoti liels, un daudzi pētnieki izvirza jaunas metodes, piešķirot tām jēdzienisku saturu. Tomēr iespējams izdalīt raksturīgākās propagandas metodes apskatāmajā laika periodā. Viena no pamatmetodēm nacisma propagandā bija apelācija pie cilvēku bailēm. Pašā Vācijā tauta tika biedēta gan ar komunisma un žīdisma draudiem, gan ar ielenkuma briesmām. Savukārt Latvijā tas bija baigais gads un tā iespējamais atkārtojums. Nereti propaganda, sevišķi apkarojot negācijas, piebilda, ka “jaunās kārtības” neievērotāji tieši vai netieši veicinot komunistu laiku atgriešanos. Baiļu izmantošana vislabāk atklājās t.s. “šausmu propagandā” (*Grauen propaganda*), ko nacisti izmantoja kara pretinieku un “iekšējo ienaidnieku” – ebreju un komunistu nomelnošanai, kā arī sabiedrības mobilizācijai kara beigās.³²

Arī Otrā pasaules kara laikā šausmu propagandu izmantoja pilnīgi visas karojošās valstis. Daudzi šausmu propagandas izdomājumi kļuva par vēstures sastāvdaļu, un to atmaskošana nav vēl beigusies.

Nacistiem Baltija pēc “baigā gada” bija īsta “zelta bedre” šausmu propagandas radīšanai, jo materiāla par “žīdu-čēkistu” necilvēcībām netrūka. Ja fakti bija par “maigu”, tos pielāgoja propagandas vajadzībām.³³

Īpaši efektīva baiļu faktora izmantošana iespējama tad, ja bailes patiesi baida sabiedrību, ja tiek piedāvāts konkrēts rīcības veids, kā bailes iespējams novērst, un ja pats adresāts tic, ka viņš spēj veikt šīs darbības, lai tās neitralizētu, atzīst sociālpsihologi E. Āronsons un E. Pratkanis.³⁴ Tādējādi pēc esošajiem avotiem

³² Otrā pasaules kara laikā šausmu propagandu izmantoja pilnīgi visas karojošās valstis. Daudzi šausmu propagandas izdomājumi kļuva par vēstures sastāvdaļu un to atmaskošana nav vēl beigusies. Salaspils noņemnes gāzes kameras, vairāk nekā 2000 dzīvi sadedzināto Rīgas Lielajā sinagogā – tie ir tikai daži piemēri no komunistiskās šausmu propagandas.

³³ Sk. A. Ezergailis. Galdā liekamas visas kārtis. Etniskā naida propaganda 1941. gadā. *Diena*. – 1992, 11. aug.

³⁴ A. Pratkanis, E. Aronson. *Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion*. P. 214.

iespējams apgalvot, ka Latvijas sabiedrību baidīja komunistiskā režīma atgriešanās, tādēļ šis moments nepārtraukti tika aktualizēts Latvijas sabiedrībā faktiski jebkurā propagandas akcijā – sākot ar mobilizāciju militārajās struktūrās, beidzot ar metālu vākšanas akcijām –, kuras visas bija vērstas uz boļševiku atgriešanās nepieļaušanu.

Nozīmīgs propagandas veids ir faktoīdu³⁵ izmantošana. Faktoīdi bija nacisma propagandas neatņemama sastāvdaļa, tie tika izmantoti, gan lai pamatotu kara nepieciešamību, gan lai pamatotu nacistu rasisko doktrīnu un pierādītu “starptautiskā žīdisma sazvērestības plānus”. Arī okupētajā Latvijā propaganda šādus faktoīdus radīja nepārtraukti, piemēram, “starp Jelgavas čekas ziņotājiem 75% bija žīdi, kuri šo darbu uzņēmās labprātīgi”³⁶, “Latviešu patrioti nogalināti ar lielgabalu šāvieniem”³⁷, “žīdi perināja Latgales atšķelšanu”³⁸ utt.

Faktoīdi bija nepieciešami, lai propagandā aizpildītu faktu robu un padarītu to vēl efektīvāku. Šo metodi formulēja pats J. Gebelss, kurš uzskatīja, ka efektīvs propagandas veids ir nepatiesību izdomāšana un to nemitīga atkārtošana.

Ciešā saistībā ar iepriekšminēto jāmin arī t. s. apzīmējumu piešķiršana kādai personai vai parādībai. Šādu apzīmējumu okupācijas propagandā bija daudz: “žīds-čekists”, “līdējs”, “čukstētājs” utt. Ar apzīmējumu palīdzību iespējams panākt, lai adresāts savu spriedumu par attieksmi pret objektu vai parādību izdarītu vēl pirms viņam tiek kaut kas pierādīts, uzskata amerikāņu sociālpsihologi E. Āronsons un E. Pratkanis.³⁹ Arī Latvijā okupācijas prese vispirms nodarbojās ar asociatīvās saites radīšanu, atstājot “pierādījumus” vēlākam laikam.

Nozīmīga propagandas metode bija dehumanizācija, kuru lietoja, veidojot ienaidnieka tēlu. Tikai izveidojot ienaidnieka–necilvēka tēlu, ir iespējams to nogalināt, nesagādājot draudus savai psihei, savulaik rakstīja Erihs Fromms (*E. Fromm*).⁴⁰ Arī presē tika lietota dehumanizācija attiecībā pret kara ienaidniekiem un

³⁵ Par faktoīdiem dēvē faktus, kuri pirms parādīšanās publiskajā telpā nav eksistējuši; resp., izdomājumus.

³⁶ Čekas spiegu tīkls. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 18. jūl.

³⁷ *Tēvija*, 1941, 14. jūl.

³⁸ Žīdu plāni par Latvijas saskaldīšanu. Kā komunisti perināja “Latgales autonomiju”. *Tēvija*, 1941, 8. jūl.; Trīs veltīgi mēģinājumi. *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 27. aug.; citāda versija – “Visa vara Latvijā bija nodota čekas, līdz zobiem apbruņotas žīdu gvardes un citu salašņu rokās, pie kam galvenie darītāji un spīdzinātāji bija žīdi, jo viņi perināja velnišķu plānu – pārvērst Baltiju žīdu valsti.” Sk. Žīdisma pastari Jelgavā. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 4. jūl.

³⁹ A. Pratkanis, E. Aronson. *Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion*. .P. 72 - 73.

⁴⁰ Эрих Фромм. *Анатомия человеческой деструктивности*. -М.:Республика, 1994. С.190 –200.

ebrejiem, tādējādi izdzēšot visas iespējamās simpātijas pret tiem; propaganda īpaši nodarbojās ar ebreju dehumanizāciju, atklāti paziņojot – “žīds nav cilvēks”.⁴¹

Nozīmīga propagandas metode, kas tika izmantota, galvenokārt apskatot ārpolitisko situāciju, bija t.s. “neatkarīgo avotu” izmantošana. Šādas metodes izmantošana ir efektīva, jo pašu komutatoru tā parāda kā neieinteresēto pusi, kā rezultātā pasniegtā informācija izskatās “ticamāka”. Preses apskati parādās praktiski jebkurā okupācijas laika laikraksta numurā, tie stāsta par vērmahta neuzvaramību, angļu zaudējumiem, amerikāņu ārpolitiskajām intrigām, par domstarpībām sabiedroto vidū utt., bet kā informācijas avots tiek pasniegta vai nu neitrālo valstu, vai pat angļu–amerikāņu prese. Šādas metodes īpaši izmantoja, mēģinot sabiedrību pārliecināt par angļu nodevību, piedevām ne tikai sniedzot angļu preses atreferējumu, bet, lai pastiprinātu efektu, sniedzot arī raksta „fotokopiju”.⁴²

Lai mazinātu sociālo spriedzi sakarā ar nacistu veikto politiku un terorismu, plaši tika lietoti eifēmismi. Tā, piemēram, cilvēkus, kas nepaklausīja varas rīkojumiem nevis ievietoja cietumos un nometnēs, bet “nodeva attiecīgām iestādēm”, žīdus nevis šāva, bet “atrisināja to jautājumu”⁴³, īpašumus Latvijā nenolaupīja to īpašniekiem, bet tie “nonāca valsts aizbildniecībā”, Latvija nebija okupēta, bet gan “atbrīvota” utt.

Nacistiskās propagandas saturs analīzi apskatīšu tematiski hronoloģiskā secībā. Lai izprastu nacistiskās propagandas saturu, vispirms būtu jāapskata tā tematika, kas bija vērsta uz latviešu pasaules uzskata maiņu, respektīvi – nacistu mēģinājumiem izmainīt latviešu priekšstatus par okupāciju un savu pagātņi. Kā otrais jautājums būtu jāapskata ienaidnieka tēla veidošana latviešu sabiedrībā un kā beidzamais – latviešu sabiedrības sociālās rīcības modeļa konstrukciju.

3.1. Nacismam piemērotas pasaules ainas propaganda

3.1.1. Latvijas “atbrīvošanas” propaganda

“Barbarosās” plāna realizācijas pirmajās nedēļās, kad vācu armija ienāca Latvijas teritoriālajās robežās, ļoti daudziem tā šķita atbrīvošana ne tikai no

⁴¹ Sk. piem., Žīds Zeiss Valmierā. *Tālavietis*. – 1941, 23. okt.

⁴² Sk., piemēram, Latvieši, Anglija vēlas jūsu nāvi! *Tēvija*, 1942, 18. nov.; Latvieši, Anglija jūs pārdevusi boļševismam! *Tēvija*, 1942, 19. nov.

⁴³ Protams, latviešu presē parādījās arī klaji aicinājumi uz vardarbību pret žīdiem, taču nevar piekrist tam, ka šie “saukļi skanējuši nepārtraukti”. Sk. J.Silabriedis, B. Arklāns. Politiskie bēgļi bez maskas. R., LVI, 1963, 32. lpp./ Drīzāk būtu tie jāuzskata par izņēmumiem, nevis sistēmu, un mērķis šiem rakstiem nebūt nebija aicināt latviešus uz vardarbību pret žīdiem, bet uzvelt atbildību par iznīcināšanu.

komunistiskā režīma, bet arī Latvijas Republikas neatkarības atjaunošana. Kādēļ šādas idejas radās latviešu sabiedrībā, ir grūti pateikt, jo pat Vācijas oficiālā propagandas nostāja bija vērsta uz “atbrīvošanu no padomju tirānijas”, un nekādi mājieni no jaunās okupācijas pārvaldes par valstiskuma atjaunošanu netika doti. Andrievs Ezergailis savā darbā “Holokausts vācu okupētajā Latvijā” to skaidro ar latviešu neorientēšanos vācu varas politikā.⁴⁴

Domāju, ka vainojami šajā latviešu neorientācijā bija paši vācieši, liekot par savas propagandas prioritāti saukli: ”Vācu armija – atbrīvotāja”⁴⁵, kas daudziem respondentiem Latvijā tad arī izraisīja nepamatotas un nacionālsociālistiskajai Vācijai neizdevīgas⁴⁶ asociācijas par neatkarības atjaunošanu. Precīzāk sakot, šādu stāvokli izraisīja latviešu neiedziļināšanās jaunās varas sludinātajā politikā, jo, kā vēlāk rakstīja šo dienu liecinieks grāmatizdevējs Helmārs Rudzītis: ”Baigais murgu gads bija pagājis. Tai dienā neviens nedomāja par to, kas būs, kā būs. Prieks par atbrīvošanu [...] aizēnoja jebkuru domu par nākotni.”⁴⁷ Vai, kā atzīmēja “Tēvija”: ”Citas domas domāsim citās dienās, bet šodien lai uz lūpām ir pateicības vārdi.”⁴⁸

Runājot par pateicības izrādīšanu, kuras apogejs bija vācu karavīru apšušķošana pie Brīvības pieminekļa Rīgā 1. jūlijā, A. Ezergailis izvirza hipotēzi, ka tas esot bijis Rīgas komandanta Ullerbergera un Einzatzgrupas A vadītāja V. Štālekera “organizēts teātris”.⁴⁹ Zināmu apstiprinājumu šādam viedoklim var atrast arī tālaika presē. Tā “Tēvijas” 7. jūlija ievadrakstā rakstīts: ”Kad Rīgas ielās parādījās pirmie vācu karavīri, mēs gribējām viņiem klāt skriet, apkampt [...] Un cits citam

⁴⁴ A. Ezergailis. Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1944. Rīga, LVIA, 1999. 156. lpp.

⁴⁵ 1941. gada 16. jūnija apspriedē Ā. Hitlers atzīmēja: ”Mēs atkal uzsvērsim, ka bijām spiesti kādu apgabalu okupēt, kārtot un nodrošināt. Mūsu izkārtojums ir tāds tāpēc, ka okupētās zemes iedzīvotāju interesēs mums bija jārūpējas par mieru, pārtiku, satiksmi utt. [...] Mēs uzsveram, ka mēs esam brīvības nesēji. E. Treiguts -Tāle, kurš tolaik strādāja Antikominternes Austrumu nodaļā, atceras, ka 16. jūnijā nācies tulkot arī plakātu “Hitlers – atbrīvotājs”. Arī pirmie iznākušie preses izdevumi Latvijā pamatīgi ekspluatēja šo saukli visdažādākajās modifikācijās.

E. Treiguts-Tāle. Latvieši, karš ir sācies! 366. – 367. lpp.; Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. Vācu okupācijas laika dokumenti. 1941–1945. 27.–28. lpp.; LNB, PtL₁ -355/83 (plakāts „Hitlers – atbrīvotājs”).

⁴⁶ Neizdevīgas, jo, izplēnot mītam, latviešos pateicības jūtas varēja ātri pārvērsties naidā un izpausties darbībās pret nacistiem. Iespējams, ka Einzatzgrupas A vadītāja V. Štālekera 8. jūlija pavēli par paš aizsardzības spēku likvidāciju iespaidoja arī tas faktors, kas paredzēja tādu attīstības gaitu, un par ko brīdināja arī Ā. Hitlers 16. jūnija apspriedē. Tādēļ šo militāro spēku bija nepieciešams pakļaut tieši vācu okupācijas varas instancēm.

Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. – 28. lpp.

⁴⁷ H. Rudzītis. Manas dzīves dēkas. New York: Grāmatu Draugs, 1984. 181.–183. lpp.

⁴⁸ Ed. Doreika. Lielajā vēsturiskajā pagriezienā. *Tēvija*, 1941, 2. jūlijs.

⁴⁹ Andrievs Ezergailis. Vācu laiki 1941–1945. Atbrīvošana, brīvprātība, paš aizsardzība, atbrībošana. Grām. H. Strods (red.). *Varas patvaļa*. (Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2002.). Rīga, Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2003. 163. lpp.

sacījām, vai mēs neesam par vēsiem, par atturīgiem? Jo visi sajūtām, ka viņi pelnījuši pateicību, ko cilvēka rīcībā esošie vārdi nevar izsacīt. Kādēļ šis mulsums, kādēļ šis atturīgais vēsums [...] Atbilde ir viena vienīga: mums kaklus aizžņaudza sāpes, roku kustības saistīja izciestās mokas. Mūsu prātus mulsināja atpestīšanas brīnums.”⁵⁰ Rakstītais vismaz man ļoti atgādina taisnošanos par ne tik siltu sagaidīšanu, kā to vēlējās redzēt “pasākuma režisori”.⁵¹

P. Ieviņš savās atmiņās stāsta, ka 1. jūlijā tikusi saņemta policijas pavēle izkārt pie mājām Latvijas karogu, bet „tā mums vairs nebija, jo komunistu laikā bija pavēlēts Latvijas karogus iznīcināt. Māte darīja vienīgi iespējamo: pārgrieza sarkano PSRS karogu un iešuva vidū baltu sleju.”⁵² Tātad kāds bija devis pavēli karogot Rīgu. Domājams, līdzīgas problēmas varēja būt daudzām ģimenēm ar karogu izkāšanu. Tos tik tiešām vajadzēja iznīcināt padomju laikā. Tomēr vēl neviens autors, kas raksta par vācu karavīru „brīvprātīgo” apšuškošanu, neizskaidro, kur Latvijas iedzīvotāji tika pie kāškrusta karogiem, kas pamīšus ar sarkanbaltsarkanajiem karogiem tika šajā dienā izkārti Rīgā.⁵³ Tieši tāpat kā vērmahta propagandas daļas rīkoja teatralizētu armijas sagaidīšanu visās lielākajās Padomju Savienības pilsētās, līdzīgs teātris tika rīkots arī Rīgā. Šis uzvedums tika filmēts, fotografēts un vēlāk, okupācijas laikā, nenogurstoši latviešiem aktualizēts. Īpaši jau 1. jūlijā, kas tika pasludināta par svinamo dienu – „Latvijas atbrīvošanas dienu”, kad Latvijas presi un plakātu stabus klāja pateicība par atbrīvošanu.⁵⁴

Jau vērmahta Augstākās virspavēlniecības Operatīvā štāba priekšnieks A. Jodls norādījumos par propagandas izmantošanu “Barbarosas” variantā atzīmēja, ka jāizvairās no tādu propagandas tekstu lietošanas, kas dotu ieganstu izdarīt politiskā ziņā tālejošus secinājumus.⁵⁵

Tomēr direktīvas tika pārkāptas gan no latviešu, gan vācu puses. Latviešu valodā iznākošā presē starp komplimentiem vērmahtam un Hitleram, kas nu ir piepildījuši “latviešu tautas veselu gadu apspiestās ilgas pēc agrākās brīvības”⁵⁶, spekulējot ar simboliem “agrākā brīvība”, “brīvais latviešu karogs” u.c., nenoliedzami

⁵⁰ Lielā atpestīšana. *Tēvija*, 1941, 7. jūl.

⁵¹ Pateicības izrādes notika praktiski visās “atbrīvotajās” Austrumu teritorijās.

⁵² P. Ieviņš. Darbs Latvijas radiofonā. *Jaunā Gaita*, 2009, Nr.4, 59. lp.

⁵³ Sk. LVKFFDA, 1346.

⁵⁴ Sk. LNB, PtL₁- 9/24 (plakāts “Laimīgai nākotnei pretim”, 1942); LNB, PtL₁-355/87 (plakāts „Pirms gada sākās cīņa par jūsu atbrīvošanu”, 1942).

⁵⁵ Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. 31.–32.lpp.

⁵⁶ V. Grieze. Latviešu tauta ir atkal brīva. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 30. jūn.

lasītājam radīja jaunajam režīmam nevēlamas asociācijas. Ja jau vācu armija ir atjaunojusi “agrāko brīvību”, tad arī aiz kalniem nav Latvijas valstiskuma atjaunošana, jo to simbolizējošais sarkanbaltsarkanais karogs jau “brīvi plīvo”, skan “Dievs, svētī Latviju!”⁵⁷ un latviešu patrioti ir jau sākuši “brīvās Latvijas” jauncelmsmes darbu.⁵⁸ Tāpat vācu virsnieku neviennozīmīgie apgalvojumi, ka pēc kara “latvju tauta un Latvijas valsts varēs [...] sasniegt savu agrāko krāšņumu un bagātību”⁵⁹, radīja un uzturēja sabiedrībā maldīgus priekšstatus.

Protams, pilnīgu atbildību par to nevar novelt uz šādām “nevērībām”, arī Vācijas kara pieteikums (Ribentropa nota) un Ā. Hitlera 22. jūnija paziņojums par kara sākšanos, ko translēja visi vācu raidītāji, nebija viennozīmīgi un varēja Latvijas sabiedrību maldināt. Padomju Savienībai tika pārmests, ka tā ar militāra spēka palīdzību un bez objektīviem iemesliem bija anektējusi savas interešu sfēras Baltijā un tur uzsākusi spēcīgu armijas spēku koncentrāciju.⁶⁰ Arī šādi formulēti kara iemesli nevarēja nemaldināt, jo, ja jau viens no Vācijas kara pieteikuma iemesliem ir Baltijas valstu okupācija, tad nenoliedzami Vācijas plāno valstiskuma atjaunošanu. Pretējā gadījumā tādi iemesli ir vairāk nekā neloģiski un neaitino reālos kara iemeslus.⁶¹

Jau 1940. gada 2. oktobrī vācu slepeno dienestu sastādītajā ziņojumā “Baltijas telpas politiskā pārveidošana”, raksturojot nacionāli pilsoniskos slāņus Latvijā, Lietuvā un Igaunijā, tika atzīmēts, ka “viņi pieķeras Vācijai kā iespējamam glābējam, bet ar klusu cerību, ka vēlāk varēs no permanentās slāvu un ģermāņu pretišķības atkal iegūt kādus labumus jaunai patstāvībai”⁶². Tas liecina, ka par politisko noskaņojumu Latvijā nacisti bija labi informēti, un neloģiski šķiet, ka viņi apzināti varētu provocēt noskaņojumus, pret kuru vēlāk pašiem atkal nāktos cīnīties.⁶³

⁵⁷ sk. Vēsturiskais rīts Rīgā. *Tēvija*, 1941, 1. jūl.; Ne velti vēlāk vācu iestādes sāka vērsties arī pret šiem simboliem.

⁵⁸ Tā “Valmierietis” apgalvoja, ka “nav nekādas plaisas starp latviešu nacionālajiem centieniem un to Vāciju, kas nacionālsociālisma ideju gaismā ir izaugusi savai vēsturiskajai misijai – glābt civilizāciju un kultūru no bojā ejas.” sk. Brīvais latvietis ies kopsolī ar Lielvācijas varonīgo tautu. *Valmierietis*, 1941, 10. jūl.

⁵⁹ Ventspils latvieši pateicas atbrīvotājiem. *Ventas Balss*, 1941, 15. jūl.

⁶⁰ Axel Freiherrn von Frytagh-Loringhoven. Deutschlands Außenpolitik 1933–1941. Berlin: Verlaganstalt Otto Stollberg, 1942. S. 299.; Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. I sēj., - Västerås: Daugavas Vanagu Centrālās valdes izdevums, 1970. 275.–277. lpp.

⁶¹ līdzīgs apstiprinājums, sk. B. Zemgals. Dienas baltās- nebaltās. Ženēva, 1949. 52. lpp.

⁶² cit. pēc K. Kangeris. Nacionālsociālistiskās Vācijas plānotā represīvā politika pret latviešu inteliģenci. Grām: I.Šneidere (sast.). *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940. – 1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000.gada pētījumi.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti., 3. sēj.). Rīga, LVIA, 2001. 254.–255. lpp.

⁶³ Dažus šīs problēmas aspektus aprakstījis H. Biezais rakstā “Slepenā Latvija”. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1990, Nr.4., 4.–11. lpp.

Piemēru šādai pārprastai situācijas uztverei netrūkst. Pulkveža E. Kreišmaņa vadībā notika provizoriska latviešu varas aparāta radīšana ar nosaukumu “Latvijas Organizācijas Centrs”, kurš, konsultējoties ar bijušo K. Ulmaņa satiksmes ministru Bernhardu Einbergu⁶⁴, plānoja sastādīt Latvijas pagaidu valdību; “nesankcionēti” darbu atjaunoja dažādi ministriju departamenti, pašvaldību iestādes, aizsargu vienības utt.⁶⁵

Turklāt preses rakstos parādās vēlme pārspīlēt latviešu lomu “atbrīvošanas operācijās”.⁶⁶ Sevišķi tas parādās provinces presē, aprakstot dažādus partizānu “varoņdarbus”, kuri, neizraisa uzticību.⁶⁷ Arī “Tēvija” rakstā “Gaviles pār sirmo Rīgu” norāda, ka latvieši jau pirms vācu armijas ienākšanas bija pārņēmuši pilsētu savā kontrolē.⁶⁸

Šādas propagandas “nevērības” presē retumis parādās tikai jūlija pirmajā nedēļā, bet partizāņu varonības no preses pazuda augusta sākumā. Dokumentāli nav iespējams pierādīt vai tās rakstos parādījās nejauši, vai bija inspirētas no kompetentākām iestādēm. Domājams, ka tās ir jānoraksta uz pašu vietējo jaunā režīma ideologu pašiniciatīvu, ko raksturoja vēl neorientēšanās visās nacistu propagandas niansēs, gan arī paviršais cenzoru darbs. Jo 1941. gada septembrī vērmahta propagandas daļas vadītājs leitnants Knots kategoriski iebilda pret „jaunajā”⁶⁹ “Tēvijā” publicēto rakstu „Aizcirstais logs”⁷⁰, kurā latviešu tauta esot izslavēta kā bastions pret krieviskumu, bet loma kādu spēlē Vācija šajā jomā neesot pieminēta. Visur tekstā, kur būtu jābūt rakstītam „Vācija” minēta „Eiropa”. Tādēļ,

⁶⁴ Bernhards Einbergs (1893 – 1945), inženieris, 1934 -1940 LR Satiksmes ministrs.

⁶⁵ sk. 31.07.1941. atskaiti Drošības policijas un SD pavēlniekam; Peter Klein (Hg.). Die Einsatzgruppen in der besetzten Sowetunion 1941/42. Die Tätigkeits-und Lageberichte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD. Berlin: Gedenk-und Bildungsstätte Haus der Wannsee-Konferenz, 1997. S.123 – 124.; L. Siliņš. Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. Rīga, Fonds Latvijas vēsture, 2001. 30. lpp.; A. Ezergailis. Pašaizsardzības komandantūru loma holokaustā. – 201.–202.,206. lpp. Grām. T.Puisāns (red.). *Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940–1990. Rakstu krājums*. Stokholma-Toronto: Memento, 2000.; H. Biezais. Latvija kāškrusta varā. – 43. lpp., sk. arī *Tēvija*. – 1941. gada 4. jūlijs.; Žanis Unāms. Karogs vējā. Kara laika atmiņas divos sējumos. 34.–38. lpp.; V. O. Lumans. *Latvia in World War II*. New York: Fordham Univ.Press, 2006. P. 158.–161.

⁶⁶ Laikrakstu redakcijas pirmajās dienās izplatīja lūgumus atsaukties partizāņu cīņu, pilsētu un pagastu atbrīvošanas dalībniekus un šo notikumu lieciniekus, lai sniegtu ziņas redakcijām. Spriežot pēc aprakstu skaita, liecināt vēlētāju un “aktīvo atbrīvotāju” skaits bija liels. Protams, šīs ziņas lielākoties tika publicētas nepārbaudītas, un to lielais skaits apdraudēja vērmahta kā latviešu tautas “atbrīvotāja” tēlu.

⁶⁷ 25 partizāni aptur krievu divīziju. *Tēvija*, 1941, 18. jūl.; Kā “slepenā” raidstacija noraidīja Latvijas himnu Valmieras un Brenguļu pagastiem. *Tālavietis*, 1941, 31. jūl.; Kā divi valmierieši ar drezīnu traucās glābt Smiltēni no lielinieku briesmu darbiem. *Tālavietis*. 1941, 17. jūl. u.c.

⁶⁸ A. Kvālis. Gaviles pār Sirmo Rīgu 1. jūlija rītā. *Tēvija*, 1941, 2. jūl.

⁶⁹ „Tēvijā” bija notikušas redakcionālas izmaiņas, piedevām tā iznāca ar jaunu izkārtojumu.

⁷⁰ K. Aizcirstais logs. *Tēvija*, 1941, 23. sept.

Knots, kurš uzskatīja, ka raksta autors ir A. Kroders⁷¹, ieteica reihskomisāra preses šefam pārbaudīt, kā šis programmatiskais raksts pie jaunās vadības avīzē nokļuvis.⁷²

Tomēr cerības, ko deva pirmās vācu okupācijas dienas ātri pievīla, jo tās nesakņojās ne praktiskā darbībā, ne propagandā. Prese jau jūlija otrajā nedēļā, nenogurstoši turpinot ekspluatēt “Vācijas- atbrīvotājas” tēlu, dod skaidrus mājienus, ka “Pēc šī kara visu Eiropu organizēs nacionālsociālisms. Valdīs tās idejas un tā kārtība, ko iecerējis Ādolfs Hitlers un varonīga vācu tauta. Visur cilvēku dzīve un darbs tiks nokārtoti saskaņā ar dabas un aristokrātijas principu”, tādēļ “mūsu pienākums sauc mūs strādāt, strādāt tā un dzīvot tā, lai mēs būtu kultūrtautas nosaukuma cienīgi jaunajā pasaulē”.⁷³ Respektīvi, propagandā parādījās mistifikācija, ka latviešu tauta ir “nodevusi savu likteni vācu atbrīvotāju rokās”.⁷⁴

Sekojoši mainījās arī simbolu lietojums presē: “brīvo Latviju” nomainīja “atbrīvotā Latvija”, dažādu dzīves sfēru “atjaunošanu” nomainīja “jauncelsme” un ”jaunuzbūve”, bet “vecā” jeb “iepriekšējā Latvija” propagandā tika lietota viennozīmīgi kā negatīva kategorija.

Nenoliedzami, ilūzijām gaistot, sabiedrību pārņēma vilšanās, kas izraisīja arī skeptisku attieksmi. Jau 1941. gada 23. oktobrī Ostlandes abvēra daļas ziņojumā par noskaņojumu tiek atzīmēts, ka ”daudzu latviešu aprindu sajūsma, kas šā gada jūlijā vēl bija pilnīgi patiesa, augustā jau sāka lielā mērā atslābt, septembrī bija vēl sliktāk, un šajās oktobra nedēļās tā ir devusi vietu zināmam pesimismam” pret jauno režīmu.⁷⁵

Lai kā arī nebūtu, Latvijas neatkarības atjaunošanas ideja latviešu sabiedrībā nezuda⁷⁶, to dzīvu uzturēja simboli un cerība, ka apstākļi nokārtosies tā, ka ļaus šo cerību īstenot dzīvē. H. Biezais šai sakarā rakstīja, ka vācieši bija spiesti savus

⁷¹ Patiesībā rakstu bija rakstījis P. Kovaļevskis. Sk. BArch, 90/143., pag. 4.

⁷² BArch, 90/143., pag. 2. (Izvilums no vērmahta propagandas daļas stāvokļa pārskata Nr.4.; 29.09.1941.).

⁷³ A. Vilde. Tēvzeme pavēl! *Tēvija*, 1941, 19. jūl.; Mums uzticībā jāpilda mūsu darba pienākums. *Tālavietis*. 1941, 26. jūl.

⁷⁴ Vecā režīma vīriem Latvijas jaunuzbūves darbā nav vietas. Kēnigsbergas radio ziņojums latviešiem. *Kurzemes Vārds*, 1941, 25. jūl.

⁷⁵ Latvijas suverenitātes ideja liktengriežos. Vācu okupācijas laika dokumenti. 1941–1945. 40. lpp.; Diskutabls ir H. H. Vilhelma viedoklis, par galveno cēloni noskaņojuma maiņai minot strauji pieaugošās saimnieciskās grūtības. Sk. Hanss Heinrihs Vilhelms. Vācu saimnieciskā politika Latvijā un Ostlandes reihskomisariātā 1941. – 1942. gadā. *Latvijas Vēsture*, 1994, Nr.4.

⁷⁶ Labs piemērs tam ir Latviešu Drošības policijas Jēkabpils atbalsta punkta vadītāja ziņojumi Jelgavas nodaļas priekšniekam par politisko stāvokli punktam pakļautajā teritorijā(1942–943), kur regulāri tiek ziņots par baumām, kas saistīti ar Latvijas neatkarības vai autonomijas jautājumiem. Sk. LVVA. P-252.f., apr.1., l. 43. –44.

tālejošos koloniālos nodomus slēpt no latviešiem⁷⁷, to realizāciju atbīdot uz vēlāku laiku. Turpretī “latviešiem savi nodomi un prasība atjaunot brīvu Latviju nebija jāslēpj. Tikai ceļi un veidi, kā to panākt, viņiem bija jāslēpj no vāciešiem”.⁷⁸

Jāatzīst, ka lielākā daļa atceras⁷⁹ vācu armijas ienākšanu kā atbrīvošanu. Ja tas tā arī bija, tas nebija propagandas nopelns, bet gan iepriekšējā gada pieredze⁸⁰, ko savukārt nekad neizmantoja nacisti.

Propagandā latviešu valodā atrodami komplimenti vērmahtam un Vācijas vadonim un nav reālu stāvokļa novērtējumu ar nākotnes vīzijām. Propagandas balstītā “Jaunā Eiropas” ideja bija pārāk nekonkrēta, visus vācu okupācijas gadus tā arī netika sabiedrībai dots izskaidrojums par to, kāda tad būs [precīzāk- nebūs] latviešu vieta “jaunajā pasaulē”.⁸¹ Tāds stāvoklis radīja t.s. informācijas vakuumu, radot pamatu dažādu baumu izplatībai un neadekvātai situācijas uztverei. Vienlaikus gan jāatzīmē, ka šāds stāvoklis uz laiku deva arī iespējas manipulēt ar sabiedrību, liekot saprast, ka nākotne ir atkarīga no pašas tautas gatavības sadarboties ar jauno varu.

1. jūlijs propagandas interpretācijā faktiski kļuva par robežšķirtni, kas paglāba latviešus no iznīcības, bet arī pavēra arī ceļu uz jauno dzīvi. Latviešu vēsturiskajā apziņā ar laiku tomēr, domājams, 18. novembri vajadzēja aizstāt ar 1. jūliju, ko, jau sākot ar 1942. gadu, bija paredzēts plaši atzīmēt Latvijas ģenerālapgabalā kā Latvijas atbrīvošanas dienu. 1942. gadā ģenerālkomisārs Rīgā paziņo, ka 1. jūlijs ir no darba brīva likumīgi svinama diena, kurā strādājošie saņem dienas vidējo izpeļņu. Svētku dienā tika rīkoti piemiņas mītiņi un Rīgā pat karaspēka daļu skate jeb parāde.⁸² Laikraksti publicēja fotogrāfijas par Rīgas atbrīvotāju apšušķošanu 1941. gada 1. jūlijā, ko papildināja patosainās amatpersonu runas, kurās tie pateicās vāciešiem par

⁷⁷ Tā A. Rozenbergs 1942. gada 3. decembrī augstākajām valsts iestādēm izplatīja speciālu slepenu rakstu, kurā atzīmēja, ka “ir jāizvairās no izteikumiem, ka Vācija austrumos grib radīt kolonijas un nodarboties ar kolonizācijas politiku, vai ka tā uzskata šo zemi un tās iedzīvotājus par izmantošanas objektiem(..)Es lūdzu, (..)plānojot vācu reihu austrumos, nekad to nepaust runās un rakstos.” Cit. pēc H. Biezais. Tā zeme ir mūsu. *Kara Invalīds*, 1987, Nr.32, 20. lpp.

⁷⁸ H. Biezais. Draudzības manifestācija Nacionālajā operā. *Treji Vārti*, 1986, Nr.109, 57. lpp.

⁷⁹ Tas, vai 1941.gada vasarā šiem cilvēkiem bija šādas izjūtas, paliks nenoskaidrots, bet atmiņas, jāatceras, varēja ietekmēt vairākus gadus nepārtraukti aktualizētā “Vācijas – atbrīvotājas” propaganda. Latviešu pašpārvaldes iekšlietu ģenerāldirektors O. Dankers savās atmiņās min pat izdotu rīkojumu, pēc kura katram latviešu ierēdnim, ja tas atklātā veidā griezās pie tautas ar uzrunu, tā obligāti bija jāuzsāk ar pateicības izteikšanu Vācijai par atbrīvošanu. (Sk.: Dankers O. Lai vēsture spriež tiesu. Rīga, 1994, 66. lpp.). Domājams, ka teiktais atbilst patiesībai, jo vairākumā šādu runu pateicības izteikumi ir klātesoši.

⁸⁰ LVA, 1986.f., P-1290.l., 11. lpp.

⁸¹ Arī pašiem nacistiem šādas skaidrības nebija.

⁸² Laimīgai kopīgai nākotnei pretim. Atbrīvošanas dienas svinības Rīgā. *Tēvija*, 1942, 2. jūl.; Par svinībām 1943.g. sk. H. Wittrock Kommissarischen Oberbürgermeister von Riga 1941–1944. *Erinnerungen*. S.62.

atbrīvošanu. Tā, piemēram, Valmieras aprinča vecākais V. Vinters savā runā atzīmēja, ka „nekad latvieša sirds nav izjutusi tik lielu apmierinājumu, kā šinī dienā, ieraugot savu atbrīvotāju – sengaidīto vācu bāleliņu, kura zobens atnesa mums sauli un atdeva mūs dzīvei”⁸³.

Pieminekļus sabiedrības kolektīvās apziņas transformēšanai nacisti nevarēja atļauties, tomēr dažas iezīmes rāda, ka potenciāli tas varēja īstenoties. 1942. gadā Kuldīgas pilsētas vecākais K. Pelēķis reihskomisāra H. Lozes vizītes laikā lūdz to atklāt pie pilsētas valdes piemiņas plāksni Kuldīgas atbrīvošanai – „1941.g.31.VI. Lielvācijas armija atbrīvoja Kuldīgu no boļševisma jūga”.⁸⁴ Cik šādu plākšņu tiktu uzstādīts, ja nacisti neciestu resursu badu? Domājams, ka tāda plākšne rotātu katru pagastmāju.

3.1.2. Jaunā vēsturiskuma propaganda

Jebkurš režīms cenšas pamatot savu pastāvēšanu, sniedzot savu vēsturiskumu, radot sev pieņemamu vēstures atmiņas telpu, lai modelētu cilvēku tagadnes izpratni, vērtību sistēmu un arī lai nodrošinātu režīma leģimitāti. Vēsturiskā atmiņa balstās uz nedaudziem zīmīgiem faktiem vai arī faktoīdiem, kuri sastāda vēsturiskuma „skeletu” – pārējie notikumi, procesi, versijas apaudzē šo skeletu ar miesu. Pretrunīgi vai neērti jautājumi, kuri nesakrīt ar pamatu veidojošajiem faktiem, tiek „aizmirsti” vai pasludināti par „kļūdainiem”. Faktiski jebkura režīma uzdevums ir aktualizēt „svarīgo” vēsturi, padarot to nozīmīgāku, varonīgāku, unikālāku, nekā tā patiesībā ir, tādējādi radot sociālpolitisku mītus par režīmam zīmīgajiem notikumiem.

Jau sākot ar vācu armijas ienākšanu Latvijas teritorijā, sākās jaunas pasaules ainas radīšana Latvijas iedzīvotājiem. Viena no spēcīgākajām metodēm propagandā ir apelācija pie tautas vēstures, tieši tādēļ katrs režīms ir centies sniegt savu vēsturiskās attīstības koncepciju, lai vēlāk tajā bāzētu tās nostādnes, kas bija nepieciešamas aktualitāšu realizācijā, kā arī lai veidotu ienaidnieka tēlu. Nacistiskais okupācijas režīms nebija izņēmums šajā jautājumā, bet centās uzspiest savu vēsturiskuma

⁸³ Atbrīvošanas svētkos vienotā latviešu tauta apliecināja savu uzticību jaunās Eiropas Vadonim. *Tālavietis*, 1942, 3. jūl.

⁸⁴ Reichskomisārs Kurzemē. *Kurzemes Vārds*, 1942, 30. jūn.

izpratni latviešiem. Šim nolūkam kalpoja gan dažādie raksti presē par šo tematiku, gan dažādu svētku un vēsturisko atceres dienu ieviešana Latvijā.

Jau 1941. gada jūlijā svarīgākais bija pamatot latviešu un vācu vēsturisko attiecību neviennozīmību, lai tautai pierādītu, ka vācu tauta vienmēr ir bijusi draudzīga latviešiem. Galvenais vienojošais faktors ir bijusi cīņa pret Austrumu briesmām. Prof. Arveds Švābe⁸⁵ rakstīja: „Jau tas vien, ka visas mūsu upes tek uz rietumiem un ziemeļrietumiem, un fakts, ka, sekojot šīm straumēm, mūsu senči daudzus gadu simteņus atpakaļ ieceļoja tagadējā tēvzemē no austrumiem un dienvidaustrumiem, pierāda [...] ka mūsu vienīgā pareizā orientācija var būt ne slāvi, bet ģermāņi.”⁸⁶

1941. gada otrajā pusē galvenokārt tika izskaidrota pēdējo divu desmitgažu vēsturiskā pieredze, bet vēlāk, tā kā latviešu līdzdalība bija nepieciešama gan darba, gan kara dienestā, vācu – latviešu vēsturiskās attiecības nācās jau aplūkot detalizētāk. Arī skolās nācās mācīt jaunu vēsturi, kura nebūtu vērsta pret vāciešiem.

Tautskolu inspektoru konferencē baznīcas vēsturnieks priv.doc. A. Pommers⁸⁷ atzina, ka līdzšinējā pieredze ir jārevidē un svarīgākais esot akcentēt Latvijas ģeogrāfisko stāvokli, kas jau no 6. gs. bijis kulturālo tautu priekšpostenis pret barbarisko slāvu ordu iebrukumiem.⁸⁸ 12. gs. beigās šajās cīņās palīdzīgu roku mūsu senčiem esot snieguši „ziemeļu rases kodols” vācieši, lai kopā cīnītos pret Polockas, Pleskavas un Novgorodas krieviem. Tātad „šīs 13. gs. cīņas, par kurām mēs agrāk mācījāmies savādāk, tātad ir atsvabināšanās cīņas no krievu varas un virskundzības”⁸⁹.

Vācieši ne tikai atbrīvoja un turpināja sargāt⁹⁰ mūs no krievu garīgās ietekmes, bet arī iepazīstināja mūsu senčus ar daudziem amatiem, turklāt ar Hanzas starpniecību cieši saistīja pie Rietumeiropas saimniecības un kultūras. Arī nonākot Krievijas impērijā, vācu muižniecības sīkstā izturība un tālredzība radīja Vidzemes un Kurzemes autonomiju, neļaujot ieplūst šeit krievu muižniekiem un zemniekiem. Krievu valdības politiku šai laikā raksturo cilvēku tirdzniecības legalizācija, degvīna

⁸⁵ Arveds Švābe (1888 – 1959) – jurists, literāts, vēsturnieks.

⁸⁶ A. Švābe. Eiropas kultūras sargpostenī. *Hallo Latvija*, 1941, Nr.3.

⁸⁷ Antonijs Pommers (1890 – 1944) baznīcas vēsturnieks, Latvijas pareizticīgās baznīcas sinodes loceklis, pedagogs. Arhibīskapa Jāņa Pommera brālis.

⁸⁸ Jaunā Latvijas vēstures izpratne. *Tēvija*, 1942, 12. janv.

⁸⁹ Turpat. Sk. arī J.M. Latviešu tautas likteņgaitas. *Laikmets*, 1943, 16. jūlijs.

⁹⁰ Bieži propaganda aktualizē krievu caru „briesmīgos un šausminošos” sirojumus Latvijā, tādējādi pierādot, ka „briesmas no austrumiem” ir vienmēr apdraudējušas tautas eksistenci. Sk. piem., H.G. Divas paralēles. Cars Jānis Briesmīgais un viņa iebrukums Livonijā. *Laikmets*, 1943, 23.aprīlis.

tecinātavu un krogu atvēršana tautas nodzirdīšanai, ko sācis apkarot no Vācijas nākušais hernhūtisms. Ar to esot izskaidrojams krievu iestāžu lielais antagonisms pret šo jauno kustību.⁹¹ Raksturīgi, ka īsta verdzība Latvijā esot iestājusies tikai, kad valdījuši austrumi, turpretī ordeņa valstī brīvais latviešu karotājs plecu pie pleca cīnījās ar austrumiem. Vecās piļu drupas mūsu zemē esot nevis verdzības negoda, bet gan pret „moskovitu imperiālismu vērsta kopīgas varonības goda pieminēkli”⁹².

Vācu muižniecība esot bijusi ļoti labvēlīga pret zemniekiem, to pierādot gan daudzie zemnieku stāvokļa uzlabošanas projekti, gan obligātās izglītības ieviešana un dzimtbūšanas atcelšana.

Latviešu tautas atmoda uzplauka arī saskarsmē ar vācu kultūru, jo jaunlatvieši bija baudījuši vācisku izglītību un bija iespaidojušies no vācu jaunajām idejām. Tikai vēlāk jaunlatvieši ir izdarījuši kļūdu, saistoties ar krieviem, kas esot piemānījuši latviešu nacionālistus, ievadot pārkrievošanu. Tādēļ arī jaunstrāvnieki, kuri nāca galvenokārt no Pēterburgas un Maskavas augstskolām, ievada Latvijā „žīdisko marksismu un pārspīlēto demokrātismu”, kas rezultātā radījis plaisu vācu un latviešu starpā, novedot pie 1905. gada „šausmu dienām”.⁹³

Latviešu vēsturē pastāvošo mītu par „700 verdzības gadiem” bija paredzēts nomainīt ar citu – mītu par „700 gadiem Eiropas kultūrā”, kurā latviešus atgriezta vācu karaspēks Vadoņa vadībā.⁹⁴

Naida kurināšana no krievu politiķu puses un plaisas padziļināšanās esot turpinājusies arī Pirmā pasaules kara laikā, bet, neskatoties uz to, jauno Latvijas neatkarību atbalstījuši nevis krievi, bet vācieši, kuri landesvērā un fon der Golca dzelzs divīzijā sāka zemes atbrīvošanu no „krievu boļševisma”. Tieši šī iemesla dēļ īpaši tika atzīmēti pulkveža O. Kalpaka nopelni, jo tieši viņš „plecu pie pleca ar vācu cīņu biedriem” cīnījās pret „žīdisko boļševismu”⁹⁵. Kalpaks bija vienīgais latvietis, kura vārds atrodams vēsturisko atceres dienu sarakstā. Viņa krišanas dienu 6. martu ģenerālkomisārs Rīgā 1941. gada 28. novembrī pasludināja par vēsturisko atceres dienu.⁹⁶ Pulkveža Kalpaka vārda ekspluatācija nacistiskajai propagandai bija izdevīga, jo viņš bija gan simbols cīņām pret padomju varu, gan vācu – latviešu

⁹¹ A. Tērauds. Vecie rēķini. *Kurzemes Vārds*, 1942, 7. marts.

⁹² M.K. Ko vēsture mums māca. *Tēvija*, 1943, 18. febr.

⁹³ Jaunā Latvijas vēstures izpratne. *Tēvija*, 1942, 12. janv.

⁹⁴ Darbs savas zemes un tautas godam. *Tēvija*, 1942, 2. aprīlis.

⁹⁵ Ne gaidīt, bet darīt. Pulkveža Kalpaka un viņa cīnītāju atceres akts 17. pamatskolā. *Tēvija*, 1942, 6. marts.; Latvju zobens nesarūs. *Laikmets*, 1943, 12. nov.

⁹⁶ LVVA. P-946 f., 1. apr., 30. l. 16.–20. lp.

sadarbībai, kuru lieti varēja aktualizēt atbilstoši laikmeta vajadzībām, atzīmējot, ka brīvprātīgie ir Kalpaka darbu turpinātāji un viņa „varonīgais gars pavada un sargā latviešu karavīrus arī pašreizējā smagajā cīņā”⁹⁷.

Propagandas interpretācijā liktenīga tautas vēsturē izrādījusies Latvijas politiķu pakļaušanās angļu-franču un amerikāņu Versaļas politikas diktātam, kas plaisu starp abām tautām vēl vairāk palielināja, nostādot tās naidīgā pozīcijā vienu pret otru. Sekošana šai maldīgajai politikai arī vēlāk tautu esot arī novedusi pie boļševistiskās okupācijas. „Tādēļ latviešu tautas pareizā un vienīgā nostāja ir cīnīties kopā ar varonīgo vācu armiju pret austrumiem un žīdisko plutokrātu valstu bloku.”⁹⁸

Jaunā vēsturiskuma izpratnes veidošanā savu lomu vajadzēja spēlēt arī vēsturiskajām atceres dienām, kuras ģenerālkomisārs Rīgā apstiprināja jau 1941. gada 28. novembrī, kad sagatavošanai tika nodoti nākamā gada kalendāri. Ar vēsturiskajām atceres dienām tautai tika aktualizēti režīmam nozīmīgākie vēstures gadaskaitļi. Tā no 43 vēsturiskajām atceres dienām (sk. diagrammu Nr.1.), tikai 10 bija saistītas ar Latvijas vēsturi, tomēr gandrīz visas tās bija saistītas ar vācu vēsturi – piemēram, ar Livonijas ordeņa mestru V. fon Pletenbergu⁹⁹, Kurzemes hercogu Jēkabu¹⁰⁰ u tml., akcentējot tādējādi Latvijas vēstures „īstenos” veidotājus vāciešus.

Absolūtais vairākums atceres dienu bija saistītas ar nacionālsociālisma neseno vēsturi – sākot no vadoņu Ā. Hitlera, H. Gēringa u.c. dzimšanas dienām un beidzot ar nozīmīgiem notiekošā kara datumiem, piemēram, Francijas u.c. valstu kapitulāciju.¹⁰¹ Galvenais bija cilvēkiem likt apzināties tieši nacisma vēsturisko nozīmību, kas radījis jaunu ēru Eiropas vēsturē.

⁹⁷ A. Vindavs. Varoņa gars. *Kurzemes Vārds*, 1943, 6. marts.; Šajā sakarā interesanta ir arī 1944. gadā izdotā brošūra „Kaplaks”, kuru pēc E. Virzas, K. Gopera, K. Ramata un A. Pleisnera darbiem bija sakopojis frontes laikraksta „Daugavas Vanagi” redaktors Z. Krastiņš. Sk. Kalpaks. Rīga, Zelta Ābele, 1944.

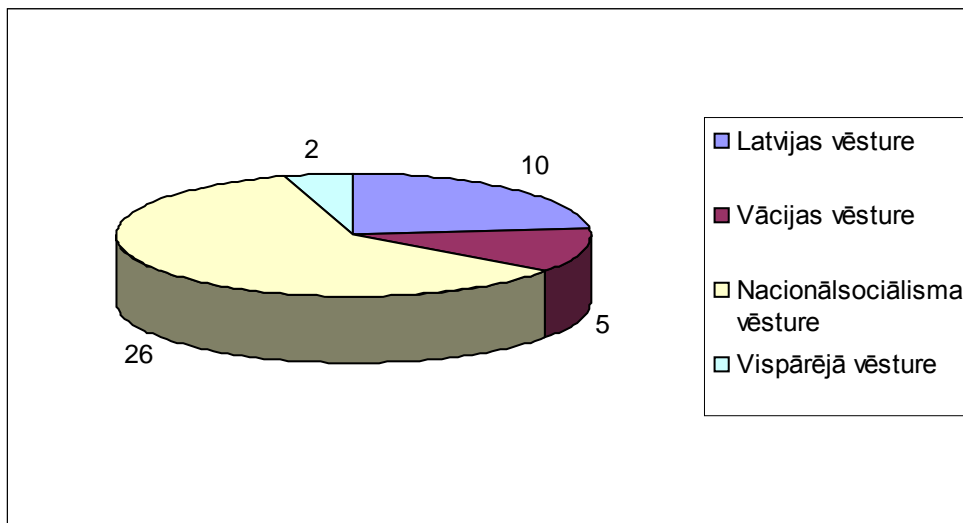
⁹⁸ Jaunā Latvijas vēstures izpratne. *Tēvija*, 1942, 12. janv.

⁹⁹ Valters fon Pletenbergs (*Volter von Plettenberg*, ap1450–1535) – Livonijas ordeņa mestrs (1494–1535).

¹⁰⁰ Kurzemes un Zemgales hercogs Jakobs Ketlers (*Jakob Kettler*, 1610–1682).

¹⁰¹ LVVA. P-946.f., 1.apr., 30.l., 26.–27. lp.

Vēsturiskās atceres dienas Latvijas ģenerālapgabalā.

Ģenerālkomisāra Rīgā propagandas daļa sekoja arī, lai citi nacionālsociālismam nozīmīgi notikumi tiktu pieminēti presē. Tā 1942. gada 14. septembrī tika atgādināts, ka septembra otrajā pusē atceres raksti jāpublicē arī par ģenerālfeldmaršala V. Keitela dzimšanas dienu, Varšavas kapitulāciju 1939. gadā un pakta starp Itāliju Vāciju un Japānu noslēgšanas dienu.¹⁰²

Okupācijas vara kopumā nesadūrās ar grūtībām, norādot jaunā vēsturiskuma atskaites punktus. Praktiski vienīgais klupšanas akmens izrādījās 22. jūnijs. Faktiski visās austrumu teritorijās šī diena – Vācijas-PSRS kara sākums – tika svinēta kā atbrīvošanas diena, izņēmums bija Latvija un Igaunija, kur šī diena pēdējos 20 gadus tika atzīmēta kā vācu spēku sagrauves diena pie Cēsīm ar izteikti pretvācisku raksturu.¹⁰³ Šādu dienu pārklāšanas varēja radīt neadekvātu šīs dienas novērtējumu igauņu un latviešu nacionālajās aprindās, tādēļ Latvijā par atbrīvošanas dienu tika pasludināts 1. jūlijs, bet Igaunijā – 28. augusts.

Ne tikai „Varoņu piemiņas diena”, bet arī citas atceres dienas, kas bija saistītas ar latviešu nacionālo vēsturi, bija pazudušas. Tomēr par plaši svinētiem svētkiem centās padarīt 22. maiju – dienu, kad 1919. gadā landesvērs ieņēma Rīgu. Sevišķi plaši šie svētki tika svinēti 1944. gadā, kad tika svinēta 25. gadadiena kopš šiem notikumiem. Gadadiena tika svinēta ar landesvēra veterānu, latviešu pašpārvaldes un leģiona ģenerālinpektora piedalīšanos, runu teikšanu operā, vainagu likšanu

¹⁰² LVVA. P-74.f.,1.apr., 2.l., 64. lp.; līdzīgi atgādinājumi sekoja arī citos mēnešos, sk. LVVA. P-74.f.,1.apr., 2.l., 68. lp. u.c.

¹⁰³ Sk. K. Zellis. Die Schlacht bei Cēsis, die Esten und das historische Bewusstsein der Letten. In: *Forschungen zur baltischen Geschichte 4*. Tartu, 2009. S. 181–185.

landesvēra kapos utt. Šī diena, kā izteicās reihs komisārs H. Loze, „pirms 25 gadiem Baltijas landesvēra, valsts vācu un latviešu vienību varonīgā cīņa radīja attīstību, [..] kas vēl šodien nav noslēgusies”¹⁰⁴. Respektīvi, šai dienai vajadzēja simboliski pastiprināt realitāti. Paralēles, ko novilkta vācieši starp 1919. gadu un tagadni, aktualizēja jautājumu par „vienīgo latviešiem draudzīgo valsti”, kura, kā izteicās Jelgavas gebīts komisārs Mēdems, iedzīvotāju šausmu kliegzieni toreiz nonāca tikai līdz Vācijai. Tieši tāpat kā 1919. gadā, tā arī 1941. gadā vācieši esot izglābuši latviešus no „žīdiskā boļševisma”, un tieši tāpat kā 1919. gadā cīņa turpinās arī pašlaik.¹⁰⁵

Labi nacistu attieksmes maiņu pret latviešu nacionālo vēsturi parāda attieksme pret 18. novembra atzīmēšanu.¹⁰⁶ Jau 1941. gada 5. novembrī Ostlandes reihs komisariāta politiskās daļas vadītājs Fridrihs Trampedahs izdeva rīkojumu, kas noliedza jebkādas sarīkojumus par godu 18. novembrim, „kas varētu izcelt kādreizējo neatkarību, to atgādina vai modina cerības uz jaunu neatkarību nākotnē”¹⁰⁷. Turklāt šajā dienā bija īpaši jāpārlicinās par nepolitisko pasākumu – koncertu, teātru, dziesmu vakaru – saturu. Jebkurus šāda veida plānotos pasākumus no latviešu puses tika ieteikts novērst, ja nepieciešamas, tad arī ar policejiskiem līdzekļiem.¹⁰⁸

Taču šāda krasa attieksme pret latviešu nacionālisma vērtībām vērojama tikai 1941. gadā, jau itin drīz nacistiskajam okupācijas režīmam nācās spekulēt ar šiem iepriekš pašu aizliegtajiem simboliem, lai panāktu latviešu akceptu virknei okupantu veikto pasākumu, kā pieteikšanos RAD vai policijā u.c. Tā jau 1942. gadā iedzīvotāji ar satraukumu gaidīja 18. novembri, radot pamatu visdažādākajām baumām par Latvijas nākotni. Runāja gan par Latvijas un citu Baltijas valstu pilnīgu inkorporāciju vācu Reichā, gan par zināmas patstāvības proklamēšanu.¹⁰⁹ Kā kuriozs jāatzīmē arī tas, ka, sakarā ar lēmumu par degvīna izsniegšanu uz kartiņām, iedzīvotājos radīja

¹⁰⁴ LKFFDA, 1033 (*Ostland Woche* Nr. 101., 27.05.1944.).

¹⁰⁵ Turpat.

¹⁰⁶ Vācu attieksmi pret šiem svētkiem aprakstījusi Katrīna Reihelte. Sk. K. Reichelt. The Role of Latvia's Independence Day, 18th November, in Nazi Occupation Policy, 1941–1943. Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Latvija Nacistiskās Vācijas okupācijas varā 1941–1945. Starptautiskās konferences referāti 2003. gada 12.–13. jūnijs, Rīga*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 11. sēj.). Rīga, LVIA, 2004. 177.–187. lpp.

¹⁰⁷ BArch, R 90/ 155 (Valsts padomnieks Trampedahs – ģenerālkomisāram Rīgā, 5.11.1941.).

¹⁰⁸ BArch, R 90/ 155 (Valsts padomnieks Trampedahs – ģenerālkomisāram Rīgā, 5.11.1941.).

¹⁰⁹ LVVA. P -252., 1.apr., 43.l., 78. lp.

baumas, ka Latvijas valsts svētku gadījumā tikšot piešķirtas vēl papildu devas, „tā piešķirot Latvijai jau zināmas valsts tiesības”¹¹⁰.

Nacisti, uz jebkuru nacionālisma izpausmi skatījās ar lielām aizdomām, 1942. gada martā propagandas daļas vadītājs Dreslers brīdināja ģenerālkomisāra vietnieku Bonneru par to, ka Igaunijā radoraidītājs, beidzot darbu, atskaņo Igaunijas nacionālo himnu, kas varētu būt bīstama tendence Latvijā.¹¹¹

1942. gadā 18. novembra diena tika sagaidīta ar dievkalpojumiem baznīcās, bet Rīgā cilvēki devās pie Brīvības pieminekļa un uz Brāļu kapiem, vakarā notika piemiņas koncerti un izrādes visos Rīgas teātros un koncertzālēs.¹¹² Praktiski visi latviešu valodā iznākušie preses izdevumi veltīja šim notikumam ievadslejas, kurās atzīmēja, ka galvenā šīs dienas nozīmība esot saistīta ar to, ka Latvijas agrākie patstāvības gadi esot skaidri pierādījuši, kas ir īstais Latvijas ienaidnieks un no kurienes esot gaidāma draudzība un palīdzība. „Kurzemes Vārds” šai sakarā rakstīja: „Lai 18. novembris mums atgādina mūsu valsts līdzšinējo vadītāju politisko maldu periodu, no kura tagad jāceļ stingru tiltu uz to īstās brīvības dienu, kurā tauta tika atdota dzīvībai un nākotnei.”, proti, uz 1941. gada 1. jūliju.¹¹³ Respektīvi, valsts proklamēšanas dienai bija jākalpo tikai kā pastiprinošam akcentam vācu armijas ienākšanas dienai Rīgai, kuru propaganda pārvērta par latviešu tautas atbrīvošanas dienu, kad tā ne tikai tika atbrīvota no „boļševiku tumsas”, bet arī iekļaušanos Eiropas valstu saimē Vācijas virsvadībā.¹¹⁴

1943. gadā, sakarā ar Latvijas proklamēšanas 25. gadadienu, azeitāja ap šo dienu tika sacelta jau iepriekš, izziņojot, ka bez dievkalpojumiem un piemiņas koncertiem visas ēkas esot jārotā karogiem, visās iestādēs un skolās bija jānotiek piemiņas aktiem, skolēni ne vēlāk par plkst. 12.00 atbrīvojami no mācībām utt. Drošības dienesta Jēkabpils atbalsta punkta vadītājs savai priekšniecībai uz Jelgavu ziņoja, ka „jau vairākas dienas pirms 18. novembra [...] pilsētā un apkārtnē klīda baumas, ka 18. novembrī Latvijai tikšot dota, resp., pasludināta patstāvība. Tā kā tas izpalika, tad daudzi jūtas šais cerībās ļoti vīlušies”. Tomēr visi šīs dienas sarīkojumi noritējuši lielā pacilātībā un sajūsmā.¹¹⁵

¹¹⁰ LVVA. P-252., 1.apr., 43.l., 93. lp.

¹¹¹ BArch R 92/30, pag.34 (Dreslers – Bonneram, 28.03.1944.).

¹¹² J.G. 18.novembris Rīgā. *Tēvija*, 1942, 19. nov.

¹¹³ 18.novembris. *Kurzemes Vārds*, 1942, 18. nov.

¹¹⁴ P. Kovaļevskis. No tumsas līdz gaismai. *Tēvija*, 1942, 30.jūn.

¹¹⁵ LVVA. P- 252 f., 1.apr., 44.l., 62. lp.

Ja spriežam pēc tā laika preses informācijas, Latvijas proklamēšanas 25. gadu jubilejas pasākumi bija vērienīgi. Laikrakstos šim gadījumam bija ne tikai ievadslejas, bet, kā „Tēvijas” gadījumā, visa pirmā lapa.¹¹⁶ Tomēr svētku runu galvenā ideja bija nevis Latvijas neatkarības atjaunošana, bet „jaunā Latvija, kā līdztiesīgs loceklis Eiropas tautu kopībā”¹¹⁷ jeb, respektīvi, Jaunajā Eiropā.

Kaut arī 1943. gadā varēja izkārt sarkanbaltsarkanos karogus, radio spēlēja nacionālo himnu un manipulēja ar latviešu brīvības jēdzienu¹¹⁸, tajā pašā laikā to nevarēja darīt pārspilēti. Vēl 1943. gada augustā G. Dreslers saziņā ar ģenerālkomisāra politikas daļas vadītāju protestēja pret laikraksta „Junda” parādīšanos pārāk nacionālā ietērpā.¹¹⁹ G. Dreslera sašutumu izpelnījās „Jundā” ievietotā fotomontāža ar Brīvības pieminekli. Tās virsraksts ”Tev mūžam dzīvot, Latvija!” esot Ulmaņa laika nacionālās dziesmas teksts, kas ārkārtīgi daudz ticis dziedāts neatkarības laikā. Šīs dubultlapas vidū iemontēts Brīvības pieminekli Rīgā visā garumā. Tā pamatnē ir uzraksts „Tēvzemei un Brīvībai”, kas neesot noretušēts. Piedevām [Andreja] Eglīša teksts esot tipiski nacionālistisks. Beigās G. Dreslers norādīja, ka „visu šo laiku mana dienesta, kā arī Jūsu [reihskomisāra] cenzori cīnījušies, lai ar Brīvības pieminekli¹²⁰ un Ulmaņa laika dziesmām un himnām latviešu presē netiktu veikts pārspilēts nacionālisms. Man ir zināms, ka no drošības dienestu puses ir līdzīga nostāja un šis izdevums jāsauc kā šovīnistiska aģitācija”¹²¹.

Piedevām sašutumu izraisīja arī tas, ka fīrera bilde tika ievietota tikai 11. lapaspusē, un, kā norādīja G. Dreslers, fīreram ir jābūt pirmajā lapā vai, ja to nevar nodrošināt, tad labāk viņa portretu vispār neievietot.¹²²

Nacisti nemainīja savu attieksmi pret savu vēsturiskuma skaidrojumu, tikai ļāva latviešu nacionālismu izmantot sev vēlamā virzienā. Jo sliktāk klājās Vācijai, jo vairāk latvieši spēja izpaust savu nacionālismu.

Kalendārā ierakstītie vēsturiskie datumi savā veidā kļuva par jaunā vēsturiskuma pamatu. Lai to nostiprinātu, bija jāmaina arī vēsturiskās piemiņas telpa. Tādēļ kā nozīmīgs pasākumu kopums, ar kuriem tika mēģināts mainīt tautas

¹¹⁶ *Tēvija*, 1943, 18. nov.

¹¹⁷ Iekšlietu ģenerāldirektora ģen. Dankera runa. *Tēvija*, 1943, 19. nov.

¹¹⁸ Stockholm Documents. – P. 253.

¹¹⁹ Sk. A. Eglītis. Tev mūžam dzīvot, Latvija! *Junda*, 1943, Nr.1.

¹²⁰ Šajā gadījumā līdzīgu, bet retušētu fotoizdevumu sk. Dievs, svētī Latviju! *Daugavas Vanagi*, 1942, 20. nov.

¹²¹ LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l., 21.lp. (G. Dreslers – reihskomisāra preses šefam V. Cimermanim, 12.08.1943.).

¹²² LVVA, P-70.f., 5.apr., 4.l., 21.lp.

vēsturisko apziņu, bija ielu, laukumu u.c. vietu pārdēvēšana, kura iesākās jau 1941. gada augustā, centrālajām ielām piešķirot nacistiskās Vācijas valstsvīru vārdus, kā arī pārdēvējot ielas vācu vēstures varoņu vārdos.¹²³ Protams, šāds solis nevarēja radīt tūlītējus rezultātus, piedevām, kā atzina paši vācieši, tas bija ārkārtīgi nepopulārs vietējo iedzīvotāju vidū¹²⁴, bet tam bija tālejošāki mērķi – latviešu vēsturiskumu nomainot ar vācisko.

Kā atzīmēja savā memorandā Ostlandes reihskomisariāta Kultūras nodaļas vadītājs Dr. Karls Kristofs fon Strickis¹²⁵ (*Stricky*, 1911–1943), tad uzdevums radīt jaunu vēstures uztveri ir neatliekams, bet dot tādu vēstures izpratni, kas atbilstu reīha politiskajiem mērķiem, nomainot Ulmaņlaika iepotēto pārspīlēto nacionālo izjūtu. Tādēļ K. Strickis norāda aspektus, kas kalpotu šim mērķim.

1. Tautas vēstures vietā – zemes vēsture.
2. Zemes vēsture visstiprākajā saistībā ar Vācijas vēsturi.¹²⁶
3. Latvieši vispirms uzskatīti kā ģermāņu tautu tuvi radnieki. Sakarā ar lielo nordisko daļu savās asinīs viņi pieder pie nordiskajām tautām. Šā iemesla dēļ nacionālā doma pārveidojama rases domā. Latviešiem jābūt lepniem, ka viņi patstāvīgi ir bijuši tuvā attieksmē ar vēsturi veidojošām tautām.
4. Tāpat kā vācieši, latvieši vienmēr atradās tādā pašā aizsardzības nostājā pret Austrumiem. Katra novēršanās no šīs kopējās frontes nozīmēja zemei un tās iedzīvotājiem katastrofu.¹²⁷

K. fon Stricka memorandā paustās domas un vēstures skaidrojums savu atbalsi rada ne tikai mācību grāmatās¹²⁸, bet arī izstādēs un propagandā. Ar latviešu vēsturi saistītās ekspozīcijas netika atjaunotas, vietu dodot vācu vēsturei Rīgā un Latvijā.¹²⁹

¹²³ *Deutsche Zeitung im Ostland*, 1942, 25. April.; L.Siliņš. Nacistiskās Vācijas okupanti: mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. 32. – 35. lpp.

¹²⁴ I.Celmiņa (sast.). Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos. – Rīga, SIA Rīgas nami, 2000. 217. lpp.

¹²⁵ Ž. Unāms Stricki raksturoja kā tipisku baltvācu ideoloģijas pārstāvi, kas labi pratis latviešu valodu, bet principiāli tajā gandrīz nekad neesot runājis. Sk. Ž. Unāms. Karogs vējā. – 69.lpp.

¹²⁶ K. Stricka izpratnē Latvija bija perifēra teritorija, kuras vēsturi nevarēja izprast atrauti no centra – t.i. Vācijas vēstures. Sk. Dr. v Stricky Von der Aufgabe des Unterrichts in der Heimatsgeschichte. *Izglītības Mēnešraksts*, 1942, Nr.1.

¹²⁷ Ostlandes reihskomisariāta Kultūras nodaļas vadītāja Dr .E. fon Strickija 1942. gada memorands Latvijas vēstures pētīšanai, rakstīšanai un mācīšanai. Grām. H.Strods (sast.). *Varas patvaļa*. (Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2002.). Rīga, Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2003. 303.–304. lpp.; LVVA, P -1018, 1.apr., 130.l., 24.–30. lp.

¹²⁸ Kā pirmās jāmin 1942. gadā izdotās „Dzimtenes mācība pamatskolas 4. klasei”, „Latvijas vēsture 5. pamatskolas klasei” un „Vispārīgā vēsture pamatskolas 7. klasei”.

¹²⁹ Sk. L.Blūmfelde (red.). Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs. 1773–1973. Rīga, Zvaigzne, 1973. 35. lpp.

Arī provinces muzejiem vajadzēja revidēt savas izstādes. Tā Valkas apriņķa un pilsētas pašvaldību inspekcijas brauciena atreferējumā Iekšlietu ģenerāldirektoram 1942. gada aprīlī minēts, ka „Valkā bijušā Cimzes draudzes skolas ēkā ierīkots diezgan plašs muzejs, kuru pārzin bijušais Alūksnes mācītājs [Ādolfs] Kleperis. Muzejs samērā labi iekārtots, un tanī sevišķi izcelta Latvijas tapšanas vēsture, kā arī parādīts 1905. gads. Kleperim nesen esot aizrādīts, lai muzeju vairāk pielāgojot vēsturiskam garam, bet ne politiskai propagandai”¹³⁰. Iedzīvotājiem vajadzēja piedāvāt jaunā laika vēstures skatījumu. un par pirmo tādu kļuva Rīgas pilsētas muzejā izstāde „Eiropas likteņcīņa austrumos.” Kā raksturoja to prese: „Labi iekārtota, mērķtiecīgi noskaņota un mākslinieciski krietna apdarīta izstāde tās apmeklētājiem var sniegt vairāk nekā vairāki desmiti grāmatu par to pašu jautājumu.”¹³¹

Jaunajai vēsturei vajadzēja arī ienākt skolās, jau 1942. gada sākumā tika atzīmēts, ka „skolu programmas visumā esot līdzīgas Latvijas skolu programmai pēdējos gados, izņemot grozījumus vēsturē un palielināto stundu skaitu vācu valodā”¹³². Labu priekšstatu par vēstures tālāko mācīšanu sniedz Skolotāju institūtiem paredzētā vēstures programma.¹³³ Seno laiku vēsturē vajadzēja apgūt rasu veidošanos un indoģermāņu cilšu un valodu izcelšanos. Runājot par senajām civilizācijām, īpaša uzmanība bija jāsaista āriskajām civilizācijām Indijai un Persijai, kur svarīgākais jautājums bija „persu un Indijas tautas rasistiskā pagrimšana”¹³⁴. Skolās vajadzēja apgūt arī „Priekšāzijas-Ēģiptes kultūru, tās rasiskos pamatus”, kā arī salīdzināt “aziātisko despotismu kā pretstatu ziemeļu tautu nostājai”¹³⁵. Antīkais vēstures periods un viduslaiki programmā bija bez īpašām ideoloģijas nodevām, ja neskaita to, ka viduslaiku vēsturē dominēja “Vācijas ķeizariste”. Absolūtisma un apgaismības laikmetā skolēnam obligāti bija jāapgūst brīvmūrniecības veidošanās un izplatības vēsture, kā arī jāizprot “žīdu loma brīvmūrniecībā”¹³⁶.

¹³⁰ LVVA, P-97.l., 1.apr., 2.l., 144. lp.

¹³¹ E.R. Kultūras radītāji cīņā ar zemcilvēku. *Mana Māja*, 1942, Nr.15./16. [15.aug.]

¹³² LVVA, P- 252.f., 1.apr. 43.l., 13. lp.(pārskats par stāvokli s latviešu polit. palīgpolīcijas Jēkabpils atbalsta punktā, 1942. gada februāris).

¹³³ Sk. LVVA, P- 951.f., 2.apr., 10.l., 1–4. lp.

¹³⁴ LVVA, P -1018, 1.apr., 130.l., 16. lp.

¹³⁵ LVVA, P -1018, 1.apr., 130.l., 1. lp.

¹³⁶ LVVA, P -1018, 1.apr., 130.l., 3. lp. Detalizēts jaunās mācību programmas apskatu sk. H. Namneek. Vēstures mācīšana no jaunās Eiropas viedokļa. *Izglītības Mēnešraksts*, 1942, Nr.8. – 12.

19.gadsimts ienāk ar tādām problēmām kā “žīdu marksisms”, kā arī ar latviešu Atmodu un tai sekojošo krievu un vācu attiecību pasliktināšanos. 20. gadsimta vēsturē uzmanība bija jāakcentē uz sekojošiem momentiem.

“Latvijas Republikas izveidošanās. Lielinieku iebrukums. Fon der Golcs, Kalpaks, Balodis. [...] Starpkaru periods – plutokrātijas ziedu laiki. NSDAP cīņa pret Versaļas diktātu. Ādolfs Hitlers – vācu tautas un valsts vadonis. [...] Eiropas tautu atbrīvošanās karš no plutokrātu un komunistu internacionālistu varas. Komunistu iebrukums Latvijā. Latvija komunistu jūgā. Lielvācijas armijas uzvaras gājiens un latviešu atbrīvošana no komunistu jūga.”¹³⁷

Tādām nākotnē būtu jābūt latvieša vēstures zināšanām. Faktiski vēl 1942. gadā izdotajās mācību grāmatās šādas nostādnes nedominēja, tajās tikai tika neitrālāk pasniegti jaunajam laikam nepatīkamie jautājumi.¹³⁸

Tādējādi jaunais vēsturiskums kļuva par organisku propagandas sastāvdaļu. Praktiski jebkura propagandas kampaņa izmantoja jaunā vēsturiskuma aspektus, lai noteiktu latviešu rīcības modeli tādā vai citādā situācijā

3.2. Ienaidnieka tēls nacistiskās Vācijas okupācijas režīma propagandā Latvijā

Viena no nozīmīgākajām kategorijām kara laika un arī totalitāru režīmu propagandā ir ienaidnieka tēla¹³⁹ radīšana. Ienaidnieka tēlam jāpilda vairākas funkcijas:

- 1) sabiedrības pašapzināšanās un konsolidēšanas funkcija;
- 2) režīma (vai arī kara) leģimitātes funkcija;
- 3) sabiedrības mobilizācijas funkcija;
- 4) sabiedrības kontroles funkcija.¹⁴⁰

¹³⁷ LVVA, P-1018, 1.apr., 130.l., 4. lp.

¹³⁸ Sk. Vispārīgā vēsture. Pamatskolas 6. klasei. Rīga, Latvju Grāmata, 1941.; Latvijas vēsture 4. pamatskolas klasei. – Rīga, Latvju Grāmata, 1941; Latvijas vēsture 5. pamatskolas klasei. – Rīga, Latvju Grāmata, 1942.; Vispārīgā vēsture pamatskolas 7. klasei. – Rīga, Latvju Grāmata, 1942.

¹³⁹ Sociālajās zinātnēs jēdzienu „ienaidnieka tēls” principiāli atdala no jēdziena „priekšstats par ienaidnieku”. Ja „priekšstats” vairāk ir racionāli kontrolēta ienaidnieka koncepcija, tad “tēls” ir ideoloģijas dogmatikas produkts, kurš balstās uz iracionāliem faktoriem.

¹⁴⁰ Poļu vēsturnieks Edmunds Dmitrovs, bez nosauktajām ienaidnieka tēla funkcijām min arī „kvazi reliģiskā Hitlera kulta atbalstīšanu”, kurā ienaidnieks – boļševisms, spēlēja tā pretpola lomu. „Ja Hitlers būtu dievs, tad necilvēks būtu sātans,” raksta E.Dmitrovs. Sk. E. Dmitrow. Obraz Rosji i Rosjan w Propaganzie Narodnych Socjalistow 1933–1945. Stare i nowe stereotypy. Warszawa, Institut Studiow

Ienaidnieka tēls ir sabiedrības sociālpolitiskā mīta sastāvdaļa. To veido, kā atzīmēja savulaik Karls Šmits,¹⁴¹ valsts, kuras ar varu nosaka, kas ir tās ienaidnieks. Tādējādi valsts (resp., režīms) savus ienaidniekus padara par publiskiem – visas sabiedrības ienaidniekiem. Valsts arī norāda, kā ar šiem ienaidniekiem cīnīties.¹⁴² Totalitāra valsts tomēr atbildību par ienaidnieka tēla veidošanu nevar uzvelt tikai uz varas pleciem, tā sakņojās arī sabiedrības frustrācijās, bailēs, neveiksmēs, kam nepieciešams ir atrast vainīgo – „grēkāzi”. Sabiedrībai krīzes situācijās ir raksturīgi ieņemt upura lomu, lai vainu par notiekošo uzveltu kādam konkrētam cilvēku slānim, etniskai grupai vai valstij.¹⁴³

Nacistu okupētajā Latvijā tika radīti divi ienaidnieku tipi:

a) ārējie ienaidnieki – „židiskais boļševisms” un „anglo-amerikāņu plutokrātija”;

b) iekšējais ienaidnieks – tie iedzīvotāju slāņi, kas neatbilda nacistu priekšstatiem par to, kādam būtu jābūt ideālajam okupētās Latvijas iedzīvotājam.

3.2.1. Ārējā ienaidnieka tēls

Ārējā ienaidnieka tēla konstrukcija izrietēja no nacionālsociālisma ideoloģijas, kurā visa atbildība par tautu (arī latviešu) ciešanām, kara izraisīšanu gūlās uz viena universāla ienaidnieka – „starptautiskā židisma” pleciem. „Starptautiskajam židismam” bija divas izpausmes – „židiskais boļševisms” un „židiskā plutokrātija”, kuras pēc propagandas uzstādījumiem bija vienas medaļas divas puses. Latvijas teritorijā savukārt, sevišķi pirmajā okupācijas pusgadā, – krieva kā ienaidnieka tēls.

Lai izprastu ārējā ienaidnieka tēla veidošanu Latvijā, apskatīšu tā veidošanu divās apakšnodaļās. Pirmkārt, ir jāatspoguļo, kā nacistu universālā ienaidnieka propagandas kategorija – „starptautiskais židisms” tika aktualizēta latviešu sabiedrībai un kādas izpausmes tā ieguva antiboļševistiskajā un antiangļu-amerikāniskajā

Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1997. S. 393 – 394.; Faktiski šo tēzi Latvijas apstākļiem nav iespējams izvērst, jo firerisma kults latviešu sabiedrībai netika īpaši aktualizēts.

¹⁴¹ Karls Šmits (*Carl Schmitt*, 1888 – 1985) – Vācu tiesību profesors, politiskais teorētiķis. Nacistu režīma laikā bijis Nacionālsociālistiskās Juristu savienības (*Vereinigung nationalsozialistischer Juristen*) prezidents. Darbs “Der Begriff des Politischen”(Politiskā jēdziens.) publicēts 1927.gadā.

¹⁴² Carl Schmitt. *The Concept of the Political*. /Transl.G.Schwab. Chicago, The University of Chicago Press, 2007. P. 28 – 29., 45.

¹⁴³ Ervin Staub. *The Roots of Evil. The Origins of Genocide and Other Group Violence*. – Cambridge, Univ.Press, 1992. P. 35 – 43.

propagandā. Otrkārt, būtu jāapskata arī krieva tēla evolūcija propagandā Latvijā nacistu okupācijas gados.

3.2.1. „Starptautiskā žīdisma” tēla pasniegšana nacistu propagandā Latvijā.

Antisemītisms bija nacionālsociālisma ideoloģijas neatņemama sastāvdaļa, uz tās balstījās gan Ā. Hitlera, gan citu nacionālsociālistiskās Vācijas līderu pasaules uzskats. Nacionālsociālisma rasistiskās ideoloģijas dinamiskā daba ir viens no tiem elementiem, kas nacismu padara par unikālu parādību 20. gadsimta vēsturē.¹⁴⁴

Tieši “Barbarosas” karagājienam bija jāiemieso nacisma augstākā misija – “atbrīvot pasauli no žīdisma un tā radītā un izauklētā boļševisma”¹⁴⁵. Boļševiks bija “žīdiskās noziedzības” un cilvēces padibeņu arhetips, kas bija radīts, lai iznīcinātu to dzīvi un vērtības, ko Rietumu civilizācija un īpaši nordiskie ārieši bija gadsimtu gaitā radījuši. “Žīds–boļševiks” bija antipods visam tam, par ko cīnījās nacionālsociālisms.¹⁴⁶ Nacionālsociālistiskais antisemītisms bija universāls – proti, tas aptvēra visas dzīves sfēras un “deva atbildes” uz visiem sabiedrības dzīves negāciju radītajiem jautājumiem.

Latvijā, kā jebkurā citā valstī, antisemītisms nebija svešs, tomēr tas bija vairāk sadzīvisks, saimniecisks, reliģisks vai pat politisks, bet ne rasistisks.¹⁴⁷ Nacisti Latvijā ienesa pirms tam neatfīstīto rasistisko antisemītismu, kas jau pieprasīja pilnīgu ebreju izolāciju un nogalināšanu. Lai arī antisemītisms nacistu propagandā bija viens no galvenajiem struktūrelementiem, nodaļā tiks izskatīts jautājums par to, kā nacionālsociālistu antisemītisms tika aktualizēts Latvijas apstākļiem.

¹⁴⁴ Ian Kershaw. Der NS-Staat. 4.Auflage./Deutsch von J.P.Krause. Hamburg, Nikol, 2009. S. 71.

¹⁴⁵ Kā atzīmē vācu vēsturnieks H. A. Jakobsens, tad šādas idejas Hitlera pasaules uzskatā sāka dominēt jau no 1926. g., sk. Hans Adolf Jacobsen. Krieg in Weltanschauung und Praxis des Nationalsozialismus. (1919–1945). In. K.D.Bracher u.a. (Hg.) *Nationalsozialistische Diktatur 1933–1945. Eine Bilanz*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1986. S. 430.

¹⁴⁶ Par „žīdiskā – boļševisma” kā pasaules ienaidnieka simbola ienešējiem nacionālsociālisma ideoloģijā tiek uzskatīti divi baltvācieši – Rīgā dzimušais Ervins fon Šeibners -Rihters (*Ludwig Maximilian Erwin von Scheubner-Richter*, 1884–1923) un Tallinā dzimušais Alfreds Rozenbergs. Sk. Uwe Dietrich Adam. Judenpolitik im Dritten Reich. Düsseldorf: Droste, 2003. S. 21., 276.

¹⁴⁷ Par antisemītismu Latvijā sk. Leo Dribins. Antisemītisms un tā izpausmes Latvijā. Vēsturisks atskats. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 4. sēj.). Rīga, LVIA, 2001.; A. Stranga. Ebreji un diktatūras Baltijā (1926–1940). Rīga, LU Jūdaikas studiju centrs, 2002. 163. – 257. lpp.; A. Stranga. Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads. Rīga, LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2008. 292.–574. lpp.

Leo Dribins, apskatot antisemītiskās propagandas evolūciju savā darbā “Antisemītisms un tā izpausmes Latvijā”, uzskata, ka šīs propagandas izpausmes vācu okupācijas laikā var iedalīt divos periodos: pirms un pēc Rumbulas akcijas. Līdz 1941. gada decembrim galvenais uzsvars ticis likts uz vietējo antisemītismu, lai attaisnotu Latvijā notiekošo holokaustu, savukārt pēc 1941. gada decembra galvenā tēma bija “internacionālais žīdisms”.¹⁴⁸

Šāds uzskats, domāju, ir diskutabls, jo visu okupācijas laiku presē nemitīgi tika aprakstīti gan vietējā, gan “starptautiskā žīdisma noziegumi”, kā arī šī tipoloģija pēc būtības ir pretrunā ar pašu nacistu antisemītisko koncepciju. Jau Ā. Hitlers savulaik uzsvēra, ka problēmas sašaurināts skatījums nespēj dot patieso ainu par “žīdisma būtību”.¹⁴⁹

Jau 1941. gada 29. maijā definitīvi tika noteiktas nacistu propagandas vadlīnijas karam ar PSRS, tajā teikts: „Saprotams, ka mēs žīdus nostādīsim par galvenajiem vainīgajiem, ko noteikti visi iedzīvotāji apsveiks.”¹⁵⁰ Tā kā nacistu cerības par vietējo iedzīvotāju antisemītisko noskaņojumu lika vilties, tad nacistiskais antisemītisms Latvijā parādījās kā „zemes tīrīšanas”¹⁵¹ nepieciešamības propagandas neatņemama sastāvdaļa, kurai paralēli ar līdzīgu aktivitāti tika aktualizēti arī jautājumi par „ebreju pasaules kundzības iekarošanas plāniem” un to ietekmi uz ārpolitikas norisēm. Lielāka intensitāte 1941. gada otrajā pusē tika veltīta vietējo ebreju nomelnošanā, kas pamatojās nacistu represīvajā politikā, savukārt vēlāk, mainoties politikas prioritātēm, notika arī propagandas antisemītiskās tematikas pārorientācija uz ārpolitisko sfēru atainošanu (sk. diagrammu Nr.1.). Antisemītisma elementi kļuva par neatņemamu gan antiboļševistiskās, gan ārpolitiskās propagandas sastāvdaļu.

Lai parādītu antisemītiskās propagandas evolūcijas tendences, tika veikta laikraksta „Tēvija” rakstu statistiskā analīze, izskatot, cik katra gada viena mēneša – novembra¹⁵² – informācijas vienības saturēja tiešu antisemītismu. Šajā gadījumā par antisemītiskiem netika uzskatīti tie raksti, kuru saturs bija netieši antisemītisks, proti –

¹⁴⁸ L. Dribins. Antisemītisms un tā izpausmes Latvijā. 114.–137. lpp.

¹⁴⁹ Hitlers Zweites Buch. Ein Dokument aus dem Jahr 1928. Eingeleitet und kommentiert von G. I. Weinberg. (Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte. Band 7.) Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt GmbH., 1961. S.220.–223.

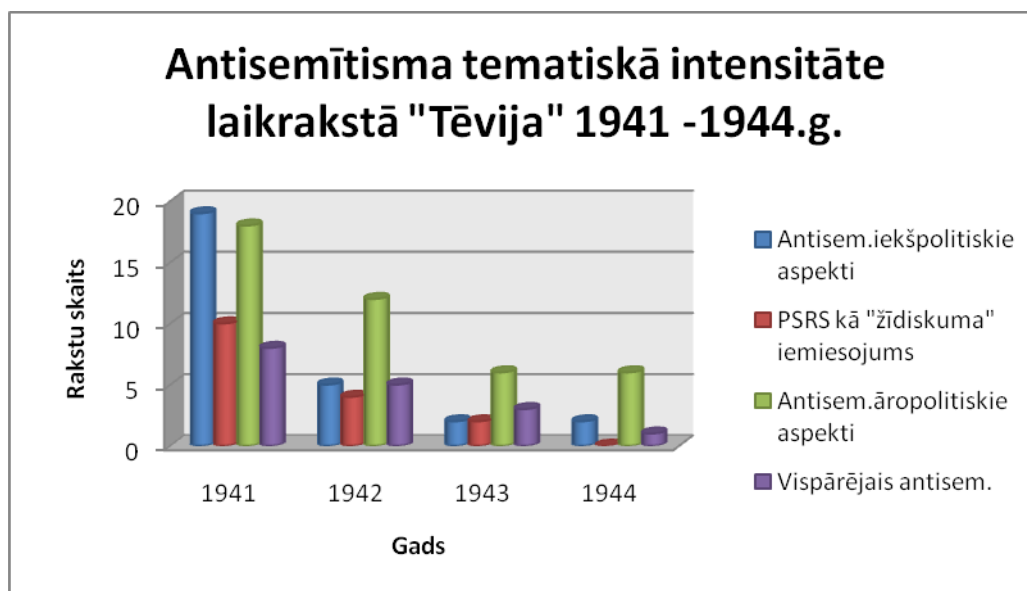
¹⁵⁰ K. Kangeris. Trešā Reiha dokumenti par ebreju situāciju Latvijā: 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūnijs. – 100.–101. lpp.

¹⁵¹ Sk. Nodaļu – Iekšējā ienaidnieka tēls.

¹⁵² Mēnesis tika izvēlēts, lai aptvertu visus četrus gadus, izvairoties no 1941. gada vasarā un rudenī laikrakstā valdošās antisemītiskās histērijas. Apskatīti laikrakstu Tēvija – 1941. g. 1.–29. nov., Tēvija – 1942. g. 2.–30. nov., Tēvija – 1943. g. 1.–30. nov., Tēvija – 1944. g. 1.–30. nov. numuri. 1944. gada numuriem jāņem vērā laikraksta apjoma samazinājums līdz 2. lpp.

tika operēts ar jēdzieniem boļševisms, plutokrātija, brīvmūrniecība u.c., bet bez ebreju pieminēšanas. Raksti tika iedalīti četrās kategorijās: 1) raksti, kuros tika skatīts „ebreju jautājums” Latvijā; 2) raksti, kuros Padomju Savienība tika atspoguļota kā „žīdiskuma iemiesojums”; 3) raksti, kuri bija veltīti notikumiem ārvalstīs un ārpolitiskajām norisēm; 4) raksti, kuros antisemitisms tika skatīts vispārēji teorētiskā līmenī.¹⁵³ Saturiski statistiskā analīze ļauj izprast antisemitisma tematiskās intensitātes izmaiņas nacistiskās Vācijas okupācijas laikā.

Diagramma Nr. 2

Kā redzams pēc diagrammas Nr. 2., antisemitisms 1941. gadā dominē galvenokārt rakstos, kas veltīti notikumiem Latvijā. Tomēr no tā praktiski neatpaliek arī raksti, kuros antisemitisms tika traktēts sasaistē ar ārpolitiskajiem notikumiem. 1942. gadā vietējo notikumu aprakstos antisemitiskā tematika tika ekspluatēta divreiz mazāk nekā ārpolitiskajos rakstos. Savukārt 1943. un 1944. gada numuri, kaut saglabājot iepriekšējā gada proporciju, tomēr parāda antisemitisma ideoloģiskās intensitātes regresu. Līdzīga aina vērojama arī Padomju Savienības kā ebreju savvērestības produkta un vispārēji teorētiskā antisemitisma attēlojumā. Respektīvi,

¹⁵³ Šeit īpaši jāatzīmē raksti, kas bija veltīti 9. novembra (1923. gada „Alus puča” piemiņas diena) un 7. novembris (1917. gada boļševiku apvērsuma Krievijā gadadiena).

pēc iegūtajiem rezultātiem varam runāt par antisemitiskās propagandas eskalāciju 1941. gada otrajā pusē un antisemitiskās propagandas mazināšanos 1942. – 1943. gadā.

Šīs izmaiņas var skaidrot gan ar aktualitāšu izmaiņām, gan ar laikraksta retorikas maiņu – runājot par boļševismu vai plutokrātiju bez ebreju pieminēšanas. Tomēr „Tēvijas” piemērs nevar sniegt pilnīgu ainu par antisemitiskās propagandas devu Latvijā. Jau sākot ar 1942. gadu, antisemitismu kā vienu galvenajām tēmām izvērtā ilustrētais nedēļas žurnāls „Laikmets”¹⁵⁴, sāka iznākt Antisemitisma institūta brošūras, parādījās „Baigais gads”¹⁵⁵, filma „Sarkanā migla”¹⁵⁶, dažādas izstādes u.c. Atkārtoti, īpaši jaunatnes vajadzībām, tika piesūtītas antisemitiskās filmas „Mūžīgais žīds” un „Žīds Zīss” u.c.¹⁵⁷

Propagandas saturiskā analīze ļauj antisemitiskās propagandas realizācijā nacistu okupētajā Latvijā izdalīt divus posmus: pirmais posms (1941. gada jūlijs – decembris), ko nosacīti varētu dēvēt par ebreju dehumanizācijas posmu.; otrais posms – no 1942. gada līdz 1944. gada beigām¹⁵⁸, ko varētu raksturot kā „ebreju jautājuma” aktualizācijas posmu.

Dehumanizācijas periodam iespējams izdalīt trīs fāzes, kuras visas tika realizētas jau 1941. gada jūlijā – augustā. Pirmā fāze, kuru varētu dēvēt par asociatīvo, iesākās tūlīt pēc vācu karaspēka ienākšanas, un tās uzdevums bija tautas apziņā radīt asociatīvu saiti starp žīdiem un baigo gadu, tādējādi panākot, ka adresāts savu spriedumu par attieksmi pret objektu vai parādību izdarītu, vēl pirms viņam sāk kaut ko pierādīt.¹⁵⁹ Prese nenogurstoši radīja un uzturēja spēkā stereotipus “žīds – komunisti”, “žīds – čekists”, “žīds – Latvijas nodevējs”, “žīds – latviešu izmantotājs”.

Interesanti, ka ebreju saistīšana ar “baigo gadu” notiek pakāpeniski. Tā, piemēram, analizējot “Tēvijas” pirmo numuru saturu, atklājas, ka pirmajās nedēļās antisemitisms nebija dominējošs padomju jeb „baigā” gada izklāstos (sk. diagrammu Nr.3.).

¹⁵⁴ Jāatzīst, ka arī „Laikmetā” 1942. gada beigās – 1943. gadā antisemitiskās informācijas vienības mainās.

¹⁵⁵ Pauls Kovaļevskis, Oskars Norītis un Miķelis Goppers (red.). Baigais gads. Attēlu un dokumentu krājums par boļševiku laiku Latvijā no 17. VI. Līdz 1.VII 1941. Rīga: Zelta Ābele, 1942.

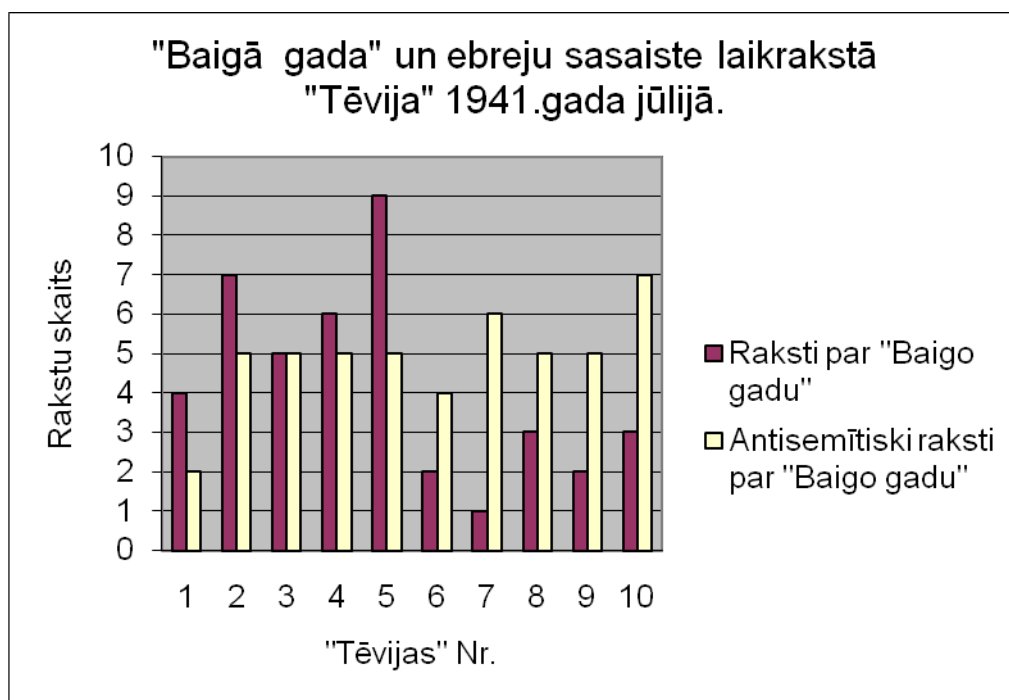
¹⁵⁶ LVKFFDA, P-1346.

¹⁵⁷ BArch R 90/199, pag. 1.–2.

¹⁵⁸ 1945. gada preses un propagandas materiālos antisemitismam vairāk ir gadījuma, nevis likumsakarību raksturs.

¹⁵⁹ A.Pratkanis, E. Aaronson. Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion. .P. 72 - 73.

Diagramma Nr.3.

Interesanti, ka pirmajos rakstos ebreji parādījās tikai kā instruments komunistu varas rokās¹⁶⁰, nevis kā šīs varas patiesie iedvesmotāji¹⁶¹, kas arī norāda uz trūkumiem autoru ideoloģiskajā izglītošanā. Piemēram, vēstures pētījumos tik daudz citētais A. Krodera raksts “Žīds – masu iznīcinātājs”, kurā ebreji tiek parādīti kā konjunktūras izmantotāji, kuri, “zaudējuši veikalus”, izmantojuši iespējas sagrābt amatus padomju okupācijas infrastruktūrā.¹⁶² Piedevām, jūlija pirmajās dienās daudzos rakstos par “baigo gadu” un čeku pat trūkst antisemītiskā elementa.¹⁶³

Vai antisemitisma faktoru “baigā gada” aprakstos iekļāva paši latviešu autori, vai arī zonderfireri blakus autora apzīmējumam “komunists” ierakstīja – “žīds”? Uz šo jautājumu neizdosies atbildēt. Tomēr uzkrītoši daudz pirmo antisemītisko rakstu ir

¹⁶⁰ Dominēja izteikumi “čekisti žīdu pavadībā”, “komunisti un žīdi – laupītāji” utt. Piemēram: “Čekists jelgavnieks Sietiņš ar saviem palīgiem žīdiem spīdzināja un slepkavoja savus upurus.” (A.K. No verdzības – brīvībā. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 1. jūl.), vai “komunistu laupītāju bars ar saviem nelietīgajiem līdzskrējējiem žīdiem...” (Rīgas vilnas rūpnieka šofera stāsts. *Tēvija*, 1941, 5. jūl.).

¹⁶¹ t.i., komunisti kā žīdu kalpi. Žīdi un komunisti – lielākie tautas krāpnieki. *Kurzemes Vārds*, 1941, 15. jūl.

¹⁶² Albatross.(A. Kroders). Žīds –masu iznīcinātājs. *Tēvija*, 1941, 11. jūl.

¹⁶³ Baismu nams. *Tēvija*, 1941, 2. jūl.; Jelgavā čekisti šāvuši pat skolniekus. *Tēvija*, 1941, 2. jūl.

arī bez paraksta, kas rada aizdomas, ka tie ir nākuši no propagandas rotu iepriekšsagatavotiem materiāliem, kamēr tiek pienācīgi sagatavoti vietējie kadri.¹⁶⁴

Lai pierādītu “žīdu noziegumus” „baigajā gadā”, bija nepieciešams dot lasītājiem izskaidrojumus, kādēļ šīs tautas pārstāvji ir pieņēmusi padomju okupāciju un kļuvusi par “latviešu tautas kapračiem”. Nepamatoti apgalvojumi “žīds – čekists” stilā varēja radīt tikai asociatīva rakstura priekšstatus, kas bija viegli apstrīdami, bet nedeva skaidrojumu problēmas būtībai. Tā, piemēram, apgalvojumi, ka “sarkanais terors, kuru izveda komunisti ar saviem riebīgajiem kalpiem – žīdiem, izrāva no latviešu tautas vidus labākos dēlus un meitas” un ka „šiem nezvēriem nebija nekas svēts, nebija nekā tāda, kas viņus atturētu no šī darba, viņi alka asiņu”¹⁶⁵, ir vienkārši faktos nepamatoti apgalvojumi.

Otrās fāzes sākums¹⁶⁶ saistāms ar “Ciānas gudro protokolu”¹⁶⁷ un citu “antiseimītisma teorētiku” darbu publicēšanu, kam bija lasītājs jāiepazīstina ar “starptautiskā žīdisma būtību”¹⁶⁸. Protokolu publicēšanas mērķis bija parādīt latviešiem starptautiskā žīdisma sazvērētības plānus, lai vēlāk tos atmaskotu preses slejās, izmantojot vietējiem apstākļiem piemērotus faktoīdus¹⁶⁹, un parādītu latviešiem, ka tauta, kas gadsimtiem viņiem ir dzīvojusi līdzās, patiesībā ir vērpusi intrigas, lai latviešus paverdzinātu vai pat iznīcinātu. Tā presē nemitīgi tika apgalvots,

¹⁶⁴ Apstākļi, ka lielākā daļa no antiseimītisma propagandētājiem nāca no “Pērkoņkrusta” aprindām, domājams, arī nav nejaušs, jo viņiem jau bija “teorētiskā bāze”, kuru nācās tikai piemērot laika garam, lai šos vīrus izmantotu propagandas frontē. H.Biezais savā pētījumā “Gustava Celmiņa Pērkoņkrusts dokumentu gaismā” min 1941.g. 17. – 21.08. Rīgas Latviešu biedrības telpās notikušos “ideoloģiskās sagatavošanas kursus”, spriežot pēc tur nolasīto referātu nosaukumiem, izglītošana notika tieši par tām tēmām, kuras vēlāk pārpludināja presi, proti – antiseimītisma nacionālsociālistiskais redzējums un Ulmaņa režīma kritika. Sk. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1992, Nr.1, 40.–41. lpp.

¹⁶⁵ A.K. No verdzības – brīvībā. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 1. jūl.

¹⁶⁶ Datēt to varētu ar laiku pēc 20. jūlija.

¹⁶⁷ Cianas gudro protokoli. *Tēvija*, 1941, 24. jūlijs; Žīdu – masoņu vispasaules iekarošanas plāns. Izvilki no Cianas protokoliem. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 22. jūl.; Tā runāja Cianas gudrie...Izvilki no Cianas protokoliem. *Zemgale*, 1941, 20.aug.; Cianas gudro noslēpumi. *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 22. jūl.; Žīdu “gudro” lēmumi pasaules iekarošanai. *Kurzemes Vārds*, 1941, 2. aug. utt.

¹⁶⁸ Jeb kā rakstīja Harijs Maldonis “Kāpēc latviešu tautas postā vedējs rīkojās tā un ne citādi, par to skaidras un nepārprotamas atbildes dod Ciānas gudro protokoli un citi žīdu raksti.” Sk. Harijs Maldonis. Kopsolī. *Zemgale*, 1941, 5.sept.

¹⁶⁹ Faktoīdi bija nepieciešami, lai propagandā aizpildītu robu un padarītu to vēl efektīvāku. Šo metodi noformulēja pats J. Gebelss, kurš uzskatīja, ka efektīvs propagandas veids ir nepatiesību izdomāšana un to nemitīga atkārtošana. Tā, piemēram, prese šādus faktoīdus radīja nepārtraukti, piemēram, “starp Jelgavas čekas ziņotājiem 75% bija žīdi, kuri šo darbu uzņēmās labprātīgi”(Čekas spiegu tīkls. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 18.jūl.), “Latviešu patrioti nogalināti ar lielgabalu šāvieniem” (*Tēvija*, 1941, 14. Jūl.) utt.; Vairākus šādus propagandas faktoīdus apskata A. Ezergailis rakstā “Etniskā naida propaganda 1941. gadā. *Diena*, 1992, 11. aug.; Andrievs Ezergailis par Rīgas arhīviem. *Tēvzemes Avīze*, 1992, 6. marts.

ka eksistē kāds slepens vispasaules žīdisma varas centrs, kurš tad arī vada visus pasaules žīdus ceļā uz pasaules hegemoniju. Ebreji savu plānu realizēšanai izmantojuši dažādas slepenas organizācijas – masonu ložas, rotariešu klubus, kahalus¹⁷⁰ utt., bet „baigajā gadā” ebreji tikai neslēpjoties ķērušies pie savu plānu realizācijas.

Praktiski vienlaicīgi ar protokolu publicēšanu, t.i., 23. jūlijā, kinoteātrī “*Splendid-Palace*” sāka rādīt filmu “Žīds Zīss” (*Jud Süß*)¹⁷¹. 18. gadsimta Virmbergas hercoga Karla Aleksandra¹⁷² privātsēkretāra un bankiera Jozefa Zīsa Openheimera dzīvesstāsts¹⁷³ tika pasniegts nacionālsociālismam raksturīgajā sakāpinātajā antisemitisma gaisotnē, parādot, ka ebreju galvenais mērķis ir nauda un varas sagrābšana, ko tie cenšas realizēt ar visiem iespējamiem līdzekļiem. Pēc hercoga nāves Zīss tiek tiesāts un pakārts. Pēdējā epizode ir sevišķi emocionāli piesātināta – izpildot nāvessodu, pār Virmbergu sāk snigt sniegs: tādējādi simboliski parādot, ka žīda iznīcināšana nes attīrīšanos un mieru.¹⁷⁴

Prese ar lielu sajūsmu aprakstīja šo darbu kā filmu, “kas ar lielu māksliniecisku spēku, aizrautīgi un pārliecinoši rāda žīda uzkundzēšanos āriešiem, žīda nekaunību un žīda morāli pēc vecu vecā principa: dod man mazo pirkstiņu, un es paņemšu visu roku”. Filmas notikumi pārsteidzoši atgādinot to, ko latvieši piedzīvojuši „baigajā gadā”, rezumēja “Tēvija”. “Šī filma var interesēt kā vērtīgs mākslas darbs, kurā labi parādīta žīdu necilvēcīgā daba, viņu nelietības un valdīšanas metodes. Visi tie, kas vēl domā, ka žīds tomēr ir arī cilvēks, pēc šīs filmas

¹⁷⁰ Visur, kur dzīvo žīdi, pastāv kahali – žīdu slepenās padomes, kas ar visiem iespējamiem līdzekļiem cenšas panākt žīdu virsvadību, rakstīja “Nacionālā Zemgale”. Tāda ir žīdu cīņas taktika, dibināta uz meliem spiegošanu un viltu. Tādēļ mums no žīdiem jāatbrīvojas uz visiem laikiem, ja negribam kļūt viņu vergi. Vidusceļa šeit nav, un mums jābūt konsekventiem līdz galam.” Slepenās žīdu padomes – kahali. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 8.jūl.; sk. J. Zalcmanis. Lielā pagrīde. *Zemgale*. 1941, 18. sept.

¹⁷¹ Režisors Veits Harlans (1899–1964), scenārija autori L. Metzgers, E.V. Millers un V. Harlans; filmas pirmizrāde Vācijā notika 1940. gada 24. septembrī. Interesanti, ka pēc kara V. Harlanu šīs filmas dēļ divas reizes (1949. un 1950. gadā) mēģināja saukt pie atbildības par noziegumiem pret cilvēci, tomēr lietas ierosināt neizdevās.

¹⁷² Karls Aleksandrs (*Karl Alexander von Württemberg*, 1684–1737) – Virmbergas hercogs no 1733. līdz 1737. g.

¹⁷³ Jozefs Zīss Openheimers (*Joseph Ben Issachar Süßkind Oppenheimer*, 1698–1738); Viņa dzīvi savulaik pavisam citā gaisotnē attēloja arī Lions Feihtvangers savā novelē “Žīds Zīss”.

¹⁷⁴ Neskatoties uz savu antisemitisko raksturu, tomēr nedrīkst noliegt arī filmas māksliniecisko vērtību: labu režisora darbu, brīnišķīgu aktieru spēli utt; domājams, tieši tas šo filmu padarīja īpaši efektīvu. Sk. David Culbert. The Impact of Anti-Semitic Film Propaganda on German Audiences. Jew Süß and The Wandering Jew (1940). In. R.A. Etlin (ed.). *Art, Culture and Media under the Third Reich*. Chicago: Chicago University Press, 2002. P. 139–157.

noskatīšanās savus uzskatus būs spiesti mainīt,” rakstīja “Tālavietis”.¹⁷⁵ Savukārt „Tēvija” to izteica sauklī „Žīdu nevar žēlot, žīdam jāierāda viņa īstā vieta”.¹⁷⁶

Septembra sākumā Rīgā¹⁷⁷ uzsāka demonstrēt “dokumentālo” filmu “Mūžīgais žīds”(Ewige Jude)¹⁷⁸ par ebreju lomu vēsturē. Filmā antisemitisms parādījās visās savās izpausmēs, dehumanizējot ebrejus praktiski visās sfērās. Kā pretstats ebrejiem tiek rādīti “ārieši, kas nacionālisma vadībā” ceļ jaunu sabiedrību.

Trešajā fāzē, praktiski paralēli protokolu publikācijām, parādījās raksti, kuros protokolos paustais tika aktualizēts latviešu lasītājam.

Lai atspēkotu tautā iesakņojošos uzskatu par “labajiem žīdiem”, tika dots izskaidrojums, kas tad ebreji tādi ir. “Kas ir žīds, to nosaka ne izglītība, ne pagātne, bet tikai asinis. [...] Viņiem ir tikai reāla ikdiena un dziņa pēc naudas un varas. Žīds nav radītājs, kopējs, bet izsūcējs, īsts tautas parazīts, kas savākto naudu neizlieto jaunu vērtību celšanai,” rakstīja A. Kroders.¹⁷⁹

Ebreju un latviešu attiecības vēsturiskajā kontekstā tika skatītas maz. Lielākā daļa autoru aprobežojās ar apgalvojumiem, ka ebrejs vienmēr ir sēdējis uz latviešu tautas kakla un kā parazīts ir izsūcis tās dzīvinošos spēkus.¹⁸⁰ Rakstnieks T. Zeltiņš mēģināja pat žīdu jautājumu skatīt ar latviešu dainu palīdzību, uzskatot, ka tur ir meklējami latviešu antisemitisma iedīgļi. Dainas parādot, ka arī sendienās žīdi nav strādājuši, bet izmantojuši latviešu sievietes, zaguši utt. Jāatzīmē, ka Zeltiņa apgalvojumi bija vairāk nekā groteski. Tā, piemēram, viņš apgalvoja, ka latvieti jau senos laikos ir nodarbinājusi doma, kā atbrīvoties no ebrejiem. Intuitīvi juzdams, ka ebreji ir nevēlami elementi tautas vidū, latvietis esot projektējis viņus aizvest prom no laukiem. Kā piemēru tam T. Zeltiņš min dainu:

¹⁷⁵ “Žīds Zīss” Valmierā. *Tālavietis*, 1941, 23. okt.

¹⁷⁶ Filma, kurā latvieši var vērot savu baigo vakardienu. *Tēvija*, 1941, 24. jūl.; Žīds Zeiss vēstures gaismā. *Tēvija*, 1941, 29. jūl. Tā kā filmā Zīss Openheimers tiek pakārtis, līdzīgu “īsto vietu” vajadzēja ierādīt arī Latvijas žīdu kopienai.

¹⁷⁷ Provincē tika rādīta 1941. gada oktobrī, novembrī.

¹⁷⁸ Režisors Fricss Hiplers (*Fritz Hippler*, 1899–2002), scenārija autors – Eberhards Tauberts (*Eberhard Taubert*, 1907–1976), filmas pirmizrāde notika 1940. gada 28. novembrī Berlīnē. Rīgā filmu sāka rādīt septembra sākumā, pārējā Latvijā oktobrī–novembrī.

¹⁷⁹ Albatross (A. Kroders). Žīds masu iznīcinātājs. *Tēvija*, 1941, 11. jūl.; Pie visa vainīgs žīds. *Tālavietis*, 1941, 31. jūl.; Sk. arī Vai bija arī “labais žīdiņš”? *Zemgale*, 1941, 12. sept.

Interesanti, ka “Tēvijas” 1941. gada 5. jūl. ievadrakstā “Sarkanie nezvēri” ebreju problēma tika aplūkota no psihoanalītiskā viedokļa, kas Hitlera Vācijā bija oficiāli pasludināta kā „žīdiskā pseidozinātne”. Vai tā bija cenzūras nevērība, vai ebreju nomelnošanai visi veidi bija labi?

¹⁸⁰ “Žīdi mūsu zemē dzīvoja labāk nekā pašu mājās. Pašu mājās viņiem būtu jāstrādā, bet Latvijā viņi arvien prata sev iekārtot visērtāko dzīvi.” Sk. Bez žīdiem. *Kurzemes Vārds*, 1941, 6. jūl.

“Ēd, Jānīti, dzer Jānīti,/ Ceļam tevi barojam,/ Tev uz Rīgu jāorē/ Trīsdesmit vecu žīdu.”

Piedevām autors uzskatīja, ka pirmajās rindās esot piekodināts, ja Jānītis savu darbu labi neveiks, to pat fiziski bargi pārmācīs. Beigās autors secina: “Ja mūsu senčiem nav bijis iespējams atbrīvoties no žīdiem, tad tagad, kad mums šī iespēja ir dota, nekavēsimies to izmantot.”¹⁸¹

Rakstot par Latvijas Republikas laiku, propagandā ”piemēru” atradās daudz vairāk. To varētu skaidrot ar presē uzsāktu kampaņu pret Latvijas brīvvalsti, kuras mērķis bija latviešiem parādīt, ka tā neatkarība, pēc kuras tie tā ilgojās, patiesībā nekalpoja latviešu tautas interesēm, tādēļ visi spēki ir jāveltī “Jaunās Eiropas” celtniecībai.

“Jau pašā Latvijas brīvvalsts pastāvēšanas sākumā vecās pasaules internacionālo spēku slepeni un atklāti bīdītie valsts dzīves vadītāji nenostādīja valsts dzīves centrā latvieti un viņa asinis, dvēseles un gara pirmtiesības, bet gan Latvijas internacionālo pilsoni,” rakstīja A. Vilde.¹⁸² Sevišķi labus apstākļus tas esot radījis žīdiem un viņu spekulācijām.¹⁸³

Lai dotu tam faktoloģisko pamatu, tiek minēts, ka žīdi esot “sagrābuši savās rokās 80% no mūsu rūpniecības un tirdzniecības” un tādi vārdi kā brāļi Hoffi¹⁸⁴, Sokoļņikovi, Latvijas bankas direktors Izidors Frīdmanis utt. komentārus neprasot.¹⁸⁵ Savukārt partiju politiku esot diriģējuši žīdi Dubins¹⁸⁶ un Nuroks¹⁸⁷ ciešā sadarbībā ar

¹⁸¹ T. Zeltiņš. Senlatviešu antizemitisms. *Zemgale*, 1941, 30. aug.; T. Zeltiņš. Žīdi tautas dziesmās. *Daugavas Vēstnesis*, 1941, 25. okt.

¹⁸² A. Vilde. Pagātnes un nākotnes ceļi. *Daugavas Vēstnesis*, 1941, 17. okt.; Citā rakstā “Pagātnes neceļi” Vilde apgalvoja, ka valsts pamatā bija liktas idejas, kuru mērķis bija tautas izkalpināšana žīdiem, kas jau sākotnēji bija vērstas uz Latvijas valsts sagraušānu. Sk. *Daugavas Vēstnesis*, 1941, 31. okt.

¹⁸³ Katrs mēģinājums ierobežot žīdu mahinācijas atdūrās uz starptautisko žīdu organizāciju varu. Kad valdība pret žīdiem nekā neuzdrošinājās uzsākt, riebumu uzplūdos pie darba ķērās nacionālā jaunatne un vairākkārt sarīkoja žīdu grautiņus, bet demokrātiskie varas vīri pret to uzstājās ar bargiem rājiem un sodiem. Šīs nepareizās žīdu politikas rūgtos augļus mēs izbaudījām pagājušā gada jūnijā,” rakstīja “Nacionālā Zemgale”. Žīdisma pastari Jelgavā. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 4. jūl.; sk. arī Ā. Šlde. Citā virzienā. *Daugavas Vēstnesis*, 1941, 1. okt.; Jēkabs Kalniņš. Aktīvā nacionālisma cīņa pret žīdismu Latvijā. *Zemgale*, 1941, 25., 28., 30. okt.

¹⁸⁴ Par Hoffiem, sk. Brāļi Hoffi. *Zemgale*, 1941, 9. okt.

¹⁸⁵ Turpat, sk. arī Eiropa un mēs. *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 25. sept.; Žīdu leiputrija Latvijā. *Zemgale*, 1941, 6. sept.; Palestīna Latvijā. Žīdi tirdzniecībā un rūpniecībā. *Kurzemes Vārds*, 1941, 27. aug.

¹⁸⁶ Mordehajs Dubins (1889–1956) – Tautas padomes, Satversmes sapulces un 1 – 4. Saeimu deputāts, reliģiski konservatīvās “Agudat Israel” līderis, K. Ulmaņa draugs, represēts 1941. gada 14. jūlijā, atgriezies Latvijā 1946. gadā, kad atkal arestēts un notiesāts uz 10 gadiem. Miris Tulas psihiatriskajā slimnīcā.

pārējiem morduhaistiem, vedot “mūs pretī postam un iznīcībai”.¹⁸⁸ Tieši nacionālās valdības trūkums un tas, ka valsts dzīves centrā netika nostādīts “latvietis un viņa asinis, dvēseles un gara pirmtiesības”, esot radījis vilšanos tautā un prasību pēc nacionālā taisnīguma.¹⁸⁹

1934. gada 15. maijs esot balstījies uz tautas noskaņu, bet godkārtīgais Kārlis Ulmanis, “pateicoties dažiem noziedzīgiem elementiem Latvijas armijā”, ar puču sagrāba varu savās rokās.¹⁹⁰ “Viņš likvidēja politiskās partijas un visām avīzēm pavēlēja rakstīt, ka nu visās malās valdīs latviskais gars un latviskā politika”, bet patiesībā rīkojumus deva “kāds nezināms, augstākas ložas brīvmūrnieks [...] mirdzošais brālis – žīds”¹⁹¹.

Par galveno K. Ulmaņa režīma kļūdu “Tālavietis” uzskatīja to, ka “žīdu jautājums bija atstāts novārtā. Šī nevērība mums maksāja vissmagākos upurus. Un tā ir 15. maija lielākā kļūda”¹⁹². Savukārt Ā. Šilde apgalvoja, ka, neskatoties uz to, ka Latvijā bijis tikai nedaudz pāri 5% ebreju, viņi tomēr esot noteikuši valstī gan saimniecisko un politisko, gan kultūras¹⁹³ dzīvi. Par to liecinot K. Ulmaņa draudzība ar Morduhaju Dubinu, kurš bijis “respektēts aizgādnieks par žīdu lietām” Latvijā. Par to liecinot arī tas, ka Latvijas Nacionālajā operā esot diriģējis no Vācijas aizbēgušais Leiba Blehs¹⁹⁴, bet Briseles konkursā Latviju pārstāvējusi vijolniece Sara Rašina¹⁹⁵.

Arī tas apstākļi, ka daudzi ebreji, bēgot no nacionālsociālistu vajāšanām, patvērumu atrada Latvijā, Ā. Šildi neapmierināja. Viņš atzīmēja, ka Austrijas un Čehoslovākijas ebreji Latviju esot izraudzījušies par savu kūrortu, jo Ulmanis pret zināmu atlīdzību viņiem esot devis iebraukšanai “pagaidu” apliecības, bet trūcīgākie

¹⁸⁷ Mordehajs Nuroks (1884–1962) – rabīns, Saeimas deputāts, cionistu partijas “Mizrāhi” līderis, represēts 1941. gada 14. jūlijā; 1942. gadā pēc F. D. Rūzvelta personīga lūguma atbrīvots; 1945. gadā pametis PSRS, devies uz Šveici, tad repatriējies uz Palestīnu.

¹⁸⁸ H. Maldonis. Pirmie cīnītāji. *Daugavas Vēstnesis*, 1941, 23. okt.

¹⁸⁹ A. Vilde. Pagātnes un nākotnes ceļi. *Daugavas Vēstnesis*, 1941, 17. okt.

¹⁹⁰ H. Maldonis. Pirmie cīnītāji // *Daugavas Vēstnesis*, 1941, 23. okt.

¹⁹¹ Turpat, Imants Kuršinskis Ulmanim pat pārmeta, ka tas esot brīvmūrniecisko garu Latvijā atvedis no Amerikas. I. Kuršinskis. Jaunatne, mosties! *Daugavas Vēstnesis*, 1941, 4. okt.

¹⁹² Pārvērtētas vērtības. *Tālavietis*, 1941, 19. aug.

¹⁹³ Sīkāk par “žīdu iejaukšanos kultūras un mākslas dzīvē” sk. Teodors Zeltiņš. Žīdu varas tīklos. *Zemgale*, 1941, 4. nov.

¹⁹⁴ Leo Blehs (*Leo Blech*, 1871–1958) – komponists, diriģents; Vācijas Valsts operas Berlīnē galvenais diriģents, 1937./38. gada sezonā diriģēja Latvijas Nacionālās operas orķestri.

¹⁹⁵ Sāra Rašina, vijolniece, 1937. gadā 17 gadu vecumā kļuva par starptautiskā konkursa uzvarētāju Briselē, nogalināta Rumbulā.

izmantojuši viltus ceļus “jaunās dzimtenes iegūšanai”. Tā 1939. gadā Latvijā esot iepļūduši tūkstošiem ebreju, “kas te prata labi iekārtoties”¹⁹⁶.

Bez tā prese nenogurstoši rakstīja arī par dažādiem ebreju noziegumiem¹⁹⁷, gan par antisemitisma izdomājumu rituālajām slepkavībām, gan par dažādiem ebreju “apšaubāmajiem darījumiem” brīvvalsts laikā.¹⁹⁸

Runājot par ebreju lomu „baigajā gadā”, kā jau minēju, preses nostāja niansēs, laikam ritot, mainījās, nemainīga palika tikai saikne: „žids – baigais gads”, kuras uzdevums latviešu sabiedrībā bija radīt ienaidnieka tēlu, kam uzvelt vainu par notikušo traģēdiju, un vēlams, pēc nacistu plāniem, sākt izrēķināšanos ar tiem.¹⁹⁹

Kā pirmais faktors, kurš tika pārmests Latvijas ebreju kopienai, bija nodevība pret Latvijas republiku²⁰⁰, kura tiem esot devusi visplašākās brīvības. Latviju padomju gadā vajadzēja parādīt kā ebreju sazvērestības upuri. Informācijas līdzekļi nenogurstoši „atklāja faktus” par ebreju iekļaušanos visās Latvijas politiskajās, saimnieciskajās un kultūras sfērās.²⁰¹

“Kad 1940. gada 17. jūnijā boļševiki okupēja Latviju [...] žīdu bari ielenca boļševikus, pasniedzot viņiem rozes, pat skūpstot un visādi suminot. Resnas žīdienes, līdzīgas boļševiku tankiem, pabeigušas latviešu vīstus ēst, gāja boļševikiem žēloties, ka viņas esot galīgā badā [...] žīdi kopā ar boļševiku salašņām no Maskavas priekšpilsētas uzbruka latviešu policistiem [...] pēc tam sākās demonstrācijas, kurās gāja gandrīz tikai žīdi, it kā latviešu vārdu nesdami.”²⁰² “Visa vara Latvijā bija nodota čekas, līdz

¹⁹⁶ Ādolfs Šilde. Citā virzienā. *Zemgale*, 1941, 18. sept. Par šo probl. sk. A. Stranga. Ebreju bēgļi Latvijā. 1933–1940. Grām. Dz. Ērglis (sast) *Holokausta izpētes problēmas Latvijā. Starptautiskās konferences referāti un pētījumi par holokaustu Latvijā. 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 2. sēj.). Rīga, LVIA, 2001, 299.–325. lpp.

A. Ezergailis uzskata, ka Ād. Šilde šajā rakstā galvenokārt vērsās pret ulmaniskajām aprindām, pierakstot tiem ļaunāko, ko varējis iedomāties – žīdu mīlēšanu. Tam var piekrist, taču jāatceras, ka vāciešiem bija aktuāli abi jautājumi, un viņiem bija vienalga, kas tos pauda. Arī Ād. Šildes raksti, nav svarīgi, ko viņš ar to domāja, bija vispārējās antisemitiskās propagandas sastāvdaļa. Skat. A. Ezergailis. Kazačoks ap Ādolfu Šildi. *Diena*, 1994, 16. maijs.

¹⁹⁷ Interesanti, ievietojot “Zemgalē” rakstu ar skaļu virsrakstu “Žīdu noziedzības”, laikraksts spēja parādīt tikai divus žīdu noziedzniekus, no kuriem viens bija ielas kautiņā sadūris latvieti un otru, aptiekāru, kas pacientiem bija devis ārsta neizrakstītās zāles. Sk. *Zemgale*, 1941, 20. sept.

¹⁹⁸ Žīdu rituālās slepkavības. *Zemgale*, 1941, 4. – 5. sept.; Kā žīdi nekautrējās iedzīvoties uz latviešu rēķina. *Zemgale*, 1941, 16. okt.; Žīdu rituālās slepkavības. *Kurzemes Vārds*, 1941, 14. sept.; Beilisa prāva un žīdu rituālās slepkavības. *Kurzemes Vārds*, 1941, 12. okt.; Gadiem ilgā cīņāpret žīdu reliģiozo nejēdzību. *Tēvija*, 1941, 4. nov.

¹⁹⁹ Arī pašā Vācijā, jau sākot ar 1935. gadu, tiek vākta informācija par jebkurām “žīdu elementu” marksistiskajām darbībām, lai radītu saikni žīdi – komunisti. Sk. Андреев Зегер. Гестапо-Мюллер. Карьера кабинетного преступника. Ростов на Дону: Феникс, 1997. С. 125.

²⁰⁰ Pret to pašu republiku, pret kuru pāris nedēļas vēlāk prese izvērta milzīgu antipropagandas darbu.

²⁰¹ Žīdu direktors mācīja apmānīt zeķu pircējus. *Tēvija*, 1941, 1. nov.; K. St. Tautas veselība žīdu rokās. *Tēvija*, 1941, 11. nov.; Drabkins, Parcufts un citi žīdi. *Tēvija*, 1941, 18. nov.

²⁰² Albatross (A. Kroders). Žīds – masu iznīcinātājs. *Tēvija*, 1941, 11. jūl.

zobiem apbruņotas žīdu gvardes un citu salašņu rokās, pie kam galvenie darītāji un spīdzinātāji bija žīdi, jo viņi perināja velnišķu plānu – pārvērst Baltiju žīdu valstī.”²⁰³

Ebreji bijuši iedvesmotāji arī latviešu izvešanām, uz ko viņus pamudinājis tas apstāklis, ka latvieši esot gaidījuši vācu armijas atnākšanu.²⁰⁴ Lai to veiktu “bija jāsāk asiņains terors, jāaiznīcina un jāizved cilvēki tikai par to, ka tie neatteicās no savas latviskās nacionālās apziņas. Bija jāsāk karš pat ar sievietēm un bērniem, lai iznīcinātu latviešu tautu.”²⁰⁵

Lai parādītu “šausminošos žīdu noziegumus” baigajā gadā, prese pielietoja t.s. šausmu propagandas²⁰⁶ paņēmieni, t.i., latviešus vajadzēja šokēt ar tiem noziegumiem, kurus it kā būtu pastrādājuši žīdi. Par labāko veidu, kā to parādīt, radot ticamības efektu, tika atzītas reportāžas un atmiņas, kuru autori bijuši noziegumu “aculiecinieki”. “Tēvija” jau savā pirmajā numurā ievietoja aicinājumu pieteikties visiem, “kas bijuši aculiecinieki komunistu briesmu darbiem, laupīšanai, dezorganizācijai”²⁰⁷.

Šāda veida aicinājumi parādījās arī provinces presē, un “atmiņu” publikācijas nelika ilgi uz sevi gaidīt. Aprakstīt visās niansēs šos sacerējumus nav nepieciešams. Neapšaubāmi daļa no publicētā balstās uz reālajiem faktiem, taču nav iespējams noteikt, cik daudz ir redakcijas vai propagandas rotu zonderfīreru sacerētā un klāt pieliktā.

Par labu nacistu šausmu propagandas²⁰⁸ piemēru var minēt t.s. Rēzeknes lietu. 1941. gada 6. septembrī „Tēvija” publicēja rakstu „Atrakto kapeņu baigās liecības”, kurā, balstoties uz vācu frontes laikraksta ziņām, tika apgalvots, ka Rēzeknē atklājušās drausmīgas čekas terora pēdas. Dr. med. P. Strūvem - „novilkti cimdī”, kāju pēdās iedzītas naglas un nogrieztā mēle. H. Kurikovai nogrieztas krūtis un izsisti zobi, bet zem pirkstu nagiem sadzītas adatas, bet Rēzeknes namīpašnieka Terentjeva dēlam dzīvam izgrieztas ādas strēmeles no muguras, bet jēlā mugura pēc tam

²⁰³ Žīdisma pastari Jelgavā. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 4. jūl.

²⁰⁴ Albatross (A. Kroders). Žīds – masu iznīcinātājs. *Tēvija*, 1941, 11. jūl.

²⁰⁵ A. Silarājs. Droši pārkāpsim pagātnes sliekšni. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 17. Jūl.

²⁰⁶ Šausmu propagandu Pirmā pasaules kara laikā radīja angļi un amerikāņi, lai panāktu savu valstu pilsoņu morālo akceptu karam un uzturētu karavīru vēlmi cīnīties frontē.

²⁰⁷ *Tēvija*, 1941, 1. jūl.

²⁰⁸ Šausmu propagandas galvenais mērķis nebija nomelnot ebreju kopienu, bet gan biedēt sabiedrību ar „baigā gada” iespējamo atkārtojumu un izsaukt sabiedrībā pateicības jūtas Vācijai par atbrīvošanu no šīm šausmām. Nereti propagandā tika uzsvērts, ka “jaunās kārtības” neievērotāji tieši vai netieši veicinot “žīdu un komunistu laiku” atgriešanos.

apkaisīta ar pipariem un sāli. Par galvenajiem spīdzinātājiem tika uzrādīti ebreju ārsti.²⁰⁹

Rēzeknes policija sāka lietas izskatīšanu, kurā, iztaujājot upuru piederīgos, konstatēja, ka neviens upuris nebija ne dzīvi vārīts, ne kādam naglas bija sadzītas pēdās, ne mēle un ādas strēmeles izgrieztas, piedevām H. Kurikova, izrādījās, dzīvoja joprojām Rēzeknē sveika un vesela. Piedevām policisti bija spiesti secināt, ka „pilsētā klīstošajām baumām, ka žīdu ārsti piedalījušies apcietināto spīdzināšanā, pierādījumi līdz šim nav iegūti”²¹⁰.

Baznīckungs Jezups Grišāns²¹¹ vēlāk savās atmiņās rakstīja: „*Īgōjuši Rēzeknē, vōcīši taiseja vaļā vysus komunistu „kazematus” un čeku pogrobūs. Cylvāki gōja īkšā un vērēs, kaidi bejuši komunistu „varūņdorbi”. Gōju ari es. Vysūs pazemes pograbūs beja īreikōti mūku kambari. Vīnā kambarī stōvēja liels kūka golds, uz kura bendes beja izdarejuši „operācijas”: graizejuši mīsu, plāsuši nogus etc. Cytā kambarī, pi sīnas beja pīstyprynōta kūka tafele, aplaceita ar asni. Pi tōs „chirurgi” beja pīstyprynōjuši sovū uperi un izdarejuši vysaidus eksperimentus. Trešā kambarī redzēju lelu kotlu, kurā beja vōrejuši dzeivus cylvākus utt. Es navarēju ilgī vērtīs-palyka slikti ap dūšu. Sīvītes geiba.*”²¹²

Līdzīgas ekskursijas pa čekas „kazemātiem” tika organizētas praktiski visās Latvijas pilsētās pēc vācu armijas ienākšanas. Kāds tam bija mērķis? Radīt „atbilstošus” priekšstatus par „žīdu čekistu” briesmu darbiem. To iespējams saukt par sava veida priekšpārlicināšans kampaņu ar sakāpinātu emocionalitāti, kurai, vajadzēja sagatavot cilvēkus nākamajai – upuru publiskās apskates procedūrai. Ja jau katls un moku ierīces bija parādītas, tad arī novārtītajiem un nomocītajiem vajadzēja būt.

Lai pastiprinātu efektu Rēzeknē, „*vōcīši sadzyna žeidus, lyka jim ar nogim atkast bedri, izjimt myrūņus un nūguļdeit turpat uz zemes. Vōcīši ar vāzdom nažēleigi syta žeidus. Tī raudōja un lydzēs, saceidami: „Mes naasam vaineigi!” Vōcīši jim ar dusmem atbiļdēja: „Parōdit mums kaut vīnu nūmūceitu žaidu, un mēs jyusu naaiztiksim!” Bet, dīmžāl, storp nūmūceitim nabeja nivīna žaida.*”²¹³

²⁰⁹ J.Vv. Atrakto kapeņu baigās liecības. Žīdu šausmu darbi Daugavpilī un Rēzeknē. *Tēvija*, 1941, 6. sept.

²¹⁰ LVVA, 1371.f., 1.apr., 60.l., 363.,366. lp

²¹¹ Jezups Grišāns (1891–1989) – tolaik Rēzeknes Svētā Andreja baznīcas draudzes baznīckungs.

²¹² J. Grišāns, M.I.C. Pa atmiņu stygom. II. – [Mīnhene], P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1969. 343. lpp.;

²¹³ J. Grišāns, M.I.C. Pa atmiņu stygom. II. 343.lpp.

Pēc šādas apstrādes iedzīvotājam bija skaidras divas lietas: pirmkārt, visi, kas nonāca čekā, bija spīdzināti; otrkārt, spīdzināšanu veicēji bija žīdi. Vai šādu akciju mērķis nebija diskreditēt ebreju kopienu, radot maldīgu priekšstatu par ebrejiem, kā galvenajiem terora īstenotājiem, lai varētu tos nogalināt, neizsaucot pārējās sabiedrības protestus?

Kas tad īsti Rēzeknē bija noticis? 1. jūlijā Rēzeknē un tās apkārtnē izplatījās baumas, ka fronte ir pārrauta un sācies vācu uzbrukums, tādēļ līdz vakaram pilsētu pameta visi atlikušie IeTK darbinieki, pirms tam milicijas ēkā nogalinot 39 arestētos vietējos iedzīvotājus, raksta vēsturnieks Juris Pavlovičs.²¹⁴ Tā var spriest, ka evakuācija notika ļoti īsā laikā, nevienam, lai cik maniakāls slepkava viņš nebūtu, nebija laika graizīt upurus, nogrieztos locekļus rūpīgi vēlāk ievietojot viņu pašu kabatās. Arī „lielā katla” kurināšana, lai vienam upurim „novilktu cimdus,” un vēlāk vēl upuru aprakšan nešķiet iespējama dezorganizētajiem milicijas darbiniekiem, kurus liecinieki paaugstinājuši par „čekistiem”. Notikūšo, domāju, jāskaidro kā psihozes rezultāts, ko radīja baumas un vāciešu rīkotā ekskursija pa „spīdzināšanas” kambariem. Visticamāk, 39 apcietinātie tika nošauti Rēzeknes milicijas ēkas pagalmā, kā to apliecina arī Rēzeknes policijas izmeklēšanas protokoli. Atmiņas, kas tapušas šodien par briesmu darbiem Rēzeknē²¹⁵, ir, domājams, šo baumu folklorizēšanās rezultāts.²¹⁶ Šeit var runāt par t.s. faktoīdu – t.i., notikumu, kas pirms parādīšanās publiskajā telpā nav eksistējis. Notikums, kura emocionalitātes pastiprināšanai pievienoja šausminošos aprakstus par upuru izkropļošanām, vainu par to uzveļot ebreju kopienai. Vēlāk vācu okupācijas laikā propaganda Rēzeknes noziegumu neizmantoja, aprakstot, „baigā gada” šausmas. Arī Ā. Šilde, aprakstot Rēzeknes

²¹⁴ J. Pavlovičs. Okupācijas varu maiņa Latgalē 1941. gada vasarā. Grām: Dz.Ērglis (sast.). *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1964. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2003.gada pētījumi.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 13.sēj.). Rīga, LVIA, 2004. 231. pp.

²¹⁵ Sk. E. Opicāns. Rēzekne, 1941. gada jūnijs. Vēlreiz par tās vasaras traģēdiju. *Rēzeknes Vēstis*, 1992, 13. jūn.; D. Griezis. Karš par kuru klusēja. 2. grāmata. Rīga, SolVita, 2003. 68. lpp.; A. Braslas videoliecība 1998.g. augustā; Sk. http://vip.latnet.lv/LPRA/crimes_video/rezekn.htm (sk. 2006.23.04.).

²¹⁶ Līdzīgs notikumu pavērsiens šajā laikā bija vērojams arī Ventspilī, kuru vietējais laikraksts aprakstīja sekojoši: „Varu maiņas laikos jau vienmēr klīdušas vistrakākās baumas. [...] vienmēr atradušies cilvēki, kam patīk stāstīt vistrakākās lietas, tāpat kā netrūkst klausītāju, kas ar atvērtām mutēm klausās šīs šausminošās lietas. Un šie profesionālie tenkotāji ar pilnu krūti apgalvo, ka visas šīs lietas viņi paši ar savām acīm redzējuši. Cik muļķīgi nepatiesas baumas var būt, rāda piemērs ar cietumu. Pilsētā radās daudzi cilvēki, kas paši „savām acīm bija redzējuši” iemūrētus un noslāpušus politiskos cietumniekus un līķu kaudzes. [...] Ventspils cietuma pagalmā un pagrabā, kā arī „Royal” viesnīca, rūpīgi pārbaudīti no oficiālām amatpersonām 1941.g. 3. jūlijā, pie kam nekas tamlīdz. nav atrasts, un par pārbaudi sastādīts attiecīgs akts.” Dotajā gadījumā jaunajam okupācijas režīmam svarīgus šausminošus faktoīdus izmantošanai propagandā garām bija palaiduši Ventspils „nesagatavotie” avīznieki un amatpersonas. Sk. „Šausmu stāstu” izdomātāji. *Ventas Balsis*, 1941, 4. jūl.

notikumus, atzīmēja, ka tur „padomju terora vilnis uzšļācās jo sevišķi augstu”, taču secina, ka „neizprotamā kārtā par visiem šiem šausmīgajiem noziegumiem saglabāts maz liecību”²¹⁷.

Antisemitismu nostiprināt propaganda centās arī ar mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem. 1941. gada novembrī „Tēvija” sāka publicēt Viktora Eglīša stāstu „Necilvēki”, kurā padomju okupācijas gads aprakstīts, vadoties pēc nacionālsociālistu propagandas dotajiem skaidrojumiem. Tā aprakstot komunistu aģitācijas koncerta gaitu Latvijas Universitātes aulā, V. Eglītis atzīmē: „riebīgā ķiploku smaka pildīja universitātes skaisto aulu. [...] Uzstājās bērni [...] tikai sproggalvji, žīdēni un žīdenes”, galvenā varoņa Priedīša ģimenes izsūtītāji arī ir „žīdi”, kas nekautrējās aplaupīt ģimeni.²¹⁸ Zinaīdas Lazdas²¹⁹ dzejolī „Baigas dienas” parādījās liriskais tēls „žīds”, kurš bērnam piena vietā deva indi.²²⁰ Tomēr jāatzīmē, ka, neskatoties uz to, latviešu literātu vidū tomēr antisemitiskā tematika neiesakņojās²²¹, un daži recidīvi būtu vairāk jāskaidro ar konkrēto personību īpatnībām.²²²

Iespējams pirmā – dehumanizācijas posma noslēgumu varētu saistīt ar 1941. gada 16. novembri, kad Reiha Tautas izglītības un Propagandas ministrs J. Gebelss publicēja nedēļas laikrakstā „Das Reich” rakstu „Žīdi ir vainīgi” (*Juden sind schuld!*)²²³, kurā paziņoja: „Šai vēsturiskajā sadursmē katrs žīds ir mūsu ienaidnieks, vienalga, vai tas veģetē kādā poļu geto vai arī vēl turpina savu parazitisko eksistenci Berlīnē vai Hamburgā vai pūš kara trompetes Ņujorkā un Vašingtonā. Visi žīdi pēc sava dzimuma un rases pieder starptautiskai sazvērestībai pret nacionālsociālistisko Vāciju. Viņi vēlas tās iznīcināšanu un bojā eju. [...]”²²⁴ Raksta nobeigumā J. Gebelss secina: „Pie kara vainojami ir žīdi. Ar mūsu rīcību, kas vērsta pret viņiem, tiem nenotiek nekāda netaisnība. [...] Ar viņiem pilnīgi tikt galā ir valdības uzdevums.”²²⁵

²¹⁷ Ā. Šilde. Pasaules revolūcijas vārdā. Rīga, Elpa, 1993. 171. lpp.

²¹⁸ V. Eglītis. Necilvēki. *Tēvija*, 1941, 10., 11., 12. nov.

²¹⁹ Z. Lazda (Zinaīda Zelma Šreibere, 1902–1957) – dzejniece.

²²⁰ Z. Lazda. Baigas dienas. *Tēvija*, 1941, 13. nov.

²²¹ K. Zellis. Vācu okupācijas sākumposmā 1941. gadā laikrakstā „Tēvija” publicēto liriskas darbu statistiskā analīze. Grām. H. Strods (red.) *Atrīvērotāji kā iekarotāji*. (Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2005.). Rīga, Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2006. 46. lpp.

²²² Dzejnieks Viktors Eglītis (1877–1945) jau pirmskara bija pazīstams ar saviem antisemitiskajiem uzskatiem. Sk. V. Vāvere. Viktors Eglītis. Grām. Viktors Eglītis. Izlase. Rīga, Zinātne, 2004, 348., 352. lpp. Arī 1944. gada oktobrī noprotināšanā SMERŠ Viktors Eglītis liecināja, ka viņš pēc paša iniciatīvas 1941. gada augustā ieradies „Tēvijas” redakcijā un literārās daļas vadītājam iesniedzis savu stāstu „Necilvēki”. Sk. LVA-1986.f., 1. apr., 4254.l., 21. lp.

²²³ Tēvijā šis raksts parādījās 1941. gada 29. novembrī.

²²⁴ J. Goebbels. Das eherne Hertz. Reden und Aufsätze aus den Jahren 1941/42 von Joseph Goebbels. München, Zentral Verlag der NSDAP, 1943. S.84 – 85.

²²⁵ J. Goebbels. Das eherne Hertz. S. 91.

Iespējams, to var uzskatīt par prelūdiju sekojošajai ebreju nogalināšanai. Faktiski ar šo rakstu, kas izsauca arī lielu rezonansi pasaulē, tika novilkta strīpa starp t.s. „stihisko” Einsatzgrupu inspirēto ebreju nogalināšanu un totālo ebreju iznīcināšanu, par kuru atbildību uzņēmās jau valdība.

Otrā – **aktualizācijas** posma (1942–1944) raksturīgākās pazīmes ir antisemitisma propagandas mazināšanās, respektīvi, judofobiskā informācija pazūd no ikdienas masu informācijas līdzekļu satura, taču tā regulāri dažādos veidos tiek aktualizēta, lai sabiedrība neaizmirstu par „ebreju noziegumiem”. Par vienu no galvenajiem antisemitiskā jautājuma aktualizētājiem kļuva Antisemitisma institūts.

Jau 1941. gada novembrī parādījās pirmais Antisemitisma institūta izdots produkts – J. Dāvja brošūra „Žīdu vispasaules iekarošanas plāns”²²⁶, kas tika izplatīts gan caur preses tirdzniecības vietām, gan grāmatnīcām.²²⁷ Vēlāk sekoja citi J. Dāvja darbi „Antigojisms un antisemitisms”²²⁸, „Morduhaisms un marksisms”²²⁹, „Žīdu rituālās šahtēšanas”²³⁰, „Brīvmūrniecības sarīkotās revolūcijas”²³¹ u.c.²³² Savu devumu antisemitisma izplatīšanā deva arī citu Antisemitisma institūta darbinieku publikācijas, antisemitiskās literatūras atkārtoti izdevumi un tulkojumi.²³³ Vai sabiedrību šāda „literatūra” interesēja – domājams, ka ne. 1943. gada jūlijā Neretas pagasta vecākais un bibliotekārs žēlojās par grāmatu trūkumu Mākslas un sabiedrisko lietu departamenta Preses un literatūras daļai: „No pāris simtu jaunizdotām, pēc

²²⁶ Žīdu vispasaules iekarošanas plāns. (Antisemitiskā literatūra Nr.1.). Rīga, Latvju grāmata, 1941. Faktiski šo izdevumu sagatavoja “Pērkoņkrusta” nacionālās ideoloģijas un antisemitisma propagandas nodaļas vadītājs Hermanis Lūsis, pakopojot J. Dāvja runas un rakstus vienā izdevumā. Sk. LVA, 1986.f., 1.apr., 28578.l., 60. lp. 1942. gadā iznāca šī izdevuma pārstrādātais un papildinātais izdevums. Sk. J. Dāvis. Žīdu vispasaules iekarošanas plāns un tā pārvēršana īstenībā. 2. pārstr. un paplašin. izd. Rīga, Latvju Grāmata, 1942.

²²⁷ Sk. sludinājumu *Tēvija*, 1941, 29. nov.

²²⁸ J. Dāvis. Antigojisms un antisemitisms. (Antisemitiskā literatūra Nr.2.). Rīga, O. Krolls, 1942.

²²⁹ J. Dāvis. Morduhaisms un marksisms. (Antisemitiskā literatūra Nr.3.). Rīga, O. Krolls, 1942.

²³⁰ J. Dāvis. Žīdu rituālās šahtēšanas. (Antisemitiskā literatūra Nr.4.). Rīga, O. Krolls, 1942.

²³¹ J. Dāvis. Brīvmūrniecības sarīkotās revolūcijas. (Antisemitiskā literatūra Nr.9.). Bulduri, aut. izd., 1944.

²³² Sk. J. Dāvis. „Izredzētās tautas” dzīves pamati. (Antisemitiskā literatūra Nr.5.). – Rīga, aut. izd., 1943.; J. Dāvis. Čūsku un odžu dzimums. (Antisemitiskā literatūra Nr.5.). – Bulduri, aut. izd., 1944.; J. Dāvis. Talmūds un Šulchan Aruchs. (Antisemitiskā literatūra Nr.6.). – Rīga, aut. izd., 1943.; J. Dāvis. Latvju nostāja žīdu jautājumā. (Antisemitiskā literatūra Nr.10.). – Rīga, aut. izd., 1943.; Kalniņš Gustavs Aleksandrs. Žīds cilvēces vēsturē. Ar prof. J. Vītola priekšvārdiem. – Rīga, Otto Pelle, 1942.; u.c.

²³³ Sk. L. Dribins. Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā. – 128. lpp.; Kā darbojas Antisemitiskais institūts. *Kurzemes Vārds*, 1942, 14. janv.

boļševiku padzīšanas, esam ieguvuši tikai dažas mazvērtīgas brošūriņas „Cianas gudro protokoli”²³⁴, „Zemcilvēks”²³⁵ u.tml.”²³⁶

1942. gadā institūta direktors J. Martinsons atzīmēja, ka pāris mēnešos institūts esot savācis tūkstošiem dokumentu, ebreju kulta priekšmetus un dažādas brīvmūrnieku lietas. Institūtam esot palīgā nākusi arī policija, kas „aizbēgušo žīdu un boļševiku dzīvokļos un geto atradusi daudz svarīgu materiālu un liecību par žīdu neģēlīgajiem nodomiem”²³⁷. Savāktos materiālus bija paredzēts izstādīt muzejā. Šāda izstāde „Eiropas likteņcīņas Austrumos” tika atklāta Rīgas pilsētas mākslas muzejā 1942. gada jūlijā, bet vēlāk to padarīja par ceļojošo izstādi un izrādīja provincē. „Izstāde,” kā rakstīja žurnāls „Laikmets”, „pilnīgi atsedz žīdiskā boļševisma briesmas visai kultūras pasaulei, bet sevišķi neaprakstāmas mokas un ciešanas, neaprēķināmos materiālos un garīgos zaudējumus, ko boļševisms nesis latviešu tautai.”²³⁸ Izstādē sastāvēja no vairākām nodaļām, kuru uzdevums bija sabiedrībai parādīt „žīdiskā boļševisma” vēsturisko seju un aktualizēt „baigā gada” notikumus Latvijā.²³⁹ Vispirms tiek parādīts, kā ebreji sagrābj varu Krievijā un cenšas boļševismu izplatīt Eiropā. Tad izstādes apmeklētājam atgādināja par 1919. gada sarkano teroru Latvijā, tad par „žīdu – algotņu” graužošajām darbībām Latvijas Republikas laikā, līdz apogejs tiek sasniegts ar 1940./41. gada notikumiem, par kuriem atbildība tiek novelta uz ebreju pleciem. Izstādē izrādīja gan čekas nobendēto attēlus, gan čekas nomocītā upura maketu, čekistu moku rīkus, karcerus un slepkavošanas kameras.²⁴⁰ Šausmu propagandas pastiprināšanai izstādes apmeklētāji varēja apmeklēt arī čekas pagrabus. Pēc izstādes beigām čekas pagrabus apmeklētājiem atvēra svētdienās, kur gidu lomas pildīja gan Jūlija Brača²⁴¹ „Nacionālās sardzes”, gan Antisemītisma institūta

²³⁴ Kalnietis L. [Oļģerts Liepiņš]. Ciānas gudro protokoli. Pilnīgs teksts un komentāri ar prof. J. Vītola priekšvārdu. –Rīga, Tēvija, 1942.

²³⁵ Zemcilvēks./ Izd. Der Reichsführer SS, SS-Hauptamt. Berlin: Nordland Verlag, 1942.

²³⁶ LVVA, P- 946, 1.apr., 40.l., 52. lp.

²³⁷ Antisemītisma institūta darbs. *Tēvija*, 1942, 22. janv.

²³⁸ M.J. Eiropas likteņa cīņas austrumos. Sarkanais boļševisma gads Latvijā. *Laikmets*, 1942, 3.jūl.; LVKFFDA, 951 (*Ostland Woche*, Nr.4.; 18.7.1942.)

²³⁹ Par izstādes sagatavošanu atbildīga bija tieši Kultūras un sabiedrisko lietu departamenta Antisemītisma nodaļa. Sk. LVVA, P- 949.f., 1.apr., 1.l., 32. lp.

²⁴⁰ LVVA, P- 949.f., 1.apr., 1.l., 32. lp.

²⁴¹ Jūlijs Bračs (1909–1984) – pedagogs, sabiedriskais darbinieks, publicists. Par čekas kambaru apmeklējumiem sīkāk sk. Tais dienās, kad mākoņi aizsedza sauli. *Latvijas Vēstnesis*, 1999, 12. febr.; V. Silamiķelis. Ar Baltijas karogu izdotie. Rīga, Jumava, 1998. 50.–52. lpp.; D. Dūra, I. Gundare, Dz. Zujeva. Okupācijas vara un Latvijas sabiedrība „Nacionālās sardzes” dokumentos. Grām. I. Šneidere (sast.). *Okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1956. gadā*. (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 7. sēj.). Rīga, LVIA, 2002. 81.–82.lpp.

līdzstrādnieki.²⁴² Čekas pagrabu apmeklējums kļuva par sava veida antisemītiskās un antiboļševistiskās šausmu propagandas ikonu Latvijā nacistu okupācijas laikā.²⁴³

Ģenerālkomisāra Rīgā propagandas daļas vadītājs G. Dreslers uzskatīja, ka propagandas pastiprināšanai nepieciešams to vizualizēt, izdodot arī krājumus par boļševiku valdīšanas gadu.²⁴⁴ Jau 1941. gada rudenī tika uzsākts darbs pie “zinātniski pētnieciska” darba par “baigo gadu”. Mākslas un kultūras lietu departamenta preses un literatūras daļas 18. oktobra apkārtrakstā teikts: „Saziņā ar Propagandastaffel Lettland, Preses un literatūras daļa uzaicina redakciju savākt un piesūtīt redakcijas rīcībā jau esošos un vēl iespējamus materiālus par žīdu rīcību un darbošanos atsevišķos gadījumos un notikumu kopsakarībā komunistu varas laikā [...] Sevišķa vērība griežama uz fotouzņēmumu iegūšanu par žīdiem – čekas darbiniekiem, žīdiem – redzamākiem milicijas pavēlniekiem, gvardistiem²⁴⁵, direktoriem u.c., kuru rīcību un izturēšanos var uzskatīt kā nozīmīgu komunistiskā laika beztiesības un necilvēcības darbu piemēru. Vērība piegriežama žīdu līdzdalībai pie apcietināšanām, pie izsūtīšanas, spīdzināšanām cietumos, dedzināšanām un postīšanām, Sarkanarmijai atkāpjoties, utt. Aprakstāmi arī sevišķi raksturīgi gadījumi, kā žīdi izspieda no vietām latviešus un tā pārņēma latviešu iestādes [...] Pie katra atsevišķa ziņojuma un to papildinošiem pierādījumiem minēt sastādītāja un pierādījumu sagādātāja darbinieka vārdu un adresi, jo par izlietotiem materiāliem līdzstrādnieki saņems samērīgu atlīdzību. Materiālus izlietos atsevišķam lielākam izdevumam. Darbs steidzams un veicams turpmāko divu nedēļu laikā. Ja kādam svarīgākam gadījumam pierādījumus varētu sagādāt garākā laikā, tad par to Daļai ziņot.”²⁴⁶

Sabiedrībai šāda uzsaukums tika izplatīts rediģētā veidā, to 1941. gada 25. oktobra „Tēvijā” bija parakstījis ģenerāldirektors ģen. O. Dakners, kas Iekšējās pārvaldes un personāllietu ģenerāldirektorijas vārdā aicināja tautu uz „liela

²⁴² K. Kangeris. Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā. 205. lpp.

²⁴³ Padomju propagandā līdzīgas paralēles var vilkt ar Salaspils „nāves noņemnes” memoriāla apmeklējumiem.

²⁴⁴ L. Dribins. Antisemītisms un tā izpausmes Latvijā. 128. lpp.

²⁴⁵ T.i., strādnieku gvardiem.

²⁴⁶ LVVA, P-427.f., 1.apr., 9.l., 2. lp. Šajā sakarā interesants ir laikraksta „Talsu Vārds” redakcijas raksts Mākslas un kultūras lietu departamenta preses un literatūras daļai. Talsos, 1941. gada 23. oktobrī. „Atbildot uz Jūsu šā gada 18. oktobra rakstu Nr. 162, pagodinot paziņot, ka laikrakstam „Talsu Vārds” nekādi spilgtāki materiāli par žīdu rīcību un darbošanos Talsu apriņķī līdz šim nav ienākuši. Materiālus par pāris apcietinātiem žīdiem – arī ne tādiem, kuru darbība būtu tik nozīmīga, lai viņi varētu noderēt Jūsu izdevumam, Talsu apriņķa policijas priekšnieks nosūtījis Rīgas drošības dienestam. Tāpēc, lai gan labprāt būtu vēlējušies Jums pakalpot, mums tas faktu trūkuma dēļ nav iespējams.” LVVA, P-427.f., 1.apr., 1.l., 69. lp.

kultūrvēsturiska darba veikšanu”²⁴⁷. Šajā uzsaukumā nav antisemītiskā elementa, proti, nav prasības izcelt „ebreju noziegumus”, kā arī norādīts, ka „darba uzdevums nav kalpot propagandas mērķiem”²⁴⁸, bet gluži otrādi – tas jāgatavo kā materiālu avots vēsturiski zinātniskiem pētījumiem”²⁴⁹. Pirmais “zinātniskais pētījums”, par kura iznākšanas iniciatoru uzskatāms G. Dreslers, parādījās 1942. gada jūlijā bēdīgi slavenā izdevuma “Baigais gads”²⁵⁰ izskatā, kuru K. Kangeris pamatoti dēvē par visas okupācijas pirmo mēnešu propagandas bilanci.²⁵¹ „Baigajam gadam” 1942. gada novembrī sekoja „dokumentālā” filma „Sarkanā migla”²⁵², kuras uzdevums bija idents, t.i., vainu par notikušo novelt uz ebreju kopienas pleciem, tos parādot kā „starptautiskā židisma” sazvērestības plāna pildītājus.²⁵³

Ja mēģina nosaukt, kādi mērķi bija sludinātajam antisemītismam, tad minēt tikai vienu – panākt, lai latvieši piedalās vai nepretojas “žīdu šaušanām”, būtu pārāk vienkārši.²⁵⁴ Vai Latvijas ebreju kopiena netiktu iznīcināta, ja latvieši nebūtu šā nozieguma līdzdalībnieki? Ar vai bez latviešu palīdzības tas tiktu izdarīts tik un tā. Latviešiem lika saprast, ka viņiem arī sava vieta jāieņem “šai lielajā cilvēces atbrīvošanas karā no necilvēcīgā žīdu–boļševiku jūga”, jo nākotne ir atkarīga tikai no pašu uzņēmības.²⁵⁵

Pamatotas ir Leo Dribina domas, ka nacisti būtu iznīcinājuši Latvijas ebrejus arī tad, ja šāda antibreijiska naida izviriduma nebūtu. Taču tas palīdzēja nacistiem izplatīt maldīgo priekšstatu, it kā latvieši paši pieprasa Latvijas ebreju likvidēšanu, un

²⁴⁷ Uzaicinājums. *Tēvija*, 1941, 25. okt.

²⁴⁸ K. Kangeris uzskata, ka ne tikai propagandas materiālu sagatavošana bija šī darba uzdevums, vāciešus interesēja arī zinātnisks „baigā gada” izvērtējums gan vācu iestāžu vajadzībām, gan potenciāli ar rezultātiem iepazīstinot arī plašāku sabiedrību. Sk. Kārlis Kangeris. Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā: vēsture starp zinātni un propagandu. Grām. Dz. Ērglis.(sast.). *Okupētā Latvija 1940–1990*. (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. – 19. sēj.). Rīga, LVIA, 2007. 190.–218. lpp.

²⁴⁹ Turpat. Par darbu kuratoru tika nozīmēts virsleitnants Spāde, kuram līdz 1. decembrim bija jāiesniedz to personu saraksti, kas pagastos bija uzņēmušies šī darba veikšanu.

²⁵⁰ Baigais gads. Attēlu un dokumentu krājums par boļševiku laiku Latvijā no 17. VI. Līdz 1.VII 1941. Rīga: Zelta Ābele, 1942.

²⁵¹ Kārlis Kangeris. Propagandas dokuments propagandas pētīšanai. *Diena*, 1999, 24. febr.

²⁵² Sīkāku filmas satura analīzi veicis A. Žvinklis. Sk. Arturs Žvinklis. Foto un kino dokumenti par holokaustu Latvijā. Grām. Dz.Ērglis (sast.). *Holokausta izpēte Latvijā. Starptautisko konferenču materiāli, 2003.gada 12.– 13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga un 2002. – 2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā*. (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 12. sēj.). Rīga, LVIA, 2004. 167.–168. lpp.

²⁵³ LKFFDA, 1346.(Sarkanā Migla, 1942, rež. Konstantīns Tumilis).

²⁵⁴ Pašā Vācijā, kā uzver ASV vēsturnieks Dž. Herfs, tieši laika posms no 1941. līdz 1945. gadam vāciešu ikdienu pārņēma radikāla antisemītiskā propaganda, kuras nepārprotamais nodoms bija attaisnot ebreju masu slepkavības. Sk. Jeffrey Herf. *The Jewish enemy: Nazi propaganda during World War II and the Holocaust*. Harvard, Harvard Univ.Press, 2006. P. 12.

²⁵⁵ Augusts Brocis. Būsim gatavi. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 19. jūl.

atbildību par holokaustu uzvelt uz vietējiem nacionālistiem.²⁵⁶ Tā “*Litzmannstadter Zeitung*”²⁵⁷ speciālkorespondents Rīgā, pamatojot geto izveidošanu, rakstīja: “Latviešu noskaņojums pret žīdiem ir ārkārtīgi naidīgs. Okupācijas vara šī iemesla dēļ žīdus no latviešiem izolējusi un koncentrējusi tos atsevišķos rajonos. No šejienes tos apsardzībā pārved uz darba vietām un atkal nogādā atpakaļ.”²⁵⁸ Tas labi parāda, kā, manipulējot ar faktiem, nacionālsociālisti arī ārpus Latvijas centās pierādīt Jēkaba Vītola vārdus, ka “latvietis ir visniknākais un nesaudzīgākais žīdu nīdējs un izskaudējs”²⁵⁹.

Antisemītiskās propagandas vilnis, kas uzbrāzās latviešu sabiedrībai 1941. gada jūlijā no preses slejām, radio un kino, bija vācu kara propagandas neatņemama sastāvdaļa. Un arī mērķi tai bija plašāki, jo izrietēja no nacionālsociālistiskās ideoloģijas pamatiem, tas atnesa Latvijai līdz šim nepazīstamu antisemītismu, kas prasīja pēc ebreju nogalināšanas vai, lietojot nacistu eifēmismu, – ebreju jautājuma “galīgo atrisinājumu”²⁶⁰. Tas, ka vācu prese un ideoloģija slēpās aiz šādiem eifēmismiem, nelietojot skaidru valodu²⁶¹ kā latviešu autori, vēlreiz pierāda tikai to, ka atbildībai par šo noziegumu bija jāgulstas uz latviešu pleciem.

Tas, vai antisemītiskā propaganda latviešu sabiedrībai bija efektīva vai ne, empīriski nevar pierādīt²⁶², jo sabiedrības dezinformācijas process nebija ilgstošs un ir daudz piemēru, ka sabiedrības rīcība neatbilda sludinātajam, tomēr tā, domājams, sasniedza savu galveno mērķi – diskreditēt latviešu sabiedrību kā kaismīgi antisemītisku.

²⁵⁶ Leo Dribins. Antisemītiskās ideoloģijas histērija vācu nacistu okupētajā Latvijā 1941. – 1942. gadā. Grām. Dz.Ērglis (sast.). *Holokausta izpētes problēmas Latvijā. Starptautiskās konferences referāti un pētījumi par holokaustu Latvijā. 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 2. sēj.). Rīga, LVIA, 2001. 125. lpp.

²⁵⁷ NSDAP dienas laikraksts, iznāca Lodzā (Polija)

²⁵⁸ cit. pēc Velns cilvēka izskatā. *Daugavas Vēstnesis*, 1941, 7. okt.

²⁵⁹ Prof. Dr. ing. Jēkabs Vītols. Latvieši cīņā ar žīdiem! *Daugavas Vēstnesis*, 1941, 23. okt.

²⁶⁰ Taču kā pamatoti atzīmē A. Ezergailis, tad vācu okupācijas laikā sludinātais antisemītisms ir jānodala no tā antisemītisma, kas tika pausts pirms Ulmaņa režīma. Sk. A. Ezergailis. Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 106.–108. lpp.

²⁶¹ Deutsche Zeitung im Ostland, kura nozīme latviešu presē okupācijas gados vēl nav pētīta, par antisemītismu runā tikai vispārējās kategorijās. Varu apgalvot, ka latviešu prese saņēma lielu propagandas devu no šī oficioza, dažkārt pat neatsaucoties uz to. Praktiski visām tēmām vadlīnijas ir atrodamas DZ im Ostland, izņemot “žīdu jautājuma atrisināšanu”. Pat pārpublicējumi no “Der Stürmer” biežāk ir atrodami “Zemgalē”, “Daugavas Vēstnesis” nekā šajā laikrakstā.

²⁶² Vācu vēsturnieki A. Angriks un P. Kleins gan norāda, ka pēckara procesos daudzi apsūdzētie kā pamatojumu saviem noziegumiem (resp., piedalīšanos holokaustā) balstīja stereotipiskajā „žīdiskā boļševismā” un tā noziegumiem Latvijā 1940. – 1941. gadā. Sk. Andrej Angrick, Peter Klein. Die „Endlösung” in Riga. Ausbeutung und Vernichtung 1941 – 1944. Darmstadt, WBG, 2006. S.74.

Sabiedrības attieksmi pret antisemitismu un holokaustu labi ilustrē, piemēram, 1942. gadā sabiedrībā izplatījušās baumas, ka latvieši, kas piedalījušies ebreju iznīcināšanā, „tikšot tiesāti un šauti līdzīgi žīdiem”. Tā esot bijusi tikai vācu politika piesaistīt latviešus ebreju iznīcināšanā, lai vēlāk pašus varētu iznīcināt. Paši vācieši sakot, ka Vācijā neviens ebrejs neesot nošauts, visi dzīvojot kā agrāk.²⁶³ Arī ģebītskomisārs Valmierā 1942. gada 19. martā ģenerālkomisāram ziņoja, ka nepieciešams pastiprināt propagandas darbu, jo „par daudziem pamatjautājumiem, kā, piemēram, ebreju problēma (*Judenproblem*), pat noteicošajiem latviešiem **nav pareizā priekšstata**. (izcēlums mans. K. Z.)”²⁶⁴ 1943. gada vasarā Latviešu leģiona mobilizācijas propagandas kampaņās piedalījās arī Latvijas intelektuālās elites pārstāvji, to skaitā arī prof. J. Vītols. 1943. gada oktobrī viņš rakstīja sūdzību ģenerālkomisāra propagandas daļas vadītājam G. Dresleram par to, ka universitāte esot izdevusi rīkojumu šādas uzstāšanās saskaņot ar fakultāti, bet prof. Celms²⁶⁵ esot teicis, ka tādā veidā universitāte cenšoties ierobežot J. Vītola kā tautas mazākuma viedokļa paušanu, jo tas esot izpelnījies tikai nopelumu.²⁶⁶ Zinot J. Vītola antisemitiskos uzskatus, varam pieņemt, ka šajās uzstāšanās reizēs profesors kārtējo reizi būs minējis „ebreju un brīvmūrnieku jautājumu”, kas nebija pieņemama lielākai daļai universitātes mācībspēku un, cik var noprast, arī potenciālajiem leģionāriem.

Propagandā latviešu valodā antisemitisms ieņēma nozīmīgu vietu un to nezaudēja līdz pat kara beigām. Nacistiskās okupācijas laika propagandā dominējošais antisemitisms bija rasiski nacionālsociālistisks, nevis pārkonkrustisks vai nacionālistisks, tas balstījās uz nacistu izstrādātiem šabloniem un pasniegšanas veida. Antisemitiskā propaganda Latvijā tika realizēta pēc noteiktas struktūras, kuras būtību noteica gan nacistu plāni, gan vietējie apstākļi.

Antisemitismam bija pakārtota arī antiboļševistiskā un antianglo-amerikāņu propaganda.²⁶⁷ Šīs kategorijas cieši savijās ar antisemitismu, un nereti nav iespējams nospraust robežu, lai kādu propagandas izpausmi iekļautu antiboļševistiskajā vai antisemitiskajā propagandā. Tā, piemēram, bieži Latvijas historiogrāfijā piesauktie

²⁶³ LVVA, P-252, 1.apr., 43.l., 48. lp.

²⁶⁴ LVVA, P-69, 1a. apr., 18.l., 22.–23.lp.

²⁶⁵ Teodors Celms (1893–1989) – latviešu filozofs, profesors.

²⁶⁶ BArch, R 92/18, pag. 71.–72.

²⁶⁷ Latvijas historiogrāfijā ir ieviesusies tradīcija runāt par „rietumu sabiedrotajiem”, runājot par nacistisko propagandu šādu jēdzienu nevar lietot, jo ne nacistiem, ne latviešu sabiedrībai nebija nekādu sabiedroto Rietumos. Jēdziens „anglo-amerikāņi” savukārt ir vācu propagandas dots apzīmējums PSRS rietumu sabiedrotajiem – Lielbritānijai un ASV.

propagandas produkti „Baigais gads” vai „Sarkanā migla” pēc savas saturiskās būtības ir antiboļševistiski, bet ne tīri antisemītiski darbi. Boļševismu nacistu propagandā nevarēja pasniegt bez antisemītisma, tieši tāpat tas attiecas arī uz antianglo-amerikāņu propagandu.

Antiboļševistiskās propagandas neatņemama sastāvdaļa bija „baigā gada” aktualizācija. Jau 1942. gadā Latviešu pašpārvalde nolēma 14. jūniju pasludināt par sēru dienu, ko atzīmēja ar piemiņas brīžiem skolās un darbavietās, dievkalpojumiem baznīcās un centrālo sarīkojumu un koncertu Rīgas operā.²⁶⁸ Kā vēsturiska atceres diena tika noteikta Rīgas „atbrīvošanas” diena – 1. jūlijs, kad propaganda ar jaunu sparū dziedāja slavas dziesmas vērmahtam un vācu tautas „Vadonim” par atsvabināšanu no „žīdiskā – boļševisma”.²⁶⁹ „Baigais gads” un atbrīvošana no tā kļuva par nacistiskās propagandas centrālo mītu.²⁷⁰

Prese savukārt ar neatslābstošu intensitāti neļāva lasītājam attālināties no „baigā gada” šausmām. Kad 1943. gadā sākās propagandas kampaņa sakarā ar Katiņā noslepkavotajiem poļu virsniekiem²⁷¹, latviešu valodā iznākošā prese par to rakstīja, ka latviešus ar to nevarot pārsteigt, skatot paralēli arī „baigā gada” notikumus.²⁷² Jebkurā gadījumā „baigais gads” bija klātesošs visā nacistu okupācijas periodā, baidot sabiedrību ar tā atgriešanos. Tā 1943. gada augustā vācieši, izmantojot t.s. “čukstu propagandas” paņēmieni, palaida baumu, ka latviešu tautas pārmācīšanai Latvijā tikšot ielaisti boļševiki²⁷³, protams, tas baidīja un tādēļ bija efektīvi. Nekas labāk neiedarbojas uz cilvēku kā bailes, it sevišķi ja tiek sniegts arī modelis, kā no tām izvairīties – dotajā gadījumā atbalstot nacistu īstenoto politiku.

Tomēr līdz 1944. gadam nacistiskā propaganda Latvijā uzmanību galvenokārt vērta uz jau notikušo boļševistisko teroru Latvijā vai atspēkoja „Maskavas melus” – cīnoties ar padomju raidstaciju klausītāju izplatītajām baumām. Tā 1943. gada vasarā tika izdota brošūra, kurā tika apkopoti Vinetas raidījuma „Nedēļas atbalss” polemika ar Maskavas raidītāju izplatītajām ziņām, pēc SD ziņojuma, šīs brošūras 50 000

²⁶⁸ *Tēvija*, 1942, 1. jūn. Interesanti, ka 1941. gada beigās ģenerālkomisāra Rīgā izdotojā vēsturisko atceres dienu sarakstā tās nebija. Sk. LVVA, P-946. 8.apr., 30.l., 19.–20.lp.

²⁶⁹ A. Freimanis rakstīja, ka, sākot ar 1941.gada 22. jūniju, latvieši it kā esot piedalījušies svinīgā ceremonijā, kur šāvienī un sprādzieni bijuši nepieciešams svinību papildinājums. „Šis karš latviešiem nesa šķīstīšanu un atbrīvošanu.” Sk. A. Freimanis. Karš kā atbrīvotājs. *Laikmets*, 1943, 25. jūn.

²⁷⁰ Sk. K. Zellis. „Baigais gads” – mīts un tā evolūcija. 92.–98.lpp.

²⁷¹ Propagandā Vācijā Katiņas notikumi arī tika parādīti antisemītiskā gaismā, kaut arī akcijas mērķis bija šķēlēt sabiedroto koalīciju. Sk. P.Longerich. „Davon haben wir nichts gewusst!” Die Deutschen und die Judenverfolgung 1933 -1945. München, Pantheon, 2007. S. 267. -269.

²⁷² A. Freimanis. Sātana vara. *Laikmets*, 1943, 11.jūn.

²⁷³ LVVA, P- 252.,1.apr., 44.l., 50. lp.

eksemplāru īsā laikā esot izpirkuši.²⁷⁴ 1943. un 1944. gadā divus izdevumus piedzīvoja Hugo Vītola²⁷⁵ darbs „Staļina impērija patiesības gaismā”, kurā antisemītiskā garā latviešu lasītājam aktualizēja Padomju Savienības noziedzīgo raksturu.²⁷⁶

Propaganda, lai vairotu ticamību Vācijas uzvarai, nemitīgi ziņoja par to, ka Padomju Savienībā zaudējumi ir tik lieli, ka nav iespējams nodrošināt komandējošo sastāvu, tādēļ visā Eiropā tiekot meklēti cara armijas virsnieki, kurus aicinot atgriezties mājās un palīdzēt.²⁷⁷ 1943. gada otrajā pusē boļševiki esot zaudējuši 3,5 miljonus kritušo un ievainoto, piedevām pēdējos piecos mēnešos gūstā esot saņemti vēl 160 000 gūstekņu.²⁷⁸

Rezonansi presē radīja PSRS ārlietu komisāra V. Molotova paziņojums par baltiešu formācijām Padomju armijā, uz ko tika norādīts, ka lielākā daļa virsnieku esot Daugavpils, Rīgas, Jēkabpils un Liepājas žīdi un krievi, bet „tie pāris latvieši [...] ir nodevēji, kas jau pirms daudziem gadiem bija pazīstami kā boļševistiski noskaņoti”²⁷⁹.

Daugavpils prese sarkastiski rakstīja: „Ne vien Daugavpils iedzīvotāji, bet arī viņu zirgi tagad smeļ, un tik skaļi, ka logu rūtis trīcēt trīs. Un kā lai mūsu zirdziņi nesmeļ, jo nesen Maskavas radiofons paziņojis, ka mūsu pašu Daugavpils žīdiņi kļuvuši par latviešu virsniekiem un ļoti enerģiski cīnoties par Latvijas „atbrīvošanu”. Tā kā padomijā viņu „vēderi pierāvušies pie mugurkaula”, tad „tieši šis apstākļis, tieši žīdiņu vēderu atmiņa par Latvijas gaļas podiem, liek ieturēt kursu uz Latvijas pusi.”²⁸⁰ Tādējādi propaganda gan diskreditēja padomju armijā esošos, gan netieši norādīja, ka īsta latvieša vieta ir leģionā.

Tomēr ienaidnieka tēls, ko radīja tā laika vācu propaganda, bija duāls – no vienas puses viegli sakaujams un nožēlojams, bet tajā pašā laikā bīstams un biedējošs. Ja pirmajā variantā tam vajadzēja viest cerības uz uzvaru, tad otrajā gadījumā netieši norādīt, kas notiks, ja šāda uzvara netiks sasniegta. Tādēļ pretinieka tēls tika demonizēts, atņemot tam vismazākās cilvēcības pazīmes. Īpaši spilgti tas parādās

²⁷⁴ BArch, R 92/ 19, pag. 39. (SD ziņojums reihskomisāra propagandas daļai, 08.09.1943.).

²⁷⁵ Hugo Vītols (1900 -1976) - latviešu mākslas zinātnieks, publicists.

²⁷⁶ Hugo Vītols. Staļina impērija patiesības gaismā. Otrais iespiedums. Rīga, A.Gulbis, 1944.

²⁷⁷ Padomju savienība meklē pa Eiropu cara laika virsniekus. *Tēvija*, 1944, 5. janv.

²⁷⁸ Sešos mēnešos 3,5 miljoni kritušo un ievainoto boļševiku. *Tēvija*, 1944, 6. janv.; Pusgada laikā boļševiki zaudējuši 3 miljonus vīru. *Tēvija*, 1944, 14. febr.

²⁷⁹ „Latviešu” formācijas. *Ventas Balsis*, 1944, 15. febr.

²⁸⁰ Mēs viņus pazīstam. *Daugavas Vēstnesis*, 1944, 23. febr.

plakātu propagandā, kuros boļševisms simboliski tiek attēlots kā ģindenis vai zvērs.²⁸¹ Demonizāciju pastiprināja prese – tā, piemēram, Andrejs Eglītis, rakstot par kaujām pie Bauskas, pretinieku apzīmēšanai vienā rakstā lieto šādus apzīmējumus: „asinskārie huņņi”, „vandāļi, [kas] postīšanas kārē apreibuši, rej kā suņi, kauc ārprāta ekstāzē puscilvēka, puszvēra balsīm”, „boļševiku sirotāji”, „ordas”, „vilki”, armija „ar dzīvnieciski radītiem pusaudžiem un apstulbotiem sirmgalvjiem”²⁸².

Sākoties padomju ofensīvai visā austrumu frontē, Propagandas ministrija lika pastiprināt šausmu propagandu par sarkanarmiešu izturēšanos pret civiliedzīvotājiem, sievietēm un bērniem.²⁸³ Ar jaunu sparū tika aktualizēti „baigā gada” notikumi, tā 1944. gada maijā Mākslas un sabiedrisko lietu departamenta sarīkoja izstādi „Sarkanā terora skate” Iekšlietu ģenerāldirekcijas namā, lai „iztīrītu aizsērējušos atmiņu avotus un atdarītu acis lētticīgajiem”²⁸⁴. Kā rakstīja R. Čaks: „Divdesmitā gadu simteņa moskovīti un huņņu gara un tikumu mantinieki dodas jaunā iznīcināšanas triecienā pret Baltijas tautām. Un kā allaž asinis un kūpošas drupas paliek aiz šo zemcilvēku mugurām, un mūsu debesu zilumi nespēj uzsūkt tās vaimanas, kas radītas no nevainīgo mocekļu lūpām. Ja boļševikiem vēlreiz izdotos iebrukt mūsu zemē, tad čekas pagrabi un lodes šāviens pakausī sagaida mūs ikvienu. Nebūs nekādas izšķirības starp mazāk un vairāk „vainīgajiem”. Mūsu galvenais „noziegums” būs mūsu āriskās asinis un piederība latviešu tautai.” Tādējādi, secina R. Čaks, vienīgais pareizais ceļš tautai ir „cieši kopā un cieši blakus Lielvācijai un tās karavīriem. Tikai tad mēs dzīvosim!”²⁸⁵

1944. gada maijā Latvijā tika propagandiski inscinēta sava „Katiņa” – Ulbrokas upuru atrašana. Ulbrokas apbedījumus atradis kāds mežsargs²⁸⁶, tomēr SS kara ziņotāja L. Gaigals savā liecībā padomju izmeklēšanas orgāniem apgalvoja, ka „lai to izdarītu, vācieši bija ierakuši zemē iepriekš nošautus padomju pilsoņus, ko izraka no zemes ar izkropļotām sejām”²⁸⁷. Vairāk šķiet, ka L. Gaigalam pratināšanā piespieda to atzīt, lai neparādītos apgalvojumi par reālajiem komunistu upuriem.

²⁸¹ Sk. LNB PtL₁ -355/ 27 (Cīņa boļševismam! Kopēja cīņa, kopēja uzvara!, 1944); LNB PtL₁ -355/ 30 (Latvija – dzīvība! Boļševisms – nāve!, 1944) u.c.

²⁸² Sk. SS kara ziņotājs A. Eglītis. Degošā krastā. *Laikmets*, 1944, 1. sept.

²⁸³ BArch, R 55/ 1295, pag. 314.

²⁸⁴ M.P. Sarkanā terora skate čekas kamerās. *Lūdums*, 1944, 4. maijs.

²⁸⁵ R. Čaks. Lielo sāpju draudzi pieminot. *Lūdums*, 1944, 8. jūnijs.

²⁸⁶ LVKFFDA, 1033 (*Ostland Woche*, Nr.101; 27.05.1944.); Boļševikiem atgriežoties, Latvija pārvērstos par kapenēm. Vakar apbedīja Ulbrokas mežā atrastos boļševiku upurus. *Tēvija*, 1944, 4. maijs.

²⁸⁷ LVA, 1986.f., 1.apr., 40444.l., 20., 25. lp.

Tomēr aizdomīga ir upuru nejausā atrašana tieši antiboļševisma šausmu propagandas akcijas laikā. Faktiski šis gadījums prasa vēl rūpīgāku izvērtējumu.

Šausmu propaganda tika izmantota, arī aprakstot notikumus padomju armijas ieņemtajos Latvijas novados. Tā, piemēram, tika ziņots, ka Rīgā jau divas dienas pēc tās ieņemšanas ieradies „čekas žīdu komisāru bataljons”, kas pa lielākai daļai sastāvējis „no tiem pašiem žīdiem, kas jau 1940./41.g. vadīja latviešu slepkavošanu čekā”²⁸⁸. Tika ziņots par nepārtrauktām šaušanām cietumos, par izvarošanām, laupīšanām, par iedzīvotāju deportācijām utt. „Šaušanas Rīgas cietumos nerimst ne dienu, ne nakti, vienā stundā saklausīti 800 šāviņi, gūstekņi tiek līdz ārprātam spīdināti. Cilvēku kliedzieni un vaidi dzirdami dienu un nakti.” Pa lauku sētām braukā melnais čekas autobuss, un cilvēki labprāt izdara pašnāvību, lai tikai netiktu arestēti, latviešus šauj pie Brīvības pieminekļa utt.²⁸⁹ „Tēvija” 4. novembrī sarkastiski ziņoja, ka „vairāk kā 35 000 vidzemnieku vienprātīgā sajūsmā pieteikušies darbam Sibīrijā. Tagad tie vienprātīgi izteikuši gatavību ceļu uz Sibīriju veikt kājām”²⁹⁰.

Lai pastiprinātu šīs propagandas iedarbību, tika ziņots par padomju armijas necilvēcībām arī citās teritorijās, kur notiekot tieši tas pats. Pazīstamākais gadījums ir ar starptautiskās komisijas izmeklēšanas briesmu darbu Austrumprūsijā²⁹¹, bijušā Igaunijas zemes direktora Dr. Hilmarā Mee²⁹² vadībā.²⁹³ Komisija, nopratinot 8 lieciniekus (?!), izdarīja slēdzienu:

- 1) nogalināti visi iedzīvotāji;
- 2) jaunākās sievietes gandrīz visas izvarotas;
- 3) laupīšanas un postīšanas notikušas bez kādas nozīmes un jēgas;
- 4) tajās piedalās arī virsnieki un komisāri.²⁹⁴

Mērķi šāda veida propagandai bija trīs:

²⁸⁸ Žīdi pārmeklē Rīgas dzīvokļus. *Tēvija*, 1944, 4. nov.

²⁸⁹ *Tēvija*, 1944, 1. nov.; Rīgā latvieši apšauti pie Brīvības pieminekļa. *Ventas Balss*, 1944, 18.dec.; Kratīšanas Rīgā. *Tēvija*, 1945, 1.febr.

²⁹⁰ Zemgaliešu kolonnas kājām uz Doņecu. *Tēvija*, 1944, 4. nov.

²⁹¹ T.s. Nemmersdorfas traģēdija. Padomju armijas pastrādātās zvērības pret vācu civiliedzīvotājiem šajā nevienam līdz tam nezināmajā Austrumprūsijas pilsētīnā 1944. gada oktobrī, faktiski to padarīja par simbolu padomju armijas necilvēcībai. Nacistiskās propagandas mērķis ar šī slaktiņa izmantošanu propagandā bija nostiprināt Austrumprūsijas iedzīvotājos cīņas sparū, taču panāca pretēju efektu, jo ziņas par sarkanarmiešu zvērībām izsauca masveidīgu bēgšanu. Sk.B.Hoppe. *Auf den Trümmern von Königsberg: Kaliningrad 1946–1970*. München, Oldenbourg, 2000. S.20.

²⁹² Hilmaris Mee (*Hjalmar-Johannes Mäe*, 1901–1978) – jurists, politiķis, 1941. – 1944. g. Igaunijas zemes pašpārvaldes ģenerāldirektors.

²⁹³ Komisijā bija pārstāvji no Spānijas, Holandes, Itālijas, Dānijas, Zviedrijas. Latviju (!) šajā komisijā pārstāvēja Strautmane (?).

²⁹⁴ Starptautiska komisija izmeklē briesmu darbus Austrumprūsijā. *Tēvija*, 1944, 3. nov.

- 1) tie kalpoja, lai apkarotu daļā sabiedrības klīstošās runas par t.s. "trešo iespēju", t.i., par to, ka boļševiki neesot vairs agrākie un ka rietumu sabiedrotie neļaus okupēt Baltiju, vai tā būs tikai pagaidu okupācija²⁹⁵;
- 2) tie veicināja iedzīvotāju evakuāciju, kuri bēga no „boļševiku zvērībām”;
- 3) tiem bija jāliek saprast, ka padomju okupētajā daļā „Baigais gads” ir atgriezies, tādēļ latviešu karavīriem ir jācīnās vēl drosmīgāk, bet civiliedzīvotājiem tiem jāpalīdz šajā cīņā.²⁹⁶

Pret šo „Lucifera pasauli”²⁹⁷, propaganda pretnostādīja arī „gaišos spēkus” – vācu karavīrus un to sabiedrotos.

Latviešu sabiedrībā pretboļševistiskajai propagandai bija lieli panākumi, jo pārdzīvotais „baigajā gadā” neatstāja cilvēkus vienaldzīgus. Tomēr ar daudz lielākām grūtībām nacisti saskārās, mēģinot radīt Anglijas un ASV kā latviešu ienaidnieku tēlus. Tā bija problēma, jau sākot ar pirmajiem okupācijas mēnešiem, par ko liecina gan dokumenti²⁹⁸, gan pašas okupācijas laika preses atzinumi. Tā A. Skrodelis norāda, ka “beidzot mums vēl ir jātiek vaļā no “angļu slimības”. Jau kopš gadiem mēs pārāk daudz prātojam par angļiem un viņu kultūru, jūsmīgi saucam par “visbrīvāko zemi”. Ticējām, viņi mūsu draugi, sniegs palīdzīgu roku. [...] Vai angļi mūs nepameta vienus posta liktenim? [...] Vai angļi nav tie, kas sabiedrojas ar komunistiem, aizlūdz par Staļinu un komunistiem? [...] Viņi domā vienīgi par sevi.”²⁹⁹

Kā rakstīja Jānis Grīnblats, ”ja bijušās Latvijas īsredzīgie valdnieki savlaicīgi meklēja palīdzību un glābiņu pie starptautiskā židisma valgos ieslīgušajiem angļu un amerikāņu plutokrātiem, tad šodien visa domājošā latviešu tauta redz un saprot šādas politikas aklību un vienprātīgi grib soļot plecu pie pleca ar vareno vācu tautu”³⁰⁰.

²⁹⁵ Dr. V. Sanders. Visu par Latviju! *Laikmets*, 1944, 28. jūl.; Juris Lejnīeks. Tā sauktā trešā iespēja. *Junda*, 1944, Nr.3. u.c.

²⁹⁶ Šī propaganda bija tēmēta sabiedroto valstu – Anglijas un ASV – virzienā, lai parādītu, uz ko ir spējīgi boļševiki, tādējādi radot starp sabiedrotajiem saspīlējumu.

²⁹⁷ Arveds Vilde. Ar naidu un mīlestību. *Lūdums*, 1944, 29. jūn.

²⁹⁸ Einsatzgrupu ziņojumā Nr.156 par operatīvo stāvokli PSRS, minēts, ka Liepājas apkārtnē 1941. gada beigās iedzīvotāju vidū sākušas izplatīties baumas par gaidāmo amerikāņu un zviedru desantu Kurzemē. Sk. Y.Arad, S. Krakowski, S. Spector. (eds.). *The Einsatzgruppen Reports. Selections from the Dispatches of the Nazi Death Squads' Campaign Against the Jews in Occupied Territories of the Soviet Union July 1941 – January 1943*. New York: Holocaust Library, 1989. P. 280. Savukārt Ostlandes abvēra ziņojuma pielikumā par noskaņojumu iedzīvotāju vidū minēts, ka nacionālistu vidū vēl esot ticība, ka pienāks mirklis, lai “ar Londonas žēlastību no jauna domātu par Latvijas patstāvību”. Sk. Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. 41. lpp. Sk. arī Jēkabs Ozols. Latviešu politiskais noskaņojums. *Kara Invalīds*, 1988, Nr.33, 17.–22. lpp.

²⁹⁹ A. Skrodelis. Trīs ļaunumi. *Tālavietis*, 1941, 28.okt.; sk. arī W. Šm. “Džentlmeņa” īstā seja. *Zemgale*, 1941, 21. nov.

³⁰⁰ Jānis Grīnblats. Mūsu pienākums. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 11. aug.; A. Vilde. Pagātnes un nākotnes ceļi. *Zemgale*, 1941, 17. okt.; R. Čaks. Divi gadi. *Zemgale*, 1941, 1. sept.

Objektīvas informācijas trūkuma dēļ, kas arī liecina par noteiktas neuzticības devu propagandā proponētajam ārpolitikas skatījumam, jāmin baumošanas recidīvu pieaugums sabiedrībā.

Propaganda apkaroja šīs baumas nevis atspēkojot, lai iznīdētu to pamatu, bet aprobežojās ar baumotāju nozākāšanu. “Joprojām gan laukos, gan pilsētās nākas dzirdēt visriebīgākās baumas, tenkas, un daži cilvēki to izplatīšanā parāda sevišķu centību. Šo baumu nolūks – traucēt normālas dzīves attīstību, mazticīgās sirdīs sēt bailes un šaubas par nākotni.” Uz jautājumu, kas ir šie tenkotāji, tiek skaidrots, ka tie ir “cilvēki, kuri vēl nav atbrīvojušies no boļševiskā rauga, vai dažādi žīdu uzpirkteni”³⁰¹. To, kādiem līdzekļiem vajadzēja cīnīties ar baumotājiem, prese nediskutēja, bet uzsvēra, ka “katra godīga, apzinīga un lojāla pilsoņa svēts pienākums šos cilvēkus paziņot attiecīgajām iestādēm, jo viņi ir darba ārdītāji, viltīgas čūskas mūsu azotē”³⁰².

1942. – 1943. gadā nacistiskā propaganda turpināja cīnīties pret anglofilisko noskaņojumu sabiedrībā, gan publicējot virkni „atmaskojošu rakstu”³⁰³, gan īpaši reaģējot uz jebkurām prehitleriskās koalīcijas diplomātiskajām aktivitātēm, pasniedzot tās kā „latviešu nodevības” aktus. Tā 1942. gada maijā uz notikušo PSRS ārlietu ministra Vjačeslava Molotova³⁰⁴ vizīti Londonā propaganda reaģēja, pasludinot, ka Molotovs esot saņēmis Anglijas akceptu pēc kara Baltijas valstis pārņemt Padomju Savienībai. Šai sakarībā presē tika publicēti un plaši iztirzāti pašpārvaldes un Arodbiedrību centrālās savienības publiskie protesti pret „angļu – boļševiku neģēlīgajiem veikalēm”³⁰⁵.

Vislielāko ažiotažu propagandā izsauca 1943. gada oktobrī notikusī Maskavas konference, kurā sabiedroto ārlietu ministri apspriedās par Eiropas politisko nākotni. Propaganda pasniedza to kā „žīdisko Dauningstrīta politiku nodevību”, ar kuru visa Viduseiropa un Austrumeiropa tikusi atdota Staļinam.³⁰⁶ Lai protestētu pret to,

³⁰¹ Uzticībā, paklausībā, darbā. *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 6.sept.

³⁰² Turpat.

³⁰³ Sk. sīkāk. U. Neiburgs, K. Zellis. Rietumu sabiedrotie nacistiskās okupācijas laika latviešu presē. Grām. H.Strods (red.). *Varas patvaļa*. (Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2002.). Rīga, Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2003. 173.–197.lpp.; U. Neiburgs. Rietumu sabiedroto tēls Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā: oficiālā propaganda un sabiedrības noskaņojums (1941–1945). 170.–214. lpp.

³⁰⁴ Vjačeslavs Molotovs (*Вячеслав Молотов*, 1890–1986) – padomju politiķis, ārlietu ministrs (1939–1949, 195 –1956).

³⁰⁵ Latvijas zemes pašpārvalde protestē pret angļu – boļševiku neģēlīgiem veikalēm. *Tēvija*, 1942, 18. jūn.; Visu latviešu strādājošo protests. *Tēvija*, 1942, 19. jūn.

³⁰⁶ Anglija un Padomju Savienība. *Zemgale*, 1943,18. okt.

propaganda organizēja 13. novembrī milzīgu mītiņu Doma laukumā³⁰⁷, kurš „pēc daudzu vārdiem” esot bijis skaistāks par sekojošajiem 18. novembra pasākumiem.³⁰⁸ Arī sabiedroto galotņu tikšanās Teherānā un Jaltā tika pavadītas ar līdzīgu propagandas ažiotažu par kārtējo nodevības apstiprinājumu.³⁰⁹

1944. gadā Latvijas zemes propagandas daļas ziņojumos nereti tiek norādīts uz latviešu slāņu anglofiliju. Tiek atzīmēts, ka latvieši netic, ka boļševiki varētu bombardēt Rīgu, jo angļi neesot pieteikuši karu Latvijai.³¹⁰ Daži latvieši ticot, ka nāksot zviedri, citi – ka angļi, inteliģence ticot, ka ar padomju armiju ieradīsies internacionāla komisija, kas nepieļausot 1940. – 1941. gada notikumu atkārtošanos.³¹¹

Tieši šādos apstākļos parādījās „Līdumnieku” laikraksts, kurš ar jaunu sparcentās apkarot anglofiliskos noskaņojumus sabiedrībā. „Līdumnieka” vēršanos pret anglofilajiem latviešiem, papildināja vesels plakātu un skrejlapu birums, kas bija veltīts šo noskaņojumu aplūsināšanai.³¹² Tomēr tas izrādījās veltīgi.

Galvenais, ko vajadzēja pierādīt nacistiem latviešu sabiedrībai, bija tas, ka Vācija ir vienīgais spēks pasaulē, kas spēj aizstāvēt latviešu intereses, un bez Vācijas latviešiem draud iznīcība, jo to pierādījusi nesenā Latvijas vēsture, kad valsts ārpolitiskā orientācija uz Angliju noveda pie baigā gada. Tie bija pietiekami argumenti, lai uz tiem tālāk varētu balstīt citas propagandas tēmas, kuru uzdevums bija nepieļaut latviešu pretestību nacistiskajam okupācijas režīmam.

3.2.2. Krieva tēls propagandā

„Zemes tīrīšanas” periods netieši norāda uz tām ienaidnieka kategorijām, kas sakņojās pašu latviešu priekšstatos par vainīgajiem „baigā gada” notikumos. Tie bija komunisti, neatkarīgi no to etniskās izcelsmes. Tomēr 1941. gada otrajā pusē parādījās mēģinājumi konstruēt arī krieva kā ienaidnieka tēlu, padarot to līdzatbildīgu par padomju režīma pastrādātajām ļaunprātībām.

Jāatzīst, ka vairumā pieņēmumu propaganda nešķiroja krievus pēc izcelsmes principa, t.i., vietējos un Krievijas, jo šajā jautājumā vadījās pēc nacistu principa par

³⁰⁷ Sīkāk sk. U. Neiburgs. Latvijas liktenis lielvalstu spēlē. *Lauku Avīze*, 2003, 28. nov.

³⁰⁸ BArch, R 92/18, pag. 108.

³⁰⁹ U. Neiburgs, K. Zellis. Rietumu sabiedrotie nacistiskās okupācijas laika latviešu presē. – 188.–189. lpp.

³¹⁰ BArch, R 92/19, pag. 3.

³¹¹ Turpat, pag. 7.

³¹² LNB PtL 1 – 355/ 16 (Plakāts „Muļķa Antiņš ticēja!” 1944), LNB PtL 1 – 355/ 41 (Plakāts ”Boļševisms un plutokrātija nozīmē cilvēces visnežēlīgāko verdzināšanu!” 1944) u.c.

to, ka galvenais ir piederība kādam etnosam, bet viss pārējais jau ir pakārtojams “asins tīrībai”.

Kaut arī propaganda apgalvoja, ka vācu armija, līdzīgi kā tā ir „atbrīvojusi” latviešus, vēlas atbrīvot arī krievu tautu, kas „smok žīdu – boļševiku jūgā”³¹³, tomēr no otras puses tika uzsvērts, ka ”tagad mums uz visiem laikiem un galīgi jānorobežojas no mūsu zemes un tautas īstā un vēsturiskā ienaidnieka – krieviem.[...] Gars, kas valdīja krievu tautā, bija mums svešs un nepieņemams. Šis slāviskais, aziātiskais, kūtrais, nežēlīgi cietais varēja tikai negatīvi ietekmēt latvieša dvēseli.[...] **Krievu tauta ir bijuši vēsturiskie un īstie ienaidnieki un ir nesuši vislielāko postu un nelaimi.**” [izcēlums K.Z.]³¹⁴ Esejiste Zenta Mauriņa 1941. gadā krievus apraksta kā pasīvus un viegli ietekmējamu tautu, kas ”nespēdami pretoties rasiski svešajam, aktīvajam žīdiskajam boļševismam”, bija sevi nolēmuši bojā ejai.³¹⁵

Attieksme pret krievu tika veidota, gan balstoties uz šovīnistisku motivāciju, kā redzams no iepriekš citētā, gan uz sadzīvīskiem stereotipiem. Tā rakstot par pirmajiem kolhozu dibinātājiem Latvijā, tika norādīts, ka tie bijuši “Abrenes krieviņi, kam darba un dzīves jēga pastāv galvenokārt saulespuķu zelēšanā, kumuškas brūvēšanā un kautiņu rīkošanā un kas strādāšanu sviedrainu muguru uzskata par lielāko nelaimi pasaulē. Iestājoties kolhozā, viņi cerēja, ka tad “viss kārtosies pats no sevis”, laukus apars un apsēs mašīna, mašīna izkuls labību, mašīnas izceps maizi, un pats krieviņš no rīta līdz vakaram spēlēs garmošku un dancos večerinkās”³¹⁶. Šajā citātā labi parādās stereotipiskais krieva tēls.

Arī daudzos rakstos par padomju pirmo okupācijas jeb gadu blakus boļševika un ebreja tēliem parādās arī krievi, un presē jūtama klaja nepatika pret visu krievisko.³¹⁷ Faktiski šādam krieva tēlam latviešos vajadzēja radīt priekšstatu, ka šī etnosa pārstāvjiem ar latviešu tautu nekā kopīga nevar būt, krievs ir ne tikai rasistiski un morāli nepilnvērtīgs, bet vienlaicīgi arī nelojāls un uzlūkojams kā potenciāls

³¹³ Sk. Boļševisms – tautu un personību bende. *Zemgale*, 1941, 27. sept.; No saules līdz saulei par 400 gr. maizes. Kur noveda kolhozu sistēma. *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 2. aug. u.c.

³¹⁴ A. Skrodelis. Trīs ļaunumi. *Tālavietis*, 1941, 28. okt.

³¹⁵ Dr. Zenta Mauriņa. Krievu revolūcija. *Tālavietis*, 1941, 20. sept.

³¹⁶ Kolektīvizācijas drauds kritis. *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 24. jūl.

³¹⁷ Piemēram, rakstot par 1940. gada 21. jūnija demonstrāciju Rīgā, atzīmē, ka tajā piedalījies “šis netīrais, riebiņgais žīdu un **krievu slaistu**[...] **barbaru pūlis**, kurš **mūžam bēdzis no darba un skaidras dzīves**”. Sk. Lielā atpestīšana. *Tēvija*, 1941, 7. jūl. [izcēlumi mani –K.Z.]; sk. arī Pagājušā gada 18. jūlijā komunisti sarīkoja manifestācijas, kurās prasīja Latvijas pievienošanu PSRS. *Tēvija*, 1941, 18.jūl. Pat rakstos par krievu ciešanām boļševiku jūgā vai par to, ka krievi arī vēlas atbrīvoties no boļševisma, nav jūtamas simpātijas pret tautu. Sk. R. Čaks. Boļševisma pēdējā stunda. *Zemgale*, 1941, 7.nov.

nodevējs. Par šādu uztveri liecina vesela virkne vācu okupācijas laika rīkojumu, kas attiecībā uz krieviem bija diskriminējoša.³¹⁸

Piedzīvojot kara laikā pirmo fiasko – sakāvi pie Maskavas, nacisti gan savā okupācijas politikā, gan propagandā izdarīja korekcijas. Tā sākot ar 1942. gada nacistiskās propagandas nostāja pret krieviem mainījās, uzsverot, ka cīņa notiek tikai pret „židisko boļševismu”, nevis krieviem kā tautu, ko vācu armija ieradusies atbrīvot no komunistiskā jūga. Šādu pozīcijas maiņu var skaidrot ar sekojošiem faktoriem:

- a) okupācijas režīmam bija nepieciešams krievu sabiedrību piesaistīt aktīvākai kolaborācijai;
- b) bija nepieciešamas kontrpropagandas akcijas padomju īstenotajai efektīvajai propagandai vācu armijas aizmugurē;
- c) nepieciešamība mazināt latviešu nacionālismu.

Tā 1942. gada martā ģenerālkomisāra Rīgā propagandas daļas preseī sniegtajos norādījumos tika atzīmēts, ka tāda terminoloģija kā “Padomju Krievija” vai “Krievija”, “krievu” ir aplama, tās vietā jārunā par Padomju Savienību vai boļševismu.³¹⁹ Tādejādi tika apstādināta antikrieviskās propagandas plūsma, jo daļas norādījumu neievērošana varēja novest pie nepatīkamām sekām.

Pret vietējiem krieviem rakstiem pazūdot, vietā nāca raksti, kuros bija aplūkots Padomju Krievijas iekšpolitiskais stāvoklis. Faktiski šajos sacerējumos tika mēģināts izcelt vācu „atbrīvotāju” tēlu, kas krievu cilvēku bija paglābušas no „židiskās čekas” un verdzinošās kolhozu sistēmas. Rakstu avots daudzos gadījumos bija vācu karavīri un latvieši, kuri it kā bija uzturējušies Krievijā. Pēc satura un formas šie stāstījumi ļoti atgādina Vācijā propagandas nolūkos izdotās karavīru „vēstules” no Austrumiem.³²⁰ Šādu darbu mērķis nebija radīt līdzjūtību pret krieviem, tiem vajadzēja latviešu lasītājam radīt apziņu par to, kas būtu ar latvieti noticis, ja nebūtu atnācis “atbrīvotājs – vācu karavīrs”.³²¹ Savukārt no turienes izrietēja netiešs

³¹⁸ Piemēram, jau 1941. gada beigās Jelgavas ģebītkomisārs Mēdems izdeva rīkojumu, kas paredzēja radioaparātu konfiskācijas krievu tautības iedzīvotājiem, lai cīnītos pret ienaidnieka kontrpropagandas izplatīšanos. Jau šajā gadījumā tautība vien kalpoja kā rādītājs politiskai nelojalitātei. Arī pietuvojoties Latvijas robežu tuvumā Sarkanajai armijai, no pierobežas apgabaliem tika „evakuēti” galvenokārt krievu tautības iedzīvotāji, kas vēlreiz apstiprina to, ka krievs vācu okupācijas iestādēm bija neuzticama un nevēlama persona.

³¹⁹ LVVA. P-74.f., 1.apr., 2.l., 1. lp.

³²⁰ Wolfgang Diewerge. Deutsche Soldaten sehen die Sowjet-Union. Feldpostbriefe aus dem Osten. Berlin: Wilhelm Limpert-Verlag, 1941.

³²¹ Sabiedrībā gan šādi raksti tika uztverti neviennozīmīgi. Tā latviešu politiskā palīgpolīcija ziņoja, ka pēc ziņojumiem par drausmīgo nabadzību PSRS daudzi gaidījuši Krievijas sabrukumu jau 1941. gada ziemā. Tā kā nekas tamlīdzīgs neesot noticis, tad „daudzi jūtas vīlušies un vadās pārliecībā, ka

brīdinājums – ja latvietis nestrādās un neklausīs vācu rīkojumus, tad boļševiki atgriezīsies un latvieši nonāks tādā pašā stāvoklī kā krievi.

Vizualizētajā propagandā krievs, atšķirībā no Vācijā radītā Eiropas civilizācijas grāvēja un slepkavas tēla, parādās vai nu kā noplīsis kolhoza zemnieks, kura darba augļus patērē „žīdi – komisāri”, vai kā karavīrs – bezizejā nonācis cilvēks, kam cīnīties spiež Staļina diktatūra.³²² Tas, domājams, skaidrojams ar to, ka krievi Latvijā bija dzīvojuši jau gadsimtiem ilgi un latviešu sabiedrībai krievs nebija tikai tēls no laikraksta vai propagandas plakāta. Krieva tēla demonizēšana propagandā panāktu tikai pretēju efektu – neuzticību ziņu avotiem. Domājams, ka šī attieksme nāca no latviešiem, un nacisti to pieļāva tiktāl, cik tas netraucēja viņu politikai. Bet tā bija daļas sabiedrības uztvere, tā latviešu rakstnieks Ādolfs Erss 1945. gadā nopratināšanā SMERSĶ'ā liecināja: „1940. g. padomju varas nodibināšanos Latvijā Latvijas tauta uztvēra nogaidoši. Drīz pēc padomju varas nodibināšanās Latvijā padomju vara veica daļas tautas arestus un izsūtīšanu uz valsts iekšieni. Šos padomju varas pasākumus latviešu iedzīvotāji un galvenokārt zemniecība uztvēra naidīgi. Iedzīvotāju vidū un galvenokārt zemniecības vidū sāka kultivēties nacionālais naidis, naidis pret krieviem un boļševikiem, tā kā krievus latvieši uzskatīja par galvenajiem padomju varas izveidošanās iedvesmotājiem un sekojoši atbildīgus par arestiem un izsūtīšanām, kurus padomju vara veica pret daļu Latvijas iedzīvotāju. Zemniecības vidū šis naidis īpaši pieauga dēļ bailēm par varmācīgu kolhozu sistēmas ieviešanu Latvijas lauksaimniecībā.”³²³

Arī 1944. gadā, Latvijas teritorijā ieplūstot bēgļiem no Krievijas, sevišķi no Kurzemes parādījās ziņojumi par pretkrieviskā noskaņojuma palielināšanos. Tā 1944. gada martā Liepājas gebītskomisāta telegrammā propagandas daļai teikts, ka latviešiem esot domas, ka krievu bēgļi esot jāpārceļ uz Holandi vai Beļģiju, lai šīs tautas saprotot, ko nozīmējo boļševiku kultūra. Latviešos esot pārliecība, ka krieviem neesot nekādas kultūras.³²⁴

---

aprstātie apstākļi par dzīvi PSRS ir bijuši pārspīlēti, ko tagad vēl apstiprina karavīru atstāstītais par padomju zemnieku dzīvi.” Sk. LVVA, P-252.f., 1.apr., 43.l.,56. lp.

³²² K. Zellis. Krieva un latvieša tēls vācu okupācijas laika karikatūrās. Grām. H.Soms (red.). *DU Humanitārās fakultātes XV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture IX*. Daugavpils: Saule, 2006. 191.- 195. lpp.; Гюнтер Махал. Гримасы верноподданничества. Антирусские карикатуры в Германии времен Второй мировой войны. *Родина*, 2002, №.10, с.56 – 57.

³²³ LVA, 1986.f., 2.apr., P-5565.l. (Ādolfā Ersa krimināllieta), 10. lp.

³²⁴ BArch, R 92/ 19, pag. 38.

Ārējais ienaidnieka tēls būtībā atbilda tam, kā šo problēmu nacisti pasniedza arī citās okupētajās teritorijās. Latvijas īpatnība bija tā, ka boļševisma briesmas nebija tikai propagandas izdomājums, tas balstījās reāli pieredzētajā, bet nacistu aktualizētajā padomju okupācijas gadā. Vai latviešu sabiedrība pieņēma nacistu izveidoto „starptautisko židismu” ienaidnieka tēlu kā savējo, vai tā par galveno uzskatīja „krievus” – viennozīmīgi atbildēt nebūs iespējams.

3.2.3. Iekšējais ienaidnieks nacistiskās Vācijas okupācijas režīma propagandā

Iekšējā ienaidnieka tēla transformācijas procesu nosacīti var dalīt divos periodos:

1) 1941. gada jūnijs – oktobris; kuru nacistiskā propagandā dēvēja par „zemes tīrīšanu”;

2) 1941. gada oktobris – 1945. gada maijs – nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas politikas rezultātā izveidojošos iedzīvotāju slāni, kas ar savu ekonomisko, sociālo un politisko nostāju vai konkrētām darbībām pārkāpa režīma izdotos likumus un rīkojumus vai priekšstatus. Faktiski šis slānis propagandā kalpoja kā antipods „ideālā latvieša” tēlam.

Latvijas historiogrāfijā, kura pirmos nacistu okupācijas mēnešus vairāk ir skatījusi caur Latvijā notiekošā holokausta prizmu, nevilšus tiek radīts vienpusējs skatījums uz okupācijas režīma realizēto represīvo politiku. 1941. gada vasarā Einsatzgrupas A (EG A) inspirētās „stihiskās” izrēķināšanās ar režīmam nevēlamām personām nevar tikt skatītas tikai caur „ebreju šaušanu”. EG A vadītājs Valters Štalakers savā 1941. gada 15. oktobra ziņojumā atzīmēja, ka „jau pašā sākumā tika mēģināts iesaistīt vietējo iedzīvotāju uzticamos ļaudis cīņā pret viņu zemes parazītiem, t.i., sevišķi židiem un komunistiem”³²⁵. Kas bija šie Štalakera atzīmētie „parazīti” un kādēļ viņi bija jāiznīcina vai jāizolē, to skaidrot nācās propagandai. Tieši tādēļ vācu okupācijas pirmajos mēnešos propagandā kā viens no vitālākajiem uzdevumiem, ko, kā nereti uzsvēra preses izdevumi, latviešiem esot uzticējies pats Ā. Hitlers, tika minēta Latvijas “iztīrīšana” no iekšējiem ienaidniekiem.³²⁶

³²⁵ Cit. pēc A. Ezergailis. Par vēsturnieku, ne policistu grēkiem. *Latvijas Vēsture*, 1995, Nr.1.

³²⁶ „Lielvācijas vadonis mums ir uzticējies svarīgu misiju mūsu zemē. Iztīrīt to no atpakaļpalikušajām sarkano bandām[...].Mums ir iespēja plecu pie pleca cīnīties kopā ar labākiem vācu dēliem. Tas ir liels

Nekavējoties tika doti arī norādījumi, ko par tādiem uzskatīt:

- 1) ebrejus³²⁷;
- 2) komunistus, kurus apzīmējot tiek lietoti arī jēdzieni "boļševiki" vai "lielinieki";
- 3) vērmahta aizmugurē palikušos sarkanarmieši, kuru apzīmēšanai propagandā lietoja jēdzienu "krievu bandas";
- 4) cilvēkus, kuru darbībā padomju okupācijas gadā tika saskatīti prokomunistiski motīvi: propagandā tiek dēvēti par "līdējiem" vai arī mazāk izplatītājā A. Vildes dotajā antisemitiski konotētajā apzīmējumā par "Morduhaja palīgiem"³²⁸.

Lielākoties izrēķināšanos ar šiem cilvēkiem propaganda pieprasīja, pamatojoties uz atriebības alkām. Jelgavas "Zemgale" rakstīja: "Pret žīdismu-komunismu mums, latviešiem, var būt tikai viena nostāja. Un tā ir – iznīcināt tos, tāpat kā viņi gribēja iznīcināt mūsu tautu. Žīdi-komunisti tomēr savu nodomu nepiepildīja. Mēs savu – piepildīsim!"³²⁹

Jūnija sākumā kā atbildi uz jautājumu "Kas mums jādara?" "Nacionālā Zemgale" viennozīmīgi norāda – "Ātri un asi jāiztīra zeme no krievu bandām, sarkaniem aģitatoriem un žīdiem.[...] Mums jābūt gataviem ar ieročiem rokās iet cīņā kopā ar Lielvāciju un visām citām tautām pret Eiropas un visas cilvēces spoku – žīdismu un komunismu."³³⁰

"Daugavpils Latviešu Avīze" piebalsoja: "Mūsu tuvākais uzdevums ir sastrādāt ar atbrīvotāju armiju, zemes galīgai iztīrīšanai no kaitīgiem elementiem un palīdzēt viņai jaunas dzīves uzbūvē."³³¹ Savukārt Valmieras "Tālavietis" to formulē šādi: "Latvieši, kad tūkstošu latviešu patriotu mocekļu nāve brēc uz debesīm pēc atriebības šiem asins ienaidniekiem, ja mēs šiem atkritējiem ļaujam atkal ceļu, tas būs grēks aizgājušajiem latviešiem un nodevība pret varonīgo Lielvācijas armiju."³³²

Rakstot par notikumiem Daugavpilī, vietējā avīze lielā pacilātībā raksta: "[...] 28. jūlijs bija reta svētku diena, jo šinī dienā Daugavpils uz visiem un mūžīgiem

gods latvietim. Mums šis gods pareizi jānovērtē un jābūt viņa cienīgam." Sk. Augusts Brocis. Vai tu cienīgs visa tā, pats zini! *Nacionālā Zemgale*, 1941, 11. jūl.

³²⁷ Sk. Nodaļu „Starptautiskā žīdisma” tēla pasniegšana nacistu propagandā.

³²⁸ A. Vilde. Morduchaja palīgi. *Zemgale*, 1941, 23.aug.

³²⁹ Komunisms un žīdisms. *Zemgale*, 1941, 20. aug.; L.K. To neaizmirsīsim. *Tēvija*, 1941, 21. aug.

³³⁰ Latvisku stāju turpmākai cīņai. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 10. jūl.

³³¹ J. Leinerts. Atbrīvotā zeme. *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 18. jūl.

³³² Atkrātīsimies no nodevējiem un žīdu algotņiem. *Tālavietis*, 1941, 26. jūl.

laikiem tika atbrīvota no tautas nodevēju – žīdu pēdējām atliekām. 14 000 lielo žīdu masu iztīrīt līdz pēdējam, kas gadu gadiem iesakņojušies pilsētā, ir tiešām apbrīnošanas cienīgs darbs! Par šo milzīgo darbu lai sirsnīga pateicība pilsētas prefektam Blūzmanim³³³, viņa tuvākajiem palīgiem un mūsu paš aizsardzības dienesta personālijām.”³³⁴

Jelgavā savukārt M. Vagulāna vadītā “Nacionālā Zemgale”, neskatoties uz visintensīvāko propagandas darbu šajā virzienā, vairākkārt atļāvās atbildību tomēr novelt uz vācu pleciem, latviešiem ierādot tikai “talcinieku” lomu. M. Vagulāns raksta: “Tagad latviešu māte pati aicina savus dēlus palīgā vācu karavīram lielajā talkā – žīdisma iznīcināšanas talkā. Pasaules atbrīvošanas talkā.”³³⁵ Savukārt pirmspēdējā avīzes numurā 15. augustā Vagulāns atzīmē, ka tam, ka “žīdu Jelgavā nav”, jāpateicas vācu karavīriem, kuri “parādījuši atkal izcilu uzmanību, atbalstot un saviem līdzekļiem sekmējot šīs pasaules nelaimju dzemdētājas rases piederīgo padzīšanu no tā apvidus, kur tiek ražota dienišķā maize[..].”³³⁶ Līdzīgi arī “Tālavietis” atzīmēja, ka “pret žīdiem mums var būt tikai viena nostāja – iznīcināt tos, tāpat kā to darīja savā laikā mūsu atbrīvotāji – vācieši”³³⁷.

Protams, antisemitiskais propagandas darbs, ko izvērta jau pirmajās okupācijas dienās, nerada to rezultātu, ko vēlējās nacisti. Tam apstiprinājumu atrast var atrast rakstos par ebreju slēpšanu un palīdzības sniegšanu, kuru mērķis bija pamācīt un iebiedēt tautu, lai novērstu nepieņemamo rīcību. Lieki piebilst, ka, ja šādas parādības nebūtu aktuālas, tad šāda satura rakstu parādīšanās būtu lieka un traucējoša. Lielākoties tieši tādēļ šāda veida raksti neparādījās avīžu pirmajās lapās.³³⁸

“Nacionālā Zemgale” rakstīja: “Daudzi, redzot žīdus strādājot, varbūt klusu nopūšas: nabaga žīdiņi. Šādām nopūtām nav vietas latviešu vidū. Žīdam, žīdisma izperinātam komunismam – asiņainākai slepkavošanas un mocīšanas mācībai pasaulē nav vietas.” Tāpat tiek atzīmēts, ka tas nebūs latvietis, kas uzklūs bijušo varas vīru

³³³ Leitnants Roberts Blūzmanis, no 29.06.1941. Daugavpils pilsētas latviešu prefektūras vadītājs.

³³⁴ Daugavpils brīva no žīdiem. *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 30. jūl.

³³⁵ M. Vagulāns. Lielā talka. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 12. jūl.

³³⁶ M. Vagulāns. Es. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 15. aug.

³³⁷ Kamdēļ žīdi jānīst, kamdēļ viņi jāiznīcina. *Tālavietis*, 1941, 12. aug.

³³⁸ „Daugavas Vēstnesis” 1941. gada 31. oktobrī rakstā “Atklāts smags četrāriešu godu.” min vairākus faktus par “žīdu glābējiem”, piemētot, ka visus vainīgos sagaida bargs sods, jo savādāk kā tautas nodevību šādu rīcību apzīmēt nevar.; sk. arī Noziedzīgā līdzjūtība. *Zemgale*, 1941, 28. okt.

un “žīdisma sludinātāju” vārdus, kas naktīs lūdz maizi un apģērbu. “Tam ar mūsu tautu nav nekā kopēja. Tas ir tādi pati nezāle kā viņi.”³³⁹

Viktors Šteinbergs savukārt “Tālavietī” atļāvās atklāti draudēt: “Žīdi bija tie, kas izstrādāja latviešu tautas iznīcināšanas plānu un sāka to pildīt – viņiem kā tautai būs jāmirst! Velti žēlot – neaizmirsīsim, ka Dāvida zvaigzne var tikt uzkārtā kaklā arī tam, kas stāv rindās, pakalpodams žīdam. [...] Atceraties, ka ikviens partijas biedrs un kandidāts vai līdzjutējs ir līdzvainīgs visām tām ciešanām, kas gāja pār latviešu zemi. Atceraties, ka ikviens čekists un milicis ir slepkava, kas tieši vai netieši ir bendējis latviešu tautu. Atceraties, ka ikviens komsorgs un komjaunietis ir ķermis latvju jaunatne veselajā miesā. Atceraties, ka diezgan latviešiem bijis bezmugurkaulaino līdēju un nodevēju un raugāties, ka jūs pašus tiem nepieskaita. Jo šis laiks ir uguns un šķīstīšanās laiks.”³⁴⁰ Vai arī – “žīdu vidū sevi ierindos katrs nežīds, kas vēl tagad mēģinās kaut ar vienu vārdu aizstāvēt “nabaga žīdīņus”, jeb tiem kaut kā pakalpot un palīdzēt.”³⁴¹

Propagandā atzīmēja, ka tie, kas vēlas ebrejiem palīdzēt, ir aizmirsuši 1940. gada jūnija notikumus, kad ielās esot līksmojuši ”melnsprogaino un līkdegunaino žīdu bari”, kā arī tas, ka “visās Latvijas malās tiek atrakti tūkstoši no žīdiem un viņu rokaspuišiem” noslepkavoto un sakropļoto līķu.³⁴² Tādēļ nemītīgi tika uzsvērts: “Latvieši, žīdu laiks ir aizgājis uz neatgriešanos. Nekāda greznība un pārliecīgs komforts tiem nav vajadzīgs. Lai tagad viņi dzīvo kā līdz šim dzīvoja lielais mūsu tautas vairums.”³⁴³

Otrā okupācijas režīmam traucējošā iedzīvotāju kategorija bija komunisti un to atbalstītāji, tomēr propagandā šis jautājumam netika pievērsta īpaša loma. To, domājams, varētu skaidrot ar diviem faktoriem:

³³⁹ Vai gan tiem! *Nacionālā Zemgale*, 1941, 16. jūl.; Lai ēstu – jāstrādā. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 10. jūl.; Nesmērējiet rokas. *Kurzemes Vārds*, 1941, 19. jūl.;” Bekona Eksportā” žīdiem vēl arvien priekšroka. *Kurzemes Vārds*, 1941, 23. jūl.

³⁴⁰ V.Št. Latviešiem ar glēvām un “mīkstām” sirdīm. *Tālavietis*, 1941, 7. augusts.

³⁴¹ Kamdēļ žīdi jānīst, kamdēļ viņi jāiznīcina. *Tālavietis*, 1941, 12. aug.

³⁴² Izbeigt pakalpošanu žīdiem! *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 18. jūl.

³⁴³ V.B. Žīdu glābēji. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 17. jūl.

sk. arī Latvieši nedrīkst kalpot žīdam. *Tēvija*, 1941, 16. jūl.; Neveicināsim žīdu niķus. // *Tēvija*. – 1941. gada 19. jūlijs; Dīvainā apliecība. *Tēvija*, 1941, 25. jūl.; Galvotāji. *Tēvija*, 1941, 15. jūl.; Žīdu draugus gaida bargi sodi. *Tēvija*, 1941, 15. okt. ; Velta Maldone. Atjēdzaties! *Daugavas Vēstnesis*, 1941, 23. okt. u.c.

- 1) Komunisti, īpaši pēc 1941. gada jūnija deportācijām, latviešu sabiedrībā tika uztverts kā drauds tautas vitalitātei³⁴⁴, tādēļ papildu pūles komunistu nomelnošanā nevajadzēja pielikt.
- 2) Nacistu propaganda Latvijā turpretī centās sasaistīt komunistus ar ebrejiem, uzsvāru lika uz ebrejiem, jo šāda nostāja izrietēja arī no nacionālsociālisma rasistiski politiskās ideoloģijas.³⁴⁵

Lai arī 1941. gada 3. jūlijā “Kurzemes Vārds” sabiedrībai solīja, ka “bez izmeklēšanas neviens netiek un netiks sodīts. Tāpēc bez sirdsapziņas pārmetumiem uzdodiet komunistus”³⁴⁶, tomēr „pašaattīrīšanās” akciju laikā nekāda objektīvā izmeklēšana vai tiesvedība netika veikta, represijas realizēja gan EG komandas, gan izveidotās pašaisardzībnieku vienības pagastos un pilsētās.³⁴⁷

Jau okupācijas pirmajās dienās tika izdoti rīkojumi pret komunistu un sarkanarmiešu atbalstītājiem. Tā Jelgavas gebītskomisāra rīkojums Nr.2 noteica, ka “katrs, kurš ar pārtiku vai informāciju atbalsta mežos slapstošos krievu karavīrus vai arī komunistu bēgļus, tādējādi sekmēdams viņu uzturēšanos mežos, tiks nodots kara tiesai un var tikt sodīts ar nāvi”³⁴⁸. Taču vēl 1941. gada augusta sākumā vermahta pavēlnieks izdeva rīkojumu: “Iedzīvotājiem ar šo pēdējo reizi tiek atgādināts, ka par ikkatru palīdzību un atbalstu sarkanarmiešiem un komunistiem sodīs pēc kara laika likumiem.”³⁴⁹ Par rīkojumu pārkāpēju sodīšanu tika ziņots, tādējādi pierādot, ka ar to ignorēšanu vai pārkāpšanu latvietis ne vien sevi ierindo “tautas nodevēju” rindās, bet to gaida arī bargs sods.³⁵⁰

Ja ar “komunistu un žīdu” tīrīšanas akciju propagandu bija izteiktas tās direktīvas, kas tika noteiktas jau pirms vācu okupācijas un kuru realizācija bija nacisma kara ideoloģijas stūrakmens, tad Latvijā tiek izveidots vēl viena potenciālā iekšzemes ienaidnieka tēls – „līdējs”.

³⁴⁴ Elmārs Pelkaus. Cīņa un cerība. Partizāni Latvijā 1941.gada vasarā. Rīga, N.I.M.S., 2004, 17.,149.lpp.

³⁴⁵ Tā 1941. gada novembrī kāds Aleksandrs Koržeņevskis nonāca apcietinājumā ar apsūdzību „apvainots kā komunisti un žīds” Sk. LVVA 3273.f., 25.apr., l.222.

³⁴⁶ Žēlsirdība nevietā. *Kurzemes Vārds*, 1941, 3. jūl.

³⁴⁷ H.Strods. Latvijas pirmās padomju okupācijas aktīvistu vajāšanas (1941.gada 23.jūnijs – 1945.gads).Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16. sēj.). R., LVIA, 2005. 153.–154.,156. lpp.

³⁴⁸ *Nacionālā Zemgale*, 1941, 6. aug.; Žēlsirdība nevietā. *Kurzemes Vārds*, 1941, 3. jūl.

³⁴⁹ *Tēvija*, 1941, 11. aug.

³⁵⁰ Nāve tautas nodevējam – slepkavotāju slēpējam. *Tēvija*, 1941, 19. sept.; Apcietināts gūstekņu slēpējs. *Tēvija*, 1941, 30. okt.; Visvaldis B. Latvieša necienīga rīcība. *Zemgale*, 1941, 8. sept.

Ar terminu “līdēji” , kuru pirmo reizi presē ieviesa Mārtiņš Vagulāns, tika apzīmēti tie cilvēki, kuri padomju okupācijas gadā “cīnīdamies par savu vēderu un labu vietu”³⁵¹, izvēlējās konjunktūrisku sadarbību ar komunistisko režīmu. Bernhards Upītis “Tēvijā” raksta: “Vai īsts latvietis, kas pagājušā gadā ar skaidru skatu vēroja sarkano valdīšanu, varētu jūsmot par sarkaniem, visu gadu pie krūts nēsāt sarkanu lupatu vai kāda žīda vai gruzīņa ģīmetni? [...] Nē! Tie nebija vairs latvieši, bet atkritēji. [...] Bet ko šie ļaudis dara tagad? Daudzi, kam pirms pāris nedēļām pie krūts bija sarkanā zvaigzne, greznojušies nacionālām krāsām. Viņu “līdēju” gars arī tagad tiecās glaimot un runāt jaunā laika garā. Pagājušā gada aktīvisti grib būt arī tagad aktīvi un nāk vecās darba vietās, runā laipnus vārdus un mēģina tikt darbā. Daži pat nodevīgā kārtā mēģina iekļūt palīgpolicijā, maskēdami sevi. [...] Atmaskosim un iznīcināsim boļševistiskos elementus, lai nebūtu mūsu zemē baumu izplatītāju, “šūniņu būvētāju” – pagrīdnieku un nodevēju.”³⁵²

Samērā ātri šīs idejas pārtvēra citur provincē un Rīgā, kur arī tika aizsākta propagandas akcija pret “līdējiem”³⁵³, kas vēlāk izpaudās arī konkrētās represīvās akcijās, norādot, ka “Mūsu dzīvi nevar celt karjeristi un avantūristi, kas meklēja aziātu protekcijas un labumus uz savu brāļu asiņu rēķina”³⁵⁴.

Kā jārikojas ar šādiem cilvēkiem, vienprātības nebija. M. Vagulāns uzskatīja, ka tiem “vajadzētu kaunēties no savas līdēju dabas, vajadzētu atkratīties no kalpības vēdera politikai, tad arī neviens tiem nepārmetīs, tad arī viņi varēs mēģināt sākt dzīvi no jauna un droši vien kādreiz kļūs par derīgiem latviešu tautas locekļiem”, savukārt ar tos, kas savu līdēju dabu neatmetīšot, “tauta, Lielvācijas armijas sargāta, izspļaus tos kā nederīgus pameslus, rīkosies ar viņiem tāpat, kā žīdiem un to kalpiem.”³⁵⁵

Savukārt J. Vijmalietis pēdējā “Nacionālās Zemgales” numurā aicināja jau uz vispārēju vēršanos pret šādiem cilvēkiem: “Nebūsim mīkstčaulīgi un netiesāsim vienīgi tos, kas boļševiku laikā iestādēs bija izcelti vadošās vietās. Tiesāsim arī viņu palīgus un līdzstrādniekus, jo viņi visi kopā sajūgti lielajā sistēmā, kuras nolūks un

³⁵¹ M. Vagulāns. Līdēji. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 15. jūl.

³⁵² Bernhards Upītis. Latvieši – acis vaļā un rokas darbā! *Tēvija*, 1941, 19. jūl.; Atkratīsimies no nodevējiem un žīdu algotņiem. *Tālavietis*, 1941, 26. jūl.

³⁵³ Dzīve prasīs norēķinus. *Tālavietis*, 1941, 19. jūl.; Viktors Šteinbergs. Latvieša sirdsapziņa. *Tālavietis*, 1941, 16. aug.; Atkratīsimies no nodevējiem. *Tālavietis*, 1941, 26. jūl.; V.M. Tā mēs vairs nevaram strādāt. *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 26. jūl.

³⁵⁴ J. Leinerts. Atbrīvotā zeme. *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 18. jūl.

³⁵⁵ M. Vagulāns. Līdēji. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 15. jūl.

mērķis bija iznīcināt latviešu tautu. [...] Nebūsīm mīkstčaulīgi un izravēsīm ar saknēm nezāles mūsu tautas druvā.”³⁵⁶

Represijas un izrēķināšanās ar politiskajiem pretiniekiem un ebrejiem tiek skaidrota kā dabīgā izlase, kura beidzot ir skārusi latviešu tautu, un “baigā gada” notikumi ir tikai ļāvuši noteikt, kuri tad ir “tautas sārņi” vai “nezāles”, lai tos jaunajos apstākļos varētu veiksmīgi “izskalot” vai “izravēt”.³⁵⁷

Šīs “ravēšanas” rezultātus nevar noskaidrot arī vēl šodien, jo dati par tām ir atšķirīgi un pat pretrunīgi.³⁵⁸ Ļaudis, kuri bija izdarījuši kaut mazāko sadarbības aktu ar padomju okupācijas režīmu, tika nodoti jaunās iekārtas represīvajam aparātam. Bieži vien pietika ar pamatojumu, ka cilvēks 1940.-41.gadā ir bijis Osoavihimā³⁵⁹, Moprā³⁶⁰, bijis kādas strādnieku komitejas loceklis vai darbojies pagasta padomē, bija parakstījis telegrammu Staļinam vai vienkārši bija pazīstams ar Vili Lāci.³⁶¹ Šīs “tīrīšanas” bija masveidīgas un prettiesiskas, tajās piedalījās ne tikai nacistu represīvās institūcijas, bet arī zināma daļa latviešu sabiedrības, gan piedaloties terora veikšanā, gan rakstot, dažādu iemeslu vadīta, denunciacijas par saviem līdzcilvēkiem. Runājot par pēdējo, jāatzīst, ka daudzos gadījumos šādu cilvēku likteni izšķīra līdzcilvēku attieksme, tomēr denuncēšanas prakse bija plaši izplatīta³⁶², un tas drīz vien sāka uztraukt pat jauno varu, kas agrāk tik cītīgi bija aicinājusi uz “atbrīvošanos no kaitīgajiem elementiem”.

“Daugavpils Latviešu Avīze” jau 1941. gada jūlija beigās bija spiesta secināt, ka “Daudzi metušies uz garu jo garu apsūdzību rakstīšanu par saviem kaimiņiem,

³⁵⁶ J. Vijmālietis. Mēs gaidām jaunas sejas. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 16. aug.

³⁵⁷ J.Ž. Dzīvo bez svārstībām. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 17. jūl.; J. Vijmālietis. Tautas kauna jubilejā. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 5. aug.

³⁵⁸ Tā H. Strods apgalvo, ka latviešu paš aizsardzības vienības 1941. gada vasarā bez tiesas sprieduma nogalinājušas 7000 – 10000 cilvēku, kas tika turēti aizdomās par sadarbību ar padomju okupācijas varu. Sk. H. Strods. Viena pagātne, viena šodiena, viena nākotne visiem. *Diena*, 2000, 1. jūl.; H. Strods. Latvijas pirmās padomju okupācijas aktīvistu vajāšanas. 183.–186. lpp.

³⁵⁹ OSAVIOHIM – Padomju aizsardzības, aviācijas un ķīmijas veicināšanas biedrība (*Общество содействия обороне, авиационному и химическому строительству*).

³⁶⁰ MOPR – Starptautiskā revolucionāru palīdzības organizācija (*Международная организация помощи борцам революции*).

³⁶¹ LVVA, 3273.f., apr., 25. (Rīgas Centrālcietums 1941–1942).

³⁶² Daudziem apcietinātajiem 1941.g. lietās tā arī ierakstīts “uz aizdomu pamata”, “apcietināts uz aprunāšanas pamata” u.c. Sk. LVVA 3273.f., 25.apr., 247.l., 248.l., 262.l., 301.l., 459.l. utt.

Interesanta, kā piemērs, ir virsnieka vietnieka V. Siliņa nonākšana apcietinājumā. 1941. gada 23. jūnijā, rakstot sievai no Litenes nometnes vēstulī, tajā bija necienīgi atsaucies par Hitleru. Taču, kad viņš tā paša gada novembrī nolēma no sievas šķirties, viņa šo vēstuli nodeva Drošības policijā./ Sk. LVVA 3273.f., 25.apr., 393.l./ ; Denunciacijas skāra arī tās personas, kas ieņēma jaunajā pārvaldē amatus, ziņoja EK A 27.09.1941.vadībai Berlīnē. Cit .pēc V. Samsons. Antipatriotisma un bezpāta pozīcijās .(Buržuāziskā nacionālisma politiskais un ideoloģiskais pagrimums Latvijā hitleriskās okupācijas gados, 1941-1945). *Dzimtenes Balss*, 1975, 10. apr.

pazīstamajiem, pat radiem un draugiem, pierakstot tiem dažādus pārkāpumus un noziegumus komunistu varas laikā, apsūdzot par sastāvēšanu kompartijā vai komjaunatnē. Apsūdzības izmeklējot, bieži izrādās, ka tās safabricētas ļaunprātīgos nolūkos, aiz personīga naida, aklā greizsirdībā un tamlīdzīgi.”³⁶³

A. Skrodelis “Tālavietī”, aicinot uz līdzcietību, raksta: “[..]mums jāsaprot, ka atsevišķi cilvēki un viņu piederīgie daudzos gadījumos ir liekulības, apmānīšanas un neapzinīguma upuri. Ar tādu izrēķināšanos savējos neatgūsim un nav vajadzīgs likt ciest arī citu piederīgiem un bērniem: mums jābūt lielākiem un cēlākiem. Īstie, patiesie vainīgie ir meklējami austrumos.”³⁶⁴

Neordinārus spriedumus šajā sakarā izteica pārkoņkrustietis A. Vilde, pēc kura uzskatiem, “ir stingri jānorobežo indivīda politiskais aklums un citu apstākļu sekas no tā ļaunuma, kas jau guļ indivīda asinīs [respektīvi, no asiņu sajaukuma ar ”āriski netīrām asinīm” – K.Z]. Neviens rasiski vērtīgs cilvēks tautai nedrīkst iet zudumā to niecīgo kļūdu dēļ, kas radušās dzīves patvaļīgā virpulī. Netīrie ūdeņi drīz aizplūdīs, bet īsts rases elements paliks tas, par ko viņš ir piedzimis”³⁶⁵. Neskatoties uz šāda satura aicinājumiem, terors turpinājās, iznīcinādams gan “rasiski tīros”, gan “nomaldījušos”.

Lai attaisnotu notikušās represijas, tika norādīts, ka tās tikušas veiktas Latvijas labad, lai zemi varētu sagatavot “Jaunās Eiropas” celšanai. Tā 1941. gada 8. novembrī ”Tautas palīdzības” darba ievadkoncertā Valmierā apgabala komisārs Hansens savā runā atzīmēja: ”Samērā lielu tautas daļu saindēja boļševisms. un šie ļaudis atradās pilnīgi komunistiskās idejas iespaida varā. Ar šādiem nevar iesākt zemes jaunbūvi. Vispirms mums katrā ziņā jāiznīcina pasaules komunisma kaitīgās idejas. Tikai tad var iesākt Eiropas jaunbūvi. Tādēļ bija jāpielieto bargi soļi arī pret jūsu tautas komunisma piekritējiem. Dažas ģimenes caur to grūti cieta. Tas ir nožēlojami, bet nepieciešami jūsu dzimtenes jaunbūvē.”³⁶⁶

³⁶³ Dienas jautājumi. *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 26.jūl.; Visi spēki jāveltī lietišķam, radošam darbam. *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 13.sept.; Arī Latviešu drošības palīgpolīcijas Jēkabpils punkta 1942.gada februārī rakstītajā atskaitē lasāms:” Bieži novērojama arī denūciācija, kad personīgā naida dēļ viens otru nosūdz par komunistiem. Pie tam sabiedrībā [...]rada izbrīnu tas, ka pat augstākās vācu iestādes ir atsaucīgas pat uz anonīmiem denūciācijas ziņojumiem un sakarā ar tiem bieži notiek izmeklēšana, dažkārt pat pret personām, kas komunistu varas laikā bijuši to krasi pretinieki vai pat darbojušies pretkomunistiskajā pagrīdē.” Sk. LVVA, P – 252.f., 1.apr.,47.l., 9.lp.

³⁶⁴ A. Skrodelis. Novāksim pagātnes drupas. *Tālavietis*, 1941, 16. okt.

³⁶⁵ A. Vilde. Tautas audzinātāju uzdevumi. *Tēvija*, 1941, 25. sept.

³⁶⁶ Arī latviešu tautai jāiestājas kopējā cīņā par visu Eiropas tautu nākotni. *Tālavietis*, 1941, 11. nov.

Uz „pašattīrīšanās” pienākumu veikšanu nacistu kontrolētie plašsaziņas līdzekļi aicina tikai pašos pirmajos okupācijas mēnešos, turklāt šāda pienākuma veikšanai nebūt netiek ierādīta centrālā loma. Kā raksta A. Ezergailis, tad vācu okupācijas sākumā nacistiem galvenais uzdevums bija nevis radīt bruņotu atbalstītāju tīklu no vietējiem iedzīvotājiem, cik pakļaut savai kontrolei un atbrūņot jau esošos partizānus un paš aizsardzības grupas.³⁶⁷ Šādiem paziņojumiem, domājams, vairāk bija provokatīvs raksturs. Respektīvi, ar tādiem paziņojumiem bija jāpanāk ilūzija par latviešu “pašdarbību”, radot spontanitātes šķietamību, kā arī vācu institūcijām norobežojoties no pastrādātajiem noziegumiem.³⁶⁸

Jau okupācijas sākumā propaganda determinēja uzdevumus un pienākumus atsevišķiem sabiedrības slāņiem, lai panāktu okupācijas režīma leģimitizāciju šo cilvēku acīs. Pieaugot kara laika grūtībām, nācās pastiprināt šo propagandu, veidojot cilvēkiem „pareizos rīcības modeļus” tādā vai citādā situācijā.

Viens no galvenajiem propagandas uzdevumiem bija cīnīties pret dažādām negācijām, kas dažādu apstākļu dēļ bija kļuvušas par kara laika sabiedrības neatņemamu sastāvdaļu. Šīs negācijas iedragāja sabiedrisko kārtību un radīja neapmierinātību ar okupācijas režīma realizēto politiku. Šo negāciju aizmetņi sabiedrībā tika novēroti jau 1941. gada otrajā pusē³⁶⁹, bet, sākot ar 1942. gadu, pret tām tika uzsākta jau plānveidīga cīņa gan ar propagandiskiem, gan policejiskiem paņēmieniem.

Kā lielākā no šādām problēmām ir jāmin spekulācija, kuru nacistiskais okupācijas režīms centās apkarot praktiski visu okupācijas laiku. Spekulāciju jeb nelegālo maiņas tirdzniecību radīja virkne objektīvu apstākļu, no kuriem kā svarīgākas jāmin tas, ka pārtikas un izejvielu apgādē prioritārā bija armijas un kara saimniecības apgāde, kā arī šo produktu nosūtīšana uz Vāciju, iedzīvotājiem uzliekot par pienākumu šos produktus taupīt, uzskaitīt un racionēt. Arī naudas patvaļīgi noteiktā kursa noteikšana radīja lielu inflātorisku spiedienu, kad par naudu vairs tikpat

³⁶⁷ A. Ezergailis. Holokausts vācu okupētajā Latvijā. – 147.–151. lpp.

³⁶⁸ R. Heidrihs 02.07.41. rakstīja: “Ceļā uz jaunokupēto teritoriju antikomunistisko un antisemītisko aprindu pašattīrīšanos nedrīkst likt nekādus šķēršļus. Tā drīzāk jāveicina, neatstājot pēdas, lai vēlāk šīs vietējās paš aizsardzības grupas nevarētu atsaukties uz tām dotajām direktīvām vai politiskām garantijām” cit. pēc. A. Ezergailis. Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 239.lpp.

³⁶⁹ Sk. K. Zellis. Nacionālsociālistiskās Vācijas propaganda okupētajā Latvijā. (1941.g.jūnijs-decembris). Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Okupētā Latvija 20.gadsimta 40.gados.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16.sēj.). Rīga, LVIA, 2005. 262. - 261.lpp.

nebija nekas nopērkams.³⁷⁰ Jau 1942. gada janvārī Drošības palīgpolicijas Jēkabpils punkta vadītājs P. Bite savā ziņojumā Jelgavas nodaļas priekšniekam ziņoja, ka aizvien vairāk sāk izpausties tādu pirmās nepieciešamības preču kā petroleja, ziepes, sērkociņi, zābaku smērs u.c. trūkums.³⁷¹ Savukārt jau marta ziņojumā minēts, ka aizvien paliekot grūtāk ar pārtiku, jo pietiekošā daudzumā vairs nevarot dabūt miltus un kartupeļus, un citus uzturam nepieciešamos produktus.³⁷² Stāvoklis turpmākajos kara mēnešos tikai pasliktinājās, palielinot deficītpreču sarakstu.

1941. gada 29. decembrī „Tēvijas” redakcijas sekretārs A. Mežmalietis nosūtīja visām redakcijām reihskomisāra propagandas daļas uzdevumā reihskomisāra preses šefa referātu latviskā tulkojumā ar norādi, ka tas tuvāko 14 dienu laikā izmantojams par materiālu rakstiem spekulācijas apkarošanai visplašākajās iedzīvotāju aprindās. Tika norādīts, ka „rakstus vēlams ievietot redzamās laikraksta lappusēs, lai iedzīvotāji tos atrastu, izlasītu un no tiem mācītos uzturēt kārtību un disciplīnu, palīdzot vācu pārvaldei nokārtot svarīgos apgādes jautājumus”. Tika norādīts, ka paša referāta tekstu nekādā gadījumā nedrīkst publicēt.³⁷³ Tādējādi 1942. gads Latvijā iesākās ar plašu pretspekulācijas kampaņu, kura vēlākajā okupācijas laikā regulāri atkārtojās gan ar pamācībām par spekulācijas kaitīgumu, gan ar ziņojumiem par kārtējiem pieķertajiem spekulantiem.

Spekulācija galvenokārt notika ar t.s. normēto pārtiku, kura bija jānodod valsts iestādēm. Tā Rīgas apriņķa cenu pārraudzības darbinieki 1941. gada decembrī vien bija aizturējuši pāri par 200 pajūgu un automašīnu ar nelegālo pārtiku. Spekulanti izmantoja visdažādākos paņēmienus, lai ievestu pārtiku. Kā kuriozi jāmin gadījumi, kad zemnieks bija ielicis cūku zārkā un vedis uz Rīgu „bērēs”, cits savukārt labi barotu cūku bija iegērbis sieviešu drēbēs un uzdevis to par savu smagi slimo sievu, ko pilsētā „ārstu kungji gaidot jau ar asiem nažiem”.³⁷⁴ Ja salīdzina to preču klāstu, ar ko spekulēja okupācijas sākumposmā, kur galvenie produkti bija pārtikas preces un alkohols, tad, laikam ritot, šo preču klāstam pievienojās arī tekstilizstrādājumi, apavi,

³⁷⁰ A. Aizsilnieks. Latvijas saimnieciskā izmantošana vācu okupācijas laikā 1941-1945. Grām. T. Puisāns (red.). *Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940 -1990*. Stokholma: Memento, 2000. 164., 171.lpp.

³⁷¹ LVVA. P-252.f., 1.apr.,43.l.,2.lp

³⁷² LVVA. P-252.f., 1.apr.,43.l.,18.lp

³⁷³ LVVA. P- 427.f., 1.apr., 9.l., 4.lp.

³⁷⁴ Cūka zārkā un sieviešu drēbēs. *Tēvija*, 1942, 8.janv.

sieviešu zeķes, matadatas un mazgāšanās līdzekļi, ķemmes, diegi, pogas, malka un pat kinoteātru biļetes, kā arī dzīvokļi un mēbelētas istabas.³⁷⁵

Prese apgalvoja, ka spekulācija būtībā neatšķiroties no „židiskās sabiedrības spēles – augļošanas”, traucējot normālu sabiedrības funkcionēšanu, kavējot taisnīgumu preču sadalē un pārtikas kartīšu normu devu palielināšanu.³⁷⁶ „Ko līdz runas par upuriem cīnītāju labā, par atbrīvotājiem no padomju terora, ja vēl vienmēr tik daudzi mēģina novelt no sevis katru upuri,” rakstīja Dr. O. Krīgers, norādot, ka pašā Vācijā šādas problēma neesot tik izteikta.³⁷⁷ „Kurzemes Vārds” savukārt atgādināja, ka rīkojumu pildīšana un sekošana izdotajiem priekšrakstiem ir stingri prasāma no iedzīvotājiem, jo šajā brīdī aizmugure neesot mazsvarīgāka par fronti, jo „kara saimniecība prasa upurus no katra un nosaka visiem vienādu mērauklu”³⁷⁸.

Regulāri sabiedrība tika informēta par kārtējo spekulantu sodīšanu gan ar naudas sodiem, gan cietumsodiem, tomēr, neskatoties uz bargajiem sodiem un kaunināšanu, spekulācijas apkarošanai panākumu nebija. Prese vairākkārt atgādināja, ka par spekulāciju kara laika apstākļos varot tikt piespriests pat nāves sods.³⁷⁹

Ostland Film pretspekulācijas kampaņas ietvaros radīja filmu „Cūkas nelaime”, kurā satīriskā veidā tika izsmieta spekulācijas sistēma Latvijā. Filmas satīriskā gaisotne, beidzās ar galvenā varoņa – veikalniece Mitriķa apcietināšanu un policista audzinošo runu: „Veicot spekulāciju, jūs paši sev rīkstes griežat! Ikviens apzinīgais ar prieku veic savu uzdevumu – zemes rūķi un fabriku strādnieki nežēlo savus sviedrus, frontē dodas labākie dēļi – ziedo savu dārgāko, savu dzīvību! Vai mēs frontes aizmugurē esam šo upuru cienīgi? Atmaskosim tautas ienaidniekus!”³⁸⁰

³⁷⁵ Ar mēbelētām istabām un dzīvokļiem nedrīkst spekulēt. *Tēvija*, 1942, 10.febr.

³⁷⁶ Spekulantu tveršana Vērmanes dārzā. *Tēvija*, 1943, 18.febr.

³⁷⁷ Dr.O.Krüger's. Spekulācija vai augļošana? *Tēvija*, 1942, 31.aug.; *Tālavietis*, 1942, 12.febr., *Kurzemes Vārds*, 1942, 7.febr., Sodīti par maiņas tirdzniecību. *Talsu Vārds*, 1942, 2.jūl. u.c.; Iedzīvotāji ātri pamanīja, ka spekulācijas apkarošana vērsās tikai pret viņiem, kaut gan to plašos apmēros piekopa arī vācu karavīri, kas labprāt par spekulatīvām cenām pārdeva degvīnu un tabaku, bet par galvenajiem tika uzskatīti vācu tautības dzelzceļnieki, kas savos braucienos pārvadājot dažādus produktus un preču saiņus. Sk. LVVA. P-252.f., 1.apr.,43.l., 31.lp., 19.lp.

³⁷⁸ K.R. Skaidru un godīgu nostāju. *Kurzemes Vārds*, 1942, 18.apr.; līdzīgi: Melnās biržas vīri. *Zemgale*, 1942, 9.janv., Arklis- cīņas ierocis. *Tēvija*, 1943, 13.febr.; Neapdomīgie. *Zemgale*, 1943, 19.janv.

³⁷⁹ Vācu Sevišķajai tiesai nodots 50 spekulantu. *Tēvija*, 1942, 28.febr.; A.O. Mēs nicinām šos ļaudis. *Zemgale*, 1942, 8.janv.; Par spekulāciju slēgti veikali un konfiscētas preces. *Tēvija*, 1942, 7.apr.; Spekulants sodīts ar 15.000 RM. *Tēvija*, 1943, 24.febr.; Sodīti spekulanti un cenu pārkāpēji. *Tēvija*, 1942, 11.dec. utt.

³⁸⁰ LKFFDA, 1337 (Cūkas nelaime, rež. V.Pūce, 1943.g.)

Dzīvas pārrunas un sašutumu Latvijas iedzīvotājos izsauca reihsmaršala H. Gēringsa (*Göring*) runa Berlīnes Sporta pilī Pļaujas svētku sakarā,³⁸¹ kurā viņš uzsvēra, ka okupētajos apgabalos kartiņu deva esot tikai papildu deva, jo visi tāpat apgādājās ar spekulācijas palīdzību. Ja kur ienaidnieka vainas dēļ esot arī jābadojas, uzsvēra Gērings, tad nekādā gadījumā Vācijā, jo „vācu strādnieks un Vācijā strādājošais uztura ziņā jāapgādā par visiem labāk”³⁸². Iedzīvotāji, kuri jau izjuta netaisnīgo sadali salīdzinājumā ar vācu produktu devām³⁸³, jutās pamatoti sašutuši, Gēringsa runu uztverot kā oficiālu atzīšanu spekulācijai pārtikas produktu iegādei.³⁸⁴

Viens no galvenajiem propagandas uzdevumiem bija apkarot baumas, kas latviešu sabiedrību kara laikā bija pārņēmušas. Baumas ir viens no sabiedrības komunikācijas kanāliem, kas rodas informācijas trūkuma vai neticības informācijas avotiem gadījumā. Informācijas totalizācijas gadījumā baumošana bija viens no smagākajiem grēkiem. „Tēvija” apgalvoja, ka tenkošana daudz neatšķiras no tēvzemes nodevības, jo ienaidnieka viens no galvenajiem mērķiem esot radīt plaisu starp fronti un aizmuguri, radot šķēršļus visu pret ienaidnieku apvienoto enerģijas kāpināšanā un izraisīšanā, jo spēcīga aizmugure esot viens no uzvaru nodrošinošajiem faktoriem.³⁸⁵ Tāpat tenkotāji arī mēģinot iedragāt tā laika dzīves pamatus, kuru balsts esot labās latviešu un vācu attiecības. „Bija laiks, kad Rīgā klīda baumas par mūsu sievietēm, kas, parādīdamās uz ielas pēc noteiktās policijas stundas, vairs neatgriezoties mājās, bet aizstaigājot nezina kādus balto verdzeņu ceļus. Bija laiks, kad visā zemē runāja par mobilizāciju, cenšoties nostādīt to kā pēdējā glābiņa iespēju austrumos „sakautajai vācu armijai”, vai mēģinot to saistīt ar kādiem konstitucionāliem jaunievedumiem” laikā, kad laikraksti sniedzot „objektīvu” informāciju.³⁸⁶

Par vienu no būtiskākajiem baumu rašanās avotiem tika uzskatīta ienaidnieka kontrpropagandas izplatītās ziņas, kas, sākot ar 1942. gadu, kļuva par nozīmīgu problēmu. Propagandas materiālus izkaisīja padomju lidmašīnas, īpaši pierobežas rajonos, kuru drošības dienesti laiku pa laikam ziņoja par šādiem gadījumiem.

³⁸¹ LVVA. P-252 f., 1.apr., 43.l., 79.lp.

³⁸² Produkcijas kauja vēl jāturpina. Reihsmaršala Göring'a runa par uztura sagādes jautājumiem. *Tēvija*, 1942, 5.okt.

³⁸³ Laikā „kad visas tautas ieslēgušās kopīgā cīņā”, sarūgtinājumu rada tas, ka „daļa iedzīvotāju it kā nostādīta labāk par citiem”. Sk. LVVA. P-252 f., 1.apr., 43.l., 58.lp.

³⁸⁴ LVVA. P-252 f., 1.apr., 43.l., 79.lp.

³⁸⁵ Par tenkām un tenkotājiem. *Tēvija*, 1942, 15.janv.

³⁸⁶ Skauga acs. *Tēvija*, 1942, 3.marts.

Izplatītie materiāli gan galvenokārt bija domāti vācu karavīriem, kuros aicināja vācu tautu nolikt ieročus un atstāt rūpniecības apgabalus, jo tos gaidot smagas bombardēšanas.³⁸⁷ Vietējos iedzīvotājus savukārt aicināja atbalstīt tos latviešus, kas cīnās kopā ar komunistiem, un viņiem tika izmētāti arī laikraksta „Par Padomju Latviju”³⁸⁸ numuri, kas iedzīvotājos nerādīja nekādu satraukumu, „vienīgi atsevišķos gadījumos nenosvērtus elementus tas ir pamudinājis dažādu baumu radīšanai”³⁸⁹.

Pēc okupācijas varas domām, nozīmīgs avots baumu radīšanai bija ienaidnieka radio propaganda, tādēļ tika mēģināts izskaidrot iedzīvotājiem, ka „plašo vērienu, ko vācu valdība Austrumu apgabalā pierādījusi, atstādama civiliedzīvotāju tālākā rīcībā viņu radioaparātus, nekādā ziņā nedrīkst nelietīgi izmantot”³⁹⁰.

Faktiski pieaugot neticībai propagandas pasniegtajai informācijai³⁹¹, pieauga arī baumu un baumotāju skaits.

Līdzīgi baumotājiem problēmas sagādāja arī kurnētāji, kas gaudās par dažādu preču trūkumu, aukstumu dzīvokļos un citām nepanesamām grūtībām, kamēr „domājošie latvieši lielā uzpurēšanās gatavībā panes kara apstākļu diktēto pagaidu ierobežošanos, kas ikdienas attālina mūs no pārdzīvotā boļševiku terora un posta, tā vietā tuvinot mūs nodrošinātai un jaunas labklājības pilnai nākotnei”³⁹². Tādēļ propagandas saukli un plakāts – „Līdzstrādāt! Nepļāpāt!” Latvijā sāka izplatīt jau 1942. gada maijā.³⁹³

Ar klaji izteiktu bipolarismu par „īstajiem latviešiem” un „sabiedrības padibenēm” propaganda centās panākt vēlamo rezultātu, sniedzot neskaitāmus slavinošus piemērrakstus, kurā parādījās latvieša „pareizā laikmeta izpratne”, un nosodījumu „mazajai sabiedrības daļai”, kas šādu izpratni nevēlējās (bieži arī – nevarēja) parādīt.

³⁸⁷ LVVA. P-252 f., 1.apr., 43.l., 56.lp.

³⁸⁸ Par Padomju Latviju - Latvijas K(b)P CK laikraksts, iznāca no 1941-44.g. Valdajā. Sk. Latviešu periodika. 4.sēj. 1940-1945. Bibliogrāfisks rādītājs. Rīga, LAB, 1995. 105.lpp.

³⁸⁹ LVVA. P-252 f., 1.apr., 43.l., 65., 75.lp.

³⁹⁰ Pēdējais brīdinājums. *Talsu Vārds*, 1942, 29.janv.

³⁹¹ „Īsto patiesību no neviens no oficiālajiem valdības ziņotājiem necerot izzināt, tādēļ paļaujas katrs uz saviem ieskatiem un spriešanas spējām...”, teikts 1943.gada 20.septembrī Drošības policijas latviešu palīgpolīcijas sagatavotajā stāvokļa pārskatā par Jēkabpils apriņķi. Sk. LVVA. P-252.f.,1.apr., 44.l., 51.lp.

³⁹² V.Lesiņš. Mūžam neapmierinātie. *Tēvija*, 1942, 23.marts.

³⁹³ *Tēvija*, 1942, 12.maijs.

3.3. Propagandas sociālo rīcības modeļu konstrukcijas

Nenoliedzami vissvarīgākais uzdevums, ko okupācijas varas iestādes “uzticēja” latviešiem, bija darbs. Tā kā Latvija bija tipiski agrāra zeme, kuras 69,1 % iedzīvotāju dzīvoja laukos, tad arī nacistus galvenokārt interesēja lauksaimnieciskās produkcijas izmantošanas iespējas.³⁹⁴ Citas saimniecības nozares okupantus interesēja daudz mazāk, kā rezultātā galvenā darba propagandas deva tika mērķēta lauksaimnieku virzienā. Arī paši vācieši atzina, ka Latvija ir tīra zemkopības zeme, “kas ļoti labi papildina vācu saimniecisko dzīvi”, un nav vajadzības un jēgas te attīstīt patstāvīgu rūpniecību, kas jēlvielu trūkuma dēļ būs neefektīva.³⁹⁵

Jaunās propagandas uzdevums bija pamatot darba nepieciešamību Vācijas vajadzībām. Sākotnēji tika vēstīts, ka latviešiem vācu karavīrs esot atdevis atpakaļ viņu zemi un sētas un drīz vien latviešu zemniekam sāksoties labi laiki, jo Lielvācijas tirgos tā produkcijai pavēršoties plaši noieta tirgi.³⁹⁶ Par to nenoliedzami, kā atzīmēja prese, nācās pateikties vācu armijai, tās Vadonim un visai vācu tautai. Labākā pateicība par to ir darbs.

Darbs tiek saistīts arī ar karu, kurā latvieša pozīcijas ir viņa tīrums. “Darba frontē ir mūsu pozīcijas lielajai cīņai par Eiropas atbrīvošanu no komunisma graužoša terora.[...] Katra stunda, ko pavadām ražīgā darbā, ir solis pretī uzvarai.”³⁹⁷

Stāvokli Latvijas lauksaimniecībā sarežģīja vēl rinda faktoru, no kuriem kā svarīgākos jāmin šādus:

- 1) darba roku trūkums kā sekas padomju režīma represīvajām darbībām;
- 2) zemes privātīpašnieku tiesības;
- 3) komunistiskās jaunsaimniecības un attieksme pret “komjaunsaimniekiem” jeb “10 hektārnikiem”.

Jau 1941. gada jūlijā bija skaidrs, ka tuvojošās ražas novākšana būs problemātiska, jo zināma daļa zemniecības bija vai nu represēta, vai mobilizēta Sarkanās armijas šķūtniekos, vai citu iemeslu dēļ neatradās savās saimniecībās.

³⁹⁴ Savā ziņā interesants ir 8. jūlijā “Nacionālajā Zemgalē” publicētais raksts “Vācu karavīru draudzība”. Rakstā bija runa par vācu karavīriem, kas latviešu dzelzceļa strādniekiem bija dāvinājuši spēki, pēc kā tiek izdarīts spriedums, ka “mēs atkal esam cilvēki, kam brīvība un kultūra.” Raksts ir absurds pēc būtības, tas iederētos varbūt PSRS okupētajos apgabalos nevis Latvijā, un vēlreiz netieši liecina par propagandas rotu līdzdarbošanos preses vadīšanā.

³⁹⁵ Erich Schröter. Stärkung der Landwirtschaft.// *Deutsche Zeitung im Ostland*, 1941, 16.Sept.

³⁹⁶ Mūsu lauksaimniecības izredzes nākotnē. *Tēvija*, 1941, 29.jūl.; Cieņu lauku sētai. *Zemgale*, 1941, 25.aug.; Gādība par Austrumu apgabalu nākotni. *Tēvija*, 1941, 16.sept.

³⁹⁷ Pie darba! *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 26.aug.; Pēteris Zutis. Latvietim. *Zemgale*, 1941, 26.aug.

Sevišķi smagi apstākļi bija Vidzemē un Zemgalē, kur darba roku trūkums bija īpaši akūts.

Praktiski visu ražas novākšanas laiku pavadīja nenogurstoša propaganda, kas aicināja apkopt un apstrādāt bez saimniekiem palikušos tīrumus. Cerības tika liktas gan uz kaimiņu palīdzību, gan 10 hektārnikiem, kurus aicināja strādāt, nedomājot par īpašuma tiesībām, gan pilsētnikiem, kam “brīvāks laiks”, gan skolēnus un jaunatni, lai “uzlabotu veselību un padarītu spraigu garu”.³⁹⁸

Domājams, ka ražas novākšanas akcijai nebija nemaz tik liela atsaucība, jo pretējā gadījumā šāds propagandas darbs būtu lieks. Arī Rīgas apgabala komisārs Fusts, septembrī apmeklējot Madlienu un Ogrī, deva norādījumus, ka pagastu vecākajiem jārūpējas, lai visi darbi tiktu kārtīgi padarīti aizvesto un nošauto zemnieku sētās. Ja labprātīga vienošanās apstrādāt aizvesto laukus nav panākama, tas jādara spaidu kārtā.³⁹⁹

Protams, ar lielu pacilātību tika ziņots par pozitīvajiem piemēriem – pilsētnikiem, kas bija devušies ražas novākšanas talkā, neaizmirstot arī pastāstīt, cik labi viņiem laukos klājās un ko jaunu viņi ir iemācījušies.⁴⁰⁰

Līdz šai dienai trūkst pētījumu par šīs akcijas norisi un tajā iesaistīto cilvēku mobilizācijas paņēmieniem, tomēr, ja ticam tā laika preseī, visa raža tika novākta gan ar talcinieku, gan karagūstekņu palīdzību.⁴⁰¹

Kā otrs svarīgākais jautājums jāmin zemes privātīpašuma tiesību izskaidrojums. Kaut arī jau 1941. gada septembrī tika paziņots, ka spēku zaudē padomju laikā izdarītās agrārreformas veiktie pārveidojumi Latvijas laukos, tomēr tie faktiski skāra tikai t.s. 10 hektārniekus, kuru zeme tika atdota atpakaļ bijušajiem saimniekiem, bet paši tie pārvērtās par laukstrādniekiem tajās saimniecībās, kurām pievienoja viņu lauksaimniecības. Tiesiska reprivatizācija tika aizsākta tikai 1942. gada beigās un tā arī netika novesta līdz galam.⁴⁰²

³⁹⁸ Lauksaimniecības akadēmijas, mākslas akadēmijas, konservatorijas, visu vidus un arodskolu audzēkņiem, kā arī tiem, kas gatavojās šajās mācību iestādēs iestāties 1941./1942. mācību gadā un uz 1. jūliju bija sasnieguši 15 pilnus gadus, obligāti lauku darbos bija jānostrādā vismaz 6 nedēļas. Sk. *Tēvija*, 1941, 18. jūl.

³⁹⁹ Apgabala komisārs Fust's Madlienā un Ogrē. *Tēvija*, 1941, 13. sept.

⁴⁰⁰ piem., A. Silārājs. Viņām laukos klājās labi. *Zemgale*, 1941, 20. aug.; Neviena vārpa nedrīkst palikt laukā. *Tēvija*, 1941, 31. jūl.

⁴⁰¹ Propagandā retumis sāk parādās arī krievu karagūstekņu tēls, kurš tiek nodarbināts ražīgā darbā, tādējādi rodot apskaidrību par jaunā laikmeta būtību, Krievijas negācijām un Vācijas kara taisnīgumu. “Mēs strādāsim kaut vai gadiem ilgi!” Sarkanarmieši- gūstekņi ražīgā darbā. *Tēvija*, 1941, 27. sept.

⁴⁰² A. Aizsilnieks. Latvijas saimniecības vēsture 1914. -1945. Stockholm, Daugava, 1976. 912. - 913. lpp.

Propagandai bija jādod izskaidrojums šādam stāvoklim, jo citādi tas varēja bēdīgi atsaukties uz lauksaimniecības efektīvo izmantošanu reiha vajadzībām.⁴⁰³

Kā pirmo prese izvirza “kolektivizācijas draudu rēgu”, no kuras latviešu zemnieku izglābusi ir vācu armija. Tādēļ “savu dziļo pateicību Vadonim un Lielvācijas armijai [...] latviešu zemnieks pierādīs stingrā un latviski krietnā darbā.”⁴⁰⁴ Lai pastiprinātu šo faktoīdu, presē bieži publicēja rakstus par kolhozu dzīves “jaukumiem”.⁴⁰⁵ Tam vajadzēja radīt zemniecībā pateicības efektu vācu varai, kas tos no tā ir pasargājusi, un par visām pārējām problēmām latviešiem galva nav jālauza, jo par to “vācu tautas un viņas armijas vadībai jau sen ir noteikts spriedums”⁴⁰⁶. Galvenais ir ražas novākšana un sējumu apkopšana, un citu zemes jautājumu kārtošana jāatstāj uz vēlāku laiku, kad tiks galīgi likvidētas boļševisma briesmas.⁴⁰⁷

Ar šādu problēmas atrunu latviešu zemniekam tika norādītas prioritātes viņa darbā, nereti arī ar piebildi, ka nākotne ir atkarīga no pašu darba un attieksmes. Ja kādam šāds stāvoklis nepatika, tika atzīmēts, ka “jāseko jaunā laika garam un jāpilda prasības, ko tas uzstāda un uzstādīs. Bet, ja kāds to negribēs darīt, tam būs jānoiet no skatuves”⁴⁰⁸.

Svarīgs šīs problēmas skatījumā bija arī 10 hektārnieka tēls un tas, kādu rīcības modeli no tā sagaidīja nacistiskais okupācijas režīms. Komunistisko jaunsaimnieku skaits Latvijā bija ievērojams, jo padomju zemes reformas rezultātā zemi ieguva 51 760 bezzemnieku, bet 23 000 sīkzemnieku saņēma zemes piegriezumus savu saimniecību paplašināšanai.⁴⁰⁹ Propaganda abas šīs zemnieku kategorijas viennozīmīgi ierindoja “10 hektārniekos”, jo gan vieni, gan otri bija saņēmuši zemi no padomju varas, tā kā pēc būtības bija veikuši saimnieciskās kolaborācijas aktu, ko nacistiskā okupācijas režīma ierēdņi nekad neaizmirsā, un par

⁴⁰³ Propaganda par to saprotamu iemeslu dēļ klusēja, ka zeme tika uzskatīta par Vācijas kara laupījumu un tās bijušajiem saimniekiem bija tikai izmantošanas tiesības, bet uz zemnieku runām, par bijušo kalpu laiku atgriešanos, paskaidroja, ka dotajos apstākļos ir jāaizmirst par personīgajām interesēm un jāziedojas kopējām[t.i.Vācijas] interesēm.

⁴⁰⁴ Kolektivizācijas drauds kritis. *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 24.jūl.; Kāda nākotne sagaidīja mūsu zemniekus. *Kurzemes Vārds*, 1941, 13.jūl.

⁴⁰⁵ Zeme atkal runā. *Tālavietis*, 1941, 2.aug.; Kolhoznieku “bagātā un laimīgā” dzīve. *Tēvija*, 1941, 28.jūl.; J. R. Sarkanis meli. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 10.jūl.; A. Burtņieks. Atbrīvotais zemnieks. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 14.jūl.; Kas draudēja lauksaimniekiem. *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 14.aug.; Kā šoruden būtu iznīcināts latviešu zemnieks. *Tēvija*, 1941, 7.aug. u.c.

⁴⁰⁶ Ja gribam pastāvēt mums jāpanāk visu gaišo un labo spēku vienība. *Tālavietis*, 1941, 31.jūl.

⁴⁰⁷ A. Ņuze. Norādījumi lauksaimniekiem. *Tēvija*, 1941, 28.jūl.

⁴⁰⁸ To prasa tagadējais laiks. *Zemgale*, 1941, 28.aug.; Dr. agr. E. Kahn. Lielvācijas valsts un latviešu zemnieks. *Tēvija*, 1941, 5.aug.; *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 14.aug.

⁴⁰⁹ H. Strods. Latvijas lauksaimniecības vēsture. No vissenākajiem laikiem līdz XX gs.90.gadiem.- R., Zvaigzne, 1992. 177. - 178.lpp.

uzticamiem tos neuzskatīja. Presē šīs saimniecības viennozīmīgi tika vērtētas kā pirmais etaps uz kolhozu saimniekošanas ieviešanu Latvijā, bet paši “komjaunsaimnieki” kā nekaunīgi konjunktūristi, kas, izmantojot radušos situāciju, bija piesavinājušies citu grūtā darba augļus. Tika arī pieminēti, ka zemi dabūja no komunistiem nevis spējīgākie, bet partijai tuvāk stāvošie cilvēki. No visa tā secināts, ka šai agrārreformai ir jāpazūd aizmirstībā, bet būs citi likumi, kas noteiks jauno stāvokli lauksaimniecībā, un tie balstīsies uz apsvērumu par zemnieka centību, čaklumu un krietnumu.⁴¹⁰ Kā pozitīvie piemēri tiek rādīti tie padomju jaunsaimnieki, kas paši atteikušies no piešķirtās zemes, nespējot to apstrādāt.⁴¹¹

Ražas novākšanas laikā prese vairākkārt atgādināja, ka bijušie jaunsaimnieki nedrīkst sabotēt ražas ievākšanu, bet tiem jābūt aktīviem talciniekiem un līdzstrādātājiem šai svarīgajā darbā, To, ka idilliskie stāvokļa paredzējumi nepiepildījās, liecina ziņas presē, ka komjaunsaimnieki nestrādā kā pienākas, nodarbojas ar bezmērķīgu klaiņošanu un tenku izvazāšanu, uz saimnieku aicinājumiem strādāt atbildei tiek saņemts izsmiekls un zaimi utt. Tādēļ tiek uzsvērts, ka, ja pierādīsies darbu sabotāža un pretošanās rīkojumiem, vainīgie saņems bargu sodu – saskaņā ar kara laika likumiem.⁴¹²

Savukārt tie, kas godīgi un kārtīgi strādāšot, netikšot pamesti un saņemšot pelnīto gandarījumu. Komjaunsaimniekiem “taisni tagad ir dotas sevišķi plašas iespējamības sevi parādīt no labās puses, lai iemantotu vispārēju uzticamību un drīkstētu cerēt nākotnē tikt pie sava zemes stūrīša”, un šāda iespējamība vairs neesot sapnis “patreizējā laikmetā”.⁴¹³

Bez aktuālo jautājumu iztīrīšanas norisinājās arī lauku dzīves propagandēšana, atzīmējot, ka jāpārtrauc ir “nejēdzīgā latviešu tautas proletarizēšana”, kuras mērķis esot “sadzīt latviešus pilsētās par upuri žīdiskā

⁴¹⁰ V. Lauku dzīve kārtojama sadarbības un saprašanās ceļā. *Tālavietis*, 1941, .2.sept.; Ed. Ulmanis. Vairāk iecietības. *Zemgale*, 1941, 26.aug.; Vecie un jaunie. *Zemgale*, 1941, 30.aug.

⁴¹¹ Nācis pie pareizās atziņas. *Zemgale*, 1941, 28.aug.; Mierā un saderībā. *Kurzemes Vārds*, 1941, 10.sept.

⁴¹² Agr. J. Grīnblats. Uzvarēs krietnais, nevis nekaunīgais. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 16.aug.; Tā “strādā” komjaunsaimnieki. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 16.aug.; “Komjaunsaimnieki” turpina rupji pārkāpt apgabala komisāra rīkojumu. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 13.aug.; Šodienas parole- strādāt. *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 29.aug.

⁴¹³ Agr. J. Grīnblats. Nav pamata bažām. *Nacionālā Zemgale*, 1941, 12.aug.; J.Grīnblats. Taisnība un netaisnība. *Zemgale*, 1941, 3.sept.; Tā vietā, padomju jaunsaimnieki 1942.g. sākumā tika aizsūtīti darbos uz Vāciju. Sīkāk sk. K. Kangeris. “Nodevas reiham”- Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotāju darbos Lielvācijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1990, Nr.12, 37.- 38.lpp.

boļševisma propagandai un teroram un par neatgriežamu postu zemes labklājībai”⁴¹⁴. Pilsēta lielākoties tiek rādīta kā vitālo spēku izsūcēja, kā cilvēka morālā pagrimuma cēlonis, savukārt citādi esot ar laukiem, kas “mūs sauc un aicina ar savu kluso mieru un maigo mirdzumu”⁴¹⁵.

Vai šī lauku dzīves propagandēšana ar tās idealizāciju bija Ulmaņa režīma propagandas atbalss, vai arī tā atainoja vācu skatījumu uz demogrāfisko stāvokli laukos? Domājams, ka jāņem vērā abi faktori, Ulmaņa režīma antiurbānisko propagandu nedrīkst saistīt tikai ar paša Ulmaņa personību, bet jāņem vērā, ka dzimstības samazināšanās un cilvēku aizplūšana uz pilsētām jau režīma beidzamajos gads radīja valsts mēroga problēmas ekonomiskajā politikā. Nacisti to ņēma vērā un apzinājās⁴¹⁶, jo Latvijas galvenais uzdevums bija būt par vienu no reiha pārtikas apgādniecēm. Tādējādi arī lauku dzīves popularizēšana jāuzskata par nacistu plāniem atbilstošu.

Latvieša iesaistīšana „totālajā karā” notika ne tikai ar tā iesaistīšanu Darba dienestā vai vācu kontrolētajās militārajās struktūrās, bet arī kara saimniecībā pašā Ostlandē. „Īstajam latvietim”⁴¹⁷ bija arī cītīgi jāstrādā savā darba vietā, ar prieku jāpilda vācu varas uzliktās nodevas un jātaupa izejvielas, kuras bija nepieciešamas „galīgai boļševisma sagrāvei”.

Darbs jau no pirmās vācu okupācijas dienas tika uzskatīts par galveno latvieša pienākumu⁴¹⁸, un šīs pozīcijas nezaudēja visu kara laiku. „Katrs labi padarīts darbs ir drošākā ķīla uzvarai frontē,”⁴¹⁹ sludināja propaganda. Presē regulāri parādījās uzsaukumi „Šodien lai viss kalpo uzvarai! Arī katra nodotā linu sauja!”⁴²⁰, „Nododiet linus, Tie vajadzīgi mūsu cīnītājiem!”⁴²¹, „Nenokavē meža darbus – arī tie kalpo uzvarai frontē!”⁴²²

⁴¹⁴ Lielajā jauncelšanas darbā. *Tēvija*, 1941, 14.jūl.

⁴¹⁵ Cieņu lauku sētai. *Zemgale*, 1941, 25.aug.

⁴¹⁶ 1939.g. RSHA bija veikusi slepenus pētījumus par Baltijas valstīm, kur, starp citu, atzīmēts, ka dzimstības samazinājums apdraud šo tautu bioloģisko saglabāšanos, un cilvēku aizplūšana no laukiem noved pie lauku iztukšošanās. Sk. H. Strods. Zem melnbrūnā zobena. 46.-47.lpp.

⁴¹⁷ „Mūsu dzīves atjaunošanas un labklājības garantija ir tie dēli un meitas, kas ar goda apziņu un mīlestību liek rokas pie darba, līdz dziedēt sistās brūces un vieno tautu austošajai jaunajai dzīvei. Kas to negrib darīt, tas nav **īsts latvietis**, ar to mums nav pa ceļam. A.R. Ko mēs vēlamies. *Kurzemes Vārds*, 1942, 11.janv.

⁴¹⁸ K. Zellis. Nacionālsociālistiskās Vācijas propaganda okupētajā Latvijā 1941.g.jūnijs- decembris. 256.-257.lpp.

⁴¹⁹ *Kurzemes Vārds*. -1942. -8.janv.; Darbs uzvaras kaldināšanai. *Zemgale*, 1943, 28.janv; Mūsu darbs lai sekmē varoņu uzvaru frontē. *Zemgale*, 1942, 10.janv.

⁴²⁰ *Ventas Balss*, 1943, 6.apr.

⁴²¹ *Ventas Balss*, 1943, 23.marts.

⁴²² *Zemgale*, 1943, 4.janv.

Ostlandes ģenerālkomisāra pārtikas sagādes daļas vadītājs Dr. Hopps (*Hopps*) uzsvēra, ka latviešu zemkopji esot iesaistīti totālajā karā, tādēļ „kara apstākļi mūs piespiež ar dzelzs stingrību prasīt visu svarīgāko zemes ražojumu nodošanu”. „Tas ir upuris no jūsu puses,” uzsvēra Hopps, „bet šis upuris ir niecīgs, salīdzinot ar to, kas karavīram ikdienas un naktis jānes frontē, lai jūs šē varētu mierā un drošībā savu darbu veikt.”⁴²³ Tie zemkopji, kas nevēlējās izpildīt uzliktās nodevas, tika uzsvērts, nav cienīgi, lai zeme nonāktu viņu īpašumā.⁴²⁴ Bet pret slaistiem, kas iztika tikai no gadījuma darbiem, pārējā laikā „nodarbojoties ar baumu iznēsāšanu vai palīdzību spekulantiem”, tika ierosināts spert noteiktus un stingrus soļus, lai palielinātu ražošanas intensitāti un līdz ar to arī uzvaru.⁴²⁵

Katram strādājošajam bija jāapzinās, ka armija nodrošina viņam iespēju dzīvot un strādāt, tādēļ viņam vajadzēja pielikt visas pūles, lai tā ātrāk gūtu uzvaru. Lai to neaizmirstu, ACS Arodpropagandas daļa darba vietās, kur strādājošo skaits pārsniedza 50 cilvēku, izdalīja fotoattēlus no vācu uzvaras gājiena Austrumos. Tika dotas norādes, ka fotoattēli izliekami vitrīnās, bet, kur tādu nebūtu, uz melniem dēļiem visiem nodarbinātajiem labi redzamā vietā un apmaināmi ik pēc 8 – 10 dienām.⁴²⁶

Latvieši tika iesaistīti arī dažādās akcijās, kuru mērķis bija palīdzība vācu armijai tās „cīņā pret austrumu briesmām”. Pirmā akcija sākās jau 1941. gada 23. decembrī, kad Ostlandes ģenerālkomisārs lūdza iedzīvotājus lūdza vākt kažokus, siltas vilnas drēbes, vatētas jakas un drēbes vācu karavīriem, lai, pasargājot karavīrus no krievu ziemas barguma, pateiktos par viņu upuriem un panākumiem cīņā pret boļševikiem.⁴²⁷ Jau 1942. gada 10. janvārī iedzīvotājiem tika dota kārtējā iespēja

⁴²³ Lauksaimnieku uzdevumi totālajā karā. Ģenerālkomisāra pārstāvja runa zemnieku sanāksmē Ventspilī. *Ventas Balss*, 1943, 6.apr. Sk. arī Ne upuris, bet pienākums. *Tēvija*, 1942, 3.dec.; Lauksaimnieks totālā karā. *Laikmets*, 1943, 19.marts.; Soļi pret pienākumu nepildītājiem. *Zemgale*, 1943, 20.okt.

⁴²⁴ turpat, Sk. arī Latvijas loma frontes apgādē. *Tēvija*, 1942, 20.febr.

⁴²⁵ A.Sedasdēls. Darba izkārtošana laukos. *Zemgale*, 1943, 15.febr.; Darba disciplīnas grāvējus ievietos darba nomētņē. *Tēvija*, 1942, 20.marts; 1942.g. 3.februārī tiesa izskatīja kāda montiera A.K.Mahmutova lietu, par to, ka viņš izvairījies no darba, aizbildinoties ar zemu algu un sievas strādāšanu. Tiesas priekšsēdētājs Dr. Knieps norādīja, ka pašreizējos apstākļos nevarot pieprasīt lielākas algas vai meklēt sev patīkamu nodarbošanos, bet jāpriecājas, ka varonīgo vācu karavīru aizsardzībā, kas dienu un nakti cīnās frontē, dota iespēja mierīgi strādāt. Sk. Cietumsods par atteikšanos strādāt. *Tēvija*, 1942, 7.marts.

⁴²⁶ Kara foto attēli darba vietās. *Tēvija*, 1942, 11.aug.

⁴²⁷ Uzsaukums Austrumu apgabala iedzīvotājiem par brīvprātīgu kažokādu izstrādājumu nodošanu. *Tēvija*, 1941, 23.dec.. Akcija vēlreiz tika atkārtota no 1942.g. 29.janvāra līdz 8.februārm. Sk. Uzsaukums Austrumu apgabala iedzīvotājiem par brīvprātīgu apģērbu nodošanu frontes cīnītājiem.// *Tēvija*, 1942, 29.janv.

pateikties vācu karavīriem, nododot slēpes un to piederumus.⁴²⁸ Vēlāk latvietis parādīja „šī laikmeta pareizo izpratni, nododot valstij visus bruņošanās rūpniecībai nepieciešamos metallus – varu, alvu, svinu, misiņu, bronzu, jaunsudrabu u.c.” Pēc A. Freimaņa domām, tam nevajadzēja sagādāt problēmas, „jo latvieši arvien bijuši labi pārtikuši un daudzajos gados sakrājuši dažādas vērtīgas mantas, kuras kara apstākļos ir pieciešamas”⁴²⁹.

Lai to pierādītu, tika aprakstīta akcija, kuras laikā kolekcionāri esot ziedojuši pat savas monētu kolekcijas, bet sportisti savas medaļas un kausus, jo „vēlas, lai varonīgajai vācu un tās sabiedroto armijai izšķirošajās cīņās pret boļševismu nekādos apstākļos nepietrūktu ložu un citas munīcijas”⁴³⁰.

1942. gada jūnijā un novembrī Ostlandes reihskomisāra uzdevumā Tautas Palīdzība organizēja arī divas vērpsānai derīgo izejvielu vākšanas kampaņas⁴³¹, lai „radītu iespēju izgatavot vispirms jaunas uniformas brašajiem karavīriem un bez tam arī darba uzvalkus, kādi nepieciešami kara rūpniecības uzņēmumos nodarbinātiem strādniekiem.” Līdz ar piedalīšanos šajā akcijā latvietis sekmēja „cīņu pret pasaules ienaidnieku – žīdisko boļševismu”⁴³².

Bez aktīvas piedalīšanās dažādās akcijās latvietim bija arī jātaupa, jo „katrs izšķērdēts ūdens piliens ir zaudēta enerģija ieroču un frontes apgādes materiālu izgatavošanai, katra pārkurināta istaba – saimnieciska nodevība. [...] Grēko ikviens, kas nevajadzīgi dedzina kaut vienu vienīgu spuldzi [...] Gaismas, ogļu, enerģijas, gāzes un ūdens taupīšana kara laikā ir nacionāls pienākums”⁴³³. Lai sabiedrībai nemitīgi aktualizētu taupības nozīmi, publiskās vietās izkāra arī atgādinājošus plakātus.⁴³⁴

Izstādē ”Saimnieko pareizi”, kas tika atklāta Rīgā 1943. gada februārī⁴³⁵, bez virknes propagandas materiālu izrādīšanas, ļaudīm tika sniegti arī padomi, kā pareizi

⁴²⁸ Uzsaukums Rīgas iedzīvotājiem par slēpju un to piederumu nodošanu. *Tēvija*, 1942, 10.janv.; Pēdējā diena slēpju brīvprātīgai nodošanai. *Tēvija*, 1942, 15.janv.

⁴²⁹ A.Freimanis. Ziedosim armijai nepieciešamos metallus. *Laikmets*, 1943, 13.marts.; Latvijas ģenerālkomisāra Dr. Drekslera uzsaukums latviešu iedzīvotājiem „Metalu vākšanas akcija Latvijā.” *Tēvija*, 1942, 11.marts. Akcija notika no 1942.g. 11.marta līdz 20.aprīlim. Sk. Metalu vākšana pagarināta. *Tēvija*, 1942, 13. apr.; 7200 rīdzinieku saziedojuši 60.000 kilogramu krāsaino metalu. *Tēvija*, 1942, 2.apr.

⁴³⁰ Visu fronteī visu uzvarai. *Laikmets*, 1942, 27.marts.

⁴³¹ Otrā vērpsānai derīgo izejvielu vākšana. *Tēvija*, 1942, 30.okt.

⁴³² Tautas Palīdzības uzsaukums „Tautietes un tautieši!” 1942.g.okt. Sk. LVVA. P- 74. -1.apr. 2.l. - 74.lp.

⁴³³ Katrs var taupīt un katram ir jātaupa. *Tēvija*, 1942, 31.okt.; Z.Pērkons. Taupi kurināmo. *Tēvija*, 1942, 2.dec.; Taupiet elektrību un gāzi. *Laikmets*, 1943, 29.janv.

⁴³⁴ Sk. piem., LNB, PtL₁ – 331/61 (Plakāts „Taupiet gāzi, lietojiet mazo liesmu!”), V.Griķis); LNB, PtL₁ – 331/ 1 (Plakāts „Taupiet strāvu! Pirms padomā – tad ieslēdz!”), V.Griķis) u.c.

⁴³⁵ Ietaupītais nodrošina rītdienu. *Tēvija*, 1942, 17.febr.

saimniekot, lai taupītu vērtīgās izejvielas. Šāda veida padomi pārpludināja arī presi, kura mācīja, kā pareizi kurināt krāsnis, kā aizstāt dažādas pirmās nepieciešamības preces ar alternatīvām, kā pareizi jāvalkā sievietēm zeķes un kā no veca aizkara uzšūt „jaunu” kleitu, kā izgatavot „modernās” klikatas utt.⁴³⁶

Dažādas propagandas akcijas tika rīkotas darba vietās, lai palielinātu darba ražīgumu un apliecinātu nacionālsociālisma rūpes par strādājošiem. Tā, piemēram, 1942.gada septembrī ģenerālkomisārs Rīgā izsludināja akciju ”Tīrību, kārtību un drošību uzņēmumos”, kuras mērķis bija panākt, lai „tīrās, kārtīgās un pret negadījumiem nodrošinātās darba vietās priecīgi un apmierināti ļaudis strādā raženu darbu.”⁴³⁷ Lai palielinātu akcijas efektivitāti tā tika pasniegta kā sacensība starp uzņēmumiem.⁴³⁸

Sākot ar 1944. gadu, atšķirības starp fronti un aizmuguri, kā tas bija vēl gadu iepriekš, netika nodalītas. Galvenie propagandas uzdevumi bija iesaistīt visus iedzīvotājus ja ne reālajā, tad darba frontē.⁴³⁹ Tā kādā uzsaukumā teikts: „Pašreizējie kara apstākļi prasa sašaurināšanos gandrīz visās dzīves nozarēs, tie prasa no katra atsevišķa cilvēka vislielāko piepūli grūtību pārvarēšanā un ne mazāku pašizliedzību upuru nešanā. Par cik mēs varam pavairot savu piepūli, labvēlīgi atbalstot pašreizējo cīņu norisi, par tik mēs varam cerēt uz drīzākām kara beigām. Tāpēc nepaliksime neviens dīkā. Grūtības ir jāpārvar, jo citādi viņas pārvarēs mūs.”⁴⁴⁰

Civilistiem domātās propagandas tēmu loks ir plašs, sākot ar pretgaisa aizsardzību, baumu un rietumnieciskā noskaņojuma apkarošanu, beidzot mēģinājumiem pavājināt vai pastiprināt bēgļu kustību, kas rezultātā Kurzemē kļuva jau par galveno jautājumu.

Padomju armijas daļām sasniedzot bijušās Latvijas Republikas teritoriju, sākās iedzīvotāju bēgšana no karadarbības apdraudētajiem reģioniem. Vācu administrācija jau 3. martā izveidoja evakuācijas štābu, evakuācijas organizēšanai⁴⁴¹, tomēr realitātē evakuācija drīz pārvērtās stihiskā bēgšanā, ko latviešu vēsturnieks K. Kangeris

⁴³⁶ Kopīgi pārvar grūtības. *Laikmets*, 1943, 5.febr.; Sevišķi daudz šādu padomu tika ievietoti žurnālā „Mana Māja”.

⁴³⁷ LVVA, P – 916.f., 1.apr., 3.l., 12.-13.lp. (Centrālās tirdzniecības savienības Ost vēstule Dzērienu rūpniecības centrālei. 1941.21.sept.)

⁴³⁸ LVVA, P – 916.f., 1.apr., 3.l., 12.-13.lp.

⁴³⁹ Faktiski šādas nostādnes pastāvēja propagandā arī 1942 -1943.g., bet tagad to intensitāte pieauga.

⁴⁴⁰ Sk. *Lūdums*, 1944, 23.marts

⁴⁴¹ Sīk.sk. K. Kangeris. Hitleriešu plāni Baltijas tautu evakuēšanai 1944.gadā. Grām. P.Krupņikovs (sast.). Vācija un Baltija. Rakstu krājums. Rīga, Avots, 1990. 129. – 139.lpp.; H. Strods. Zem melnbrūnā zobena. Vācijas politika Latvijā 1939 – 1945. Rīga, Zvaigzne, 1994. 129.- 134.lpp.

nosaucis par „lielās bēgšanas laiku”.⁴⁴² Lai gan evakuāciju plānoja, tomēr gan pretrunas starp ieinteresētajiem resoriem, gan pretrunīgie rīkojumi un straujais Padomju armijas iebrukums to traucēja realizēt.

Latviešu pašpārvalde nodibināja centrālo komisiju no apdraudēto apgabalu izvācamo iedzīvotāju lietās. Par komisijas priekšsēdētāju iecēla pašvaldību departamenta administratīvās nodaļas vadītāju G. Cauci.⁴⁴³ Caucis „Tēvijai” izteicās, ka rīkojums par iedzīvotāju obligātu evakuāciju esot dots tikai pieciem kara darbības varbūtēji apdraudētiem kāda apriņķa pagastiem, kuru pēc tam esot noraidījuši, norādot, ka iedzīvotāji varot palikt savās dzīves vietās vai rīkoties pēc saviem ieskatiem.⁴⁴⁴

Daugavpils apriņķa policijas priekšnieks par stāvokli pierobežas pagastos 1944. gada 11. jūlijā ziņoja, ka pagastu vadības daudzviet ir evakuējušās, bet iedzīvotāji tikai vērojot armijas pārvietošanos, „pēc kurām rodas apgalvojumi, runas un panika, jo nekur nav iegūstama skaidrība [...] Tā iedzīvotāji klīst apkārt, jo vīri, kas līdz šim viņu dzīvi vadījuši, ir jau aizbēguši un par kādu plānoto evakuāciju vairs nav runa. Uzņēmīgākie iedzīvotāji brauc projām, paši nezinādami kurp un atstāj nesamaksājamas vērtības, kuras pie plānotas evakuācijas būtu izglābjamas”⁴⁴⁵.

Tā kā šajā laikā latviešu evakuācijai nebija dota atļauja Berlīnē un civiliedzīvotājus bija paredzēts nodarbināt nocietinājumu būvju izbūvēs, tad propaganda vērsās pret evakuēties gribošajiem. Tā „ar dziļu sašutumu AS Rīgas novada pārstāvis A. Raitums vērsās pret tiem, par laimi nedaudziem mazdūšīgajiem, kam pēdējās dienās pielipis tā saucamais „evakuācijas” vai pareizāk sakot „bikšu drebēšanas” drudzis. Šādi cilvēciņi kā apsviluši skraida no iestādes uz iestādi, lai savas dārgās personīgās ādas glābšanai sameklētu un izubagotu caurlaidi braukšanai iz drošākiem Vācijas apgabaliem”⁴⁴⁶.

Savukārt „Līdumnieku” oficiozs kategoriski norādīja: „Ja kāds vīrs šodien, kad visa tauta cīnās pret postu un iznīcību, glēvi bēg, pamezdam savu zemi un tautu

⁴⁴² K.Kangeris. Trimdas sākumi: Latvijas pavalstnieki kara laikā Vācijā (1939 – 1945). Pieejams <http://www.archiv.org.lv/LVA/jaunumi/refkrs.html> [sk.30.10.2006.]

⁴⁴³ Latviešu iestādes rūpējas par iedzīvotāju pārvietošanu no apdraudētajām vietām. *Tēvija*, 1944, 22.jūl.

⁴⁴⁴ turpat.

⁴⁴⁵ Daugavpils apriņķa policijas priekšnieka ziņojums 1944.g.11.jūlijā. Grām. O. Freivalds, A.J. Bērziņš (red.). *Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums. IV sēj.* Vāsterā, Daugavas Vanagu Centrālās Valdes izdevums, 1976. 283.-285.lpp.

⁴⁴⁶ “Mūsu ceļš: darbs un cīņa kopā ar Lielvāciju!” SS oberfīrers Silgailis pie Rīgas strādniekiem. *Tēvija*, 1944, 22.jūl.

likteņa varā, tad tas vairs nav latvietis un par tādu nekad nedrīkstēs saukties. Lai nekad vairs šie ļaudis neiedrošinās spert kāju šajā zemē, te viņiem vairs nav vietas un arī nekad nebūs! Maize priekš viņiem vairs šeit neaug un arī nekad neaugs. Latviešu tautas naids un nicināšana lai pavada viņus līdz pašai kapa malai!”⁴⁴⁷

Daudz skaidrāk pozīciju formulēja vācu virspavēlniecība savā augusta sākumā izplatītajā uzsaukumā Latvijas iedzīvotājiem: ”Neļaujiet baumām sagraut jūsu mieru. Palieliet savās dzīves vietās un turpiniet strādāt katrs savu darbu. Lai būtu nodrošināta kārtīga civilpatēriņa apgāde, vispirmā kārtā un katrā ziņā jāturpina darbs visos dzīvei svarīgos uzņēmumos. Darba vietas atstāšana nozīmē augstāko nodevību iepretim dzimtenei.”⁴⁴⁸

Stāvoklim mainoties, no 1944.gada oktobra viena no svarīgākajām tēmām propagandā bija bēgļu jautājums. Tika sludināts, ka kurzemniekiem jābūt viesmīlīgiem pret bēgļiem, nereti norādot presē pat to personu vārdus, kas atteikušās bēgļiem palīdzēt, velkot vēsturiskas paralēles ar Pirmo pasaules karu, kad savas mājas vajadzēja atstāt kurzemniekiem, un proponējot latviešu vienotības ideju, kurai tad nu vismaz grūtajos laikos vajadzētu parādīties.

Īpaši svarīgs jautājums bija bēgļu tālāka evakuācija uz Vāciju, kas nebūt nenoritēja tik raiti, kā vācieši vēlētos. Tādēļ prese nemitīgi atgādināja, ka Kurzeme ir jāatstāj, jo apgabals esot pārslogots un bēgļi tādējādi esot traucēklis militārām operācijām. Katra latvieša svarīgākais uzdevums esot glābt savu dzīvību, un no nebroušanas atrunājot tikai boļševiku aģenti, kuri vēlas, lai Kurzemē paliktu pēc iespējas vairāk bēgļu, ko vēlāk varētu izsūtīt uz Sibīriju.⁴⁴⁹

Šajā sakarā tika izlaista speciāla skrejlapa, kuru parakstījis bija Iedzīvotāju evakuācijas štāba priekšnieks, pašvaldības departamenta direktors J. Niedra, kuras mērķis bija atspēkot cirkulējošās baumas. Tās bija sekojošas: bēgļu kuģus nogremdējot sarkanie lidotāji un padomju kara flote, Vācijā nonākušos latviešus tūlīņ apmainot pret vācu kara gūstekņiem Padomju Savienībā, Vācijā nonākušās ģimenes izšķirot, vīrus nosūtot kalnraktuvēs, „kur tiem jāstrādā pazemē, neredzot saules gaismu”.⁴⁵⁰ Šāda veida baumas, protams, neveicināja evakuāciju, tādēļ tās nācās apkarot.

⁴⁴⁷ Uz neatgriezšanos. *Līdums*, 1944, 10.aug.

⁴⁴⁸ LVVA, P-97.f., 1.apr., 11.1., 9.lp.

⁴⁴⁹ J. Vītols. Kas jādara īstam latvietim. *Tēvija*, 1944, 14.dec.

⁴⁵⁰ Skrejlapa „Bēgļi”. LVVA. P-97., 1.apr. 11.1., 8.lp.

Lai veicinātu evakuāciju, parādās neskaitāmi raksti par bēgļu labo dzīvi un par vācu tautas labo attieksmi pret viņiem.⁴⁵¹ Parādās arī raksti, kur norādīts, ka latvieši varot arī mācīties no vāciešiem darba metožu un darba apstākļu vērošanā, ko vēlāk atgriežoties īstenot Latvijā. Tiek norādīts, ka „no Vācijas mēs kādreiz varēsim atgriezties, bet vai no Sibīrijas kāds atgriezīsies un Latviju redzēs, tas ir liels jautājums”⁴⁵².

Tomēr bēgļu straume plūda ne tikai uz Vāciju, bet arī neitrālo Zviedriju. Šai sakarībā „Tēvijas” skrejlapā teikts: ”Mums jāērēķinās, ka pat tie nedaudzie mūsu tautieši, kas nokļuvuši Zviedrijā, neizbēgs no čekas asiņainās rokas, jo Padomju Savienība šajās dienās paziņojusi zviedru valdībai, ka viņa visus bēgļus no Baltijas valstīm uzskata par saviem pavalstniekiem un kā tādiem tiem jāatgriežas ”brīvajā tautu brālībā”. Ko šāda atgriešanās nozīmē, to zina katrs latvietis.”⁴⁵³

Paralēli trimdas izveidošanās pētniecībai, kas nereti aprobežojas ar pārņēmumiem no vācu propagandas, būtu nepieciešami sīkāki pētījumi, kā propagandas klišejas ietekmēja trimdas ideoloģijas un stereotipu veidošanos⁴⁵⁴, sīkāk pētīt latviešu evakuētajiem domāto propagandu.

Viens no svarīgākajiem nacistiskās propagandas uzdevumiem okupētajā Latvijā bija panākt vietējo iedzīvotāju atbalstu īstenotajai militārajai politikai, kuras stūrakmens bija latviešu iesaistīšana dažādās vācu izveidotās un kontrolētās militārās struktūrās.

Vadoties pēc propagandas satura, latviešu līdzdalība cīņā par „jauno Eiropu” iedalāma trīs fāzēs:

- 3) latviešu partizānu cīņas pret boļševikiem 1941. gada vasarā;
- 4) latviešu kārtības sargu iesaistīšanās cīņās 1942. – 1943. gadā;
- 5) latviešu leģions no 1943. gada.⁴⁵⁵

Sīkākām vienībām, piemēram, aizsargu vienību atjaunošanai, propagandā netika pievērsta liela uzmanība, lai iedzīvotāju uzmanība netiktu sadalīta un potenciālajiem „brīvprātīgajiem” neradītu dilemmu, kurās no šīm vienībām

⁴⁵¹ Reihsministrs A. Rozenbergs atzīmēja: ”Tomēr mēs pirmā kārtā neuzskatām jūs kā bēgļus, bet gan īpaši kā cīņas un darba biedrus.” Sk. Reihsministra Rozenberga vēstījums. *Tēvija*, 1944, 1.dec.

⁴⁵² Glābsim savas dzīvības. Evakuācijas štāba priekšnieka J. Niedres norādījumi. *Tēvija*, 1944, 9.nov.

⁴⁵³ Sāpnis par Zviedriju. *Tēvija. Skrejlapa*, 1944, 14.dec.; Padomju sūtniecība Baltijas bēgļus atzīst par padomju pilsoņiem. *Ventas Balsis*, 1944, 8.dec.

⁴⁵⁴ Šī problēma ir skarta K. Kangeras rakstā „Trimdas sākumi un tālākā attīstība.” Sk. http://vip.latnet.lv/LPRA/kangeris_tr.htm (sk.01.11.2006.)

⁴⁵⁵ Pilnīgi šāds sadalījums parādās arī ģen. R. Bangerska rakstā „Pareizais ceļš.” Sk. *Tēvija*, 1943, 31.marts.

iesaistīties, lai cīnītos pret, tā laika propagandas retorikā runājot, „aziātiskā boļševisma atgriešanos.”

Latviešu partizāna tēls propagandā tiek veidots 1941. gada vasarā. Tā galvenais mērķis bija parādīt, ka latvieši paši, saprotot padomju režīma noziedzību, ķērušies pie ieročiem, lai „varonīgajai” vācu armijai palīdzētu „iztīrīt” zemi no „parazītiem” – komunistiem, židiem un viņu pakalpiņiem.⁴⁵⁶ Šī propaganda bija provokatīva, jo tās galvenais mērķis bija uzlikt atbildību par notikušajām „tīrīšanām” uz latviešiem, kā arī pierādīt, ka kārtīgs latvietis vienmēr ir cīnījies pret boļševismu. Interesanta iezīme tā laika propagandā ir tā, ka starp partizāniem un t.s. „pašaizsardzības” vienībām faktiski tiek likta vienādības zīme, kas tikai vēlreiz pierāda to, kādi bija vācu tūlītēji īstermiņa mērķi Latvijā kara sākumā.⁴⁵⁷

Ar 1941. gada septembri latviešu varonību apraksti no laikrakstu slejām pazūd, jo pārlieku lielais partizānu cīņu aprakstu skaits iedzīvotāju acīs varēja atņemt laurus „īstajiem Latvijas atbrīvotājiem” – vācu armijai. Tādēļ pēc savu uzdevumu veikšanas, „lai atbrīvotāju karavīriem palīdzētu iztīrīt mūsu zemi”, latvietis bija nolīcis ierocis pie malas, lai šauteni nomainītu pret arklu⁴⁵⁸, tādējādi darba frontē cīnītos „par Eiropas atbrīvošanu no komunisma graužošā terora”.⁴⁵⁹ Lai arī „pie mūsu zemes robežām lielākai daļai latviešu brīvprātīgo nācās apstāties, tad viņu domas aizvien gājušas līdzī varonīgajiem vācu karavīriem, kas plašajos Padomijas klajumos turpināja cīņu par visas Eiropas brīvību”.⁴⁶⁰

Ieskaņas gaidāmajā vervēšanas kampaņā kārtības sargu vienībām vērojamas jau 1941. gada rudenī, kad septembrī tika saformēti pirmie trīs (16., 18. un 20.) bataljoni.⁴⁶¹ Propaganda tiem vērību pievērsa tikai oktobrī, kad 16. bataljons pltn. K. Manguļa vadībā devās uz Austrumu fronti. K. Manguļa uzrunā latviešu brīvprātīgajiem kārtības sargiem tika atzīmēts, ka latviešu vīri dodas cīņā ne vien par „visas Eiropas labklājību, bet arī pret latviešu senseno ienaidnieku – moskovītu izvirtušajiem pēctečiem”, kā arī lai atriebtu tos, „kurus no mūsu vidus izrāvusi

⁴⁵⁶ K. Zellis. „Zemes tīrīšanas” propaganda nacistu kontrolētajā latviešu presē 1941.g. jūlijā – septembrī. Grām. H.Soms (red.). *DU Humanitārās fakultātes XIV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture VIII*. Daugavpils: Saule, 2004. 192.-198.lpp.

⁴⁵⁷ A. Ezergailis. Pašaizsardzības komandantūru loma holokaustā. Grām. T.Puisāns (red.). *Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940 -1990*. Stokholma: Memento, 2000. 201.lpp.

⁴⁵⁸ Protams, rīkojumi par latviešu vienību atbruņošanu un ieroču nodošanu netiek pieminēti.

⁴⁵⁹ Pie darba! *Daugavpils Latviešu Avīze*, 1941, 26.aug.; Pēteris Zutis. Latvietim. *Zemgale*, 1941, 26.aug.

⁴⁶⁰ A. Freimanis. Par tautu un tēvzemi. *Laikmets*, 1942, 20.febr.

⁴⁶¹ Latviešu karavīrs otrā pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums. 2.sēj. Vasteras: DV centrālās valdes izd., 1972. 41.lpp.

mežonīgā boļševiku terora trakošana”.⁴⁶² Pirmā bataljona izvadīšana notika pēc labi organizēta scenārija, kurā ietilpa gan svinīgais dievkalpojums, gan brīvprātīgo iesvētīšana un svinīgā parāde Doma laukumā, kurā bija ieradušies gan ģenerālkomisārs Drekslers ar pavadoņiem, gan vācu armijas augstākās militārās amatpersonas, gan iekšējās pārvaldes un personāllietu ģenerāldirektors O. Dankers un Rīgas kārtības dienesta priekšnieks V. Veiss ar savu vietnieku R. Osi.⁴⁶³

Propaganda latviešu valodā pasniedza šo notikumu kā lielu godu par to, „ka izcilie vācu karavīri atzinuši mūsu dēlus par cienīgiem ieroču biedriem”⁴⁶⁴. Tomēr plašāki komentāri par šo notikumu netika sniegti, un virknē laikrakstu tas tika pasniegts vienkāršas ziņas veidā, ka Rīgas kārtības sargi esot devušies uz Austrumiem.⁴⁶⁵ Novembra mēnesī, šķiet, laikraksti šo notikumu bija jau „aizmirsuši”.

Kārtības sargu dienesta propaganda faktiski iesākās ar 1942. gada 11. februāri, ar F. Jekelna uzsaukumu⁴⁶⁶, kam 13. februārī sekoja Iekšlietu ģenerāldirektora un arī Latviešu brīvprātīgo organizēšanas Centrālās komitejas priekšsēža O. Dankera uzsaukums, kurā atzīmēts, „ka beidzot mums radusies iespēja, ar prieku stājoties latviešu kārtības sargu rindās, atmaksāt daļu tās pateicības Lielvācijas valstij, kas mūs atbrīvojusi no boļševisma jūga un atdevusi atkal dzīvei”.

O. Dankers tāpat atzīmēja, ka iesaistīšanos policijas bataljonos prasa arī tautas gods, lai atriektu aizvestos latviešus, lai aizstāvētu Eiropas kultūru un savu zemi, jo esot zināms, „ar cik vieglu roku un cinismu Amerika un Anglija pārdevušas mūsu zemi Padomju Savienībai”. Tāpat tika solīts gādāt par brīvprātīgo ģimenēm un saimniecībām.⁴⁶⁷

K. Kangeris savā darbā „Latviešu policijas bataljonu izveidošanas otrā fāze – „lielervēšanas” akcija” atzīmē sešas propagandas pamattēmas:

- 1) cīņa pret boļševismu, tai skaitā pret žīdisko boļševismu, paužot zināmu antisemitismu;
- 2) cīņa par jauno Eiropu, par latviešu ieroču labās slavas atjaunošanu un par boļševisma laika upuru atbrīvošanu;
- 3) iesaistīšanās policijas bataljonos ir pateicības izrādīšana Lielvācijai un tās Vadonim, par latviešu atbrīvošanu no iznīcības;

⁴⁶² Pirmā latvju kārtības sargu vienība iestājas cīņā par jauno Eiropu.// *Tēvija*. -1941. -21.okt.

⁴⁶³ turpat.

⁴⁶⁴ V. Lesiņš. Ar vairogu vai uz tā.// *Tēvija*. -1941. -22.okt.

⁴⁶⁵ Piemēram, Rīgas kārtības sargi ceļā uz Austrumiem. *Kurzemes Vārds*, 1941, 25. okt.

⁴⁶⁶ *Tēvija*, 1942, 11.okt.

⁴⁶⁷ Ģen. O. Dankera uzsaukums “Latvieši”. *Tēvija*, 1942, 13.febr.

- 4) latvieši esot rasiski līdzvērtīgi āriešu tautu saimei, tādēļ tie var karot kopā ar vācu karavīriem;
- 5) tā kā bataljonos stājās ideālisti un cīnītāji, tad tas būs „jaunceltās” Latvijas politiskā un militārā elite;
- 6) SS un policijas uzdevumi esot līdzvērtīgi frontes karavīru uzdevumiem.⁴⁶⁸

Visumā šim dalījumam var piekrist, ņemot vērā dažus papildinājumus.

Tā laika propagandas retorikā boļševisms vienmēr tika saistīts ar antisemītismu, tas notika visbiežāk atklāti, dažkārt netieši. Šo aspektu ekspluatēja ne tikai vācu amatvīri, bet arī latviešu propagandisti.⁴⁶⁹ Tā, piemēram, Dankera, runā ebreji netiek pieminēti, taču tiek piesaukta Anglijas un Amerikas nodevība. Ikvienam, kas sekoja līdz preseī, bija jābūt skaidram, ka tas noticis tādēļ, ka „židiskais boļševisms” un „kapitālistiskais plutokrāts” ir „vispasaules židiskās sazvērestības” izpausmes. Tādējādi žīdu nepieminēšana ne vienmēr uzsaukumu vai rakstu padara neantisemītisku. Domāju, ka vairums latviešu rakstītā un runātā žīdus pieminēja, vadoties tikai pēc tā laika retorikas;

Tas, ka latvieši ir piederīgi āriešu tautām, jau nenogurtoši tika skaidrots 1941. gada otrajā pusē. Nacisti šo ķecerību piecieta, lai panāktu savas politikas īstenošanu un neradītu vietējos aizdomas par saviem tālākajiem nodomiem, un šo momentu izmantoja vai katrā propagandas akcijā.

Pateicību Lielvācijai un tās Vadonim latvietis izrādīja, arī strādājot savā tīrumā, stājoties Darba dienestā, nepārkāpjot okupantu izdotos rīkojumus utt. Šī motīva izmantošana propagandā bija universāla visās propagandas kampaņās.

Lai noskaidrotu, kuri motīvi vairāk ietekmēja vervējamus, ir nepieciešami pētījumi par bataljonos dienējošo piederību kādai sociālajai kārtai, kas netieši spētu norādīt propagandas motīvu iedarbību. Tā, piemēram, no Jēkabpils tika ziņots, ka policijas vienībās pieaugot bijušo komunistu varas vīru (morpistu, gvardistu u.tml.) skaits, un „šo apstākli izmantojot dažādas aprindas dažādu baumu fabricēšanai - it kā

⁴⁶⁸ K. Kangeris. Latviešu policijas bataljonu izveidošanas otrā fāze- „lielvervēšanas” akcija. 1942.gada februāris- septembris. Grām. Dz.Ērglis (sast.). *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.- 1959.gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002.gada pētījumi.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. -10.sēj.). Rīga,LVIA, 2004. 293.,320.lpp. Praktiski visi šie temati ir atrodami arī Iekšējās drošības galvenā direktora plkv.-ltn. V.Veisa radorunā latviešu tautai „Cīņā par tēvzemi.” Sk. *Tēvija*, 1942, 13.febr.

⁴⁶⁹ Kapt. A. Brants. Kas tagad jādara. *Tēvija*, 1942, 19.febr.

visi tie, kas aizbraucot uz fronti, esot uz nāvi notiesātie komunisti, kurus aizsūtot nošaušanai”⁴⁷⁰.

Tāpat Jēkabpils latviešu Drošības palīgpolīcijas atbalsta punkta vadītājs februārī ziņoja, ka „attiecībā uz noskaņojumu jauniešos, jāpiezīmē, ka tas ir visai optimisks. Nopietns kavēklis pieteikties brīvprātīgi kārtības sargu dienestam ir darba roku trūkums pašu zemē. Sabiedrībā – kā laukos, tā arī pilsētās nostāja šajā jautājumā ir stipri rezervēta un nogaidoša. Galvenokārt uz to pamudina neziņa – kādus īsti pienākumus kārtības sargiem austrumos nāksies veikt[...] nav pietiekamas skaidrības par šo vienību organizāciju, pienākumiem u.tml. Pārrunā arī kāpēc latvieši netiek aicināti cīnīties kā līdzvērtīgi cīnītājiem vācu karavīriem – tieši frontes cīņās pret komunistiem, bet tikai kārtības sargos. Te savukārt pārrunā, ka latviešu kārtības sargiem tomēr nākoties veikt tos pašus frontes uzdevumus kā vācu karavīriem”. Pārrunāja arī latviešu vienību slikto apgādi un ziemas apģērba trūkumu, secinot, ka „ar daudz lielāku sajūsmu latvieši pieteiktos cīņām austrumos, ja viņus aicinātu jebkāda pašu latviešu noteiktas organizācijas vadība un te kā piemēru min Norvēģijas pārvaldes atrisināšanu”⁴⁷¹.

Arī vēlāk iedzīvotāji sprieda gan par to, ka vācu karavīri nevērtējot latviešu brīvprātīgos kā līdzvērtīgus⁴⁷², gan – ka vācu pavēlniecība noklusējot šo vienību panākumus⁴⁷³ u. tml.

Domājams, ka svarīgākie momenti, kas varēja ietekmēt potenciālos adresātus, jāmin četri:

- 1) atriebība par notikušo padomju okupācijas gadā, kas tā laika retorikā skanēja apmēram tā – „Nevienai tautai nav tik pamatotu tiesību iet karā pret boļševismu kā latviešiem, uz to mūs pilnvaro 60 000 (sic?)⁴⁷⁴ noslepkavoto un spīdzināto tautiešu ciešanas”⁴⁷⁵;

⁴⁷⁰ LVVA. P- 252.f., 1.apr., 43.l., 11., 35.lp.

⁴⁷¹ LVVA. P- 252.f., 1.apr., 43.l., 8., 17.lp.

⁴⁷² LVVA. P- 252.f., 1.apr., 43.l., 21.lp.

⁴⁷³ LVVA. P- 252.f., 1.apr., 43.l., 17.lp.

⁴⁷⁴ V.Lesiņš „Tēvijā” savukārt minēja 40. 000 lielu skaitu. V.Lesiņš. Latvju Mātei. *Tēvija*, 1942, 18.febr.

⁴⁷⁵ Nevienai tautai nav tik pamatotu tiesību iet cīņā pret boļševismu kā latviešiem! *Tālavietis*, 1942, 17.febr.; „Pagājušais gads, kad tik daudz lijis nevainīgu cilvēku asiņu, prasa asiņainu atmaksu.” Sk. A.Freimanis. Par tautu un tēvzemi. *Laikmets*, 1942, 20.febr.; A.V. No zobena saule lec. *Kurzemes Vārds*, 1942, 17.febr.

- 2) bijušajiem Latvijas armijas virsniekiem, iespējams, adresētās runas par to, ka 1940. gadā „mums izsita zobenu no rokām” un šis kauns ir jānotīra⁴⁷⁶;
- 3) spekulācijas ar Latvijas valstiskumu, kurš spēja aizraut nacionālistus un tika itin bieži izmantots dažādās runās un rakstos, atzīmējot, ka „šajā karā izšķiras mūsu zemes liktenis”⁴⁷⁷;
- 4) atlīdzība par dienestu policijā.⁴⁷⁸ Kā atzīst K. Kangeris, vilinājums iestāties brīvprātīgi algas dēļ varēja būt par iemeslu laukstrādnieku (īpaši no Latgales) un strādnieku piesaistīšanai šīm vienībām.⁴⁷⁹

Propaganda strādāja arī uz dažādām iedzīvotāju grupām, tā, piemēram, sportistus mudināja pieteikties brīvprātīgajos Latvijas sporta dzīves vadītājs Roberts Plūme, kurš pasvītēja, ka „ikviens īsts sportists ir arī savas zemes aizstāvis”⁴⁸⁰. Provincas prese savukārt publicēja vietējo iedzīvotāju vārdus, kuriem „pienākums ir augstāks par pašu ērtībām”. Šādiem pozitīvajiem piemēriem vajadzēja sekot vēl lēmumu nepieņemušajiem iedzīvotājiem, saprotot, ka pieteikšanās ir „katra patriota sirds degsme un sasauksme”⁴⁸¹.

Propagandas organizāciju plaši savā darbā ir aprakstījis K. Kangeris⁴⁸², tādēļ tās analīze izpaliks. Propagandas organizēšanu vadīja SS un policijas vadītāja Latvijā izveidotā Latviešu brīvprātīgo organizēšanas Centrālās komiteja, pie kuras tika izveidota Latviešu brīvprātīgo propagandas un organizācijas galvenā komiteja, kuru vadīja G. Celmiņš un kura bija atbildīga gan par propagandas norisi, gan par koordināciju starp dažām Latvijas apgabalu organizēšanas komitejām.⁴⁸³

Ievēribu pelna Latviešu brīvprātīgo organizācijas un propagandas galvenās komitejas locekļa A. Melliņa 1942. gada 4. martā nosūtītā vēstule „Tukuma Ziņu” redaktoram Eduardam Štālam par propagandas īstenošanu. Spriežot pēc dokumenta

⁴⁷⁶ Mums izsita zobenu no rokām. Gustava Celmiņa runa Talsos. *Talsu Vārds*, 1942, 23.jūn.

⁴⁷⁷ Turpat.

⁴⁷⁸ Paskaidrojumi par brīvprātīgo iestāšanos latviešu kārtības sargu dienestā. *Tēvija*, 1942, 14.febr.

⁴⁷⁹ K.Kangeris. Latviešu policijas bataljonu izveidošanas otrā fāze- „lielervēšanas” akcija. 1942.gada februāris- septembris. 310.lpp.

⁴⁸⁰ Visi lielajā cīņā! Latvijas sporta vadītāja R.Plūmes uzsaukums sportistiem. *Tēvija*, 1942, 17.febr.; *Kurzemes Vārds*. -1942. -19.febr.; *Tālavietis*, 1942, 19.febr.

⁴⁸¹ Jau 93 brīvprātīgie. *Ventas Balss*, 1942., 20.febr.; Ziemeļvidzemes vīri sajūsmā pulcējās zem cīņas karogiem. *Tālavietis*, 1942, 17.febr., utt.

⁴⁸² K.Kangeris. Latviešu policijas bataljonu izveidošanas otrā fāze- „lielervēšanas” akcija. 1942.gada februāris- septembris. 283.-288.lpp.; Latviešu karavīrs otrā pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums. 2.sēj. 58.-60.lpp

⁴⁸³ Sāk darbu brīvprātīgo propagandas un organizācijas galvenās komitejas darba birojs. *Tēvija*, 1942, 21.febr.; K.Kangeris. Latviešu policijas bataljonu izveidošanas otrā fāze- „lielervēšanas” akcija. 287.lpp.

rakstura un preses saturiskās analīzes, šādas vēstules saņēma visi latviešu periodisko izdevumu redaktori. Vēstulē bez lūgumiem pievērst brīvprātīgo vervēšanai īpašu uzmanību un atvēlēt pēc iespējas vairāk telpas tika nosaukti daži vēlamiem temati, kuri tad arī radīja šīs vervēšanas akcijas propagandas fonu. Tie bija:

- 1) „Brīvprātīgo jautājuma vispārējais iztirzājums.
- 2) Partizānu cīņas pag. gada vasarā.
- 3) Boļševiku laiks un latvju tautas reakcija uz to.
- 4) Atbrīvošanās cīņas un to epizodes cīņā pret austrumiem.
- 5) Intervijas ar pieteikušajiem brīvprātīgajiem un viņu piederīgajiem, foto attēli no pieteikšanās vietām u.c.
- 6) Izvilkumi no patriotisku rakstnieku darbiem attiecībā uz latvju tautas cīņām pret austrumiem tuvākā un tālākā pagātnē.
- 7) Patriotiskas dzejas un tautas dziesmas.
- 8) Laikmetam piemērotus romānus, stāstus un noveles.
- 9) Patriotiski lozungi katrā laikraksta numurā.”⁴⁸⁴

Tika ieteikts darbā piesaistīt arī ārpus redakcijām stāvošas personas un jaunos dzejniekus, lai propaganda būtu daudzpusīgāka un kuplāka.⁴⁸⁵ Tā laika presē netrūkst piemēru šo tematu iztirzājumiem. Tā tieši šīs akcijas laikā presē parādās atkal partizānu cīņu apraksti⁴⁸⁶, sevišķi provinces presē tiek publicēti patosa pilni dzejoļi un tēlojumi. Tā piemēram, „Talsu Vārdā” vietējā literāte Māra Dzelze publicēja idillisku tēlojumu „Brīvprātīgais”, kuras galvenais varonis Valdis Apars iestājās brīvprātīgajos, jo „sirds neļāva palikt tikai klausītājos un skatītājos vien, [...] lai iznīcinātu šo bezgalīgo zvēriskumu cilvēku iemiesojumā”⁴⁸⁷. Vēlākā laikā prese nenogurstoši publicēja brīvprātīgo varonību aprakstus un stāstus, un informatīvos materiālus par to, kā aizmugure rūpējās par austrumu frontē dienājo tuviniekiem un saimniecībām.⁴⁸⁸

1942. gada 23. septembrī bataljonu formēšanas darbs bija pabeigts⁴⁸⁹, lai propaganda latviešu militāro vienību formēšanai atjaunotos 1943. gada 24. februārī,

⁴⁸⁴ LVVA. P-73.f., 1.apr.,7.l., 8.lp.

⁴⁸⁵ LVVA. P-73.f., 1.apr.,7.l., 8.lp..

⁴⁸⁶ Piemēram, Cīņu ugunis Tērvetes laukos. Dramatiskas epizodes no latviešu partizānu gaitām pret boļševikiem. *Tēvija*, 1942, 27.febr.;Latviešu partizāni. *Laikmets*, 1942, 26.jūn.; Uz nāvi vai brīvību. Latviešu partizāni cīņā pret boļševikiem. *Tēvija*, 1942, 30.jūn. utt. Arī literatūrā parādās partizānu cīņu tēlojumi. Piem., O.Tālums. Ventas partizāni. *Ventas Balss*, 1942, 1.apr.

⁴⁸⁷ M.Dzelze. Brīvprātīgais. *Talsu Vārds*, 1942, 29.janv.

⁴⁸⁸ R.Čaks. No zobena saule lēks! *Zemgale*. 1943, 13.febr.; Tauta saviem karavīriem. *Tēvija*, 1942, 7.apr.

⁴⁸⁹ K.Kangeris. Latviešu policijas bataljonu izveidošanas otrā fāze... -283.lpp.

kad preses izdevumi publicēja Ostlandes reihs komisāra Hinriha Loses (*Lohse*) uzsaukumu "Ar Adolfu Hitleru uz uzvaru! Pie ieročiem! Pie darba!"⁴⁹⁰, ar kuru iesākās vārienīgā propagandas kampaņa iesaukumam Latviešu leģionā.⁴⁹¹ Šim uzsaukumam sekoja ģenerālkomisāra Rīgā Drekslera, SS un policijas vadītāja Latvijā brigadenfīrera Šrēdera, Latvijas drošības apgabala komandanta ģenerālmajora Wolfsbergera un Iekšlietu ģenerāldirektora Dankera kopīgais uzsaukums „Visi cīņas un darba frontē!”⁴⁹² un SS standartenfīrera Hītersa „anonīmais” paziņojums „Nodibināts Latviešu leģions”⁴⁹³. Uzsaukumu virkni noslēdza O. Dankera 9. marta uzsaukums „Latviešu karavīri!”⁴⁹⁴ Kā ziņoja Drošības palīgpolicijas Jēkabpils atbalsta punkta vadītājs P. Bite, tad šos „publicētos uzsaukumus latvieši uzskata par sausiem aģitācijas trikiem”.⁴⁹⁵ Sākotnējā sajūsma, ar kuru esot sākusies iesaukšana leģionā, esot noplakusi, zudušas ilūzijas par Latvijas brīvvalsts atzīšanu un savas armijas nodibināšanu. Tā kā neesot nekādas skaidrības par nākotni, tad neesot skaidrs, cik lielā mērā ir vērts uzpurēties, tika ziņots no Jēkabpils jau 1943. gada marta beigās⁴⁹⁶, kad iesaukums tikko bija sācies.

Propagandas fonam kalpoja arī Okupēto Austrumu apgabalu reihsministra A. Rozenberga 1943. gada 18. februārī izdotie noteikumi par privātīpašuma atjaunošanu Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ģenerālapgabalos.⁴⁹⁷ E. Tūbelis, saistot leģiona izveidi ar reprivatizācijas noteikumiem, „Laikmetā” norādīja, ka latviešu pienākums tagad esot pierādīt, ka viņi ir šī gada cienīgi. „Katrs latvietis tagad zina, par ko viņš cīnās – par savu īpašumu, par savu saimniecību, savu māju, savu uzņēmumu, savu dzimteni, par savu nodrošināto nākotni!”⁴⁹⁸

Citas propagandas metodes un tēmas bija identiskas tām, uz kurām balstījās jau kārtības sargu vervēšanas akcijas, izmaiņas vērojamas tikai intensitātes pieaugumā. Centrālo lomu spēlēja „baigā gada” tematika. Jau ģenerāļa R. Bangerska uzsaukumā „Latviešu virsnieki un instruktori!” tika uzsvērts: „Pienācis brīdis mums *visiem* [...] pierādīt, ka gribam un esam gatavi darīt visu, lai pārdzīvotais boļševiku

⁴⁹⁰ *Tēvija*. -1943. -24.febr.

⁴⁹¹ Kā norādīja H.Biezais ne juridiski, ne praktiski nav iespējams policijas vienības šķirt no leģiona formācijām. H.Biezais. *Latvija kāškrusta varā*. –Gauja,1992. -260.- 261.lpp.

⁴⁹² *Tēvija*. -1943. -26.februāris.

⁴⁹³ *Tēvija*, 1943, 27.febr.; Latviešu karavīrs otrā pasaules kara laikā. -3.sēj. Vasteras: Daugavas Vanagu CV izdevums, 1974. -43. -44. lpp.

⁴⁹⁴ *Tēvija*, 1943, 11.marts.

⁴⁹⁵ LVVA. P- 252.f., 1.apr., 44.l., 22.lp.

⁴⁹⁶ LVVA. P- 252.f., 1.apr., 44.l., 22.lp..

⁴⁹⁷ Atcelta boļševiku nacionalizācija. *Tēvija Speciālizlaidums*, 1943, 22.febr.

⁴⁹⁸ E.Tūbelis. Pie ieročiem un pie darba. *Laikmets*, 1943, 5.marts.

valdīšanas baigais gads nekad pie mums vairs neatgrieztos.”⁴⁹⁹ Šī nianse ir diezgan būtiska, jo policijas bataljonos dienējošos aicināja cīņā pret boļševismu kā tādu, tad leģions bija cīņas vienības, kas cīnījās pret boļševiku un baigā gada atgriešanos.

Klāt jau iepriekš nosauktajām propagandas apspēlētajām tēmām kā būtiska jāmin angļu un amerikāņu nodevības tēma, kura bija klātesoša lielai daļai rakstu un uzsaukumu. Propaganda šo tēmu apspēlēja jau no kara sākuma, bet ar sevišķu intensitāti tās ekspluatācija noritēja leģiona formēšanas laikā. Tautai bija jāsaprot, ka viņas vienīgā cerība pret „baigā gada” atkārtojumu ir Vācijas uzvara.⁵⁰⁰

Prese nenogurstoši rakstīja par iespaidīgajām ainām, kad iesaukšanas komisiju telpās pulcējas „žirgti un dzīvesprieka apgaroti jaunieši, kas izprot svēto pienākumu, kāds viņus gaida”⁵⁰¹. Tam kā pretpols bija, protams, „neliela daļa” t.s. „nomaļnieku”, kurus agrākā kļūdainā audzināšanas sistēma novirzījusi no pareizā ceļa, un tie nopūlas dažādus paņēmienus kā noslaistīties un izvairīties no darba vai iesaukšanas. „Ne sapņotāji mums šodien vajadzīgi, ne grāmattārpī un kabineta zinātnieki, bet gan karavīri, karavīri un karavīri,” rakstīja A. Klišāns.⁵⁰²

Leģiona tematika kļuva par propagandas atbalsta punktu. Laikrakstos ne tikai parādījās regulāri jauni iesaukuma rīkojumi, bet arī apraksti par leģionāru dzīvi un panākumiem vai varoņdarbiem. Šī uzdevuma veikšanai jau 1943. gada maijā Rīgā izveidoja “*Kurt Eggers*” latviešu kara ziņotāju rotu, kuras galvenais uzdevums bija atainot latviešu leģiona cīņas, tādējādi nodrošinot atbalstu karojošajiem, sniedzot „dzimtenē palikušajiem patiesu ainu par kara notikumiem un pareizu izpratni par kara jēgu”⁵⁰³. Tāpat, lai „aplīcinātu tautas un viņas karavīru vienotību”, tika pieņemta krusttēvu pienākumu uzņemšanās par leģiona pulkiem, kā tas tika praktizēts savulaik Latvijas armijā. Pirmais šos pienākumus uzņēmās Rīgas apriņķis, kļūstot par aizbildni SS standartenfīrera V. Skaistlauka komandētajam pulkam, vēlāk šo piemēru pārņēma citi. Tā par oberšturbannfīrera K. Lobes komandēto pulka krusttēvu kļuva saldumu fabrika „Laima”, bet par oberšturbannfīrera V. Veisa pulka krusttēvu – Saimniecības ģenerāldirekcija. „Krusttēvi” apdāvināja kritušo leģionāru bērnus, devās

⁴⁹⁹ Latviešu brīvprātīgo SS leģiona ģenerālmajora un divīzijas komandiera R. Bangerska uzsaukums „Latviešu virsnieki un instruktori!” *Tēvija*, 1943, 22.marts. [uzsvērumi tekstā oriģināli]

⁵⁰⁰ U, Neiburgs, K. Zellis. Rietumu sabiedroto tēls latviešu presē nacistu okupācijas laikā 1941. - 1945. gadā. 192-193.lpp.

⁵⁰¹ No ikdienas darba pie ieročiem. *Tēvija*, 1943, 7.dec.

⁵⁰² A.Klišāns. Jaunatne maldu ceļos. *Laikmets*, 1943, 19.marts.

⁵⁰³ Rute Zvīgzne. Kara ziņotājs savā „kabinetā”. *Laikmets*, 1943, 3.dec.

palīdzēt pulku leģionāru ģimenēm lauku darbos utt.⁵⁰⁴ Galvenais šādu pienākumu uzņemšanās mērķis, pēc Rīgas aprinča priekšnieka J. Veides vārdiem, bija mobilizēt aizmugures darbu, „lai dotu visu vajadzīgo karavīriem”, un būt gataviem vajadzības gadījumā doties cīņā par mūsu dzimto zemi, par mūžīgo Latviju”.⁵⁰⁵

Propaganda uzsvēra, ka, līdzīgi kā 1919. gadā, „atkal zem ieročiem pulcējās latviešu jaunekļi un vīri, lai kopīgi ar vācu biedriem cīnītos pret to pašu ienaidnieku austrumos, kas vēl joprojām nav atmetis savu tiekšanos pēc Baltijas zemēm un draud šīm tautām ar asiņainu izrēķināšanos”. Gara cēlums un ideālisms esot tas, kas tagadējiem karotājiem dodot dziņu un sparū, kad pienākums viņus sauc aizstāvēt savu tēviju.⁵⁰⁶

Sākot ar 1943. gada novembri līdz 1944. gada 9. jūlijam formāli mobilizācija bija nodota latviešu pašpārvaldei, ko trimdas vēsturnieks H. Biezais, domāju, precīzi raksturojis kā vācu propagandas akciju, lai tautā radītu pozitīvu atbalstu mobilizācijai.⁵⁰⁷ Tam, ka mobilizācijas pavēles parakstīja O. Dankers un R. Bangerskis, vajadzēja radīt iluzoru priekšstatu par to, ka latvietis, stājoties leģionā, cīnās par savas tautas nākotni, par suverenitātes tiesībām savai tautai.⁵⁰⁸ Šo pārliecību pastiprināja daudzās amatpersonu uzstāšanās un kara ziņotāju raksti par latviešu leģionāriem kā cīnītājiem par Latvijas brīvību. Tā bija veikla manipulācija: ar šo „brīvību” vācieši saprata „brīvību no boļševisma”, bet latviešu sabiedrība – reālu valstisku neatkarību. Tas tika pastiprināts vēl ar latviešu nacionālo simbolu izmantošanu. Uzsaukumi beidzas ar vārdiem „Dievs, svētī Latviju!”, leģionāri tiek vesti uz Brāļu kapiem, lai „izlūgtos Mātes Latvijas svētību”⁵⁰⁹, Brāļu kapos tiek apbedīts „Volhovas pulkvedis” – V. Veiss, 18. novembrī latviešu leģionārs dod zvērestu⁵¹⁰ utt.

Mobilizācijas gaitā tika uzsvērts, ka leģiona „veidošanās process nav noslēdzies, bet gluži otrādi – tieši pašlaik Latviešu leģiona rindās sāk ieplūst visi Latvijas stiprākie spēki. Līdz ar to Latviešu leģions kļūst par iespaidīgu un varenu

⁵⁰⁴ Tautas sirsnība un līdzdalība atbalsta Latviešu leģionu. *Tēvija*, 1943, 19.maijs ; Jauni krusstēvi leģiona pulkiem. *Tēvija*, 1943, 26.maijs.

⁵⁰⁵ Tautas sirsnība un līdzdalība atbalsta Latviešu leģionu. *Tēvija*, 1943, 19.maijs.

⁵⁰⁶ Par tautu un tēvzemi. *Kurzemes Vārds*, 1943, 10.dec.

⁵⁰⁷ H. Biezais. Latvija kāškrusta varā. 355.lpp.

⁵⁰⁸ Piem. Sk. R. Bangerska runu LU 1943.g. 15.novembrī . (Mēs cīnīsimies un uzvara būs mūsu. *Tēvija*, 1943, 17.nov.) un O. Dankera 1944.g. 3.februāra uzsaukumu „Tēvzeme sauc!” *Tēvija*, 1944, 4.febr.; Baltijas tautas cīnās par savu nākotni. *Tēvija*, 1944, 8.febr., V. Lesiņš. Kritušo varoņu piemiņai. *Tēvija*, 1944, 11.marts. utt.

⁵⁰⁹ Piem., Frontes cīnītāji lūdz Mātes Latvijas svētību. *Tēvija*, 1944, 5.sept.

⁵¹⁰ SS PK. Latviešu karavīru zvērests. *Tēvija*, 1944, 18.novembris.

cīņas spēku priekšā stāvošās cīņās pret boļševismu”⁵¹¹. Avīzes publicēja rakstus, kuros attēloja rekrutējamus labprātīgi ierodamies iesaukšanas punktus, atzīstot bez pārbaudes par veseliem, apņēmības pilnus „aizstāvēt dzimteni un Eiropas civilizāciju”. Fotogrāfijās un kinokadros tika spēcīgi, jautri vīri, kurus pavada tikpat priecīgi palicēji, aizbraucot skan dziesma „Paliec sveiks, mans mazais draugs!” utt.⁵¹²

Tomēr tautā klīda runas par leģiona nepietiekamo apgādi, lielajiem zaudējumiem, zemāku stāvokli par vācu daļām utt.⁵¹³, propagandai vajadzēja šos „maldus” atspēkot. Tā kādā propagandai domātā „sarunā” ar kādu latviešu SS brīvprātīgo divīzijas komandieri brigādenfīreru⁵¹⁴ tika uzsvērts, ka „jau pirmajās saskarsmēs ar ienaidnieku latvieši pierādīja tik izcilas spējas, ka varēja piešķirt veselu rindu apbalvojumu”. Zaudējumus vienības cieš mazus, jo tiek regulāri nomainītas. Karavīru sagatavotībai tiek pievērsta vislielākā vērība, bet bruņojums ir tāds, „kas varētu izsaukt vienas otras vācu vienības skaudību. Jo mums ir vismodernākie un visjaunākie ieroči, jā, mums ir vairāk ieroču kā dažai vācu vienībai, jo mūs apbruņoja visplašākā vērienā. [...] Latviešu karavīrs visās lietās ir pielīdzināts vācu karavīram. Viņš saņem tādas pat pārtikas devas, jā, lielais dzimtenes tuvums viņu nodrošina pat labāk”⁵¹⁵.

Paralēli tam propaganda veic glificēšanas darbu – slavas oreols tiek radīts gan leģionam kopumā, gan veidojot savu SS varoņu kultu⁵¹⁶, lai „šo karavīru dzīve un cīņas ceļš mums, latviešiem, ir kā rītausmas pirmais blāzmojums pusnakts tumsā. Tiem ticot un uz tiem paļaujoties, mēs droši sagaidīsim sauleslēktu, kad varens un brīvs [...] pacelsies sarkanbaltsarkanais Latvijas karogs”⁵¹⁷.

⁵¹¹ H. Vainovskis. Latviešu leģiona viens gads. *Daugavas Vēstnesis*, 1944, 12.febr.

⁵¹² Prieka pilns noskaņojums doties uz fronti, protams, bija propagandas triks. Tomēr zināmu lomu spēlēja arī grādīgo dzērienu baudīšana. Kā rakstīja „Daugavas Vēstnesis” Dzer tie, kam jāstājas cīnītāju rindās, dzer tie, ko iesaukšanas komisijas atzinušas par aktīvam dienestam nederīgiem, dzer iesaucamo izvadītāji, der tie, kam dzīve liekas pārāk smaga, un beidzot dzer arī tie, kam nekāda sevišķa iemesla dzeršanai nav, bet kas vienkārši vēlas turēt pārējiem līdzī. (R. Dzelme. Garāmgājēji. *Daugavas Vēstnesis*, 1944, 11.febr.) Tāpēc Iekšlietu ģenerāldirektors ģenerālis Dankers „miera un kārtības uzturēšanas labā uzdevis apriņķu priekšniekiem un prefektiem noliegt alkohola pārdošanu iesaukšanas dienās” (Iesaukšanas dienās bez alkohola. *Daugavas Vēstnesis*, 1944, 13.febr.)

⁵¹³ Sk. LVVA, P- 252.f., apr.1., l.44., 70.,85.lpp.

⁵¹⁴ 15 SS brīvprātīgo divīzijas komandieri fon Pikleru – Burghauzu.

⁵¹⁵ SS kara ziņotājs Francis Verners. Atbilde Maskavai.....tamdēļ leģions cīnās. Saruna ar kādas latviešu SS brīvprātīgo divīzijas komandieri. *Daugavas Vēstnesis*, 1944, 4.febr.; līdzīgi sk. SS kara ziņotājs Leonīds Briedis. Divīzija pie frontes. Saruna ar latviešu SS – brīvprātīgo divīzijas komandieri brigādenfīreru un ieroču SS ģenerālmajoru grāfu fon Pikleru – Burghausu. *Tēvija*, 1944, 2.febr.

⁵¹⁶ Varoņu kults, kas tika veidots balstoties uz t.s. fīrerisma principiem, būtu atsevišķa pētījuma vērts.

⁵¹⁷ SS kara ziņotājs J. Gulbis. Veiss, Aperāts un Butkus. *Tēvija*, 1944, 2.okt.; Par V.Veisa glificēšanu sk. K. Kangeris. Volchovas Pulvedis Valdemārs Veiss. Dzīve Latvijai. SS propagandas nodaļas

Nedrīkst nepieminēt arī vācu okupācijas iestāžu spekulācijas ar iespējamo Latvijas valstiskuma atjaunošanu⁵¹⁸, kas „vainagojās” ar Latvijas Nacionālās komitejas (LNK) dibināšanu 1945. gada februārī, kad LNK prezidents ģen. R. Bangerskis, paziņojot darba vadlīnijas, atzīmēja, ka komitejas mērķis ir atjaunota Latvijas valsts⁵¹⁹, šī fikcija tika attīstīta, lai panāktu sabiedrības atbalstu Vācijas totālajam karam.

Nevēlos apšaubīt leģionāru drosmi un ideālus, par ko viņi cīnījās, bet viņu heroizācija, kas nāca no laikrakstu lappusēm, tomēr bija tikai propaganda⁵²⁰, kuras uzdevums bija likt saprast, ka katra karadienestam derīga latvieša īstā vietā ir leģionā, kur, kā rakstīja SS kara ziņotājs Ž. Klētiņš, latviskais gars un cīņas prieks izstaro arī no kritušo kapu krustiem.⁵²¹ Arī leģionāru apbalvošanai bija galvenokārt propagandiski mērķi – paaugstināt pašu leģionāru cīņas sparū un padarīt to pievilcīgāku sabiedrības un it īpaši jauniesaucamo acīs.⁵²² Šī heroizācija, kura nebija pieļaujama 1943. gadā, lai neaizēnotu vācu panākumus, visaugstāko pakāpi sasniedza Kurzemes katla laikā, kad, lasot Kurzemē iznākošo presi, šķiet, ka tur atrodas tikai leģions un pārējo 32 vācu divīziju atrašanās tur tiek nepamanīta. Tā pēc vairākiem gadiem žurnālists Arturs Strautmanis, rakstot ievadu Andreja Eglīša krājumam „Dvēseļu cietoksnis”, atzīmēja: „Neticamais bija noticis – latviešu karavīrs bija aizsāvis priekšā dzelzs bultu Kurzemes vārtiem.”⁵²³

---

sagatavota, bet npublicēta brošūra. Grām. *Kara Muzeja gadagrāmata II*. Rīga, LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2001. 150. – 167.lp.; 1944.gada aprīlī B.Einbergs, R.Bangerskis, K.Lobe u.c. radīja “Pulkveža Veisa piemiņas fondu”, kura mērķis bija „rūpēties par pulkveža Valdemāra Veisa piemiņas nezūdamību latviešu tautā, cildinot viņa varoņgaitas kaujas laukos un viņa vispārīgo darbību latviešu tautas labā; popularizējot tos ideālus un tās tikumiski garīgās vērtības, ko vadīja un nosacīja pulkveža cīņu un darbības gaitas.” , kā uzdevums bija „sekmēt latviešu jaunatnes audzināšanu varoņgarā un tēvzemes mīlestībā, popularizējot latviešu tautā varoņu kaujas nopelnus un rūpējoties, lai šie nopelni paliktu par latviešu cīnītāju priekšzīmi.” Sk. LVVA, 946.f., 2.apr., 126.l., 2.,11.lp.; Sk. arī LVKFFDA, 1029., *Ostland Woche*, Nr.97.; 29.04.1944.)

⁵¹⁸ Sk. K. Kangeris. SS protektorāts: Vācu Kurzemes pārvalde no 1944.gada septembra līdz 1945.gada maijam. 79. -89.lpp.

⁵¹⁹ Mūsu valsts dzīves atjaunošana. Ģen. R.Bangerskis paziņo Latviešu Nacionālās komitejas darba vadlīnijas. *Kurzemnieks*, 1945, 3.marts.

⁵²⁰ Piem. SS Pk. Sagrauta boļševiku divīzija. Hauptšturmfirera Ādamsona rotas uzvara.*Tēvija*, 1945, 4.febr.

⁵²¹ Ž. Klētiņš. Viņi tic. *Tēvija*, 1944, 1.nov.; *Ventas Balss*, 1944, 3.nov.

⁵²² Ir interesanti kā dzelzs krustu birums apsīkst tām nevācu vienībām, no kuru teritorijas vairs nav iespējams veikt mobilizāciju, piem. igauņiem. Šo apstākli bija pamanījuši arī civiliedzīvotāji, kuri 1944.gada martā runāja, ka bruņinieku pakāpes dzelzs krusti latviešu un igauņu virsniekiem esot piešķirti, „lai tādā veidā tautā radītu zināmu savīļojumu un karavīros cīņas sparū.” Sk. LVVA, P-252.f., apr.1., 1.44., 73.lpp.

⁵²³ A.Strautmanis. Ievada vietā. Grām. A. Eglītis. *Dvēseļu cietoksnis. Cīņas un sapņi par Latvijas valsti*. Vāsteras, Ziemeļblāzma, 1953. 7.lpp.

Faktiski latvieša sociālās rīcības modelis bija vienkāršs – vispirms čakli strādāt, lai nodrošinātu vācu karavīrus frontē, piedalīties visās akcijās, ziedojot sev nevajadzīgās un vajadzīgās lietas. Ticēt vācu armijas uzvarai un neklausīties baumās, kā arī stāties vācu militārajos formējumos.⁵²⁴

---

⁵²⁴ Sk. LVKFFDA, 2345. („Latviešu tautas līdzdalība lielajā cīņā pret boļševismu”, 1942/43)

Secinājumi

Nacionālsociālistiskajā Vācijā propagandu uzskatīja par svarīgu sabiedrības ietekmēšanas līdzekli. Latvijas teritorijā realizēto nacistu kara propagandas mērķus nevar identificēt ar tiem uzdevumiem, kas uz propagandu gūlās karojošajās valstīs (Vācijā, PSRS, Lielbritānijā u.c.). Otrā pasaules kara gados pakļautajās zemēs nacionālsociālisti propagandu izmantoja, lai pakļauto zemju iedzīvotājus samierinātu ar okupācijas faktu, tādējādi nodrošinot okupācijas režīma stabilitāti karaspēka aizmugurē, kā arī piesaistot iedzīvotājus aktīvai sadarbībai ar varu.

Nacistiskās Vācijas okupācijas gados propagandas darba veikšana Latvijā atradās vairāku institūciju rokās. Šo institūciju starpā nereti bija kompetenču strīdi un nesaskaņas, kas sarežģīja propagandas politiku, tomēr neietekmēja propagandas saturu. No 1941. gada jūnija līdz decembrim propagandiskā darbība atradās vērmahta propagandas daļas rokās, kura šo sfēru nodeva vēlāk civilpārvaldes rokās. Civilpārvaldes propagandas politiku veidoja Okupēto Austrumu ministrijas preses un izglītošanas daļa, kurai bija subordinēta Ostlandes reihskomisāra propagandas daļa, kuras pakļautībā atradās ģenerālkomisāru propagandas daļas. Ģenerālkomisāra Rīgā propagandas daļai savukārt pakļauti bija gebitskomisāru propagandas referenti.

Sakarā ar Okupēto Austrumu ministrijas valsts ministra Alfrēda Rozenberga ietekmes samazināšanos, 1943. gada beigās propagandas darbs okupētajās teritorijās tika nodots Jozefa Gebelsa vadītajai Tautas izglītošanas un propagandas ministrijai. Propagandas ministrija savu politiku veidoja ar ministrijas Austrumu nodaļu, kuras pakļautībā nonāca reihskomisāra un ģenerālkomisāru propagandas daļas. Austrumu ministrija tikai saglabāja kontroli pār presi, savukārt aktīvās propagandas darbs, radio un kino propaganda pārgāja Propagandas ministrijas jurisdikcijā.

Propagandas darbā, īpaši kontrolē par to, iesaistījās arī Impērijas galvenās drošības pārvaldes iestādes, sākotnēji propagandas darbu kontrolēja Einsatzgrupas A pārstāvji, bet vēlāk – Drošības policijas un SD komandiera Latvijā iestādes. Propagandu okupētajā Latvijā ietekmēja arī Vācijas Ārlietu ministrija un NSDAP preses šefa birojs. Neskatoties uz to, ka propagandas sfēras un kompetences tika determinētas, strīdi un konkurence starp propagandu īstenojošām institūcijām bija bieža parādība. Tomēr tas neietekmēja būtiski propagandas saturu, jo tās saturs izrietēja gan no okupācijas varas politikas, gan nacionālsociālisma ideoloģijas.

Starpniecības funkcijas starp propagandas institūcijām un propagandas tiešajiem īstenotājiem veica Latviešu pašpārvaldes iestādes. Īpaši liela loma šajā darbā bija Iekšlietu Ģenerāldirekcijas Mākslas un sabiedrisko lietu departamentam un Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijai. Nacisti izmantoja pašpārvaldi, ne tikai lai efektīvizētu propagandas darbu, bet arī lai slēptu „vācu” lomu noteiktās akcijās.

Sākot ar 1943. gadu, sākoties latviešu masveida mobilizācijas akcijām, pieauga vērmahta un ieroču SS loma propagandas īstenošanā. Gan vērmahtā, gan ieroču SS tika radītas latviešu kara ziņotāju vienības, kurām vajadzēja nodrošināt saikni starp fronti un aizmuguri, glorificēt karojošos, lai nodrošinātu mobilizācijas norises, kā arī paceltu karavīru kaujas spējas. Kara beigās Kurzemē ieroču SS kara ziņotāju pulka „*Kurt Eggers*” daļas būtībā pārņēma propagandas darbu latviešu valodā Kurzemē, pārņemot savā pārziņā preses izdevumus un radio.

Propagandas īstenošanai nacionālsociālisti izmantoja visus iespējamus propagandas kanālus. Ietekmīgākais propagandas kanāls bija preses izdevumi, kuri sāka iznākt tūlīt pēc vērmahta ienākšanas Latvijas teritorijā. 1941. gada otrajā pusē, okupācijas pirmajos mēnešos, tika radīta tā preses sistēma, kas funkcionēja līdz pat nacistiskās okupācijas beigām. Rīgā iznāca centrālais izdevums „Tēvija”, kas atradās tiešā reihskomisāra preses šefa pakļautībā. Latvijas ģenerālkomisāriāta apgabalu centros – Jelgavā, Daugavpilī, Valmierā un Liepājā – iznāca apgabalu laikraksti. Paralēli pastāvēja arī provinces preses izdevumi, kuru retais iznākšanas laiks (1-2 reizes nedēļā), nelielie metieni un patstāvīga auditorija tiem ļāva pastāvēt vācu okupācijas laikā. Nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā iznāca arī preses izdevumi ierobežotam lasītāju lokam – biļeteni, organizāciju avīzes, specializētie izdevumi u.c., kopumā pārsniedzot 50 dažādu izdevumu vienības. Bez tam kā propagandas kanālu nacionālsociālistiskie okupanti izmantoja arī cita veida drukātos izdevumus – grāmatas un brošūras.

Propagandas saturu vizualizēja ar plakātiem, ilustrācijām un karikatūrām preses izdevumos, kā arī ar dažādām izstādēm. Vizualizācija veicināja propagandas satura uztveršanu. Vizuālais materiāls, manipulējot ar simboliem, ar fotomateriālu garantēja nacistu propagandai lielāku ticamību vai padarīja propagandu pievilcīgāku sabiedrības uztverei.

Radio propagandai bija liela loma Otrā pasaules kara gados, tomēr Latvijā tās nozīme jāvērtē neviennozīmīgi. No vienas puses, radio propagandas spēja koncentrētā veidā piedāvāt sabiedrībai paredzēto informāciju, bet salīdzinoši nelielais radio

īpašnieku skaits un latviešu auditorijai veltīto raidījumu nepietiekamais daudzums tā efektivitāti mazināja. Turklāt radio kā propagandas līdzekļa nozīmi mazināja arī tas, ka to sabiedrība izmantoja arī, lai noklausītos Vācijas ienaidnieku – Maskavas un Londonas – raidījumus.

Kinopropagandas veikšanai uz bijušās a/s „Latvijas filma” bāzes tika izveidots uzņēmums „*Ostland Film GmbH*”, kurš nodarbojās ne tikai ar filmu izplatīšanu, bet, sākot ar 1942. gadu, arī filmu uzņemšanu. No 1942. gada līdz 1944. gada septembrim regulāri iznāca kinožurnāls „*Ostland Woche*”, kurā nacisti fokusēja sabiedrības uzmanību uz sev vēlamām tēmām. Regulārajos kinoseansos pirms apolītisku filmu demonstrācijas skatītājiem demonstrēja propagandiskas kinohronikas un īsfilmās, kurās nacisti fokusēja sabiedrības uzmanību uz sev vēlamām tēmām.

Propagandas īstenošanā nacisti izmantoja arī starppersonālo komunikāciju, kas realizēta ar dažāda līmeņa sapulču palīdzību, kurās kā propagandisti tika iesaistīti gan latviešu pašpārvaldes ierēdņi, gan citas atbildīgas personas vai autoritāti baudošas personības. Propagandā tika izmantoti arī netradicionāli līdzekļi – gan t.s. čukstus propaganda, ko izmantoja, lai sabiedrībā iesakņotu nacistiem vēlamās baumas, gan pseidonelegālo preses izdevumu izdošana, lai diskreditētu pretestības kustību vai ienaidnieku sludinātās idejas. Nacistu propaganda savu mērķu sasniegšanai izmantoja visus pieejamos propagandas kanālus, kuru efektīva izmantošana garantēja propagandas mērķu sasniegšanu.

Nacionālsociālistisko propagandas saturu Latvijā nevar salīdzināt ne ar propagandu pašā Vācijā, ne citās okupētajās teritorijās (izņemot Igauniju un Lietuvu, kur diemžēl propagandas pētniecība vēl nenotiek). Propagandas saturs, ko nacisti vērsa pret latviešu civiliedzīvotājiem, bija atkarīgs gan no nacistu ilgtermiņa politikas apsvērumiem, gan no rasistiskajiem priekšstatiem, gan tā brīža politikas aktualitātēm. Propagandas akcijas tika vērstas gan uz tūlītēju mērķu sasniegšanu (aģitācijas akcijas), gan arī lai mainītu sabiedrības pasaules uzskatu (integrācijas akcijas). Integrācijas akciju mērķis bija transformēt tradicionālos latviešu priekšstatus par apkārtējo pasauli, savu vēsturi un nākotni, radīt uzticēšanos un paļāvību nacistu okupantiem. Nacistu propagandas ideoloģija bija vienkārša, tā balstījās apgalvojumos, ka Latvijas Republikas politiķu kļūdas noveda valsti pie padomju okupācijas, kuras galvenie nesēji bija ebreji, kuri tad Latvijā arī realizēja represīvo politiku, pamatojoties uz „starptautiskā žīdisma” izstrādāto pasaules varas sagrābšanas plānu. No šīm briesmām latviešus izglāba Lielvācijas armija, kuras paspārnē arī latviešu

tauta, atbrīvojoties no pagātnes paliekām un pildot tai uzliktos pienākumus, nonāks Jaunajā Eiropā.

No šīs propagandas ideoloģijas izrietēja arī nacistu propagandas pamatnostādnes. No tā izrietēja ienaidnieka tēls „starptautiskais židisms”, kuram bija divas izpausmes – „žīdiskais boļševisms” un „angļu-amerikāņu plutokrātija”. Nacistu propaganda centās parādīt tos un pierādīt sabiedrībai, ka tie ir arī latviešu un „visas civilizētās pasaules” ienaidnieki. No šiem ienaidniekiem, kas vēlējās un turpina vēlēties iznīcināt, latviešus bija paglābusi vācu armija, par ko sabiedrībai jābūt pateicīgai, pildot nacistu rīkojumus.

Paralēli ārējā ienaidnieka tēlam nacisti konstruēja arī latviešu iekšzemes ienaidnieka tēlu, kura galvenais uzdevums bija cīnīties pret dažādām režīmam nepieņemamām sabiedrības rīcības formām – spekulāciju, baumošanu, nestrādāšanu u.c. Iekšējā ienaidnieka tēls palīdzēja arī konstruēt „īstā latvieša” tēlu.

Lai panāktu uzticamību un izmainītu nacionālo apziņu, vajadzēja mainīt arī latviešu vēstures uztveri. Vēsturi, kurā līdz karam dominēja antagoniskais pretnostādījums „latvietis – vācietis”, vajadzēja mainīt ne tikai, lai parādītu vāciešus kā vienīgos latviešu tautas draugus, bet arī lai iedzīvinātu nacionālsociālisma idejas. Iespējams, ka tas varēja būt pirmais solis potenciālajai ģermanizācijas politikai.

Aģitācijas propagandas akcijām bija jāveido latviešu sabiedrības sociālais rīcības modelis, kurš atbilda okupācijas varas politikas nostādņēm. No sabiedrības tika pieprasīts uzcītīgs darbs, samierināšanās ar kara laika grūtībām, militāra sadarbība ar okupantiem, iekšējo ienaidnieku apkarošana un visu režīma rīkojumu izpilde.

Nacistu veiktajai propagandai tomēr nebija pietiekama efekta uz sabiedrību, par ko liecina gan piespiedu politikas izmantošana paralēli propagandas akcijām, gan neuzticība un diametrāli pretēja sabiedrības reakcija uz propagandas saukļiem. Nebaudīja sabiedrības atbalstu arī nacistu uzburtais ienaidnieka tēls, īpaši angļu un amerikāņu plutokrātu tēla konstrukcijas.

Kā galvenie nacistu propagandas neveiksmes cēloņi jāmin okupācijas režīma īstenotā politika, noraidošā attieksme pret nacionālajiem mītiem un simboliem, nelīdzvērtīgā attieksme pret latviešiem, kā arī pašu latviešu nacionālie aizspriedumi.

Tomēr, neskatoties uz neticību propagandas veicējiem, nacistiem izdevās Latvijā okupācijas gados panākt kontroli pār sabiedrību, galvenokārt ar pretboļševistiskās propagandas palīdzību, kas sabiedrībai tika pasniegts kā reāls

drauds tautas vitalitātei. Bailes no komunistu atgriešanās kļuva par efektīvāko sabiedrības iespaidotāju. Naidis pret komunistiem balstījās nesenās pagātnes pieredzē, ko savu mērķu īstenošanai regulāri izmantoja nacionālsociālistiskie okupanti.

Latvijas vēstures izpratnei nākotnē būtu nepieciešami papildu pētījumi, kuros detalizētāk tiktu izvērtēta konkrētu, īpaši latviešu, propagandas institūciju (Antisemītisma institūta, „Līdumnieka” u.c.) loma propagandas veikšanā. Nepieciešamība būtu diskutēt arī par latviešu propagandistu kolaborācijas lomu un vērtējumu Latvijā Otrā pasaules kara gados. Detalizētāki pētījumi nepieciešami arī par atsevišķām propagandas akcijām vai propagandu pret noteiktiem iedzīvotāju slāņiem. Pilnīgai propagandas ainas atsegšanai būtu nepieciešams pētīt arī nacistisko propagandu Latvijā, kas tika vērsta pret vāciešiem un krieviem, lai būtu iespējams veikt salīdzinošo analīzi, tādējādi pilnīgāk atsedzot problemātiku. Iespēju robežās būtu jāpēta arī propagandas klišeju iespaids uz latviešu vēsturiskās apziņas veidošanās procesu.

Izmantoto avotu un literatūras saraksts

Nepublicētie avoti:

Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (LVVA).

1. LVVA, 1371.f. (Rēzeknes apriņķa policijas iestādes), 1.apr., 60. l.
2. LVVA, 3273.f. (Rīgas Centrālcietums 1941-1942), 25 apr., 222.l., 247., 248., 262., 301., 393., 459. l
3. LVVA, P - 443.f.(SS kara ziņotāja Dzintara Soduma personīgais arhīvs), 1.apr., 1.l.
4. LVVA, P- 69.f. (Ģenerālkomisārs Rīgā) 1.apr., 18., 26., 33. l.
5. LVVA, P- 73.f. (Laikraksta "Tukuma Ziņas" redakcija), apr.1., 2., 3., 4., 5.l.
6. LVVA, P- 97.f. (Iekšlietu ģenerāldirekcija), 1.apr., 2., 4., 11. l.
7. LVVA, P-1018.f. (Okupēto austrumu Valsts ministrija), 1.apr., 13., 36., 46., 68., 117., 130. l.
8. LVVA, P-252.f. (Drošības policijas un SD komandieris Latvijā), 1.apr., 43., 44. l.
9. LVVA, P-427.f. (Laikraksta „Talsu Vārds” redakcija), 1.apr., 1., 4., 6., 8., 9., 10., 13. l.
10. LVVA, P-70.f. (Austrumzemes valsts komisārs), 2.apr., 33., 34.; 5.apr., 4., 5., 11., 25., 28., 27., 46., 49., 51., 68., 70. l.
11. LVVA, P-74.f. (Laikraksta „Tēvija” redakcija), 1.apr., 1.,2., 3. l.
12. LVVA, P -916.f. (Dzērienu savienības centrāle), 1.apr., 3.l.
13. LVVA, P-946.f. (Iekšlietu ģenerāldirekcijas Mākslas un sabiedrisko lietu departaments), 1.apr., 1., 11., 12., 13., 17., 30., 31., 33., 34., 36., 38., 40.; 2.apr., 56., 126. l.
14. LVVA, P-949.f. (Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas Vispārīgais un zinātņu departaments), 1.apr. 1., 29. l.
15. LVVA, P-951.f. (Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas Skolu departaments), 2.apr., 10. l.

Latvijas Valsts Arhīvs (LVA)

1. LVA, 1986.f.(Latvijas PSR Valsts drošības komitejas (VDK) par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas), 1.apr., 271., 4356., 4657., 4688, 4698., 4814., 6242., 6472., 12019., 12273.,

13437., 14061., 17234., 17591., 28519., 28579., 28757., 29989., 38898.,
39323., 40121., 40158., 40444., 42541., 43010., 43269., 43322., 44339.;
2.apr., P-1290; P- 2971., P- 3644., P- 4500., P-5372., P-5565., P-6398., P-
9254., P-2971., P-10452. l.

2. LVA, 1970.f.(Sabiedriskais darbinieks Ādolfs Klīve), 1.apr., 56. l.

Vācijas Federālais arhīvs Berlīnē (Bundesarchiv, BArch)

1. BArch, R90 (*Reichskommissar für das Ostland*), 30., 32., 116.,154., 155.,
199., 459.
2. BArch, R 92 (*Generalkommissar in Riga*), 18., 21., 25., 26., 28., 30.
3. BArch, R 55 (*Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*), 450.,
564., 567., 568., 1288., 1295., 1296., 1355., 1434., 1485.
4. BArch, NS -19 (*Persönlicher Stab Reichsführer SS*), 3274.

Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvs (LVKFFDA)

1. LKFFDA, 950 – 1325. (*Ostland Woche*, 1942 -1944.)
2. LKFFDA, 1346 (*Sarkanā migla*, 1942.)
3. LKFFDA, 1345 (*Latviešu tauta cīņā pret boļševismu*, 1942)
4. LVKFFDA, 1341 (*Darba prasmei zelta pamats*, 1942)
5. LVKFFDA, 1342 (*Jaunatne, Tēvija sauc!*, 1944)
6. LVKFFDA, 1337 (*Cūkas nelaime*, 1943)

Latvijas Nacionālās bibliotēkas plakātu kolekcija (LNB, PtL₁)

Preses izdevumi.

1. Bauskas Vēstnesis. 1941., 1942., 1943., 1944.
2. Biļetens Provincas Presei. 1942., 1943.
3. Brīvā Zeme. 1941. 1.jūl.
4. Cēsu Vēstis. 1941., 1942., 1943., 1944.
5. Daugavas Vanagi. 1942., 1943.
6. Daugavas Vēstnesis. 1941., 1942., 1943., 1944.
7. Daugavpils Latviešu Avīze. 1941.
8. Deutsche Zeitung im Ostland. 1941., 1942.
9. Humorists. 1943., 1944.

10. Izglītības Mēnešraksts. 1942., 1943., 1944.
11. Jēkabpils Vēstnesis. 1941., 1942., 1943., 1944.
12. Junda. 1943., 1944.
13. Kurzemes Vārds. 1941., 1942., 1943., 1944.
14. Kurzemnieks. 1944., 1945.
15. Laika Balss. 1943., 1944.
16. Laika Balss. 1945.
17. Laikmets. 1942., 1943., 1944.
18. Latvija. 1945.
19. Latvju Mēnešraksts. 1942., 1943., 1944.
20. Līdums. 1944
21. Malienas Ziņas. 1941., 1942., 1943., 1944.
22. Nacionālā Zemgale. 1941.
23. Ostland. 1942., 1943., 1944.
24. Rēzeknes Ziņas. 1941., 1942., 1943., 1944.
25. Smiltienietis. 1941., 1942., 1943., 1944.
26. Talsu Vārds. 1941., 1942., 1943., 1944., 1945.
27. Tālavietis. 1941., 1942., 1943., 1944.
28. Tēvija. 1941., 1942., 1943., 1944., 1945.
29. Tukuma Ziņas. 1941., 1942., 1943., 1944.
30. Valmierietis. 1941.
31. Ventas Balss. 1941., 1942., 1943., 1944., 1945.
32. Zemgale. - 1941., 1942., 1943., 1944.

Propagandas grāmatas, brošūras.

1. Amery John. Anglija un Eiropa. Rīga, Kontinents, 1943.
2. Avenarius Ferdinand. Das Bild as Verleumder. München, Verlag von G.D.W.Callwey, 1915.
3. Ābers Benno. Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē. Rīga, Gulbis, 1936.
4. Birznieks-Upītis Ernests. Ņīnas pasaciņas. 2. klasei. (Skolas literatūra Nr.18.). Rīga, VAPP Pedagoģisko rakstu apgāds, 1941.
5. Cechners Alfrēds. Lai dzīvo Padomju Latvija! : daži fakti no komunistu valdīšanas gada Latvijā. Rīga, Aut.izd., 1943.

6. Ceichner Alfred. Es lebe die LSSR! Berichte aus einem Jahr sowjetischer Schreckensherrschaft in Lettland. Riga, 1943.
7. Ceichners Alfrēds. Latvijas boļševizācija: 1940-1941. Rīga, A.Ceichnera apgāds, 1944.
8. Ceichners Alfrēds. Was Europa drohte: die Bolschewisierung Lettlands 1940-1941. Rīga, Aut.izd., 1943.
9. Čaks Raimunds. Nākotnei pretī: mūsu likteņcīņa. – Rīga, Kontinents, 1943.
10. Dāvis Jānis. „Izredzētās tautas” dzīves pamati. (Antisemītiskā literatūra Nr.5.). Rīga, aut.izd, 1943.
11. Dāvis Jānis. Antigojisms un antisemītisms.(Antisemītiskā literatūra Nr.2.). Rīga, O. Krolls, 1942.
12. Dāvis Jānis. Brīvmūrniecības sarīkotās revolūcijas. (Antisemītiskā literatūra Nr.9.). Bulduri, aut. izd., 1944.
13. Dāvis Jānis. Čūsku un odžu dzimums. (Antisemītiskā literatūra Nr.5.). Bulduri, aut.izd., 1944.
14. Dāvis Jānis. Latvju nostāja žīdu jautājumā. (Antisemītiskā literatūra. Nr.10.). Rīga, aut.izd.,1943.
15. Dāvis Jānis. Morduhaisms un marksisms. (Antisemītiskā literatūra Nr.3.). Rīga, O. Krolls, 1942.
16. Dāvis Jānis. Talmūds un Šulchan Aruchs. (Antisemītiskā literatūra. Nr.6.). Rīga, aut.izd.,1943.
17. Dāvis Jānis. Žīdu rituālās šahtēšanas. (Antisemītiskā literatūra Nr.4.). Rīga, O. Krolls, 1942.
18. Dāvis Jānis. Žīdu vispasaules iekarošanas plāns un tā pārvēršana īstenībā. 2.pārstr.un paplašin. izd. – Rīga, Latvju Grāmata, 1942.
19. Dāvis Jānis. Žīdu vispasaules iekarošanas plāns. (Antisemītiskā literatūra Nr.1.). Rīga, Latvju Grāmata, 1941.
20. Diewerge Wolfgang. Deutsche Soldaten sehen die Sowjet-Union. Feldpostbriefe aus dem Osten. Berlin: Wilhelm Limpert-Verlag, 1941.
21. Frytagh - Loringhoven (Freiherm von) Axel. Deutschlands Außenpolitik 1933-1941. Berlin, Verlaganstalt Otto Stollberg, 1942.
22. Gadagrāmata strādājošiem 1943. gadam. Rīga, ASC izdevums, 1943.
23. Goebbels Joseph. Das eherne Hertz. Reden und Aufsätze aus den Jahren 1941/42 von Joseph Goebbels. München, Zentral Verlag der NSDAP, 1943.

24. Grīnfelde Milda. Tētis karavīrs : vēstule no Volchovas : veltīts latviešu karavīru bērniem. Rīga, Zelta Ābele, 1943.
25. Heincs Halters. Ņujorkas polips: Tamani Hola vēsture: Pēc faktiem un dokumentiem atstāstīta demokrātiskās Amerikas korupciju un noziegumu vēsture. – Rīga, Kontinents, 1944.
26. Hitler Adolf. Mein Kampf. Zwei Bände in einem Band. München, Zentralverlag der NSDAP, 1943.
27. Kalnietis L. [Oļģerts Liepiņš]. Ciānas gudro protokoli. Pilnīgs teksts un komentāri ar prof. J. Vītola priekšvārdu. Rīga, Tēvija, 1942.
28. Kalniņš Gustavs Aleksandrs. Žīds cilvēces vēsturē. Ar prof. J.Vītola priekšvārdiem. – Rīga, Otto Pelle, 1942
29. Kara laika virtuve. Pēc Dr. M. Hindhede's, Luize's Holle's un citu praktiskām kara laika receptēm, kas piemērotas mūsu tagadējiem apstākļiem. Rīga, O. Krolls, 1942.
30. Költsch Hans. Das Judentum in der Musik. (Handbuch der Judenfrage. Die wichtigsten Tatsachen zur Beurteilung des jüdischen Volkes, Hg. T. Fritsch. 38. Aufl.). Leipzig: Hammer, 1935.
31. Krastiņš Ziedonis (sast.). Kalpaks./ pēc Edv. Virzas, ģen. K. Goppera, pulkv. K. Ramata un pulkv. A. Plensnera darbiem sakopojis Z. Krastiņš. Rīga, Zelta Ābele, 1944.
32. Krawtchenko R. Ich war Stalins Gefangener. Tatsachenbericht eines Ingenieur-Offiziers in der Sowjetunion. Dresden, Müller, 1941.
33. Latviešu strēlnieki: Latviešu veco strēlnieku vēsturisko dokumentu un atmiņu krājums. Rīga, Latviešu veco strēlnieku biedrība, 1937.
34. Latvijas vēsture 4.pamatskolas klasei. Rīga, Latvju Grāmata, 1941.
35. Latvijas vēsture 5.pamatskolas klasei. Rīga, Latvju Grāmata, 1942.
36. Lūse, Lidija. Taupīgā namamāte virtuvē. Rīga, A. Gulbis, 1942.
37. Mākslas un kultūras lietu direkcijas Bibliotēku nodaļa (sast.).Liste des aus den lettischen Volksbüchereien und Antiquariaten zurückzustellenden Schrifttums. No latviešu tautas bibliotēkām un antikvariātiem izņemamo grāmatu saraksts. – Rīga, 1941.
38. Pauls Kovaļevskis, Oskars Norītis, Miķelis Goppers (red.). Baigais gads. Attēlu un dokumentu krājums par boļševiku laiku Latvijā no 17. VI. Līdz 1.VII 1941. Rīga, Zelta Ābele, 1942.

39. Petmecky Adelheid. Bolschewistisches Frauenschicksal im Spiegel der Sowjetpresse und Gesetze. München, Zentralverlag NSDAP, 1941.
40. Rirdāns Ernests. Trijotne. – Rīga, E. Kreišmaņa apgāds, 1942.
41. Stepermaņu Krustiņš. Zemgalieši. Bēdluga 5 cēlienos. Jelgava, [b.izd.] 1925
42. Strauta Grieta (red.). Taupīgā saimniece. Rīga, LGD, 1942.
43. Strauts Kārlis (red.). Rakstniecības un mākslas gadagrāmata 1942. gadam. L.Liberta graf. iekārtojumā. Rīga, Latvju Grāmata, 1942.
44. Strādnieku gadagrāmata. 1942. Rīga, Arodbiedrību Centrālās savienības izdevums, 1942.
45. Švābe Arveds (izd.). Vidzemes tiesību vēstures avoti: 1336–1551. Rīga, Latvijas Vēstures institūts, 1941.
46. Virza Edvarts. Jaunā junda. Rīga, Valters un Rapa, 1936.
47. Vispārīgā vēsture pamatskolas 7.klasei. – Rīga, Latvju Grāmata, 1942.
48. Vispārīgā vēsture. Pamatskolas 6.klasei. Rīga, Latvju Grāmata, 1941.
49. Vītols Hugo. Staļina impērija patiesības gaismā. Otrais iespiedums. Rīga, A.Gulbis, 1944.
50. Zemcilvēks. Izd. Der Reichsführer SS, SS-Hauptamt. Berlin: Nordland Verlag, 1942.

Avotu edīcijas:

1. Ezergailis Andrew (ed.). Rīga Radio Repots 1944/45.//Stockholm Documents.The German Occupation of Latvia 1941 – 1945. What Did America Know? (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 5.sēj.). Rīga, LVIA, 2002.
2. Klein Peter (Hg.). Die Einsatzgruppen in der besetzten Sowetunion 1941/42. Die Tätigkeits- und Lageberichte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD. Berlin: Gedenk- und Bildungsstätte Haus der Wannsee-Konferenz, 1997.
3. Moll Martin (Hg.). Führer Erlasse 1939 -1945. Edition sämtlichen überlieferter, nicht im Reichsgesetzblatt abgedruckter, von Hitler während des Zweiten Weltkrieges schriftlich erteilter Direktiven aus den Bereichen Staat, Partei, Wirtschaft, Besatzungspolitik und Militärverwaltung. Stuttgart: Steiner, 1997.
4. Samsons Vilis (sast.). Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. Vācu okupācijas laika dokumenti. 1941-1945. Rīga, Zinātne, 1990.

5. Schlootz Johannes. (Hg.). Deutsche Propaganda in Weißrußland 1941 -1944. Eine Konfrontation von Propaganda und Wirklichkeit./ text B.Quinkert. Berlin, Freies Universität Belin, 1996.
6. Weinberg Gerhard (Hg.). Hitler Adolf. Hitlers Zweites Buch. Ein Dokument aus dem Jahr 1928. (Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte. Band 7.). Stuttgart: Deutsche Verlags- Anstalt GmbH., 1961.
7. Жумарь С. В. и др. (сост.) Стенограмма совещания высшего руководства генерального округа "Белоруссия" (Минск, 8 -10 апреля 1943 года). Минск, МГЛУ, 2006.
8. Лебедева Наталья (сост.). Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в 8-ми томах.Том.3. Москва, Юридическая литература, 1989.
9. Стэфановіч А.В. Рабкоў В.А. (уклад.). І паўстаў народ... Факсімільнае выданне падпольных і партызанскіх газет, часопісаў, лістовак перыяду Вялікай Айчыннай вайны 1941 -1945 гадоў. Мінск, Беларуская Энциклопедия, 2005.

Atmiņas:

1. Braslas Antonīnas videoliecība 1998.gada augustā; Pieejams:http://vip.latnet.lv/LPRA/crimes_video/rezekn.htm
2. Dankers Oskars. Lai vēsture spriež tiesu. Rīga, Rota,1994.
3. Eglītis Alberts. Latviešu kara ziņotāji Otrā pasaules karā. Grām. A.J.Bērziņš, V.Kukainis (red.). *Latviešu karavīrs pēc Otrā pasaules kara. Dokumentu un atmiņu krājums. 9.sēj.* Plön, Daugavas Vanagu Centrālās valdes izdevums, 1985.
4. Ērmanis Pēteris (red.). Trimdas rakstnieki. Autobiogrāfiju krājums. 3.sēj. Kempten, V.Štāls, 1947.
5. Freivalds Oskars. Kurzemes cietoksnis: dokumenti, liecības un atmiņas par latviešu tautas likteņiem 1944/1945. Kopenhāgena, Imanta, 1954.
6. Grišāns Jezups. Pa atmiņu stygom. II. [Minhene] P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1969.
7. Groskaufmanis Imants. Latviešu kara ziņotāju vienības tulka I. Groskaufmaņa atmiņas. Latvijas okupācijas muzejs, I. Groskaufmaņa mape.
8. Ieviņš Pāvils. Darbs Latvijas radiofonā 1938 -1944. *Jaunā Gaita*, 2009, Nr.4.

9. Krūklītis Kārlis. Tēvu zemei grūti laiki. Atceres un pārdomas. Michigan, Gaujas apgāds, 1989
10. Ķuzāne Lūcija (lit.apdare). Toreiz Sēlijā. Jēkaba Vītola atmiņu stāsti. Rīga, Jumava, 2003.
11. Marnitz Harry. Nordlicht über der Düna. Kritische Betrachtungen und Erinnerungen an die deutsche Besatzungszeit in Lettland 1941 -1943. Michelstadt, Neuthor Verlag, 1991.
12. Mensenkampff Ernst (von). Menchen und Schicksale aus dem alten Livland. Riga, Holzner Verlag, 1943.
13. Rudzītis Helmārs. Manas dzīves dēkas.- New York, Grāmatu Draugs, 1984.
14. Treiguts - Tāle Ernests. Latvieši, karš ir sācies! Atmiņas par liktenīgajiem gadiem. Rīga, Zinātne, 1996.
15. Unāms Žanis. Karogs vējā. Kara laika atmiņas divos sējumos. 1.sēj. [Vaiverlija], Latvju Grāmata, 1969.
16. Unāms Žanis. Zem Barbarosas šķēpa. Kara laika atmiņas divos sējumos. 2.sēj. Grandheivena: Aka, Gauja, 1975.
17. Wittrock Hugo. Kommissarischen Oberbürgermeister von Riga 1941–1944. Erinnerungen. Lünäburg, Nordland Druck, 1979.
18. Zemgals Boriss. Dienas baltās- nebaltās. Ženēva, 1949.
19. Zīverts Juris. Viena gaiša diena 55 gadu okupācijas laikā. Krievu – vācu okupācijas maiņa Rīgā 1941. gadā. *Brīvā Latvija*, 2005, Nr.29. – 30.

Uzziņu literatūra:

1. Andersons Edgars (red.). Latvju Enciklopēdija. 3.sēj. Rokville, Amerikas Latviešu apvienības Latviešu Institūts, 1987.
2. Baldunčiks Juris (red.). Svešvārdu vārdnīca. Rīga, Avots, 1999.
3. Flīgere Ērika (sast.). Latviešu periodika: 4.sēj.: 1940-1945. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1995.
4. Vīksne Rudīte, Kangeris Kārlis (red.). No NKVD līdz KGB: politiskās prāvas Latvijā 1940 -1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs. Rīga, LVIA, 1999.
5. Wistrich Robert S. Who's who in Nazi Germany. London, Routledge, 2001.

Teorētiskā literatūra:

1. Arente Hanna. Totalitārisma izcelsme. Jauns izdevums ar priekšvārdiem./tulk.J.Baldunčiks. Rīga, Elpa, 2000. (orig. *H.Arendt. The Origins of Totalitarianism. New Edition with Added Prefaces.* - NY: Harcourt, Brace, & Co., 1976.)
2. Baran Stanley J. Davis Dennis K. Mass Communiation Theory: Foundations, Ferment and Future. Fifth Edit. Boston, Wadsworth, 2009.
3. Bussemer Thymian. Propaganda. Konzepte und Theorien. 2., überarbeitete Auflage. Wiesbaden, VS Verlag, 2008.
4. Cunningham Stanley B.. The Idea of Propaganda: A Reconstruction. – Wesport, Praeger Publishers, 2002.
5. Ellul Jacques, Propaganda: The Formation of Men 's Attitudes. NewYork: Vintage Books, 1973.
6. Herman Edward S., Chomsky Noam. A Propaganda Model. In. M. Durham, D.Kellner (eds.). Media and Cultural Studies: Keywords. Oxford, Blackwell, 2006.
7. Horkheimers Makss, Adorno Teodors. Apgaismības dialektika. /I.Ijāba tulk. Rīga, Laikmetīgās mākslas cents, 2009. (orig. *M.Horkheimer, T.Adorno. Dialektik der Aufklärung.* – Frankfurt aM: S. Fischer, 1969.)
8. Jowett Garth S., O'Donell Victoria. Propaganda And Persuasion, London, Sage, 1992.
9. Kunczik Michael. Public Relations: Konzepte und Theorien. 4.Auflage. Köln, Böhlau Verlag, 2002.
10. Lasswell Harold D. Propaganda Technique In The World War. London, Kegan Paul, 1927.
11. Lilleker Daren K. Key Concepts in Political Communication. London, Sage, 2006.
12. McDonald Scot. Propaganda and Information Warfare In The Twenty- First Century. Altered Images and Deception Operations. New York, Routledge, 2007.
13. O'Shaughnessy Nicholas Jackson. Politics and Propaganda. Weapons of Mass Seduction. Manchester, Manchester University Press, 2004.

14. Oskamp Stuart, Schultz P. Wesley. Attitudes and Opinions. Third Edit. New Jersey, Erlbaum, 2005
15. Pratkanis Anthony R., Aronson Elliot. Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion. New York, W.H.Freeman and Co, 2001.
16. Schmitt Carl. The Concept of the Political. Transl.G.Schwab. Chicago, The University of Chicago Press, 2007. (Orig. *C.Schmitt. Der Begriff des Politischen. Berlin, Duncker&Humbolt, 1932.*)
17. Staub Ervin. The Roots Of Evil. The Origins of Genocide and Other Group Violence. Cambridge, Univ.Press, 1992.
18. Московичи Серж . Век толп. Исторический трактат по психологии масс. Москва, ЦПП, 1998. (orig. *S. Moscovici. L'Age des foules: un traité historique de psychologie des masses. – Paris, Fayard, 1981*)
19. Фромм Эрих. Анатомия человеческой деструктивности. Москва, Республика,1994. (orig. *E.Fromm. The Anatomy of Human Destructiveness. – NY, Holt Rinehart and Winston, 1973*).

Vēstures literatūra.

1. Adam Uwe Dietrich. Judenpolitik im Dritten Reich. Düsseldorf: Droste, 2003.
2. Aizsilnieks Arnolds. Latvijas saimniecības vēsture, 1914 – 1945. Stockholm, Daugava, 1976.
3. Aļeksejeva Lilita. Ko stāsta akmeņi. *Māksla*, 1990, Nr.9.
4. Andersen Robin. A Century Of Media, A Century Of War. New York, Peter Lang, 2007.
5. Angrick Andrej, Klein Peter. Die „Endlösung” in Riga. Ausbeutung und Vernichtung 1941 -1944. Darmstadt, WBG, 2006.
6. Baird Jay W. Hitler's War Poets: Literature and Politics in the Third Reich. Cambridge, Cambridge University Press, 2007.
7. Balfour Michael. Propaganda In War 1939 -1945: Organizations, Policies, and Publics in Britain and Germany. – London, Rutledge& Kegan Paul Ltd., 1979.

8. Bambals Ainārs. Padomju vēstures mitokrātijas tematikas atspoguļojums Latvijas PSR VDK krimināllietās. Grām. K. Zellis (sast.). *Mīti Latvijas vēsturē*. Rīga, Žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 2006.
9. Biezais Haralds. “Slepenā Latvija”. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1990, Nr.4.
10. Biezais Haralds. Draudzības manifestācija Nacionālajā operā. *Treji Vārti*, 1986, Nr.109.
11. Biezais Haralds. Gustava Celmiņa Pērkoņkrusts dokumentu gaismā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1992, Nr.1. – 4.
12. Biezais Haralds. Latvija kāškrusta varā. Sveši kungi - pašu ļaudis. [Īstlansinga] Gauja, 1992.
13. Biezais Haralds. Tā zeme ir mūsu. *Kara Invalīds*, 1987, Nr.32.
14. Blank Ralf a.o. Germany and the Second World War. Vol. IX/I . German Wartime Society 1939 -1945: Politization, Disintegration, and the Struggle for Survival. Oxford, Claredon Press, 2008.
15. Blūmfelde Līvija (red.). Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs. 1773 - 1973. Rīga, Zvaigzne, 1973.
16. Bonacker Max. Goebbels's Mann beim Radio. Der NS –Propagandist Hans Fritche (1900 – 1953). München, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2007.
17. Brechten Magnus. Ein überflüssiges Experiment? Joseph Goebbels und die Propaganda im Gefüge des Nationalsozialismus. In: C. Studt (Hg.). „Diener der Staates” oder „Widerstand zwischen Zeilen”? *Die Rolle der Presse im „Dritten Reich”*. Berlin: Lit Verlag, 2007.
18. Briedis Raimonds. Teksta cenzūras īsais kurss: prozas teksts un cenzūra padomju gados Latvijā. Rīga: LU LFMI, 2010.
19. Celmiņa Ilona (sast.). Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos. Rīga, SIA Rīgas nami, 2000.
20. Clark Alan. Barbarosa. The Russian –German Conflict, 1941-45. New York: Quill, 1985.
21. Culbert David. The Impact of Anti-Semitic Film Propagnada on German Audiences. Jew Süss and The Wandering Jew (1940). In: R.A.Etlin (ed.). *Art, Culture and Media under the Third Reich*. Chicago: Chicago University Press, 2002.

22. Deist Wilhelm. Militār, Staat und Gesellschaft. Studien zur preußisch – deutschen Militärgeschichte. München, Oldenbourg, 1991.
23. Dmitrów Edmund. Obraz Rosji i Rosjan w Propagandzie Narodowych Socjalistów 1933 -1945. Stare i nowe stereotypy. Warszawa, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1997.
24. Dribins Leo, Gūtmanis Armands, Vestermanis Marģeris. Latvijas ebreju kopiena. Vēsture, traģēdija, atdzimšana. Rīga, LU LVIA, 2001.
25. Dribins Leo. Antisemītiskās ideoloģijas histērija vācu nacistu okupētajā Latvijā 1941.-1942.gadā. Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Holokausta izpētes problēmas Latvijā. Starptautiskās konferences referāti un pētījumi par holokaustu Latvijā. 2000.gada 16.- 17. oktobris, Rīga.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 2.sēj.). Rīga, LVIA, 2001.
26. Dribins Leo. Antisemītisms un tā izpausmes Latvijā. Vēsturisks atskats. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 4.sēj.). Rīga, LVIA, 2001.
27. Epping-Jäger Cornelia. LautSprecher-Passagen. Zu den Umbauten eine Dispositivs der Massenkommunikation vor und nach 1945. In: I. Schneider, C. Epping-Jäger(Hg.). *Formationen der Mediennutzung III: Dispositive Ordnungen im Umbau.* Bielefeld: transcript Verlag, 2008.
28. Evarts Edvīns. Zemes pašpārvaldes izveidošanās un darbības sākums vācu nacistu okupētajā Latvijā (1941. g. jūnijs - 1942. g. septembris). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2001, Nr. 2.
29. Ezergailis Andrievs. Etniskā naida propaganda 1941.gadā. *Diena*, 1992, 11.augusts.
30. Ezergailis Andrievs. Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941 -1944. Rīga, LVIA, 1999.
31. Ezergailis Andrievs. Kazačoks ap Ādolfu Šildi. *Diena*, 1994, 16.maijs.
32. Ezergailis Andrievs. par Rīgas arhīviem. *Tēvzemes Avīze*, 1992, 6.marts.
33. Ezergailis Andrievs. Par vēsturnieku, ne policistu grēkiem. *Latvijas Vēsture*, 1995, Nr.1.
34. Ezergailis Andrievs. Vācu laiki 1941-1945. Atbrīvošana, brīvprātība, paš aizsardzība, atreibība. Grām. H. Strods (red.). Varas patvaļa. (Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2002.). Rīga, Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2003.

35. Ezergailis. Pašaizsardzības komandatūru loma holokaustā. Grām. T. Puisāns (red.). *Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940-1990. Rakstu krājums*. Stokholma, Toronto: Memento, 2000.
36. Felder Björn M. Das Unternehmen „Wildkatze“. Der SS –Jagdverband Ost und die Vorbereitungen von antisowjetischen Partisanen in Lettland (1944 -1945). Grām. Dz.Ērglis (sast.). *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1964.gadā*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 13.sēj.) Rīga, LVIA, 2004.
37. Felder Björn M. Lettland im Zweiten Weltkrieg. Zwischen sowjetischen und deutschen Besatzen 1940 -1946. Paderborn, Verlag Ferdinand Schöning, 2009.
38. Frei Norbert, Schmitz Johannes. Journalismus im Dritten Reich. Dtitte überarbeitete Auflage. Nördlingen, C.H. Beck, 1999
39. Frei Norbert. Nationalsozialistische Presse und Propaganda. In M.Broszat, H.Möller (Hg.). *Das Dritte Reich: Herrschaftsstruktur und Geschichte*. München, Beck, 1983.
40. Freivalds Osvalds (red.). Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. 1.sēj. Västerås: Daugavas Vanagu Centrālās valdes izdevums, 1970.
41. Griezis Donāts. Karš, par kuru klusēja. 2.grāmata. Rīga, SolVita: 2003.
42. Hausmanis Viktors (red.). Latviešu literatūras vēsture 1918 - 1944. 2.sēj. Rīga, Zvaigzne ABC, 1999.
43. Hāzners Vilis, Bērziņš Alfrēds Jānis. Latviešu karavīrs otrā pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums.7.sēj. Lincoln, Daugavas Vanagu Centrālās valdes izdevums, 1979.
44. Herf Jeffrey. The Jewish enemy: Nazi propaganda during World War II and the Holocaust. Harvard, Harvard Univ.Press, 2006.
45. Hoffmann Hilmar. "Und die Fahne führt uns in die Ewigkeit". Propaganda im NS- Film. Frankfurt a.M., Fisher Tachenbuch Verlag, 1988.
46. Höhne Heinz. Der Orden unter der Totenkopf. Die Geschichte der SS. – Güersloh, S.Mohn Verlag, 1967.
47. Hoppe Bert. Auf den Trümmern von Königsberg: Kaliningrad 1946-1970. – München, Oldenbourg, 2000.
48. Ivanovs Aleksandrs. Okupācijas varu maiņa Latvijā 1940. -1945. gadā Latvijas historiogrāfijā. Grām. Dz.Ērglis (sast.). *Okupētā Latvija 20.gadsimta 40.gados*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16.sēj.). Rīga, LVIA, 2005.

49. Jacobsen Hans Adolf. Krieg in Weltanschauung und Praxis des Nationalsozialismus. (1919-1945). In: K. D. Bracher u.a. (Hg.) *Nationalsozialistische Diktatur 1933-1945. Eine Bilanz.* Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1986.
50. Jansons Ritvars, Zālīte Indulis. LPSR valsts drošības dienesta izveidošana un tā galvenie represīvie uzdevumi 1944.-1956.gadā. Grām. I. Šneidere (sast.). *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3.sēj.). Rīga, LVIA, 2001.
51. Jockheck Lars. Propaganda in Generalgouvernement. Die NS-Besatzungspresse für Deutsche und Polen 1939 -1945. Osnabrück, fibre Verlag, 2006.
52. Kalnačs Jānis. Kara ziņotāju darbība - viena no tiešākajām laikmeta izpausmēm nacistiskās Vācijas okupētās Latvijas mākslā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2002, Nr. 4./5./6.
53. Kalnačs Jānis. Nerealizētās ieceres: Latvijas tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupācijas laikā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2000, Nr. 5./6.
54. Kalnačs Jānis. Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā 1941 -1945. Rīga, Neputns, 2005.
55. Kangeris Kārlis. „Nodeva reiham” – Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotāji darbos Lielvācijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1990, Nr.12
56. Kangeris Kārlis. Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā: vēsture starp zinātni un propagandu. Grām. Dz. Ērglis. *Okupētā Latvija 1940 -1990.* (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. – 19.sēj.). Rīga, LVIA, 2007.
57. Kangeris Kārlis. Die Kulturpolitik der deutschen Okkupaionsmacht in Lettland 1941 – 1944. Eine Einführung. In B.Metuzāle-Kangere.(ed.). *The Ethnic Dimension in Politics and Culture in the Baltic Countries 1920 – 1945.* Stockholm: Södertörns högskola, 2004.
58. Kangeris Kārlis. Hitleriešu plāni Baltijas tautu evakuēšanai 1944.gadā. Grām. P. Krupņikovs (sast.). *Vācija un Baltija. Rakstu krājums.* Rīga, Avots, 1990.
59. Kangeris Kārlis. Izvēles iespējas: „Jaunā Eiropa”, padomju republika vai neatkarīga valsts. Valststiesiskie jautājumi un „lielā politika” kara gados (1941 -1945.). Grām. D. Bleiere, I. Šķiņķe (sast.). *Latvija Otrajā pasaules*

karā. *Starptautiskās konferences materiāli 1999.g. 14.-15.jūnijs, Rīga.* (Latvijas Vēsturnieku Komisijas raksti -1.sēj.). Rīga, LVIA, 2000.

60. Kangeris Kārlis. Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni Baltijā un to izpausme Latvijas ģenerālapgabala kultūrpolitikā. Grām. *Starptautiska konference "Bibliotēka, grāmatniecība, ideoloģija Otrā pasaules kara laikā (1939-1945). 8.10.1996.-12.10.1996. Jūrmala: Materiālu krājums.* Rīga, 1999.

61. Kangeris Kārlis. Nacionālsociālistiskās Vācijas plānotā represīvā politika pret latviešu inteliģenci. Grām. I. Šneidere (sast.). *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000.gada pētījumi.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. - 3.sēj.). Rīga, LVIA, 2001.

62. Kangeris Kārlis. Propagandas dokuments propagandas pētīšanai. *Diena*, 1999, 24.februāris.

63. Kangeris Kārlis. SS protektorāts: Vācu Kurzemes pārvalde no 1944.gada septembra līdz 1945.gada maijam. Grām. H. Strods (red.). *Atbrīvotāji kā iekarotāji.* (Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata -2005.). Rīga, Latvijas okupācijas muzeja biedrība, 2006.

64. Kangeris Kārlis. Trimdas sākumi un tālākā attīstība. Referāts starptautiskajā konferencē "Trimdas arhīvi atgriežas" Rīgā 2000. gada 15. septembrī. Pieejams: http://vip.latnet.lv/LPRA/kangeris_tr.htm (sk.01.10.2010.)

65. Kangeris Kārlis. Volchovas Pulvedis Valdemārs Veiss. Dzīve Latvijai. SS propagandas nodaļas sagatavota, bet nepublicēta brošūra. Grām. *Kara Muzeja gadagrāmata II.* Rīga, LU žurnāla „Latvijas Vēsture”fonds, 2001.

66. Kangeris Kārlis. Trešā Reiha dokumenti par ebreju situāciju Latvijā: 1940.gada jūnijs – 1941.gada jūnijs. Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Holokausta izpēte Latvijā. Starptautisko konferenču materiāli, 2003.gada 12.-13.jūnijs, 24.oktobris, Rīga un 2002.- 2003.gada pētījumi par holokaustu Latvijā.* (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti..– 12.sēj.). Rīga, LVIA, 2004.

67. Kažociņš Indulis. Simbolu analīze publikācijā. *Archīvs, 1981.*

68. Kenez Peter. *The Birth Of The Propaganda State. Soviet Methods of Mass Mobilization 1917 -1929.* Cambridge, Cambridge Univ.Press, 1985.

69. Kershaw Ian. Der NS-Staat. 4.Auflage./Deutsch von J.P.Krause. Hamburg, Nikol, 2009.
70. Kluinis Arnis. LETA: nacionālās ziņu aģentūras lomas 20./21.gadsimtā. Rīga, LETA, 2005.
71. Kruks Sergejs. Radio karš: Propaganda latviešu valodā Otrajā pasaules karā. *Latvijas Arhīvi*, 2000, Nr.4.
72. Krupņikovs Pēteris. V. fon Rīdigera "Mana atbilde". *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1991, Nr.5.
73. Law Randall D. Terrorism. A History. Cambridge, Polity Press, 2009
74. Lāce Dace (sast.) Māksla un politiskie konteksti. Rīga, Neputns, 2006
75. Levy Evonne Anita. Propaganda and the Jesuit Baroque. Berkeley, LA: University of California Press, 2004.
76. Ločmelis Jāzeps. Radiofons pirmās okupācijas un kara gados. Grām. D. Juškeviča (red.). *Latvijas Radio- 75. Dzīve, darbs, cilvēki, tehnika –vēsture, atmiņas, pārdomas*. Rīga, Latvijas Radio, 2000.
77. Ločmelis Jāzeps. Telekomunikāciju vēsture. Rīga, LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2000.
78. Longerich Peter. „Davon haben wir nichts gewusst!“ Die Deutschen und die Judenverfolgung 1933 -1945. München, Pantheon, 2007.
79. Longerich Peter. Nationalsozialistische Propaganda. In: K. D. Bracher u.a (Hg.). *Deutschland 1933-1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft*. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 1993.
80. Longerich Peter. Propagandisten im Krieg. Die Presseabteilung des Auswärtigen Amtes unter Ribbentrop. München, Oldenbourg, 1987.
81. Lūse Dace. Pāvils Klāns (Pauls Kovaļevskis) un kolaborācijas problēma. *Letonika*, 2008, Nr.17.
82. Messinger Gary S. British Propaganda And The State In The First World War. Manchester, Manchester University Press, 1992.
83. Neiburgs Uldis. „Dievs, svētī Latviju!“ pēc Baigā gada. *Mājas Viesis*, 2007, 30.jūn.
84. Neiburgs Uldis. Latviešu nacionālistu savienība un laikraksts „Tautas Balss” pretošanās kustībā nacistu okupētajā Latvijā 1941 - 1942. Grām. H.Strods (red.), *Karš pēc kara 1944 - 1956*. (Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2006.). Rīga, Latvijas okupācijas muzeja biedrība, 2007.

85. Neiburgs Uldis. No piena pudeļu mazgātājos vēstures profesoros. *Mājas Viesis*, 2005, 9.dec.
86. Neiburgs Uldis. Latviešu nacionālās pretošanās kustības izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941 -1945). *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2000, Nr.1./2.
87. Neiburgs. Rietumu sabiedroto tēls Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā: oficiālā propaganda un sabiedrības noskaņojums (1941 – 1945). Grām. Dz. Ērglis (sast.) *Okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1959.gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2003.gada pētījumi*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 13.sēj.). Rīga, LVVA, 2004.
88. Oļehņovičs Dmitrijs. „Latgales latvietis” un „Latgaliētis” Latgales presē nacistu okupācijas laikā: „Daugavpils Latviešu avīze” un „Latgolas Balss” (1941 -1944). Grām. H.Soms (red.). *Acta Latgalica 13*. Daugaviļš, Latgolas pētnīcības instituta izdevnīcība, 2004.
89. Oļehņovičs Dmitrijs, Zellis Kaspars. Laikraksta “Tēvija” karikatūras kā nacistiskās okupācijas režīma propagandas līdzeklis. (1941-1945). *Latvijas Vēsture*, 2005, Nr.1
90. Oļehņovičs Dmitrijs. "Viņi cīnījās par dzimteni..." vai "за родину" nacistu okupātajā Latvijā. Grām. K. Zellis (sast.). *Mīti Latvijas vēsturē*. Rīga, Žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 2006.
91. Oļehņovičs Dmitrijs. Karikatūra kā kara "ierocis": dažas tendences nacionālsociālistiskajā propagandā. Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā 1941 -1945: starptautiskās konferences referāti, 2003.gada 12.-13.jūnijs*, Rīga. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti 11.sēj.). Rīga, LVIA, 2007.
92. Opicāns E. Rēzekne, 1941.gada jūnijs. Vēlreiz par tās vasaras traģēdiju. *Rēzeknes Vēstis*, 1992, 13.jūn.
93. Oppelt Ulrike. Film und Propaganda im Ersten Weltkrieg. Propaganda als Medienrealität im Aktualitäten- und Dokumentarfilm. Stuttgart, F.Steiner Verlag, 2002.
94. Pajouh Christine. Die Ostpolitik Alfred Rozenberg. In: M.Garleff (Hg.). *Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich. Band. 1*. Köln, Böhlau Verlag, 2008.

95. Pavlovičs Juris. Okupācijas varu maiņa Latgalē 1941.gada vasarā. Grām. Dz. Ērglis. (sast.). *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1964.gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2003.gada pētījumi.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 13.sēj.). Rīga, LVIA, 2004.
96. Pelkaus Elmārs. Cīņa un cerība. Partizāni Latvijā 1941.gada vasarā. Rīga, N.I.M.S., 2004.
97. Pürer Heinz, Raabe Johannes. *Presse in Deutschland.* 3.Auflage. Konstanz, UVK, 2007.
98. Reichelt Katrina. The Role of Latvia's Independence Day, 18th November, in Nazi Occupation Policy, 1941-1943. Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Latvija Nacistiskās Vācijas okupācijas varā 1941- 1945. Starptautiskās konferences referāti 2003.g. 12- 13.jūnijs, Rīga.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti -11.sēj). Rīga, LVIA, 2004.
99. Samsons Vilis. Antipatriotisma un bezpāta pozīcijās. (Buržuāziskā nacionālisma politiskais un ideoloģiskais pagrimums Latvijā hitleriskās okupācijas gados, 1941-1945). *Dzimtenes Balss*, 1975, 13.marts - 24.aprīlis. (Nr. 11. - 17.)
100. Samsons Vilis. Buržuāziskā nacionālisma politiskā un idejiskā izviršana Latvijā hitleriskās okupācijas gados (pielāgošanās nacionālsociālisma filozofijai). *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1975, Nr.8.
101. Samsons Vilis. Naida un maldu slīkšņā ieskats ekstrēmā latviešu nacionālisma uzskatu evolūcijā. Rīga, Zinātne, 1983.
102. Silgailis Artūrs. Latviešu leģions. Dibināšana, formēšana un kauju gaitas Otrajā pasaules karā. Rīga, Junda, 2001.
103. Siliņš Leonīds. Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. Rīga, Fonds Latvijas vēsture, 2001.
104. Spies Hans Lorenz. Eine deutsche "Prawda" - die "Wahrheit" aus der Hand der Wehrmacht. Pieejams: http://www.bundesarchiv.de/oeffentlichkeitsarbeit/bilder_dokumente/01065/index.html.de
105. Stenweis Alan E.. Art, Ideology, and Economics in Nazi Germany: The Reich Chambers of Music, Theater, and the Visual Arts. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1996.

106. Stepens Ojārs. Pirmā maija svētki nacistu okupētajā Latvijā 1942 - 1945. Grām. H.Strods (red.). *Cīņa par Baltiju*. (Latvijas okupācijas muzeja gadagrāmata 2004.). Rīga, Latvijas 50.gadu okupācijas muzeja fonds, 2005.
107. Stranga Aivars Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14.gadsimsts – 1945.gads. Rīga, LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2008.
108. Stranga Aivars Ebreji un diktatūras Baltijā (1926 – 1940). Rīga, LU Jūdaikas studiju centrs, 2002.
109. Stranga Aivars. Ebreju bēgļi Latvijā. 1933-1940. Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Holokausta izpētes problēmas Latvijā. Starptautiskās konferences referāti un pētījumi par holokaustu Latvijā. 2000.gada 16.- 17. oktobris, Rīga*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 2.sēj.). Rīga, LVIA, 2001.
110. Strautmanis Artūrs. Ievada vietā. Grām: Andrejs Eglītis. Dvēseļu cietoksnis. Cīņas un sapņi par Latvijas valsti. Vāsteras, Ziemeļblāzma, 1953.
111. Strods Heinrihs. Latvijas lauksaimniecības vēsture. No vissenākajiem laikiem līdz XX gs.90.gadiem. Rīga, Zvaigzne, 1992.
112. Strods Heinrihs. Latvijas pirmās padomju okupācijas aktīvistu vajāšanas (1941.gada 23.jūnijs – 1945.gads). Grām. Dz.Ērglis (sast.). *Okupētā Latvija 20.gadsimta 40.gados*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16.sēj.). Rīga, LVIA, 2005.
113. Strods Heinrihs. Viena pagātne, viena šodiena, viena nākotne visiem. *Diena*, 2000, 1.jūlijs.
114. Strods Heinrihs. Zem melnbrūnā zobena. Vācijas politika Latvijā 1939 – 1945. Rīga, Zvaigzne, 1994.
115. Šilde Ādolfs. Latvijas vēsture 1914-1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts. Stockholm: Daugava, 1976
116. Šilde Ādolfs. Pasaules revolūcijas vārdā. Rīga, Elpa, 1993.
117. Tais dienās, kad mākoņi aizsedza sauli. *Latvijas Vēstnesis*, 1999, 12.februāris.
118. Taylor Philip L. British Propaganda In The 20 Century. Selling Democracy. – Edinburgh, Edinburgh University Press, 1999.
119. Treijs Rihards (red.). Latvijas Republikas prese.1918-1940. Rīga, Zvaigzne ABC, 1996

120. Uziel Daniel. *The Propaganda Warriors: the Wehrmacht and the Consolidation of the German Home Front*. Oxford, Peter Lang, 2008.
121. Vāvere Vera. Viktors Eglītis. Grām: Viktors Eglītis. Izlase. Rīga, Zinātne, 2004.
122. Verhey Jeffrey. Neuere Arbeiten zur Propagandageschichte. *Archiv für Sozialgeschichte*, 2001, Nr. 40.
123. Vestermanis Marģeris. Tā rīkojās vērmahts. Vācu militāristu loma nacistisko okupantu noziegumos Latvijā 1941-1945. Rīga, Liesma, 1973.
124. Vilhelms Hanss Heinrihs. Vācu saimnieciskā politika Latvijā un Ostlandes reihskomisariātā 1941.- 1942.gadā. *Latvijas Vēsture*, 1994, Nr.4.
125. Welch David. *The Third Reich: Politics and Propaganda*. Second Edit. London, Routledge, 2002
126. Welsh David. Educational Film Propaganda And The Nazi Youth. In: D. Welsh (ed.). *Nazi Propaganda: The Power And Limitations*. London, Croom Helm, 1983.
127. Zellis Kaspars, Olechnovič Dmitrijs. Karikatūra laikraštyje „Tēvija“ 1941–1945 m.: kai kurie šaltinių mokslo kritikos klausimai. *Genocidas Ir Rezistencija*, 2005, Nr. 2
128. Zellis Kaspars, Oļehnovičs Dmitrijs. Laikraksta “Tēvija” karikatūras kā nacistiskās okupācijas režīma propagandas līdzeklis (1941-1945). *Latvijas Vēsture*, 2005, Nr.1.
129. Zellis Kaspars. „Baigais gads”- mīts un tā evolūcija. Grām. K. Zellis (sast.). *Mīti Latvijas vēsturē. Rakstu krājums*. Rīga, Žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2006
130. Zellis Kaspars. „Zemes tīrīšanas” propaganda nacistu kontrolētajā latviešu presē 1941.g. jūlijā –septembrī. Grām: H. Soms (red.). *DU Humanitārās fakultātes XIV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture VIII*. Daugavpils: Saule, 2004
131. Zellis Kaspars. Die Schlacht bei Cēsis, die Esten und das historische Bewusstsein der Letten. *Forschungen zur baltischen Geschichte 4*. Tartu, 2009.
132. Zellis Kaspars. Krieva un latvieša tēls vācu okupācijas laika karikatūrās. Grām. H.Soms (red.). *DU Humanitārās fakultātes XV*

starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture IX. Daugavpils: Saule, 2006.

133. Zellis Kaspars. Nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas režīma propaganda Latvijā. (1941.g. jūnijs- decembris). Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Okupētā Latvija 20.gadsimta 40.gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004.gada pētījumi.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 13.sēj.). Rīga, LVIA, 2005.

134. Zellis Kaspars. Nacionālsociālistiskās Vācijas propaganda okupētajā Latvijā 1942. – 1943.gadā. Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Okupētā Latvija 1940 - 1990. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2005.gada pētījumi.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 16.sēj.) Rīga, LVIA, 2007.

135. Zellis Kaspars. Nacionālsociālistiskās Vācijas propaganda okupētajā Latvijā 1944. -1945.gadā. Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Latvijas Vēsture 20.gadsimta 40. -90. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2006.gada pētījumi.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 21.sēj.) Rīga, LVIA, 2007

136. Zellis Kaspars. Starp propagandu un realitāti: sievietes nacistu okupētajā Latvijā. Grām. K.Zellis (sast.). *Sieviete Latvijas vēsturē.* Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2007.

137. Zellis Kaspars. Vācu okupācijas sākumposmā 1941.gadā laikrakstā „Tēvija” publicēto liriskas darbu statistiskā analīze. Grām. H. Strods (red.). *Atbrīvotāji kā iekarotāji.* (Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2005.). Rīga, Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2006.

138. Žvinklis Arturs. Foto un kino dokumenti par holokaustu Latvijā. Grām. Dz. Ērglis (sast.). *Holokausta izpēte Latvijā. Starptautisko konferenču materiāli, 2003.gada 12.-13.jūnijs, 24.oktobris, Rīga un 2002.- 2003.gada pētījumi par holokaustu Latvijā.* (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 12. sēj.). – Rīga, LVIA, 2004.

139. Žvinklis Artūrs. Latviešu prese nacistiskās Vācijas okupācijas laikā. Grām. D. Bleiere, I. Šķiņķe (sast.). *Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli 1999.gada 14.-15.jūnijs, Rīga.* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. -1.sēj.). Rīga, LVIA, 2000.

140. Бернев Станислав. Периодическая печать оккупированной территории северо - запада РСФСР (1941 -1944). *Вестник Новгородского Государственного Университета*, 2008, Nr. 49.

141. Зегер Андреас. Гестапо-Мюллер. Карьера кабинетного преступника. - Ростов на Дону: Феникс, 1997.
142. Зеллис Каспарс, Олехнович Дмитрий. Роль антисемитской карикатуры в пропаганде в оккупированной нацистами Латвии (газета "Tēvija", 1941–1945 гг.). *Проблеми історії Голокосту. Науковий журнал центру „Ткума”*. Випуск № 3. Дніпропетровськ: Пороги, 2006.
143. Махал Гюнтер. Grimасы верноподданничества. Антирусские карикатуры в Германии времен Второй мировой войны. *Родина*, 2002, №.10.
144. Новікав Сергей (ред.). Беларусь у перыяд Вялікай Айчыннай вайны: погляд у святле новых крыніц. Мінск, 2005.
145. Олехнович Дмитрий. Евреи и русские: периодическая печать Латвии 1942-1944 гг. *См. I. Vasiļjeva (red.). Ebreju teksts Eiropas kultūrā: latviešu- ebreju – krievu kultūras dialogs. (Komparatīvistikas institūta almanahs. 4.sēj.). – Daugavpils, Saule, 2007.*

Saīsinājumi

- AA** – Vācijas Ārlietu ministrija (*Auswärtige Amt*)
- ACS** – Arodbiedrību Centrālā savienība.
- Antikominterne** - Vācu antikomunistisko apvienību asociācija (*Antikomintern, - Gesamtverband Deutscher antikommunistischer Vereinigungen e.V.*)
- ASV** – Amerikas Savienotās Valstis (*United States of America*)
- BArch** – Vācijas Federālais arhīvs (*Das Bundesarchiv*)
- DNB** – Vācijas ziņu birojs (*Deutsches Nachrichtenbüro*).
- LJO** - Latvijas Jaunatnes organizācija
- LNB** – Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- LPSR** – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
- LVA** – Latvijas Valsts arhīvs
- LVKFFDA** - Latvijas Valsts Kinofotofono dokumentu arhīvs.
- LVVA** – Latvijas Valsts Vēstures arhīvs.
- NSDAP** – Nacionālsociālistiskā Vācu strādnieku partija (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*)
- OKW** – Vērmahta virspavēlniecība (*Oberkommando Wehrmacht*)
- PK** – Vērmahta propagandas rota (*Propagandakompanien*)
- RKK** – Valsts kultūras kamera (*Reichskulturkammer*)
- RMfdbO** – Valsts Okupēto austrumu apgabalu ministrija (*Reichsministerium für die besetzen Ostegebiete/ Ostministerium*)
- RPA**- Valsts propagandas nodaļas (*Reichspropagandaamt*)
- RSHA** - Galvenā valsts drošības pārvalde (*Reichssicherheitshauptamt*)
- SD** – Drošības policija un SD (Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst, Sipo und SD)
- SS** – (*Schutzstaffel*)
- SMERŠ** – Sarkanās armijas pretizlūkošanas dienests (*CMEPIII*)
- VAA** - Ārlietu ministrijas pārstāvis pie Ostlandes reihskomisāra (*Der Vertreter des Auswärtigen Amtes beim Reichskommissar für das Ostland*)
- VDM** – Valsts Drošības ministrija (LPSR).
- VDTK** – Valsts Drošības Tautas komisariāts (LPSR).
- Vineta** – Propagandas dienests austrumu telpai Vineta (*Dienststelle Vineta Propagandadienst Ostraum e.V.*)
- Wpr** – Vērmahta propagandas daļa (*Abteilung für Wehrmachtspropaganda*)

Anotācija

Promocijas darbā „Nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas režīma propaganda Latvijā (1941 -1945) ” pētīta nacistu propaganda Otrā pasaules kara laikā pret Latvijas civiliedzīvotājiem. Darbā analizētas propagandu īstenojušās institūcijas, raksturoti galvenie propagandas ietekmes kanāli – preses izdevumi, radio, kino, u.c.

Tāpat darbā analizēts arī propagandas saturs. Izskatīta integrācijas propaganda, kuras uzdevums bija radīt latviešu sabiedrībai jaunu, nacionālsociālismam piemērotu pasaules ainu, revidējot vēsturisko apziņu, un veidojot ienaidnieka tēlu. Akciju propagandas saturs izskatīts vadoties pēc okupācijas režīma veidotajām sabiedrības sociālās rīcības modeļu konstrukcijām.

Atslēgvārdi: propaganda, Otrais pasaules karš, nacionālsociālisms, Latvija.

Annotation

Doctoral thesis „Propaganda of the Occupation Regime of National Socialistic Germany in Latvia (1941-1945)” presents analysis of Nazi propaganda towards people of Latvia during the World War II. The analysis covers the institutions of propaganda and the main channels of propaganda – media, radio, cinema etc.

The content of propaganda has been analyzed in the research as well. The thesis deals with the issue of propaganda of integration, the main goal of which was creating a new world view for Latvians that would be in concordance with the ideology of National Socialism by revising historical consciousness and developing the image of enemy. The content of propaganda campaigns has been analyzed according to the constructions of social action models of the occupation regime.

Keywords: propaganda, World War II, National Socialism, Latvia